

A SZERB FELKELÉS TÖRTÉNETE
1807—1810.

1RTA

KÁLLAY BÉNI.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, LXXVII. KÖTET
1908—1910. CYCLUS

A SZERB FELKELÉS TÖRTÉNETE
1807—1810.

IRTA

KÁLLAY BÉNI

II.

AZ 1909-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE

A
SZERB FELKEELÉS
TÖRTÉNETE
1807–1810.

IRTA

KÁLLAY BÉNI

HÁTRAHAGYOTT KÉZIRATAIBÓL

KIADTA

THALLÓCZY LAJOS

MÁSODIK KÖTET

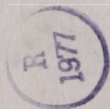
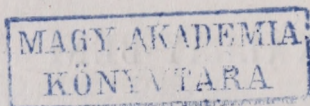

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1909.

106422

Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.

ELŐSZÓ.

Midőn a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalata Kállay Béni hátrahagyott munkáját kiadványai sorozatába fölvette, eleinte az volt a szándéka, hogy 1908-ban a mű első kötetét bocsátja közre, a második kötet pedig majd 1909-ben jut az előfizetők kezébe.

A kézirat azonban oly nagyméretű lévén, hogy a szerkesztés több időt vett igénybe, de meg a munka természete is a mellett szólott, hogy a két kötet egyszerre adassék át a nyilvánosságnak.

Így történt azután, hogy az első, már 1908 végén kinyomott és megszerkesztett kötet, s a jelen második kötet megszerkesztése között majdnem egy esztendő telt el.

Ez a körülmény nem változtat az első kötet elé irt előszó tartalmán, mely azt a czélt tartotta szem előtt, hogy az olvasó elé állítsa a munka létrejöttének körülményeit, megvilágítsa annak különféle tervezeteit, méltassa Kállay Bénit, mint történetírót, s ezzel kapcsolatban — megjelölje munkája helyét a szakirodalomban.

A mi az időközben megjelent s a szerb felkelésre vonatkozó közleményeket illeti, azok tartalmilag nem gazdagítják a tárgyról való ismereteinket.

Az első kötet bevezetésében szó esett arról, hogy *dr. Gyorgyevics Vladan*, az Obrenovics-korszak ismert

miniszterelnöke, nagy szorgalommal kutatta a bécsi cs. és k. titkos állami levéltárban a szerb felkelésre vonatkozó anyagot. Kutatásainak komoly összefoglalása, illetőleg pragmatikus feldolgozása eddig még nem jelent meg. A bosnyák annexio alkalmából egy terjedelmesebb röpiratot tett közzé: „Die Serbische Frage“ cz. alatt, (Stuttgart—Berlin—Leipzig, 1908. 148 l.), melynek 1—18. ll. erősen megérzik, hogy Gyorgyevics a bécsi anyagot használta. Azonban e röpirat alkalmi iránymunkát, mely a jelen művel kapcsolatban csak, mint bibliographikum jöhet számba.

Nem rég jelent meg Gavrilović Mihálynak *Obrenovics Milos*-ról szóló két kötetes munkája Belgrádban (Obrenovics Milos 1813—1826-ig).

Az író csak az első felkelés utáni fejlődés és külpolitika történetét tartván szem előtt, első kötetének elején mintegy bevezetésül adja az első felkelés vázlatát, de külön forrásokat ezúttal nem említ.

A testes két kötet, mely mintegy folytatása Kállay művének, szorgalmas munka eredménye. Felhasználta az e korra vonatkozó nyomtatott forrásokon kívül a szerb és orosz államlevéltárak, nevezetesen Milos kanczelláriájának aktáit, továbbá a bécsi udvari és államlevéltár, a hadi-, a belügyi- és a rendőri-levéltár anyagát, azonkívül Vuk Karadzics hagyatékait. A török forrásokat azonban teljesen mellőzi, a törökökkel való tárgyalásokban csak a konstantinápolyi orosz követ és Milos működését veszi figyelembe. Forráskritikája azonban nem áll arányban a széleskörű kutatással.

Ezekén kívül egyéb jelentős szerb munkálatról nincs tudomásunk.

A mit azonban külön illik megemlítenem, hogy a M. Tudományos Akadémia idei, máj. 2. tartott ünnepélyes

közülése napirendjére tűzte ki Kállay Béni emlékezete megülését. A könyvkiadó vállalat szerkesztőjének óhajára az emlékbeszédet e kötet függelékéhez illesztve veszi az olvasó. Nem szorul hosszabb indokolásra, hogy Kállay Béninek, újabb politikai és tudományos fejlődésünk e maradandó emlékü exponensének jellemzése beléillik e hátrahagyott munkája keretébe.

Kegyelet számba megyen a munka I. kötete elé fűzött autotipikus ábrázolat, mely Kállay Béni tervbe vett, de teljesen be nem fejezett emlékérméről vétegett. Különös véletlenség, hogy ezen irodalmi torso elé ugyancsak az egyik legjelesebb művész utolsó, félbenmaradt munkája került. Kállay Béninek minisztersége huszadik évfordulója leteltekor (1902 jún. 5.) munkatársai elhatározták, hogy a magok számára megörökíttetik vezérök arczképét s e célból megbízták Scharff Antalt, a bécsi művész iskola legjobb képviselőjét, hogy valamely módon igyekezzék Kállay képmását autopszia alapján megvázolni. Minthogy Kállay 1878 óta semmiféle módon sem volt rábirható, hogy fényképirónak, vagy festőnek üljön, Scharff titokban leutazott az 1902. Budapesten tartott delegationalis ülésekre s a karzatról távcsővel nézve az arcot, úgy vetette papírra. Azután a mintázáshoz fogott s még egy alkalomra lett volna szüksége, hogy a vonásokat összhangba hozza. A sors nem engedte meg a munka befejezését, Scharff (+ 1903 jul. 6.) ráhált a munkára, s nyomon követte nagy modellje. A vázlatot halotti maszkja után Scharffnak egy jeles tanítványa Pawlik F. fejezte be s ezt a plakkot lehet Kállay Béni leginkább elfogadható másának tekinteni.

Végezetül számot kell adnom a jelen kötet beosztásáról. Az I. kötet a munka I—III. fejezetét tartal-

mazza, a jelen kötet a IV. és V. fejezetét adja a hozzávaló jegyzetekkel.

A jegyzetek után következő *Függelék A)* alatt a szerzőtől kiválogatott azon adalékokat tartalmazza, melyeket ő maga is közzé akart tenni. Bővebben akarta elemezni Paulich Jakab konzul jelentéseit s egybevetni óhajtotta azokat az orosz jelentésekkel, de erre már nem jutott ideje. *B)* alatt közöljük Kállay Béni utazását Szerbiában (1868 szept. 16—27.) s naplójegyzeteit első boszniai útjáról. (1871 júl. 12-től aug. 12.) Már a jelen munka I. kötete bevezetésében (4. s 6. ll.) azzal indokoltam Kállay e két munkálata közzétételét éppen e művével kapcsolatban, hogy ezekből érthetjük meg igazán az ő balkánismeretkőre fejlődését s azt a hivatottságot, melylyel tárgya minden részletét illetőleg rendelkezett. Hozzátehetjük még, hogy Szerbia és Bosznia fejlődésének megismerése annyira érdekében áll az érdeklődő művelt magyar közönségnek, hogy Kállay Béninek, a legjobb Balkánismerőnek e ma már kútfoi becszel bíró tanulmányát s naplójegyzeteit úgyszólván kötelesség közrebocsátani.

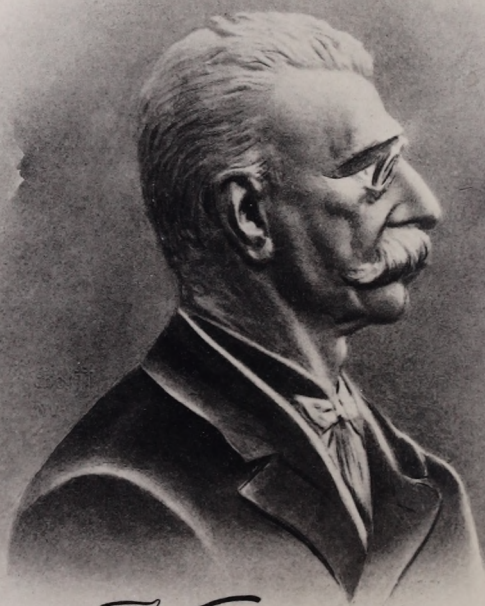
E tanulmányokat követi *C)* alatt a szerzőről tartott akadémiai emlékbeszéd.

A kötetet bezárja a két kötetben előforduló nevesebb szerb és egyéb szereplők életrajzi jegyzéke dr. Jungerth Mihálytól; a munka használatát megkönnyítő név- és tárgymutató, dr. Szekfű Gyula munkája. E két munkatársam végezte a korrekturát is.

Megjegyezzük, hogy Szerző a szerb s orosz neveket magyar helyesírással adta vissza, ezen nem történt változás.

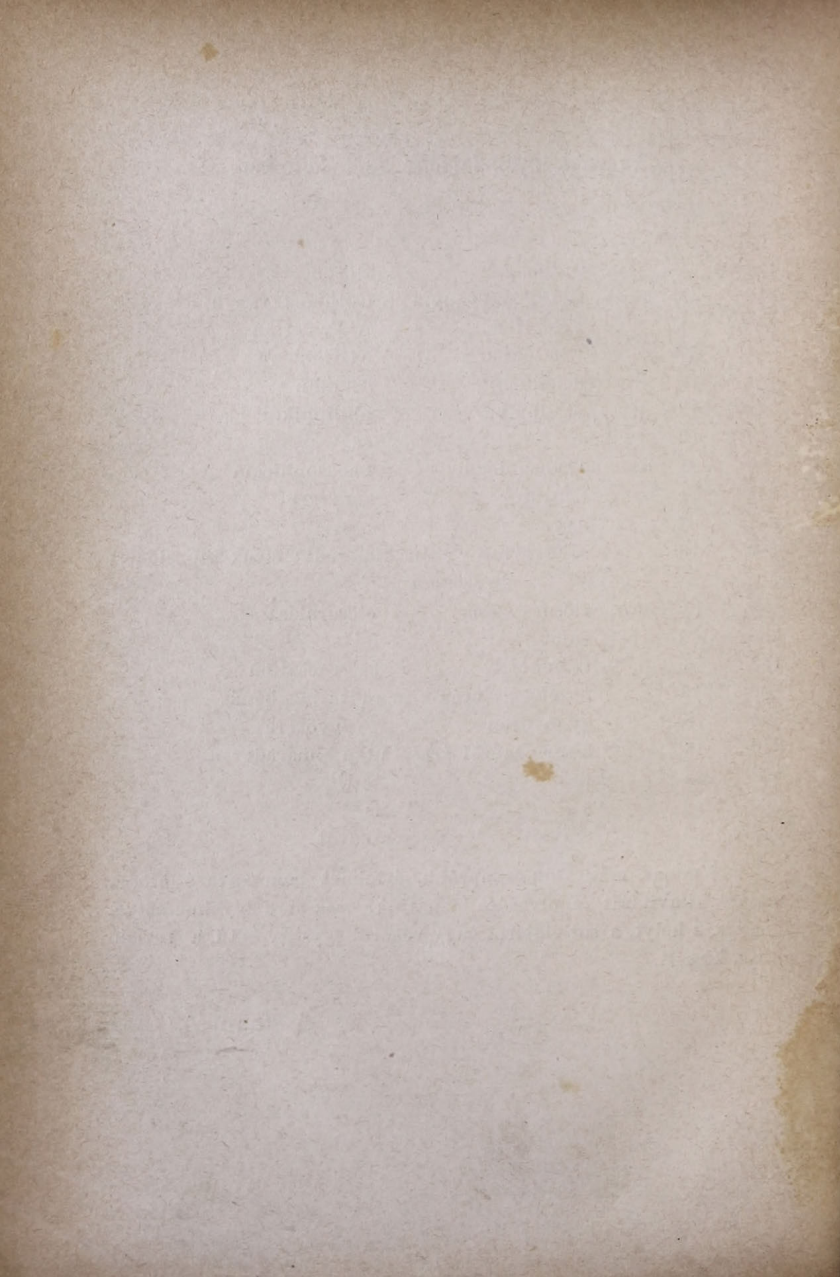
Budapest, 1909 okt.

Thallóczy Lajos.

Károly

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

NEGYEDIK FEJEZET.

Belviszályok.

Hősi elszántság s a nép minden rétegét össze-
forrasztó egyetértés jellemzik a szerbek küzdelmét, a
forradalom első éveiben.

A visszavo-
nás kezdetei
s okai.

De a fényes képre, melyet a pusztán önerejében
bízó rájának egyenetlen harcza a még mindig hatal-
mas török birodalom ellen, tár elénkbe, csakhamar
sötét árnyat vet a főnökök között keletkező vissza-
vonás.

A mozgalom terjedtével, midőn a szerenese inkább
kedvezett már a fölkelőknek, sokaknál háttérbe szorult
a lelkesedés a közügyért és annak helyébe irigység
és nagyravágyás, hiúság és kapzsi önzés léptek. Igaz,
hogy az időnként feltámadó közös veszély, mindannyi-
szor egyértelmű ellentállásra bírta a versengő vojvo-
dákat. A török támadások a legtöbb esetben újból
létrehozták a meglazult összetartást a szerbek soraiban.
De a mint elhárult a közvetlen veszély, a mint csak
némileg is nyugalmasabb állapotok következtek be,
nagyobb hévvel ébredt fel újra a személyes fondor-
kodás s a pártviszály, megbénítván a társadalmi és
állami élet egészséges fejlődését. Végre pedig átsap-
tak e villongások a táborba is s jórészt ezek okozták
a kameniczi és deligrádi vereségeket.

Nem véletlenül, nem is muló körülmények hatása alatt keletkeztek e viszálykodások. Mélyebb jelentőséggel bírtak már akkor s kihatottak Szerbia későbbi sorsára is.

Talán sohasem volt még forradalom, mely annyira önként kezdődött, annyira minden előleges szándék nélkül, mint a szerb fölkelés e század elején. Szervezett, általános mozgalomról, mindjárt kezdetben az akkori viszonyok között szó sem lehetett. Az állami életnek akkorbeli primitív formái csakis a községekre vagy legfeljebb egyes vidékekre vonatkoztak, melyeket nem fűzött szorosabb kapocs egymáshoz.

Így történt, hogy midőn a dahik évekig tartó zsarolásait a knézek kegyetlen lemeszárolásával tetézték, a megrémült tartományban közvetlen megtorlásra avagy védelemre senki sem mert gondolni; még az életben maradt knézek sem, e természetszerű képviselői a laza községi szervezetben élő rájának. Mert az összetartozandóság érzetének gyöngesége miatt az a mély elkeseredés és gyűlölet, mely az egész népet áthatá, nem nyilvánulhatott még együttes cselekvésben. Ily körülmények között erőteljes példára volt szükség, mely kiragadván a népet a félelem okozta meghunyászkodásból, felébreszthetné a szunnyadó önfentartási ösztönt és vakmerő tettekre bátoríthatott. E példát Karagyorgye adta meg.

Karagyorgye
egyéni sze-
repe.

Karagyorgye nem volt knéz s így közvetlen befolyást a népre nem gyakorolt. Mindazáltal ismerték őt már faluja határán túl is, nagyobb területen. Részt vett volt az utolsó osztrák-török háborúban, úgyszinte Musztafa pasa vállalatában, Paszvan Oglu ellen s mindenütt vitézül harczolt. Utóbb szerencsés üzletek által némi vagyonra tett szert. Mindenesetre oly egyén volt

tehát, a ki legalább a rudniki kerületben már a fölkelés előtt kiválóbb állást foglalt el. És ezért a dahik őt is bejegyezték a kivégzendők névsorába.

Első sorban tehát kétségkívül az önvédelem szüksége s e mellett kivált a kezdetleges társadalmakban oly élénk boszú érzete, magáért a boszú kedvéért azonban, minden messzebb terjedő szándék és terv nélkül vezérelték Karagyorgyét, midőn Orasaczban néhány meghitt emberét maga köré gyűjtven, fegyvert ragadott. Bármilyen legyen is tetteinek közvetlen indoka, e tett által megadta az első lökést a mozgalomnak s megalapította egyszersmind saját fővezérségét.

Karagyorgye tekintélye az első török hán felégetése óta gyorsan emelkedett. Személyes bátorsága, önzetlensége és szükség esetén a kegyetlenségig fokozódó szigora nagy mérvben képesíték őt arra, hogy oly zilaált és kedvezőtlen viszonyok között kezdődő mozgalom vezére legyen, a milyen a szerb fölkelés volt. De e tulajdonok inkább csak a már elnyert fővezérség megtartását biztosíták számára. Hogy csakhamar a forradalom kitörése után, önként, minden összebeszélés nélkül, az egész tartományban őt tekinték főnökül, azt kizárólag annak a körülménynek köszönhető, hogy ő volt az első, a ki az ellenállás zászlaját kitűzte s így tetté változtatta a minden szerb szívében lappangva égő vágyat.

Ehhez járult, hogy a tartomány különböző vidékein egymástól teljesen elszigetelve és függetlenül támadó felkelő csapatok mindannyian csak akkor nyultak fegyverhez, midőn hírét vették, hogy Karagyorgye már szembeszállt a szubasákkal s a dahikkal. Neve ismertté és hangzatossá vált az egész országban; hírét növelte még az a körülmény is, hogy az ő csapata volt a

legnagyobb s hogy nemsokára a lázadás kezdete után már Belgrádot, a fővárost fenyegetheté. Ez időtől fogva mindinkább előtérbe lép az ő egyénisége. Hozzá fordultak tanácsért és segítségért a szerteszét egymástól önállóan működő főnökök; vele kezdtek alkudozni a dahik; az osztrák katonai hatóságok is vele léptek érintkezésbe; az első szkupstinát ő hívta egybe és azt is, mely 1805-ben a tanács megalkotását határozta el. Nem létezett ugyan megállapított alárendeltségi viszony a többi főnökök és Karagyorgye között, mindazáltal azok engedelmeskedtek neki s ő rendelkezett velök. Másfelől Karagyorgye mindenkor a legnagyobb készséggel segítségére sietett azon főnöktársának, a kit az ellenség leginkább szorongatott. A büszke és önhitt Milenkó 1804 május végén Karagyorgyéhez folyamodik támogatásért, nemsokára pedig Karagyorgyétól nyert megbízatás következtében öli meg a dahikat. — Nenádovics Jakab, az engedetlen Tyurcsiját csak akkor végezteti ki, midőn erre nézve Karagyorgye beleegyezését megnyerte. Obrenovics Milánt Karagyorgye helyezi be Rudnikba vojvodának. Nenádovics Máté visszatérván Oroszországból, Topolába siet, hogy Karagyorgyénak útja eredményéről jelentést tegyen. A Karanovác ellen tervezett hadjárat alkalmával Karagyorgye felszólítására a legtávolabb vidékek vojvodái is megjelennek csapataikkal. A tanács is csak Karagyorgye utasítása szerint intézkedik és nem mer felszólalni, midőn Karagyorgye csúfosan kiűzi Gyuriczát a szóvetből. Karagyorgye szorgoskodása folytán alakul zimonyi kereskedőkből egy társaság, mely a szerbeknek hadiszereket szállít. Egyszóval úgy a harcztéren, mint a béke ügyeiben mindenütt az ő akarata dönt, az ő rendelkezései érvé-

nyesülnek. A nép pedig, mely szabadítóját látta benne, egyszersmind félt tőle, mert tudta, hogy Karagyorgye minden gyöngeséget és ingadozást kérlelhetetlenül megfenyít, mindazonáltal szerette és tisztelte őt és bizalomteljesen ragaszkodott hozzá.

Az a nagy tekintély, melyet Karagyorgye, — a nélkül, hogy kereste volna — csakhamar gyakorolt, eleinte nem talált komoly ellenzésre. Maricsics Teodóz esete, ki már az első osztruzsniczai szkupstinán nyíltan feltámadt a fővezér ellen s ezért életével lakolt, vagy a Vraczáron, a váljevói és a sumadiai csapatok között kitört viszály, mely ha csirájában el nem folytatik, végzetes polgárháborúra vezethet vala,* még ekkor elszigetelt jelenségek maradtak, melyeknek azonban, ha magukban véve nem is volt kiváló fontosságok, mégis már némi ellentétekre vallottak. De mindez a forradalom első évében nem bontá fel az általános egyértelmőséget és nem ingatá meg Karagyorgye állását.

Ellenzék
Karagyorgye
tekintélye
ellen.

A zavartalan egyetértés azonban a vojvodák és Karagyorgye, mint fővezér között, nem tartott sokáig. Nyílt összezördülésre még hosszasan nem került ugyan a dolog. De mindinkább világosabban kitűnt, hogy némely főnökök, kik magukat különböknék tarták Karagyorgyénál, csak nehezen tűrik az ő fensőségét s kétségkívül minden kedvező alkalmat meg fognak ragadni, hogy ellene feltámadjanak.

Midőn a nép fegyvert ragadt, mindenütt egyes kiválóbb egyéniségek körül sorakozott, vagy a mi még gyakrabban történt, ilyenek buzdítására indítá meg a forradalmi mozgalmat. Az ily módon önként keletkező

A helyi vezérség elemei.

* Lásd I. kötet 418. és 425. l.

népies vezérek között, itt-ott egy-egy félelmes hajdúharambasát találunk, majd pedig valamely szerencsés csapatvezetőt az utolsó török háborúból, avagy a saját kerületében tekintélylyel bíró vagyonos kereskedőt. De legtöbb esetben a knézeket követte a nép, kiket már az előbbi időkből ismert s a kiknek megszokta volt engedelmeskedni. Ekként támadtak egyes vidékeken főnökök, a kik nemcsak a csatában rendelkeztek csapatjukkal, hanem azon a területen, melynek lakossága hozzájuk csatlakozott s őket vezéréül elismerte, a harc multával is bizonyos fensőséget és hatalmat gyakoroltak.

Az ily főnökök, különösen azok, a kiknek tekintélye saját községük határain túl, szélesebb körre terjedt ki, lassanként ezen vidék természetszerű és független urai gyanánt kezdték magukat tekinteni. E felfogás megszilárdulását előmozdítá az is, hogy a nép, mely engedelmesen követte már elismert főnökét a harczba, ellenmondás nélkül meghajolt annak rendelkezései előtt a polgári élet viszonyaiban is; megállapított közigazgatási és bírósági szervezet különben sem létezvén még akkor Szerbiában. Minthogy pedig a forradalmi mozgalom nem egységesen, hanem a különböző tájakon, noha, mint, említők Karagyorgye példája következtében, de mégis minden összefüggés nélkül támadt és vívta ki első sikereit, nem csoda, hogy a tekintélyre vergődött vojvodák teljes önállóságot igényeltek saját kerületeikben.

Szerb particularismus.

Erős particularistikus vonás nyilvánul az alakulásban. A szerb nép életében ez alkalommal nem először jelenik meg e fejlődés és irány. A bevándorlás időpontjától, a VII-ik században, a Nemanják uralkodó családjának föltünéséig, a szerbek története nem egyéb,

mint az apró, egymástól független törzsfőnökök küzdelmeinek folytonos lánczolata. Egységes államalkotásra e korban senki sem gondol. A Nemanják idejében pedig, kik gyakran erős kézzel iparkodtak megalapítani a központi uralmat, más formában ugyan, de tovább folyik a particularismus harcza a fejedelem és az ország nagyjai között, de még a királyi család körében is, és a fejedelem, engedve a hagyományos érzésnek, kénytelen olykor ismét osztozni a már-már egységessé vált hatalomban. Hogy majdnem öt század leforgása után ugyanazt az irányt látjuk a szerbeknél újból felülkerekedni, annak okát talán ama körülményben kereshetjük, hogy a szerb nép oly tisztán és változatlanul megőrizte ősi sajátos egyéniségét, mint alig valamely más nemzet. A megtelepedés után a Balkán-félszigeten, az ú. n. őslakók részint kipusztultak, részint a rengeteg hegyek közé vonultak el, nagyobb idegen bevándorlások nem történtek s így a szerb nép, — eltekintve egyes elszlávosodott pásztorcsoportoktól, — nem vegyült össze oly jelentékenyen más fajokkal, melyektől új jellemvonásokat, új felfogást és gondolkozásmódot kölcsönözhetett volna. E tekintetben a török hódoltság sem idézett elő változást. Az ozmánoknak nem adatott meg az átalakítás képessége. Uralmuk csak külsőleg érezteté súlyát, de a meghódított népek belső életére igen csekély befolyást gyakorolt. Így vált lehetségessé, hogy midőn a forradalom győzelmeinek következtében megszűnt a külső nyomás s a szerbek öntudatra ébredvén, ismét saját felfogásuk és tetszésük szerint intézhették sorsukat, úgyszólván éppen ott kezdték a politikai élet továbbfejlesztését, a hol az egykor a Rigómezőn, illetőleg Szendrő eleste (1459) után megszakadt. Miként

hajdan, úgy e század elején is a keletkező belviszályban, természetesen megfelelőleg a sokkal kicsinyesebb viszonyoknak, mindenütt a személyes hatalmi érdekek léptek előtérbe. Nyugot-Európa államaiban is feltaláljuk régebben a hatalmi kérdéseken alapuló belversengés tüneteit. De ott e küzdelem csakhamar a dynastia és egyes osztályok, vagy osztály és osztály között fenforgó harczczá változott s így a személyes mozzanatok mellett mélyebb értelmű elvi jelentőséget nyert, mely aztán utóbb a szorosán körülírt jogi alakzatokban mozgó újkori állam képződésére vezetett. A szerbeknél ellenben túlnyomó maradt a tisztán személyes jelleg, mely meggátolta a hasonérdekűeknek egyéni korlátozást igénylő párttá vagy osztálylyá való tömörülését, fentartá ekként a széthúzást és visszavonást azok közt, kik leginkább voltak hivatva befolyást gyakorolni a közügyekre.

Karagyorgye,
mint a köz-
ponti hatalom
személyesi-
tője.

E kicsinyes, szétágazó törekvésekkel szemben Karagyorgye volt az önzetlen központi hatalom eszméjének személyesítője. Őt egyetlen vidékhez sem kötö különös érdek, mint a vojvodák legnagyobb részét, kik ama területet, melyen parancsnokoltak, mintegy természet-szerű és jogos birtokok gyanánt tekinték. A míg a többi főnökök mindegyike csak saját kerületével törődött, Karagyorgye kezdettől fogva az összes keresztyén rája megszabadítására gondolt. Már e körülménynél fogva is ellenkezésbe kelle jutnia legalább a vojvodák egy részével. Eleinte azonban, midőn mindnyájan csak közvetlen harcaikkal valának elfoglalva s az egyik fölkelő csapat sikereiből a többiek is mind újabb bátorságot és lelkesedést merítettek, kölcsönös féltékenységre még nem volt ok, és hiányzott az alkalom a viszálykodás megkezdésére. De a mint Karagyorgye

tekintélye és népszerűsége mindinkább növekedett, s már nemcsak a nép s a kisebb főnökök ismerték el őt fővezérül, hanem ő maga is emelkedő befolyása és hatalma érzetében tényleg, mint fővezér kezdett viselkedni, a nagyobb vojvodák megdöbbenek és többen közülök aggodalommal szemlélték, hogy a sumadiai fölkelő csapat vezére, ki soha még knéz sem volt, mindnyájok fölibe emelkedik s már valamenynyiknek parancsokat osztogat. Nem csoda tehát, hogy ama nagyravágyó főnökök, kik a saját kerületeikben gyakorolt korlátlan uralmat féltették oly fővezértől, kinek hatalma az egész tartományra kiterjedt volna, Karagyorgye ellenségeivé váltak.

Azok között, a kik nemsokára a fölkelés kezdete után féltékenységgel tekintettek Karagyorgyéra, a legkiválóbb kétségkívül Nenádovics Jakab volt.

A Nenádovicsok családja már a forradalom előtt több évtizeden át bizonyos tekintélynek örvendett a váljevói kerületben s általában a Kolubara s a Drina közt elterülő vidéken. Emlékezőnk még, mily jelentékeny szerepet játszott e tájékon Aleksza knéz, Jakab bátyja. Még a belgrádi pasák is hozzáfordultak tanácsért és közbenjárásért, midőn szépszerivel óhajtottak valamit elérni a rájától. Aleksza megöletése után, befolyása és tekintélye önként öccsére, Jakabra szállott át, mint a legidősebbre a családban. Midőn tehát a nép, hírétvevén az Orasacznál történeteknek, hasonlókép fegyveresen gyülekezni kezdett, e csapat vezére nem lehetett más, mint Jakab, ki aztán e pillanattól kezdve, tényleg a váljevói kerület vojvodája volt.

Nenádovics Jakab ügyes, értelmes férfiú vala, bátor a harczban, béke idején azonban inkább óvatos, ki vágyai és szenvedélyei által nem egykönnyen ragad-

Nenádovics
Jakab és
Máté sze-
repe; Jakab
fondorlatai,
megzaboláz-
tatása.

tatá magát meggondolatlan tette. Nagyravágyása ekkor még nem terjedt azon a vidéken túl, hol családja már régóta befolyást gyakorolt s melynek ő most főnökévé lett. De ezen minőségében hiúsága és becsvágya határt nem ismert. A hatalom gyakorlatában csak nehezen tűrte a korlátozást s igyekezett még külsőleg is kitűnni mások fölött. Mindég drága öltözetben járt s gyakran rendezett vendégeskedést, nem ugyan a maga kedvéért, mert igen mértékletesen élt, hanem hogy ezáltal is kimutassa vagyonosságát és felsőségét.

Tagadhatatlanul bizonyos aristokratikus vonás vonul végig Nenádovics Jakab jellemén. Feltaláljuk benne azon hajlamokat és tulajdonokat, melyek az oligarchákat mindenkor és mindenütt megkülönböztetik.

A szerencse is kedvezett neki. Sikerral harczolt a törökök ellen és nemsokára jelentékeny vívmányokkal dicsekedhetett. Az első ágyut, melynek aztán oly jó hasznát vették a felkelők, ő szerezte meg Ausztriából; ő foglalt el legelőször egy török várat, az ő pénzén utazott öcsce Máté Oroszországba s tért onnét meg újabb reményekkel. Mindez hirt s nevet szerzett a vojvodának, de méginkább növelte saját becsérzetét. Nem csoda tehát, hogy Nenádovics Jakab csakhamar teljesen önálló és független úrnak vélte magát a Kolubara s a Drina közt, s mint ilyen óhajtott elismertetést mások részéről is. És e felfogás annyival inkább természetesnek látszott, mert annak jogosultságát legalább eleinte senki sem vonta kétségbe, senki sem ellenezte. A főnökök közül, kik a különböző tájakon, a majdnem egyidejűleg fegyverkező nép élére állottak, egyik sem tartá magát az egész tartomány fővezéréül, még Karagyorgye sem. Mint említők, Karagyorgye tekintélye magokból a viszonyokból fejlődén,

csak lassanként szárnyalta túl főnöktársaiét. Nenádovics Jakab kezdetben nem is igen törődött Karagyorgye növekvő hírével és befolyásával, mindaddig míg saját kerületében háborithatatlanul intézkedhetett és hiúságát nem érte sérelem. E két erőteljes egyéniség között azonban az összezördülésnek előbb-utóbb kényszerűleg be kellett következnie.

Nem bizonyos, vajjon Nenádovics Jakabot a Karagyorgye ellen táplált féltékenység indította-e arra, hogy 1805. nyarán szkupstinát hívjon egybe Bogovagyára, melyen öcscsének, Máténak, kedvencz eszméje, t. i. az egész tartomány ügyeire kiterjeszkedő senatus lett volna megvalósítandó. Jakab, valamint a többi vojvodák s maga Karagyorgye is, nem tulajdonítottak különös fontosságot a tervezett intézménynek, melynek célját és jelentőségét nem fogták fel kellően. Semmi esetre sem óhajtottak azonban oly testületet, mely az egész tartományt kormányozván, az ő egyéni hatáskörüket csorbitotta volna. Legfeljebb azon előnyt remélték a tanácstól, hogy az majd egy csomó apróbb ügyet elintéz, melyekkel a főnökök úgy sem bajlódtak szívesen. Valószínű tehát, hogy Jakab ekkor még nem gondolt arra, hogy a megalapítandó tanács által ellensúlyozza Karagyorgye növekvő hatalmát. Hiszen Máté csak hosszasabb rábeszélés után tudta megnyerni bátyját a szóvet tervének. Másrészről azonban alig szenved kétséget, hogy az első szkupstinának a múlt évben Karagyorgye által történt egybehívása, a hiú Nenádovicsot arra ösztönözte, hogy ő is szkupstinát hívjon össze, mely célra a tanács szervezetének kérdése csak ürügyül szolgált s így bizonyítsa az egész nép előtt, hogy az ő állása semmivel sem csekélyebb, mint a Karagyorgyeé. Ez utóbbi legalább így fogta

fel a dolgot. Nem ment el Bogovágyára, sőt figyelembe sem vévén a Nenádovicstól eredő kezdeményezést, maga hívott egybe szkupstinát Borakra. Jakab nem mert nyíltan ellenkezni, Máté pedig, ki különben is mindig elismerte Karagyorgye fővezérségét, megjelent a kijelölt helyen. Kétségtelen, hogy a büszke Nenádovics Jakabot mélyen sérté Karagyorgye magatartása s hogy ez időtől fogva féltékenysége teljes öntudatra ébredt. De leküzdte bosszúságát s igyekezett legalább azon a vidéken öregbiteni és terjeszteni tekintélyét, melynek főnöke volt. Most már a váljevói, szabácsi, uzsiczai és szokoli nahiák parancsnokának nevezte magát s írásban is e címet használta, noha mint tudjuk, Karagyorgye Obrenovics Milánt tette meg Uzsicza vojvodájává. Karagyorgye pedig, kit gyakran hajdúnak szidalmazott, nem közvetlenül ugyan, de mégis elég érthetően arra figyelmezteté, hogy a Kolubarán innen, nincs mit keresnie.²⁸⁹ Azonban nemcsak a külső szint iparkodott megszerezni saját uralmának, hanem annak mind erőteljesebb érvényesítésére is törekedett. A kerület ügyeinek elintézésében többnyire önkényesen járt el, knézeket nevezett ki s mozditott el tetszése szerint, egyáltalában a kisebb főnököktől feltétlen engedelmességet követelt s elbizakodottságában gyakran sértő módon érezteté velők fenségét; különösen azokkal, kik tőle elfordulván, Karagyorgye felé hajoltak. Mert a kisebb főnökök és knézek, kik szűk hatáskörükben szinte bizonyos önállóságot igényeltek, saját vojvodájuk közvetlen és ezért nyomasztóbb önkénye ellen, a Karagyorgye személyében nyilvánuló távolabb eső központi hatalomnál kerestek menedéket s inkább annak, mint a vojvodának rendeleteit fogadták meg. Így történt aztán, hogy Karagyorgye

mindenütt, hol a viszonyok hasonló módon fejlődtek, mint Váljevóban, a nélkül, hogy kereste volna, hivekre talált, kik egyfelől odaadással követték őt, másfelől pedig önkéntelenül is hozzájárultak népszerűségének és befolyásának megszilárdításához. A becsvágyó Nenádovics azonban ily állapotot nem tűrhetett s ezért már az 1805 év vége felé folytonos czivódásban élt a vele ellenkező kisebb főnökökkel. E viszálykodás a tél folyamán oly fokra hágott, hogy Jakab tartván tekintélyének lehanyaglásától, már a fölött tépelődött, vajon nem lenne-e czélszerűbb, ha idejekorán jószántából letenné a parancsnokságot. Erre azonban nem került a dolog. Máténak, ki már több ízben eredménynyel működött volt mint közvetítő, sikerült helyreállítania az egyetértést, bátyja és legalább a váljevói főnökök között, kik aztán írásban kérték Jakabot, hogy gyakorolja továbbra is a parancsnokságot úgy mint eddig s megbánólag ígérték, hogy mindenben szó nélkül engedelmeskednek neki.²⁹⁰ Jakab tehát megmaradt vojvodának, de a kerület bizalmát nem nyerte vissza teljesen. Sőt az 1806. nyár derekán már általánosan felhangzott a vád, hogy Nenádovicsék el akarják ragadni Karagyorgyétól a főhatalmat. Sztrati-mirovics metropolitához intézett hosszú levélben védekezik e gyanúsítás ellen Jakab. Határozottan tagadja, hogy ő Karagyorgye ellen fondorkodnék, kit rendkívül tisztel és tagadja azt is, hogy a fővezérségre vágyik. Mindenki tudja, hogy mily régi és tekintélyes az ő családja (t. i. a Nenádovicsoké) és ezért nincs szükség arra, hogy a hazaszereteten kívül, még más ok által is vezéreltesse magát cselekedeteiben. Hiszen már a mult tél folyamán is szabadulni óhajtott a reá nehezedeő tehertől és szívesen megválnék most is álla-

sától, csakhogy bebizonyítsa hűségét a haza iránt és azt, hogy nemcsak Karagyorgye fensőségére nem törekszik, hanem még a saját tisztségéről is kész lemondani.²⁹¹

Nenáдовics Jakab azonban nem gondolt komolyan lemondásra. Önzetlenségének hangoztatása által csak Sztratimirovicsot óhajtotta megnyerni, remélvén, hogy az érsek, ki iránt a szerbek oly nagy tisztelettel viseltettek, majd elhárítja felőle Karagyorgye haragját, kinek már szinte tudomása volt a vádról, mely ellen Jakab oly erélyesen, de egyszersmind oly öntelt büszkeséggel tiltakozott. Pedig éppen ekkor nagy szükség volt Karagyorgyéra a Drina mentén, mert a Boszniából mind nagyobb tömegekben beözönlő török csapatok már-már végpusztulással fenyegették az egész vidéket. A bosnyákok előnyomulása és a szerb nép rémülete oly helyzetet teremtett, hogy ha gyorsan segély nem érkezik, a főnökök s ezek között elsősorban Jakab, vagy a túlpartra kénytelenek menekülni, vagy a kétségbeesett nép dühének esnek áldozatul.²⁹² Az alkalom kedvező lett volna tehát a Nenádovicsok teljes megsemmisítésére és pedig annyival inkább, mert a közvélemény még árulással is gyanúsította őket a törökök javára. Karagyorgye azonban nem habozott, midőn Máté sürgetőleg támogatásért fordult hozzá. A mint ugyanis elhagyhatá a Morava völgyét, seregével a nyugoti tájakra sietett és 1806. augusztus 9-én megvivta a misári fényes győzelmet, az ellenséget visszavonulásra kényszeríté.

Ismét Máté volt az, ki még a csata előtt az árulásnak különben is alaptalan gyanúja alól tisztázta önmagát és bátyját s újból megnyerte, legalább személyesen, Karagyorgye bizalmát. A másik vádról, t. i.

a fővezérségre való törekvésről ez alkalommal úgylátszik nem volt szó. De Karagyorgye nem feledkezett meg arról s mert valónak tartá, szűkebb korlátok közé iparkodott szorítani az ellene törő Nenádovics Jakab hatalmát. Hogy e czélt elérje, a kisebb főnököket és knézeket újból megerősíté tisztségekben, vagy másokat nevezett ki, megértetvén velök, hogy nem függenek Jakabtól, kinek csak azon esetben tartoznak engedelmességgel, midőn az ő, t. i. Karagyorgye rendeleteit teljesíti. Nagy csapás volt ez Nenádovics Jakabra nézve. Lázárevics Luka, a szabácsi parancsnok, Csúpics a mácsvai vidéken, Sztojkovics a Paczerinában, Márkovics Szima knéz a Kolubara mentén, a szokoli kerületben pedig Nikolajevics Péter és Hadzsi-Melentije s még többen Karagyorgyéhoz csatlakoztak, úgy hogy Jakab közvetlen uralma most már alig terjedt a váljevói kerület határain túl.²⁹³

Karagyorgye erélyes föllépése legalább pillanatilag egészen megtörte a büszke vojvodát. Nemcsak ellentmondás nélkül szemlélte hatalmának megnyirbálását, de még személyes megaláztatást is kellett szenvednie. Midőn egy izben arról panaszkodott, hogy a csatában kapott sebe beteggé tette őt, Karagyorgye így szólt hozzá: „Sohasem voltál valami híres legény, az éretlen tököt az első dér elfonnyasztja.“ Jakab szó nélkül tűrte el a kigúnyoltatást, annyira félt már Karagyorgyétól.²⁹⁴

Nenádovics Jakab megzabolázása kétségkívül nagy mértékben emelte Karagyorgye tekintélyét. Ez időtől fogva mindinkább őt tekintették a fölkelés valódi fejeül az egész tartományban. Még a túlparti szerbek is gyakran a „nagy Gyorgyé“-nak nevezték őt.²⁹⁵ De másrésről a váljevói kerületben történtek nemcsak

Jakab gyűlöletét növelték Karagyorgye ellen, hanem más vojvodákat is felriasztottak, kik már szinte hasonló megfenyítettéstől tartottak. Ez utóbbiak között a legjelentékenyebb szerep Sztojkovics Milenkónak és Dobrinyác Péternek jutott a Moraván túl.

Sztojkovics
Milenkó.

Milenkó ifjúságát részint Pozsarevácson, részint falújában mint földmives tölté. Részt vett ő is a Musztafa pasa által Paszvan Oglu ellen indított hadjáratban s onnan mint bulyukbasa tért vissza. Ő volt az első, ki Karagyorgye lázadásának hírére a pozsareváci nahiában a mozgalom élére állt, ekkor már binbasának nevezvén magát. Rövid idő alatt aztán e nagy kerület őt tekinté egyedüli főnökéül. 1804-ben Karagyorgye megbízásából ő ölte meg az elmenekült dahikat, minek következtében híre szétfutott az egész tartományban. Midőn pedig 1805-ben Hafiz pasa Nis felől Szerbiára tört, Milenkó állta útját a pozsareváci csapatokkal és az ő erélyének és ügyességének köszönhatték a szerbek az ivankovczei győzelmet. Természetes, hogy e fényes haditett nagy tekintélyt szerzett Milenkónak, de nem kis mértékben növelte önbizalmát is. És pedig annyival inkább, mert mint emlékezünk, Hafiz pasa még a csata előtt felszólíttatá Milenkót, hogy engedje őt háboríttatlanul Belgrádba vonulni, a mely esetben számíthat arra, hogy az egész tartomány főknézévé, vagyis fejedelemmé fog kineveztetni. Milenkó önérzetesen utasítá vissza ezen ajánlatot, de kétségtelen, hogy az tömjénezett hiúságának s csak megerősíté őt a jó véleményben, melyet saját értéke felől táplált. Az 1806. évben hatalmát tovább terjeszté a Duna mentén, elfoglalta Porecset, a hol aztán meg is telepedett s még a Krajnából is néhány részt kerületéhez csatolt. Ezen az egész területen függet-

lenül uralkodott Milenkó, nem ismervén el ott senkit sem maga fölött s csak olykor-olykor engedelmeskedvén a tanács rendeleteinek. Karagyorgye fensőségét azonban ekkor még nem vonta kétségbe, midőn t. i. oly harczy vállalatokról volt szó, melyek az egész tartományt, vagy a Morava-völgyét érdekelték.

Milenkó rendkívüli katonai tehetséggel bírt, s kitűnt személyes elszántsága által. Hallgatag és erőszakoskodó jelleme azonban félelmessé tévék őt még saját hívei előtt is. A siker által elbódítva, önhittsége csakhamar magas fokra hágott. S bár mások iránt mindig szigorú volt, szenvedélyeinek kielégítésében korlátozást nem ismert és nem is tűrt.

Oldala mellett találjuk a fölkelés első napjaitól kezdve Todorovics Pétert, mint bulyukbasát, kit utóbb születése helyéről közönségesen Dobrinyácznak neveztek. Dobrinyác is egyszerű földmives családból származott s a forradalom előtt rövid időt a hajduk között töltött volt. Az ivankovezei ütközetben nemcsak részt vett, de nagyban hozzájárult a győzelem kivívásához. Hafiz visszavonulása után elfoglalta az annyiszor elpusztított Paratyint, Razsanyt és Alekszináczt s minden ellenmondás nélkül megalapítá e vidéken fenhatóságát. Az 1805. év végén, már a tanács is vojvodának nevezi őt.

Todorovics,
másként
Dobrinyác
Péter.

Az akkori szerb főnökök között Dobrinyác volt a legvittebb és egyszersmind a legszeretetre méltóbb. Alárendeltjeivel mindig emberségesen bánt s barátságos modorával mindenkit meg tudott nyerni. De benne is megvolt az erősen kifejtett hajlam, mely a vojvodák egy részét arra indítá, hogy saját hatáskörükben teljes önállóságot követeljenek s minden oly törekvést visszautasítsanak, mely az egymástól

független részek fölibe emelkedő központi hatalom megalapítására irányult. Természetes tehát, hogy a bánásmód, melyet Nenádovics Jakabnak Karagyorgye részéről kellett szenvednie, Dobrinyác és Milenkó féltékenységet is fölrasztá. Ismerték ők eddig is Karagyorgye tekintélyét, látták, mint terjed befolyása és népszerűsége, de mindez nem igen aggasztotta őket, a míg Karagyorgye fensősége csak a török ellen vívott küzdelemben érvényesült. De midőn Karagyorgye egy főnöktársa ellen lépett sikra és pedig nem harczidolgok miatt, hanem hogy annak saját kerületében megingassa állását, Milenkó, nehogy őt is hasonló sors érje, mint Nenádovics Jakabot, határozottan Karagyorgye ellen fordult. Törekvése — bár egyelőre a nyílt összetűzés kerülésével — odairányult, hogy Karagyorgye hatalmát vagy egészen megtörje, vagy legalább szűkebb korlátok közé szorítsa. Éppen így gondolkozott Dobrinyác is.

Az elégedet-
lenek szer-
vezkedése.

Nenádovics Jakab tehát nem maradt egymagára elégedetlenségével. Társakat kapott a Moraván túl parancsnokló két vojvodában, kik habár nem is állottak közvetlen összeköttetésben Vájljevóval, hasonló okok behatása alatt most már ugyanazon a nyomon haladtak. Az 1806. év vége felé tehát a tartomány három legkiválóbb vojvodája egyaránt ellentétbe jutott Karagyorgyéval s kétségtelen, hogy e maguktartása nem maradt titok a többi főnökök jórésze előtt sem. Az utóbbiak közül azok, a kik Karagyorgyéra személyes okok miatt haragudtak, vagy tőle féltek, most készségesen csatlakoztak az említett három vojvodához. Másokat pedig Milenkó és Dobrinyác túl a Moraván, valamint Nenádovics Jakab a saját kerületében, biztatással, ígéretekkel s ha kellett, pénzzel is vontak a maguk részére.

De tévedés lenne azt hinnünk, hogy a tartomány különböző részeiben néhány nagyobb vojvoda körül sorakozó elégedetlenek egységes, egyöntetűen működő pártot képeztek. Ilyesmiről az akkori viszonyok között, a hiányos közlekedés s a személyes találkozások ritkasága mellett szó sem lehetett. De ha a tömörebb szervezet képződésének nem is állják útját ily természeteszerű akadályok, már azon particularistikus szellem miatt sem jöhetett volna az létre, melyből az ellenkezés Karagyorgyéval fejlődött. Az elégedetlen vojvodák ismerték ugyan nagyjából egymás nézeteit, ha olykor összejöttek, meg is beszéltek azokat, néha néha üzenetek és levelezés által is váltottak tudósítást, de nem cselekedtek előre megállapított közös terv szerint. Az egyetlen kapocs közöttük a Karagyorgye iránt táplált féltékenység volt. Ez adott egyszersmind irányt mindegyikök magatartásának és tetteinek, de mindig csak a felmerülő alkalomhoz képest és a személyes érdek szem elől tévesztése nélkül. Ebből fejthető meg az a sajátságos jelenség, hogy némelyeket a főnökök közül, ismételten majd Karagyorgye hívei, majd pedig ellenségei sorában találunk. Kibékülés és összezördülés gyors váltakozásban követték egymást ugyanazon egyének között, a fellobbanó szenvedély s az önérdek követelményei szerint. Befolyással bírt még e tekintetben a rettegés Karagyorgyétól. Mindenki tudta, hogy a fővezér azokat, kik tekintélyének ellenszegülnek, kérlelhetetlen szigorral bünteti s hogy erre elég hatalma is van. Nagy veszélyvel járt volna tehát a nyílt zendülés. Nem is kíséreltek meg ilyet az elégedetlen vojvodák; hanem a hol csak lehetett, szidalmazván Karagyorgyét, gyűlöletet szítottak s fondorlatokat szőttek ellene. De valahányszor újból kitört a

törökkel a harc, elnémult minden czivódás és szó nélkül teljesítették Karagyorgye parancsait, vagy éppen hozzáfordultak segítségért, a mint hogy másként nem is cselekedhettek. A nép, mely nem sokat törődött a vojvodák egyéni törekvéseivel s egyedül Karagyorgyétól várt és remélt szabadulást a török uralom alól, nem bocsátotta volna meg egyetlen vojvodának sem, ha e nemzeti küzdelemben ellenkezni mer vala a fővezérrel. Így történt, hogy a csatatéren nem egyszer vállvetve küzdöttek olyanok, kik a harc előtt és után mint kérlelhetetlen vetélytársak állottak egymással szemben.

Michelson
tábornok s az
elégedetle-
nek.

A míg Szerbiában a főnökök féltékenykedésének következtében ily ingatagokká váltak a belállapotok, 1806 vége felé és 1807 elején Michelson megtette az első lépéseket a végből, hogy szorosabb összeköttetést hozzon létre oroszok és szerbek között. A fondorkodó vojvodák csakhamar észrevették, hogy a keletkező orosz-szerb viszonyt előnyösen kizsákmányolhatják Karagyorgye ellen és saját particularistikus törekvéseik javára.

A pozsareváczi kerület hosszan elnyulván a Duna jobbpartján, az Oláhországban állomásozó orosz csapatok itt közlekedhettek legalkalmasabban a felkelőkkel. Ennélfogva Milenkó volt az első szerb főnök, a ki érintkezésbe lépett a folyón túl parancsnokoló tábornokkal s a ki először nyert tényleges segílyt hadi készletekben és pénzben. Nem csoda, ha a nagyralátó és elbizakodott vojvoda e körülményből azt következteté, hogy az oroszok őt tekintik a legkiválóbb főnöknek s iránta viseltetnek a legnagyobb bizalommal. Az orosz táborban tulajdonképpen Karagyorgyét tarták ekkor már a mozgalom fejének és nem vonták két-

ségbe a tanács tekintélyét sem. Minthogy azonban mindenekelőtt a szerbek támogatására volt szükségök a porta ellen folytatott háborúban, készségesen alkudoztak az egyes főnökökkel, a kiknek közreműködését óhajtották és segítették őket még akkor is, midőn azok nyílt ellentétben állottak úgy a fővezérrel, mint a senatussal.

Az oroszok ezen magatartását nemcsak Milenkó, hanem az elégedetlen vojvodák mind, személyes céljaik értelmében magyarázták, arra számítván, hogy ha föltétlen hűséget tanúsítanak Oroszország iránt, ez által saját állásukat szilárdítják meg. A nép, a mely nem bízott a maga erejében, nagy örömmel vette a hírt, hogy a hatalmas és rokon orosz nemzet részéről immár közeleg a várva-várt segély. Karagyorgye is élénken óhajtá az orosz támogatást. Különben épp oly szívesen fogadta volna Ausztria s talán még Napoleon közbelépését is, ha ezáltal sikerül vala kiűznie a törököt Szerbiából és függetlenné tenni hazáját. De az oroszok őszinteségében, mint emlékszünk, már kezdetől fogva kétkedett. Gyakran feltámadt benne a gyanú, hogy a felkelők irányában mutatott barátságuk nem önzetlen s csak a szerbek hadi erejét akarják saját előnyükre felhasználni. E mellett türelmetlenné tette őt, hogy az annyiszor megígért segély oly sokáig késett s végre is nem a kellő mértékben adatott meg. Nem is tudta elpalástolni bosszúságát s több ízben keserű panaszra fakadt az oroszok késedelmeskedése, egyáltalában pedig céljaik fölött. Kapóra jött ez az elégedetlen vojvodáknak. Ezek most nyíltan hirdették a népnek, hogy egyedül ők óhajtják őszintén és teljes lelkükből az oroszokkal való szorosabb viszonyt, Karagyorgye pedig ellenzi azt. Ekként keletkezett Szerbiá-

ban a belviszonyok hatása alatt s önző egyéni törekvések által szitva az orosz párt, mintegy ellentétben Karagyorgyéval.

Az elégedet-
lenek Kara-
gyorgye sze-
mélyes híveit
üldözik.

A vojvodák azonban az orosz-szerb viszony létrejötté után sem mertek nyíltan szembeszállani Karagyorgyéval. Ez utóbbi ugyanis nyomára jött a csel-szövényeknek, melyeket ellene szőttek. De nem akarván meghasonlást idézni elő, midőn a törökökkel szemben az egész nép egyértelmű működésére volt szükség, hallgatott s csak levelekben inté a főnököket egyetértésre és összetartásra. Az elégedetlen vojvodák megértették ebből, hogy a fővezér ismeri terveiket s ezért nem vélték tanácsosnak a leplezetlen föllépést ellene. Gyűlöletük azonban már sokkal magasabb fokra hágott, hogysem azt elfojthatták volna. Nem támadhatván meg tehát közvetlenül a fővezért, legalább hívei ellen fordultak, remélvén, hogy ha ezeket eltávolíthatják környezetéből, a magára maradt Karagyorgyéval majd könnyebben végezhetnek.

A nép zömén kívül a tekintélyesebb főnökök közül is sokan teljes hűséggel ragaszkodtak Karagyorgye személyéhez. Ilyenek voltak Milovanovics Mláden, Petrovics Miloje, Obrenovics Milán, Márkovics Szima, Plyákics Antal, Hadzsi Melentije és még többen mások. A Magyarországból bevándorolt tanult szerbek sorából pedig különösen Jugovics Iván és Grujovics Mihály. Valamennyiök között kétségkívül Mláden volt a leghíresebb.

Milovanovics
Mláden.

Mláden már a forradalom előtt jelentékeny vagyonra tett szert. A leggazdagabb szerbek egyike volt azon korban. De ezzel nem elégedett meg, hanem mindenkép szaporítani igyekezett birtokát. A befolyást is, melyet mint a tanács elnöke gyakorolt, nem egyszer saját érdekeinek előmozdítására használta fel.

A senatus csakhamar megalakulása után, egyéb intézkedések mellett, a közjövedelmek szaporításával is foglalkozott. E célra igen alkalmas eszköznek látszék a török szpahiktól elhagyott vagy elvett birtokoknak, mint közvagyonnak értékesítése. Csakhogy e birtokok egy részét a hatalmasabb főnökök már elfoglalták volt s vagy mint tulajdonukat, vagy legfeljebb csekély, önmaguk által megszabott bér fejében élvezhették. A még megmaradt ilynemű földek, házak és malmok aztán rendszerint elárvereztettek. Ilyenkor azonban Mláden lépett közbe s rokonával és üzlettársával Milojéval együtt, mindent, a mire csak kezét ráteheté, potom áron magának megszerzett. E tekintetben nagy előnyére szolgált az a körülmény, hogy mint a tanács elnöke minden árverésről eleve értesült. Természetes, hogy a többi vojvodák, kik magok is gyakorolták az erőszakos vagyonszerzésnek hasonló módozatait, irigykedve szemlélték Mláden gazdagodását. Az irigység pedig csakhamar erős ellenszenvvé fejlődött, különösen midőn látták, hogy Mláden mindenkor oltalomban részesült Karagyorgye részéről. Ehhez járult még, a különben rendkívül tehetséges Mládennek büszke, fenhéjázó modora, mely magában is elegendő lett volna, hogy sokan ellenségeivé váljanak.

Főbűnéül azonban az ellenkező vojvodák Karagyorgye iránt való hűségét rótták fel. Pedig Mládennek sok rossz tulajdonsága mellett éppen ez volt a legnagyobb érdeme. A benső viszony, mely közte és a fővezér közt fennállott, óvta őt meg attól, hogy ő is, mint a hatalmasb főnökök, a keletkező központi hatalom megsemmisítésére s hazája feldarabolására törekedjék. Igaz, hogy több ízben helytelen tanácssal

élteté Karagyorgyét, de legalább nem fondorkodott ellene s mindvégig ragaszkodott azon eszméhez, mely amazt vezérlé tetteiben, hogy Szerbia minden más államtól, így a védnökösködő Oroszországtól is teljesen függetlenül alakuljon és fejlődjék.

De nemcsak Karagyorgye barátságának következtében birt Mláden jelentőséggel. Mint a tanács elnöke s a belgrádi várőrség parancsnoka ő volt az úr a fővárosban. Mivel pedig Karagyorgye többnyire falujában Topolában tartózkodott és csak fontosabb kérdések elintézése végett jött Belgrádba, tulajdonkép Mláden gyakorolta a kormányzási hatalmat, a mennyiben ilyenről, az akkori rendezetlen viszonyok közepett szó lehetett.

Vádak Milóv-
novics ellen,
Gáics a
szoveti titkár
intrikái.

Ha tehát Mláden nem is volt valamely kerület főnöke, mindazonáltal oly hatáskörre tett szert, mely sok tekintetben érezhetővé vált a legtávolabbi vidékeken is. Több ok működött ennélfogva közre, hogy az elégedetlenek első sorban az ő megbuktatására törekedjenek. A hajsza tényleg megindult ellene. Vádolták őt és társát Milojét, hogy a közpénzeket saját céljaikra fordítják, hogy Belgrádban a dahik módjára viselkednek és zsarolnak, különösen pedig, hogy Karagyorgyében bizalmatlanságot szítanak az oroszok iránt s igyekeznek meggátolni, hogy a fővezér orosz csapatot fogadjon be Szerbiába, attól tartván, hogy ellenkező esetben nem sáfarkodhatnának kényük-kedvük szerint.

E vádaskodás folytonosan ismételve, végre is mindenfelé hívőkre talált, még azok között is, kik egyébként Karagyorgye hívei voltak. Nem szenved kétséget, hogy ennek következtében az ellenszenv Mláden iránt az egész tartományban nőttön-nőtt, egyszersmind pedig szaporodott az elégedetlen vojvodák követőinek száma is.

Ez utóbbiakhoz tartozott titokban Gágics, a tanács titkára. Karagyorgye hívének vallotta ugyan magát, Mládent sem támadta meg nyíltan, de már ekkor mindkettőjük ellen fondorkodni kezdett. Jó alkalom kínálkozott erre az 1807. év tavaszán, midőn a tanács elhatározá, hogy követséget küld az orosz táborba segélykérés végett. Mint emlékezünk, Gágics is tagja volt e követségnek. Útközben a küldöttek meglátogatták Milenkót. Valószínűleg ez utóbbi és Gágics között létrejött megállapodás következtében tértek el aztán a követek a Karagyorgye és a tanács által adott utasításaiktól, melyek nem szóltak arról, hogy orosz főhivatalnok Szerbiába leendő kineveztetését kérelmezzék. Gágics és társai pedig éppen ezt jelölték meg, mint a szerb nép leghőbb óhajtását. Rodofinikin, az első orosz ügynök Belgrádban, maga is jól tudta, hogy a szerb főnökök Karagyorgyéval élükön nem kérték volt egy orosz hivatalnok kiküldetését, valamint azt sem óhajtották, hogy orosz csapatok jöjjenek Szerbiába, hanem csak, hogy megakadályozzák a török sereg benyomulását a tartományba.²⁹⁶ Milenkó és Gágics ellenben valószínűleg azért kívántak orosz ügynököt, mert remélték, hogy annak segélyével majd eltávolítják Mládent s utóbb megtörhetik Karagyorgye hatalmát.

A Gágics által szőtt cselszövénybe nagyon jól beleillett az is, hogy még Bukarestből levelet írt Milenkónak, közölve vele, a mit az oroszok beszéltek Karagyorgye titkos alkudozásairól Ausztriával és a francziákkal. Valószínű, hogy keringtek ily hírek az orosz táborban, a hol nem szívesen látták, ha a szerb fölkelők és különösen fővezérük Oroszországon kívül még más hatalommal is viszonyba léptek. De hogy

Gágics erről nem Karagyorgyét, mint az kötelessége lett volna, hanem Milenkót értesíté, az csakis abból a szándékból történt, hogy az elégedetlen vojvoda felhasználhassa e hírt izgatásaiban a fővezér ellen.

Gágics és Milenkó czélt érték. Az orosz kormány olybá vette kérelmüket, mintha az a szerb nép óhaj-tását tolmácsolná s Rodofinikin személyében ügynököt küldött Belgrádba.

Elbeszéltek részletesen, * hogy a bizalmatlankodó Karagyorgye s még néhány főnök kivételével, mily szépen s mily örömet fogadták a szerbek Rodofinikint.

Rodofinikin
szerepe.

Rodofinikin nem viseltetett rokonszenvvel a szerbek iránt. A görög eredetére és műveltségére büszke orosz diplomata barbárnak tekinté a népet, a melylyel együtt kellett élnie. E szempontból ítélte meg a viszonyokat és az egyéneket s nem vette számba, hogy oly népnél, mely hosszas idegen uralomból szabadult meg, különben pedig a műveltségnek igen alacsony fokán állott, a tagadhatlanul kedvezőtlen, sőt gyakran visszatetsző jelenségek, nem annyira a nép eredeti jellemének, mint inkább a körülményeknek voltak természetszerű következményei. Már első jelentéseiben, midőn még egyik párttal sem állott szorosabb összeköttetésben, úgy jellemzé a főnököket mind, Karagyorgyét sem véve ki, mintha egyedül csak önkény, kapzsiság, hatalomvágy és kegyetlenség képeznék minden cselekedetöknek valódi indokát. A tanácsról megjegyzi, hogy az valamennyi tekintélyesebb parancsnoknak alázatos szolgálja; a népről pedig, hogy a legsúlyosabb elnyomatást kénytelen tűrni a főnökök részéről. Kétségtelen, hogy a főnökök közt sokan, a

* L. I. fejezet 79. l.

mint ezt elbeszéltük, mindennemű erőszakoskodást követtek el s nem igen válogattak a vagyonszerzés eszközeiben. De ily általánosságban kimondva az orosz ügynök ítélete mindenestre igazságtalan volt.

Rodofinikin csakhamar értesült a vojvodák egyenetlenségéről és fondorkodásáról egymás ellen.

Nem maradt előtte titokban az sem, hogy néhány hatalmasb vojvoda, különösen a keleti s a nyugoti határokon tetszése szerint kormányozza kerületeit, nem adván számot tetteiről s nem ismervén el Karagyorgye fensőségét. Úgy észlelte továbbá, hogy a szerbek csak a török ellen működtek egyetértőleg, de minden más kérdésben ellenséges pártokra szakadtak. Nézete szerint azonban a kellő pénzüsszeggel e szétágazó nézeteket mind ugyanazon cél felé lehetett volna irányozni.²⁹⁷

Bármennyire igyekezett is Rodofinikin utasításainak értelmében megnyerni a szerbeket, ezek csakhamar átéreztek a megvetéssel határos kicsinylést, melylyel irántuk viseltetett. Természetes tehát, hogy az orosz ügynök megérkezésekor nyilvánuló örömteljes bizalom nemsokára hidegséggé, sőt sokaknál ellenszenvvé változott.

De méginkább növekedett a szerbek elkeseredettsége, midőn észrevették, hogy a gyűlölt Leonti szava dönt Rodofinikinnál. A metropolita jól tudta, hogy ő nem népszerű Szerbiában. Meg akarta magát bosszúlni tehát a szerbeken, a kikre haragudott s úgy hívé, hogy ezt a szinte görög eredetű Rodofinikin segélyével érheti el legsikeresebben. Valamennyi főnök között leginkább Karagyorgyéra és Mlácénre neheztelt a metropolita. Az 1806. év vége felé ugyanis Leonti megjelent Szendrőn s a nélkül, hogy bárkitől

Leonti metropolita.

megbizást kapott volna, ellátogatott a tanács üléseibe, részt vett a tanácskozásban és határozatokban, remélvén, hogy ily módon nemsokára e testület elnökévé lesz. A tanács tagjai tisztelvén a metropolita egyházi méltóságát, megtúrték őt körükben. Midőn azonban a szövet 1807-ben Belgrádba költözött át, Karagyorgye Mláden által megüzente Leontinak, hogy nem lévén a senatus tagja, megjelenése az üléseken teljesen fölösleges, egyszersmind figyelmezteté őt, hogy jövőre ne kövessen el eparchiájában zsarolásokat az alsó papságon s a népen. Mély gyűlöletet keltett e megaláztatás a metropolita szívében Karagyorgye, de különösen Mláden iránt, a kinek azt első sorban tulajdonítá. Rodofinikin megérkezével, úgy remélé, hogy eljött végre a megtorlás ideje.

Mindent elkövetett tehát, hogy megnyerje az orosz ügynök bizalmát s e tekintetben czélt is ért. Rodofinikin föltétlenül hitt neki, mint az orthodox egyház fejének a tartományban, de még inkább, mint görögnek. Leonti folytonos besúgásaiból merité Rodofinikin azt a kedvezőtlen véleményt, melyet a szerb viszonyokról és szereplő egyéniségekről mindjárt kezdetben alkotott. A metropolita meggyőzte őt, hogy daczára hivatalos állásának, daczára annak, hogy Oroszországot képviseli, a szerbek iránta is ellenszenvvel és gyűlöléssel viseltetnek, kizárólag görög nemzetisége miatt. Leontinak valót és valótlanságot ügyesen egybeszövő elbeszélései a főnökök durva műveltségéről s megbízhatlan ravaszságáról figyelmes hallgatóra találtak. És nem volt ok a kétkedésre akkor sem, midőn a metropolita azt bizonyíthatá, hogy a hevesvérű, kegyetlen vojvodáktól az idegenek, különösen a görögök, még életüket is félthetik. Ily

benyomások hatása alatt keletkeztek aztán Rodofinikinnak kormányához intézett jelentései, melyekben pontos megfigyelés és sok igaz vonás mellett, gyakran nemcsak az állapotoknak, de még az eseményeknek is elferdített, egyes személyek ellen irányzott előadását találjuk.

A ravasz főpap azonban csakhamar belátta, hogyha folyvást az egész szerb nép s valamennyi főnök ellen szól, Rodofinikin mint orosz hivatalnok, daczára görög eredetének, végre is bizalmatlanná válhatnak iránta. Midőn tehát észrevevé, hogy különben is sikerült már a szerbeket általában fölötte kedvezőtlen színben tüntetni föl Rodofinikin előtt, némileg változtatott taktikáján. Ezentúl Karagyorgye s annak hívei, különösen Mláden ellen intézte vádaskodásait, a kiket ekkor már a főnökök egyrésze is mind hangozabban azzal gyanúsított, hogy Oroszországnak ellenségei. Így aztán az elégedetlen vojvodák és Leonti között természetszerű szövetség képződött s a metropolita lett Karagyorgye ellenfeleinek legbuzgóbb védője és szószólója az orosz ügynökökkel szemben.

Rodofinikin külsőleg elismerte ugyan Karagyorgye fővezerségét, s igyekezett őt tanácsadással és rábeszéléssel teljesen a maga részére vonni, de titokban voltaképen ellene működött s pártolta az elégedetlenekek és Leontinak közvetlenül, vagy közvetve Karagyorgye ellen irányuló törekvéseit. Sőt, mint maga bevallja,²⁹⁸ megvesztegette Karagyorgyénak néhány bizalmas emberét, részint, hogy idejekorán tudomására jusson terveinek, részint, hogy ily kerülő úton könnyebben megnyerje saját véleményének a hiszékeny fővezért. Mindez eléggé megmagyarázza, hogy Rodofinikin, ámbár a szerbek nem kedvelték őt,

mégis oly jelentékeny szerepet játszhatott az ügyek fejlődésében. De másrésről tagadhatatlan, hogy a metropolita árulkodásának túlságos figyelembevétele s az elégedetlenek pártjának dédelgetése által nagy mérvben szította a belviszályt, melyet Karagyorgye hatalma növekedtével csakhamar teljesen elfojthatott volna.

Ez időtől fogva két éven át nem csak a szerb fölkelést érdeklő kül- és belpolitikai kérdésekben, hanem pártvillongások terén is mindenütt Rodofinikin nyílt vagy titkos működésével találkozunk. E minden irányban kiterjedő tevékenységgel olykor nagy eredményeket ért el, pillanatokra legalább még Karagyorgye is követte utasításait; de népszerűvé soha sem lett. Sőt már az 1807. év vége felé oly gyanúsítással kellett megküzdnie, mely szélesebb körökben hitelre találván megbénítá sikereit, s még később is, midőn már rég elhagyta volt Szerbiát, felhangzott ellene.²⁹⁹

Avkszenti és
Králeyevics
szarajevoi
metropolita.

Egyidejűleg Avkszenti metropolitával, kit a porta a fölkelők megbékéltetésének céljából küldött a tartományba,* a szarajevoi püspök Králeyevics is Belgrádba jött. Ez a Králeyevics, ki nevéről ítélve szláv származású lehetett, éppen oly hive volt a phanarnak, mint Leonti** s ezért a szerbek mindkettőt görögnek tekintették. Králeyevicsről különben azt beszélték, hogy a Dalmáciában parancsnokló franczia tábornoknak titkos ügynöke. Minthogy pedig a szerbek éppen ez időtájt nagyon féltek egyesült franczia-bosnyák támadástól, a szarajevoi püspök hosszabb tartózkodása

* Lásd: az I. fejezetben.

** Leonti családi neve, Lambrovics, elszlávósodott görög eredetére mutat.

Belgrádban természetesen élénk aggodalmat keltett; noha Králeyevics Karagyorgye mellett izgatott Boszniában. Ehhez járult, hogy a három phanarióta főpap minduntalan értekezleteket tartott egymással, valamint Rodofinikinnal is, a mi a szerbek gyanakodását még inkább fokozta. Karagyorgye és hívei, hogy a gyűlölt görög püspököktől megszabaduljanak, úgy látszik, elhatározták, hogy mind hármat elfogatván hajóra vitetik s a Dunán le az ország határán túl szállítatják.

Értesült a tervről Leonti s megrémülvén úgy adta elő a dolgot, mintha Karagyorgye őt felszólította volna, hogy ölesse meg Avkszentit, a porta küldöttét, vagy pedig zárassa el valamely kolostorba. Rodofinikinnak aztán állítólag sikerült Karagyorgyét Csardaklija által más véleményre téríteni. Minthogy Leonti elbeszélése nem felelt meg a valóságnak, Csardaklija csak arra vehette reá Karagyorgyét, hogy hagyjon fel a három metropolita erőszakos eltávolításának tervével, a mibe a fővezér barátja kedvéért bele is egyezett. Nemsokára ezután Avkszenti a szerbek válszával Konstantinápolyba utazott és Králeyevics is elhagyta Szerbiát, Rodofiniktól kapván útiköltséget és ajánlóleveleket.³⁰⁰

Leonti tehát megmenekült a száműzetéstől, de a phanarióták gyakori tanácskozása egymás közt és az orosz ügynökökkel azon gyanút ébresztették, hogy Avkszenti tulajdonképp csak Rodofinikin meghívása következtében jött Belgrádba, s hogy ez utóbbi, mint görög, a hasonlóképp görög főpapokkal együtt árulást tervez a szerbek ellen a porta javára. E vád Rodofinikinhoz is elhatott, jelentéseiben említi azt s természetesen őrületségnek nevezi.³⁰¹

Rodofinikin
meggyanúsí-
tása.

Zsivkovics
István zimo-
nyi keres-
kedő. Az el-
lenzék Mláden
tanács-elnök
eltávolítását
követeli. —
Mláden felül-
kerekedik.

A míg Rodofinikin ily gyanúsításokkal bajlódott, a melyek komolyan veszélyeztették befolyását, más-résről az elégedetlen vojvodák sem maradtak tétlenül, bízván az ő támogatásában. Mindenekelőtt párt-hiveiknek számát igyekeztek szaporítani. És ez sikerült is. Hozzájuk csatlakozott Zsivkovics István a gazdag kereskedő, ki Belgrád bevétele után költözött át Zimonyból. Zsivkovics remélte, hogy vagy a tanács tagjává fog kineveztetni, vagy vojvodává valamely kerületbe. Midőn egyik óhajását sem érheté el, a legszenvedélyesebb módon Karagyorgye és Mláden ellen fordult. Nagy vagyonából, melyet különben Szerbiában szerzett, hadikészleteket szállítván a fölkelőknek, több ízben tetemesebb összegeket adott a tanácsnak, a közszükségletek fedezésére, nem ugyan ajándékban, hanem csak kölcsön fejében.³⁰² Mindazáltal ily módon nem megvetendő befolyást gyakorolt. Ez a Zsivkovics és Dobrinyác a maguk részére vonták a híres Hajduk-Velykót, Vuriczát és Práticsot. Nenádovics Jakab pedig megnyerte Lázárevics Lukát, a sabáczi paranesnokot s több kisebb főnököt, folyvást azt ismételve, hogy ő az oroszok híve, és szídván Karagyorgyét és Mládent, mint a kik nem barátjai Oroszországnak.³⁰³

Ekként megerősödvén az elégedetlenek pártja, úgy hívék, hogy most már nyiltabban léphetnek fel. Az 1807. év vége felé két senator, Prátics János és Lükics Ábrahám, valószínűleg csak a hatalmasb vojvodák és Rodofinikin biztatására, reávettek a többi tanácsosokat, hogy írásban követeljék Karagyorgyétől Mláden eltávolíttatását az elnökségből, mert nem hajlandók őt továbbra is megtűrni maguk között. Karagyorgye, mint rendesen, távol lévén, Mláden nem

fordulhatott hozzá s a tanács kérvénye elküldetett a fővezérhez. Mire ez irat Topolába ért, a hír már a belgrádi polgárság forrongó elégedetlenségéről is szólt. Karagyorgye, vagy mert valóban le akarta csillapítani a mozgalmat, melyet talán maga is komolynak tartott, vagy hogy időt nyerjen, meghagyta Mládennek, hogy ne vegyen többé részt a tanács üléseiben. Mláden engedelmeskedett s csakhamar Topolába utazott egész testőrsége által kísérve. Könnyű volt Mládennek meggyőznie Karagyorgyét, hogy a tanács levele tulajdonkép közös ellenségeik műve, kik szeretnének meghasonlást idézni elő kettőjük közt, s hogy ez okból az engedékenység vészessé válhatnék magára a fővezérre nézve. Karagyorgye belátta ez okoskodás helyességét s a maga legényei közül is egy csapatot Mládennek adván, visszaküldte őt. Ez pedig most már egész kis sereggel bejárta a tartomány keleti részét Krusevácztól Gorguszováczig azon ürügy alatt, hogy az ott elhelyezett csapatokat s a sánczokat kell megsemmisítenie s azután 1808 elején visszatért Belgrádba, nagyobb tekintéllyel, mint távozott, de a mi a fődolog, számosabb testőrséggel. És midőn nemsokára megjelent a senatus ülésein s újból elfoglalá az elnökséget, a megfélemlített tanácsosok nem mertek ellenmondani.³⁰⁴

Mláden diadala nem szüntette meg a belviszályt, csak óvatosságra inté az elégedetleneket, a kik meggyőződtek, hogy bajosabban érhetik el az ő megbuktatását, mint eleinte hitték volt. Haragjuk és gyűlöletük azonban éppen az eddigi sikertelenség következtében még inkább fokozódott. Természetes tehát, hogy nem bizván saját erejükben, szorosabban csatlakoztak Rodofinikinhez, a ki már több ízben támo-

gatta őket ellenséges törekvéseikben. Az 1808. év első hónapjaiban különben a viszonyok oly fordulatot vőnek, mely az elégedetlen vojvodák óhajtására való tekintet nélkül is, igen kívánatosnak tüntet fel Rodofinikinra nézve Karagyorgye mielőbbi eltávolíttatását a fővezérségből.

Rodofinikin
Karagyorgyét
megintí
oroszeellenes
kifakadásai-
ért. — Pro-
zorovszky
orosz fővezér
levele Kara-
gyorgyéhez.

Január második felében ugyanis Karagyorgye, kinek bizalma az orosz védnökség hasznosságában nagyon megingott, egyetértőleg számos hívével, kik között első helyen kétségkívül Mláden állott, Ausztriához fordult oltalomért.

Tudomására jutott ez Rodofinikinnak is, ki nem hagyhatta szó nélkül e tényt. Egy ízben, midőn Karagyorgye keserű kifakadásokra fakadt azon nehézségek fölött, melyekkel néhány főnök ellenkezése miatt kellett küzdenie, s úgy látszik Oroszország s maga Rodofinikin ellen is panaszkodott, ez utóbbi megragadta az alkalmat, hogy kemény szavakkal korholja a fővezért, remélvén, hogy ily módon megtérítheti őt. Az orosz ügynök szerint minden baj onnét eredt, hogy Karagyorgye nem hallgatott az ő tanácsára s visszahelyezé Mládent a senatusba. Ennek a hatalmaskodó vojvodának példáját követi most sok más főnök is, kik szintén nem akarnak többé engedelmeskedni. Szemére veté aztán a fővezérnek, hogy Ausztriával csak azért lépett összeköttetésbe, mert hitt ama gyalázatos vádaknak, melyek arról szóltak, hogy az oroszok mindinkább magukhoz ragadják a hatalmat Szerbiában s hogy ő, t. i. Rodofinikin elárulja a fölkelőket. Valóban örültség ilyesmit föltételezni. Hiszen az európai nagyhatalmak beleegyezése nélkül senki sem gondolhat arra, hogy kezét Szerbiára tegye. Ha pedig a nagyhatalmak elhatároznák, hogy bárki is

birtokába vegye e tartományt, bizony nem fogják megkérdezni a szerbeket, akik különben sem ellenkezhetnének, mert Szerbia az európai nagy államokkal szemben olyan, mint egy csepp víz a tengerhez képest. Nincs más mentség tehát, mint hűséget tanúsítva a czár iránt, kiérdemelni az ő kegyét, ki már eddig is annyi jótéteménnyel halmozta el a szerbeket. Rodofinikin figyelmezteté tehát Karagyorgyét, hogy ne adjon hitelt a rosszakaratu besúgásoknak. A fővezér állítólag megígérte, hogy ezentúl mindenben az orosz ügynök tanácsait fogja követni, de azért Mládent nem távolította el.

Rodofinikin jelentései következtében Prozorovszky is irt Karagyorgyéna, intvén őt, hogy a környezetében lévő gonosz és önző emberek cselszövényei által ne hagyja magát behálóztni, mert különben megrendülne az oroszok bizalma, mely nélkül pedig a szerbek minden támasztól megfosztatnának. De még e levél sem tett hatást és Mláden, a ki ellen az intözve volt, megmaradt befolyásos állásában.³⁰⁵

Nem használván a reábeszélés, Rodofinikin más módhoz nyult, hogy czélt érjen. Kényszereszközök nem álltak rendelkezésére s a miben eleinte annyira bizott, megvesztegetés sem bizonyult mindenkor czélszerűnek. Cselhez folyamodott tehát nemcsak Karagyorgyéval, hanem Prozorovszkyval szemben is. Hogy e bonyolult ügyet kellőleg megérthessük, mindenekelőtt röviden el kell mondanunk, hogy mily színben tünteté fel azt maga Rodofinikin.

Belgrád bevétele után a törökök közül sokan pénzüket és egyéb ingóságait néhány szerbre bízta megőrzés végett. Később e törökök részint megölettek, részint keresztyénekké lettek s ez utóbbiak

Rodofinikin
előadása
Mládenék
fellépéséről
Karagyorgye
ellen.

az 1807. év vége felé visszakövetelték tulajdonukat. Kívánságuk nem teljesítettén, panaszt tettek Karagyorgyénál, a ki aztán megparancsolta, hogy ingóságaik visszaadassanak. Ekkor azonban kiderült, hogy e tárgyak nagy része elkallódott, azaz hogy volta-képen Mláden és Miloje legényei által erőszakosan elvették. Mláden jól tudván, hogy nem tanácsos ellenszegülni Karagyorgye rendeleteinek, de másfelől meg akarván tartani az eltulajdonított tárgyakat, a fővezér ellen fordult s felizgatta az egész várost. Aztán pedig kísérve a tanácsosok nagy része által megjelent Rodofinikinnél s mindnyájuk nevében kijelenté, hogy a tartomány nyugalmanak érdekében és azon reményben, hogy Oroszország segélyével nemsokára változás fog bekövetkezni, mindeddig leplezték Karagyorgye képtelenségeit, s hallgattak, most azonban a végszükség kényszeríti őket, hogy Rodofiniktól tanácsot kérjenek. Felsorolván Karagyorgye erőszakoskodásait, Mláden társaival együtt úgy nyilatkozott, hogy ők felfegyverkeznek és szkupstinát hívnak össze, a hol majd megbeszéli azon rendszabályokat, a melyek alkalmasak arra nézve, hogy a Karagyorgye magaviseletéből a népre háramolható szerencsétlenség elháríttassék. Rodofinikin ígérte, hogy mindent a legjobban el fog intézni s ekként távozásra bírta az elégedetleneket. Másnap azonban hozzájött a tanács titkára egy kész levéllel, melyet a senatus Karagyorgyéhoz intézett, vádakát emelvén ellene s fenyegetőzván, hogy az egész ügyet előterjeszti az egybehivandó szkupstinának. Rodofinikin, ki úgy mutatá, mintha attól tartana, hogy Karagyorgye e levél vétele után azonnal Belgrádba jő s valamennyi senatort felkonczoltatja, elment a szóvet ülésébe s ott a tanácsosokat valahogy

lecsendesíté. Aztán pedig Topolába utazott s meggyőzte Karagyorgyét annak szükségéről, hogy a viszonyokhoz kell alkalmazkodnia s mindent kerülnie, a mi a főnököket ellene még jobban felizgathatná. Visszatérvén Belgrádba végre teljesen megnyugtató a lázongókat. De alig, hogy Topolából távozott, Karagyorgye részeg fővel és hangosan úgy nyilatkozott legényei előtt, hogy még egy ideig látszólag meg kell fogadni Rodofinikin tanácsait, de nemsokára eljő a pillanat, midőn a fondorkodó Mládenen és társain megboszuhatja magát. E szavak Belgrádba is elhatottak, újból feltüzelték a kedélyeket. Mláden és a többi tanácsosok ismét megjelentek Rodofinikinnál, állítván, hogy most már csak egyetlen mentség van számukra, megakadályozni Karagyorgyét abban, hogy megvalósítsa fenyegetését. Rodofinikinnak sikerült ez alkalommal is lecsillapítani őket s eként elhárítá a polgárháború veszélyét. De ekkor arra kérték őt, egyeznék bele, hogy követeket küldhessenek az orosz főhadiszállásra, elmondandók az ügyek állását. Rodofinikin e tervről is lebeszélte őket, panaszaikat és óhajtaikat azonban feljegyezvén, Prozorovszkyhoz intézett kérvény alakjába foglalá. E kérvényben hosszasan erősítgetik a szerbek hűségüket és bizalmukat Oroszország, de különösen Rodofinikin személye iránt, aztán pedig vádat vádra halmozván Karagyorgye ellen, kéri Prozorovszkyt, hogy távolítsa el tőlük jelenlegi fővezérüket. Valamennyi tanácsos aláírta a kérvényt s úgy küldetett el az Prozorovszkynak, a válasz tervével együtt, melyet szinte Rodofinikin készített.³⁰⁶

Így adja elő az orosz ügynök jelentéseiben a Karagyorgye ellen támadt mozgalom lefolyását. Előadása azonban nem egyéb, mint a szándékosan ki gondolt valótlanságok szövevénye.

Rodofinikin
előadásának
valószínűt-
lensége.
Czélja: Kara-
gyorgye eltá-
volítása.

Mindenesetre feltűnő, hogy azon egykorú szerbek közül, kiknek fenmaradtak jegyzetei amaz idők eseményeiről, az egyik nem is említ oly fontos és kétségkívül meglepő körülményt, hogy Mláden, ki a forradalom kezdetétől annak végéig folyvást Karagyorgye hive volt és viszont mindenkor részesült ez utóbbinak oltalmazásában, időközt egy egész éven át a legszenvedélyesebb módon igyekezett megbuktatni barátját és védőjét; a másik pedig határozottan tagadja, hogy Mláden bármikor is fondorkodott volna Karagyorgye ellen. Az osztrák örvidéki hatóságok sem tudnak semmit ily mozgalomról, pedig sok apró részletet följegyeztek a szerb fölkelésről. Gróf Majláth, Verőczemegye főispánja, a magyar kanczellária által kiküldve, az 1808. év tavaszán utazta be az alvidéket, hogy kipuhatolja a szlavoniai és bánsági keleti hitűek hangulatát. Ellátogatott Belgrádba is, a hol szives fogadtatásra talált, különösen Mláden részéről. De oly izgatottságot vagy oly versengést Mláden és Karagyorgye között, a minőről Rodofinikin szól, nem észlelt. Mellőzván azonban mindezen tanúságokat, az orosz ügynök elbeszélése közelebbről vizsgálva, önmagában összeomlik. Mládent alig néhány hónap előtt maguk tanácsos társai kényszerítették a senatus elhagyására és csakis Karagyorgye pártolásával nyerve vissza állását. Ha már a hálaérzetét nem is vesszük számításba, alig képzelhető, hogy az okos és számító Mláden egyszerre elforduljon hatalmas védőtől és épen azok karjaiba vesse magát, a kiknek gyűlöletét kevéssel előbb oly keservesen kellett tapasztalnia. És az ok nem fogadható el, melyet Rodofinikin Mláden fellobbanó ellenségeskedésének magyarázatául felhoz. A város bevételekor őt maradt törökök valami

roppant értékű ingóságokkal nem is rendelkezhettek s éppen nem valószínű, hogy azokat a szerbeknek adták át. De még ha így történt volna is, alig képzelhető, hogy Mláden, kinek sokkal nagyobbserű zsarolásait Karagyorgye mindig elnézte, ily csekélység miatt lemondott volna a fővezérnek reánézve oly előnyös jóindulatáról. Továbbá a Prozorovszkyhoz intézett kérvény, melyet saját vallomása szerint Rodofinikin fogalmazott, egész szerkezeténél fogva világosan tanúsítja, hogy nem a tanács véleményének, hanem az orosz ügynök személyes óhajtásainak kifejezése. Megjegyzi még Rodofinikin, hogy e kérvényt az egész tanács aláírta; ámde az akkori tanácsosok közül csak hárman tudtak írni³⁰⁷ és ezek is csak hiányosan. Leginkább bizonyítja azonban Rodofinikin előadásának valótlanságát az a körülmény, hogy éppen azon időben Mláden vezette Karagyorgye megbízásából a nagyfontosságú titkos alkudozásokat az osztrák hatóságokkal. Lehetetlen tehát, hogy ugyanakkor Mláden nyílt lázadást tervezett volna Karagyorgye ellen. Mert nem tehető fel, hogy ez utóbbi, a ki mindent tudott, hiszen állítólag már bosszújával is fenyegetőzött, éppen a hűtlen vojvodát alkalmazta volna közvetítőül ama kényes tárgyalásoknál.

Kétségtelen ennél fogva, hogy Rodofinikin a Mláden által kezdett izgatást, valamint az azzal kapcsolatos összes részleteket csak költötte. És nem nehéz a cél kinyomozása sem, mely őt e részben vezérlé. Belátta Rodofinikin, hogy daczára megfeszített tevékenységének, még nem sikerült Karagyorgyét megnyernie. Csak pillanatonként gyakorolhatott befolyást a fővezérre, ki aztán mindannyiszor kisiklott a kezei közül. Az osztrákokkal folytatott alkudozások, melyek-

nek következtében nemesak a főnökök jórésze, hanem már Belgrád lakossága is Ausztria felé kezdett hajolni, újabb bizonyítékot nyújtottak arra nézve, hogy az orosz ügynök eddigi működése nem vezetett az óhajtott eredményre. Ha a viszonyok továbbá is így fejlődnek, nagy kudarcz lett volna ez Rodofinikinnak, ki elveszthetné vala tekintélyét és jóhírét saját kormánya előtt. E nehézségek elhárítására csak egy mód kínálkozott, Karagyorgye megbuktatása, mely esetben a fővezérség vagy azon hatalmas vojvodák egyikére szállt volna, kik az orosz párthoz tartoztak, vagy pedig a hatalom megoszlott volna többek között. Így is, úgy is, Rodofinikin föltétlen befolyásra számíthatott. Ámde tudta, hogy az orosz főhadiszálláson Karagyorgyét elismerik fővezérül s az ellene időről-időre felhangzó vádakát csak egyes vetélytársak személyes ellenségeskedésének tulajdonítják. Ugy kellett tehát feltüntetni a dolgot, hogy az egész tanács ellensége Karagyorgyénak, még Mláden is, ki pedig eddigelé legnagyobb híve volt s hogy durva, kegyetlen és ingadozó jelleme miatt mindnyájan teljesen képtelennek tartják őt az ország kormányzására. Ekként nem Rodofinikin, nem is néhány elégedetlen vojvoda, hanem mintegy a főnökök összessége, kérte Karagyorgye elmozdittatását és pedig az erre leginkább hivatott testület, a tanács által. Ez volt a cél, melyet Rodofinikin elérni akart s ezért eszelte ki az egész cselszövényt, kétségkívül egyetértve Leontival s több fondorkodó szerbbel.

Prozorovszky

Karagyorgyét
elismeri fő-
vezérnek. —

Rodofinikin
beszünteti az
izgatást.

A tartomány szerencséjére Prozorovszky nem teljesíté a senatus állítólagos kérvényében foglalt kívánságot, noha Karagyorgye eltávolítása Szerbiából nem ütközött volna rendkívüli nehézségekbe. Csak Krajo-

vába kellett volna őt meghívni találkozás végett az orosz hadvezérrel, a mit már több idő óta különben is óhajtott. De Prozorovszky, daczára a kedvezőtlen jelentéseknek, melyeket Belgrádból Karagyorgye jelme felől kapott, egyedül őt tartá arra hivatottnak, hogy az ország feje legyen, mert meg volt győződve, hogy Karagyorgye legjobban tud bánni a néppel s bírja is annak teljes bizalmát. Egyáltalában az orosz főparancsnok, ki okvetetlenül számolt a szerbek fegyveres részvételére az esetleg megújuló háborúban, károsnak vélt minden változást Szerbiában, attól tartván, hogy ennek következtében meggyengülhetne a felkelők harczy képessége. Ez okból Prozorovszky nem állott reá, hogy Karagyorgye elveszítse a fővezérséget. Felszólítá ennél fogva Rodofinikint, hogy értesse meg a szerbekkel mindazon előnyöket és jótéteményeket, melyek hazájukra az orosz védnökségből háramlanak s intse őket őszinte egyetértésre. E tekintetben éppen a főnököknek kellene jó példát mutatniok. Hasonló értelemben irt a herczeg Karagyorgyénak is, kit ismételve figyelmeztet ama gonosz törekvésekre, melyek nem czéloznak egyebet, mint az ország veszedelmét s melyeket neki, mint a nemzet fővezérének kellene megghiúsítania.³⁰⁸

Rodofinikin állítása szerint e jó tanácsok következtében helyreállott az egyetértés Karagyorgye, a tanács és a főnökök közt. Valódi egyetértés azonban nem létesült még pillanatnyilag sem, sőt annak is, hogy a viszálykodás legalább ideiglenesen lecsillapodni látszott, egészen más oka volt, mint az, melyet az orosz ügynök említ.

Május vége felé ugyanis sikerült Rodofinikinnak rávennie Karagyorgyét és a tanácsot, hogy írásban

utasítsák vissza az osztrák hatóságok ajánlatait. Némi joggal remélheté tehát az orosz ügynök, hogy ezen túl a fővezér is állandóan aláveti magát az ő befolyásának. E szerint nem látszott többé szükségesnek hogy Karagyorgye elmozdítottassék. Rodofinikin ennél fogva beszünteté az izgatást és azonnal visszatért a nyugalom. Mindazáltal kétségtelen, s ezt a következő események eléggé bizonyítják, hogy az elégedetlen vojvodák, különösen a határkerületek parancsnokai nem békültek ki őszintén sem Karagyorgyéval, sem Mláden-nel. De többnyire Rodofinikinra hallgatván, az ő tanácsai szerint majd nyiltabban léptek fel, majd pedig visszahúzódtak.

Rodofinikin
Mláden ellen,
befolyása
meginog,
alaptalanul
árulással vá-
dolják.

Szeptember közepe táján azonban az orosz ügynök már ismét a pártviszály megújítását jelenti s azt állítja, hogy Mláden gyűlése Karagyorgye ellen oly fokra hágott, hogy a fővezér megöletését tervezi. E vád alaptalan volt. De Rodofinikin méltán haragudott Mládenre, ki kezdettől fogva ellenzé hazájának teljes bevonatását Oroszország hatalmi körébe s e tekintetben legerősebb támasza volt a hasonlóan gondolkozó, de egyszersmind ingatag Karagyorgyéinak. Természetes tehát, hogy Rodofinikin mindenkép azon volt, hogy nemcsak a szerbek között, hanem az orosz főhadiszálláson is aláassa Mláden tekintélyét; s mivel más módot nem talált, költött gyanúsításokkal támadta meg őt. Csak futólag említi meg Rodofinikin, hogy ugyanakkor, midőn az ő elbeszélése szerint a Karagyorgye ellen törő Mláden Zimonyban mérget keresetett, egy titkos osztrák ügynök járt Belgrádban, hogy az alkudozásoknak tavasszal megszakadt fonálát újból felvegye. Ha meggondoljuk, hogy ez ügynök, kiről utóbb még többször lesz szó, Mláden-nel állt a

legszorosabb viszonyban, úgy megérthetjük, mi volt a valódi ok, mely Rodofinikint vádaskodásában a tanács elnöke ellen vezérlé. Egyáltalában az orosz ügyvivő befolyása, melyről néhány hónappal előbb azt hívé, hogy teljesen visszanyerte, mindinkább megingott s nemsokára maga is bevallá, hogy már a senatusra sem számíthat, mert abban Mláden uralkodik korlátlanul.

Mindez annyira elkészeríté Rodofinikint, hogy kérte Prozorovszkyt, eszközölné ki visszahívását Szerbiából, természetesen megrongált egészségi állapotával indokolván lépését. A herczeg nem teljesíté az orosz ügynök kívánságát, sőt biztatá őt, hogy a szentpétervári kormány meg van elégedve eddigi működésével.³⁰⁹ Rodofinikin ennek következtében felhagyott ugyan lemondási szándékával, de helyzete továbbra is fölötte kellemetlen maradt.

Az árulás vádja, mely már ez év elején fölmerült ellene, ősszel határozottabb alakban nyilvánult. Október vége felé általánosan arról volt szó a szerbek között, hogy Rodofinikin titkos módon bár, de kétségtelenül arra törekszik, hogy Szuczó herczegnek szerezze meg Szerbiában a fejedelemséget, ugyanannak, ki az oroszok benyomulásakor Moldvába és Oláhországba elveszté a hoszpodári méltóságot s azóta részint a portánál, részint a török táborban tartózkodott. Okot e gyanúra az a körülmény adhatott, hogy a golubinei értekezleten, mely, mint emlékezünk, október 13-án tartatott meg, Rodofinikin álruhát viselt, török részről pedig Szuczó titkárja is résztvett. És minthogy ez utóbbi is álöltözetben jelent meg, sokan úgy vélekedtek, hogy nem a titkár volt ott, hanem maga a herczeg, ki Rodofinikinnal óhajtott tanácskozni. Bár-

mily kalandosnak lássék is e hiresztelés, akkor legalább birt némi valószínűséggel. Az egész Kelet meg volt győződve, hogy Oroszország nem hagyja el Moldvát és Oláhországot, hogy e két tartomány az orosz birodalomhoz fog csatoltatni. Ez esetben az elűzött hoszpodárcsaládok nem számíthattak többé a fejedelmi trónra. Senkinek sem tűnt volna tehát fel, ha ily körülmények között e családok valamely erélyesebb tagja máshol keres vala kárpótlást. Ennélfogva éppen nem lehetetlen, hogy Szuczó Szerbiában óhajtott magának új trónt alapítani. Minthogy pedig a herczeg görög eredetű volt, éppen úgy mint Rodofinikin, ki már szorosabb viszonyban állott nemcsak Leontival, hanem más phanariota metropolitával is, a látszat tagadhatatlanul ama föltevés mellett szólt, hogy az orosz ügynök Szuczó szerbiai fejedelemségének érdekében működik.³¹⁰

Alig szenved kétséget, hogy ez esetben igaztalanul vádolták a szerbek Rodofinikint. A legrútabb árulás lett volna ez nemcsak a fölkelők ügye, hanem Oroszország politikája ellen is. Ámde Rodofinikin kétségkívül hiven szolgálta kormányát, ha mindjárt túlságosan hallgatott is a phanarioták besúgásaira. Különben is az orosz diplomatia, mely kivált Keleten mindenkor annyi ügyességet tanusított, éppen a phanarban nagy befolyással birt, csakhamar kifürkészett volna ily cselszövényt. És hogy mi vár reá fölfedeztetés esetében, azt Rodofinikinnak jól kellett tudnia. A titkos szövetkezés Szuczóval tehát minden bizonynyal pusztá gyanusítás volt. A szerbek azonban valónak vélték azt; el is terjedt széles körökben e vád s mély nyomokat hagyott maga után.

Karagyorgye is elhitte, a mit Rodofinikin ármány-

kodásáról beszéltek. Minthogy pedig ő oly teljesen önálló Szerbiát óhajtott, a melyben idegeneknek nem lett volna helyök, még nagyobb ellenszenvvel és haraggal tekintett az orosz ügynökre mint azelőtt. Midőn deczember vége felé Molla pasától levél érkezett Rodofinikinhez, melyet ez utóbbi Leonti által fordítottatott le szerbre, Karagyorgye újabb árulást gyanítván vagy talán úgy vélekedvén, hogy ismét a Szuczó-féle tervről van szó, a metropolitát, a tanács titkárát Zsivkovicsot* s egy Nikola nevű szerbet az orosz ügynök hívei közül szigorúan kérdőre vonatott a tanács előtt. A fővezér azt akarta kitudni, hogy a nevezettek miféle titkos ügyeket végeznek Rodofinikinnal, nézete szerint nem lehetvén más céljuk, mint Szerbiának elárulása. A vallatás nem vezetett eredményre, mert a kérdezettek mindent tagadtak, másfelől pedig az orosz ügynökség hatalmas pártfogása megóvta őket a további bántódástól.³¹¹

Karagyorgye
küldöttséget
meneszt Szt.-
Pétervárra.

A Rodofinikin ellen táplált gyanú s a kétkedés Oroszország védnökségének őszinteségében indították Karagyorgyét arra is, hogy ugyancsak az 1808. év végén követeket küldjön Szent-Pétervárra, a kiknek feladatuk lett volna feltárván az ország valódi helyzetét, az eddiginél hathatósabb segílyt s a szerbek egyéb kívánságainak is figyelembevételét eszközölni ki, egyúttal pedig valamikép reávenni az orosz kormányt, hogy más ügynököt alkalmazzon Szerbiában. Rodofinikinra nézve természetesen fölötte kellemetlen volt e küldöttség. Attól tartott, hogy a főhadiszálláson és Szent-Pétervárt végre is hitelre találhatna a szerb

* Ez a Zsivkovics nem azonos a föntebb említett gazdag kereskedővel.

megbizottak előadása, mely ellentétben állván az ő jelentéseivel, hivatalának elvesztését eredményezhetné. Szükségesnek vélte ennél fogva, hogy eleve is bizalmatlanságot ébresztszen a követség iránt. Ez okból úgy tünteté fel a dolgot, mintha az a Mláden terve lett volna, a ki csak azért birta reá a hiszékeny Karagyorgyét ezen állítólag oroszellenes küldetésre, hogy ekként aláassa tekintélyét a czár kormánya előtt. Mláden ajánlatára neveztetett ki többek közt Jugovics is követté, a ki pedig gyűlölte a fővezért.

Valóban nem volt szükség arra, hogy Karagyorgye ily furfangos módon, — a nélkül, hogy ő maga észrevenné, — ösztönöztessék az orosz politika iránt bizalmatlanságot tanusító lépésre. Oly mélyen gyökerezett szívében ez érzés, hogy akkor is, midőn túlhajtott az óvatosság megjelölte határokon, mindig öntudatosan és saját elhatározása szerint cselekedett. Így volt ez kétségkívül az Oroszországba induló követséget illetőleg is. Mláden nem beszélte őt reá, hanem teljesen egyet értett vele. A mi már Jugovicsot illeti, igaz, hogy 1807-ben Karagyorgye eltávolítá őt a senatusból, de ezt éppen Rodofinikin kedvéért tette volt. Jugovics hivatalának elvesztése miatt nem lett a fővezér ellenségévé, sőt egyike maradt legszilárdabb híveinek; a mi már abból is kitűnik, hogy Mládenen és Milojén kívül éppen őt támadták legkiméetlenebbül Karagyorgye ellenségei. A Jugovics-féle követség tehát nem Mláden fondorkodásából Karagyorgye ellen keletkezett, hanem ellenkezőleg legerősebb bizonyítéka a jó viszonynak és egyetértésnek, mely a fővezér és a tanács elnöke között létezett.

Prozorovszky
Rodofinikint
védi, Kara-

Jugovics és követtársai 1809 január havában érkeztek meg az orosz főhadiszállásra. Prozorovszky hitelt

adván Rodofinikin gyanúsító jelentéseinek, szembetűnő bizalmatlansággal fogadta őket, nem engedte meg, hogy Szent-Pétervárra utazzanak és végre kérélmüket is visszautasítá. Karagyorgye és hívei értesülvén a főhadiszálláson történekről, belátták, hogy hiába küzdenek Rodofinikin befolyása ellen. Tanácsosnak vélték ennél fogva, hogy legalább egy időre eltítkolják gyűlöletüket az orosz ügynök iránt, sőt úgy színlelték, mintha közeledni óhajtanának feléje.³¹³ Ez annyival inkább szükségesnek látszik, mert ekkor már bizonyos volt, hogy tavasszal újból kitör a háború Oroszország s a porta között s a szerbek is szilárdul el voltak határozva, hogy a maguk részéről szinte folytatják a harcztot. Nagy mérvben reászorultak tehát az orosz segélyre, a melyet csakis Rodofinikin közbenjárásával nyerhettek meg. Ez volt a valódi ok, a miért egyfelől Karagyorgye és Mláden, másfelől pedig az orosz ügynök között a viszony legalább látszólag jobbra fordult. Karagyorgye levelet is írt Rodofinikinnak, a melyben köszönetet mond neki azért, hogy a szerbek érdekében fáradozik, de egyszersmind kéri őt, hogy ne higgyen azoknak, a kik ellenségeik és csak vádaskodni szoktak. Azután pedig könnyen érthető célzással elbeszéli, hogy eleinte voltak ugyan egyenlenségek némely kerületekben, de most már öntudatra ébredt a nép s mindenütt készségesen engedelmeskedik. Eddig is minden rendén volt s ezentúl még inkább úgy lesz, Isten, a czár és Rodofinikin segélyével.

gyorgye
színelg köze-
ledik Rodofi-
nikinhöz.

Az orosz ügynök nem vévén figyelembe az igen komoly intést, melyet Karagyorgye levele, daczára a hódolat alázatos kifejezéseinek tartalmazott, úgy tekinté azt, mint mentegetőzést, a fővezér szerinte

megbánnván addigi magatartását. Hozzáteszi még, hogy Mláden is alábbhagyott oroszellenes izgatásaival.³¹⁴ Rodofinikin valószínűleg jól ismerte azon okokat, melyek Karagyorgyét és Mládent arra indították, hogy iránta, bár nem őszintén, barátságosabb indulatot tanúsítsanak. Kétségkívül szándékosan adott aztán más magyarázatot e fordulatnak, hogy ily módon azon állítólagos viszálykodásért, melyről oly gyakran írt kormányának, a felelősséget a fővezérre és pártjára háríthassa.

Noha Rodofinikin egyedül Karagyorgye és Mláden megtérésének tulajdonítá a beállott hangulatváltozást, kétségtelen, hogy ugyanazon okok hatása alatt, neki éppen olyan, vagy talán még nagyobb része volt abban, mint amazoknak. Mert tagadhatatlan, hogy 1808-ban az ellenséges, hatalmasabb vojvodák többnyire kerületeikben időzván, a viszály voltaképp nem közöttük és Karagyorgye között folyt, hanem kizárólag Rodofinikinnak a fővezér megbuktatására irányuló törekvéseiből származott. Igaz ugyan, hogy az elégedetlen vojvodák szívesen láttak minden oly működést, melynek czélja Karagyorgye hatalmának meggyöngyítése volt, s e tekintetben készséggel támogatták az orosz ügynököt vagy vették igénybe annak tanácsait, de az esztendő legnagyobb részét Belgrádtól távol töltvén, nem fejthettek ki ez irányban behatóbb tevékenységet, s ekként Rodofinikin tényleg csak Leontival s néhány a fővárosban tartózkodó kisebb főnökkel együtt folytatta a küzdelmet Karagyorgye és párthivei ellen.

Az 1809. év elején azonban a törökök részéről fenyegető közös veszély, a viszálykodó feleket ha nem is őszinte megbékülésre, de legalább a nyílt ellenségeskedés elodázására kényszeríté. A küszöbön álló

háborúban az orosz hadseregre nézve éppen oly fontos volt a szerbek közreműködése, mint ezekre nézve az orosz segély. Ez okból nem csak Karagyorgye és Mláden közeledtek színleg Rodofinikinhoz, hanem ez utóbbi is előzékenyebbnek mutatkozott amazok iránt.

Valóban nagy szükség volt arra, hogy a belvilongások megszűnjenek. Mint emlékezünk Karagyorgye április közepe táján vonult ki seregével a török határ felé. Még két héttel ez időpont előtt, éppen midőn javában folytak a harczi készülődések, délről oly esemény híre érkezett, mely komoly veszélylyel fenyegeté a fölkelés ügyét.

Deligrád védelme, vizsálya a vezérek között. — Az őrség lázadása. — Mláden erőlye, orosz kitüntetés.

A deligrádi sánczokat, melyek a Morava völgyét, egyszersmind tehát a Belgrád felé vezető utat a Nis felől jövő támadások ellen védték, a szerbek a hosszantartó fegyverszünet ideje alatt sem hagyták védteletlenül. A reszavai knéznek, Szingyelicsnek, néhány száz embere alkotta ott az őrséget. Ez a csapat márczius végén fellázadt. Több ok összejátszása idézte elő e mozgalmat. Karagyorgye és a tanács már 1808-ban elhatározták volt, hogy néhány kisebb állandó hadosztály állittassék fel, a fölkelő csapatok pedig általában rendes katonai gyakorlatokat teljesítsenek. Minthogy azonban a fölkelők a harcz megszűntével széteszlottak és hazatértek, az említett gyakorlatok csak ott voltak elrendelhetők, a hol a béke tartama alatt is valamely csapat fegyverben állott. Ez pedig éppen Deligrádban volt így.

A reszavaiak között azonban e gyakorlatok nagy elégedetlenséget szültek. Nincs ilyenekre szükségük, úgy mondták; eddig is diadalmasan küzdöttek s fog-nak harczolni ezentúl is, a nélkül, hogy ily fárasztó és terhes újításokra szorulnának. Ehhez járult, hogy

a különben vitéz Szingyelics felhasználván a fegyverfogható legények jórészenek távollétét a kerületből, a honmaradt népet mindenkép nyomta és zsarolta. Mélyen elkeseríté e bánásmód a deligrádi őrséget, mely valószínűleg úgy hívé, hogy Szingyelics rendeletére kell teljesítenie a gyűlölt gyakorlatokat is. Az izgatottság folyvást nőtt s végre a reszavaik megtagadták az engedelmességet saját knézüknék, sőt már arról volt szó közöttük, hogy fegyveresen Belgrádba vonulnak igazságot szerzendők. De mégis meggondolták a dolgot s előbb két határőrvidéki szerb eredetű tiszt által, kik a tartományba jöttek volt, hogy részt vegyenek a fölkelésben, vádlevelet irattak Szingyelics ellen s elküldték azt Karagyorgyénak Topolába.

Abban a nahiában, melyhez Deligrád s a reszavai kerület is tartozott, Dobrinyác volt a vojvoda, ki azonban, talán mert ellenséges viszonyban élt Szingyelicscsel, tétlenül szemlélte a lázadást s nem mozgult ki a közel Paratyinból. Karagyorgye a vádlevel vétele után nem is Dobrinyácot bizta meg a mozgalom lecsillapításával, már több idő óta bizalmatlanságot táplálván iránta, hanem Mládent, a tanács elnökét küldte Deligrádba, hogy ott rendet csináljon. Ily módon kétségkívül inkább érvényesülhetett a központi hatalom túlsúlya ama távoli vidéken is. Mládén egy csapat fegyveressel indult el; Topolán Karagyorgye még vagy 40 legényt bocsátott rendelkezésére s meghagyta Hajduk-Velykónak is, hogy siessen lovasaival Deligrádba. Ekként Mládén tekintélyes erővel érkezett a sánczokhoz. De nem lépett fel azonnal erélyesen a nagyszámú lázadók ellen, hanem alkuhozni kezdett velök. Másfél napi, olykor igen heves tárgyalások után végre sikerült Mládénnek megnyug-

tatni a reszavaiakat, biztosítván őket, hogy Szingyelic knéz jövőben tartózkodni fog minden erőszakoskodástól, ők pedig azonnal visszatérhetnek tűzhelyeikhez. Ezután magához hivatá Dobrinyáczt s ajánlá neki, hogy Deligrád őrizetét bizza a paratyini kerület csoportjaira, Barjaktárovics knéz parancsnoksága alatt. Mindent elintézvén, Mláden visszatért Belgrádba s magával vivé a két határőrvidéki tisztet is. Ezeket aztán útközben felakasztatá, mert azzal vádolták őket, jogosan-e vagy igaztalanul, erre nézve eltérők az egykorúak nézetei, hogy tulajdonképen ők bujtogatták volt az őrséget.³¹⁵

Mláden tehát gyorsan és szerencsésen oldotta meg feladatát s ezáltal nagy szolgálatot tett a fölkelés ügyének. Minthogy pedig ily lázadás a szerb sánczok között a határ közelében, hol ekkor már tetemes török sereg állott készen, az orosz hadvezetésre is fölötte kellemetlenné válhatott volna, Prozorovszky méltánylandónak vélte Mláden sikeres működését s az orosz kormány elismerése jeléül aranyérmet küldött számára. Rodofinikin az egész tanács jelenlétében tűzte fel az érmet Mláden mellére, kit az orosz ügynök megjegyzése szerint annyira elfogott a meglepetés s az öröm, hogy alig volt képes szólni. Remélte is Rodofinikin, hogy e kitüntetés nem csak mulékony hatással lesz a tanács elnökére, hanem hogy idővel majd más útra téríti őt.³¹⁶ De csalódott e föltevésben, mert Mláden továbbra is hű maradt az eddig követett irányhoz.

A deligrádi lázadás elnyomása s az orosz részről jött megtiszteltetés azonban nagy mértékben növelték Mláden tekintélyét s maga Karagyorgye is még inkább hallgatott tanácsaira, mint azelőtt.

Petrovics
Miloje és
Dobrinyác
Péter ver-
sengése. Mi-
loje a Száván
túlra szökik.

Az ő unszolására nevezte ki a fővezér Petrovics Milojét a Nissel szemben felállított sereg parancsnokává. Nagy szerencsétlenség származott e választásból az országra; mert ennek következtében a főnökök közt lappangó meghasonlás átszivárgott a táborba is, és ott nyílt viszálylyá fajult. Miloje és Dobrinyác versengésében csakhamar résztvettek a kisebb csapatvezérek is. A kölcsönös irigykedés és féltékenység s a megsértett hiúság által fokozott harag és gyűlölet teljesen megbénították a fegyelmet s tagadhatatlanul zsibbasztó hatást gyakoroltak az egész seregre. Ily körülmények között elkerülhetetlenné vált a vereség. De még a kameniczi sánczoknál szenvedett csapás sem téríté észre a fondorkodó vojvodákat. Tovább folyt a viszály egyfelől Milenkó és Dobrinyác, másfelől pedig Mláden és Miloje pártja között Deligrád környékén is, hol a szerbek még egyszer megkísérlették feltartóztatni az előrenyomuló török hadat. De az elkedvetlenedett, folyvást egymással czivódó főnökök nem voltak többé képesek szívós ellenállásra buzdítani az elcsüggedt népet s így aztán, daczára Karagyorgye óriási erőfeszítésének, elbukott végre Deligrád is.

Kétségkívül jogos vád terheli az elbizakodott, de egyszersmind képtelen Milojét, ki gyávaságból vagy kicsinyes boszúból tétlenül nézte a törökök támadását Kameniczánál és a reszavai knéz hősi halála után futásban keresett menedéket. De nem csekélyebb szemrehányást érdemelt Dobrinyác, ki, mert gyűlölé Milojét, elhagyta a sereget, magával vivén a legjobb csapatokat s ekként megkönnyítvén az ellenségre nézve a győzelmet. A közvélemény azonban nem róttá fel árulásul e tettet a vitéz és kedvelt vojvodának, ki aztán hibáját jóvá teendő, heteken át védte Deligrádot. A nép

haragja a legnagyobb elkeseredéssel Miloje ellen fordult.

Deligrád eleste után a viszálykodó főnökök szétoszlottak. Dobrinyác mindenek előtt falujába Dobrinyéba sietett és itt családját és ingóságait összeszedvén Dubravánál a Dunán át Ausztriába küldé. De nem csak a már igen közel portyázó törökök elől óhajtott a övéit és vagyonát biztosságba helyezni, hanem úgy látszik maga is menekülésre gondolt, vagy mert végkép elveszté bizalmát a forradalom sikerültében, vagy pedig, mivel félt Karagyorgye haragjától a Kameniczánál történtek miatt. A pozsareváci kerületből Dobrinyác Leonti metropolitával együtt, ki szinte azon a vidéken tartózkodott, augusztus 21-ikén Belgrádba ért. Néhány nappal később pedig követte Rodofinikint, midőn ez utóbbi majdnem szökve távozott Szerbiából.³¹⁷

Miloje a táborból egyenesen Belgrádba utazott, a hová augusztus 22-ikén érkezett meg. Mint belgrádi parancsnok hevesen kikelt a szerinte okadatolatlan menekülés ellen és igyekezett megakadályozni az átkelést az osztrák partra. De ez által még inkább felzúdítá a már különben is háborgó közvéleményt. Rendeleteinek senki sem engedelmeskedett többé, sőt nyíltan szidalmazták és sértegették őt. Rodofinikin is felhasználta a kedvező alkalmat, hogy a gyűlölt főnököt még inkább megalázza. Állítólag néhány belgrádi polgár panasza következtében fölkereste Milojét, a legélesebb módon megtámadta őt durva fenhéjázó magaviselete miatt s végre leplezetlenül árulással vádolta. Érezte Miloje, hogy nem küzdhet meg az ellene irányuló közfelháborodással s ezért már augusztus 24-ikén családjával együtt elhagyá Belgrádot és szülőföldjére

Osztruzsniczára vonult vissza. De itt sem maradt sokáig, mert neszét vette, hogy nem csak a lakosság tekinti őt árulónak, hanem már Karagyorgye is megtorlással fenyegetődzik. Összeszedvén tehát mozgósítható vagyónát, azt az osztrák partra szállíttatta, maga pedig nem találván sehol sem biztos menhelyet, szerteszét bujdosott.³¹⁸

A viszálykodó
vajdák félre-
vonóinak. —
Rodofinikin
gyors eluta-
zása, Bagra-
tion fővezér-
nél Kara-
gyorgyét vá-
dolja. Kara-
gyorgye vé-
dekezése.

A szerencsétlen harczok bevégeztével Mlāden is visszatért Belgrádba, a hol teljes visszavonultságban élt. Ellene is hangzottak fel ugyan vádak, de korántsem oly fenyegető módon, mint Miloje ellen; őt leginkább csak azért korholták, mert Miloje kineveztetését ajánlotta volt Karagyorgyénak. Mlāden helyesen számított, midőn úgy vélte, hogy ha egy időre félre áll és csendesen viseli magát, az izgatottság is lecsillapodik s ő megmenekül az üldöztetéstől. Kétségkívül bizott még ezenfelül Karagyorgye barátságában és védelmében is.

Végre pedig Milenkó duzzogva s telve gyűlölettel szívében Karagyorgye iránt, a porecsi szigeten vontatta meg magát, a honnét kényelmesen fentarthatta az összeköttetést a túlparton állomásozó oroszokkal. És ez nagy előny volt Milenkóra nézve, nem csak mert könnyebben segílyt nyerhetett, ha a törökök megtámadják, hanem azért is, mert alkalma nyilván behízelegnie magát az oroszok kegyeibe, utóbb, mint remélé, e jó viszonyból erőt és oltalmat merithetett Karagyorgye ellen.

A míg az egymással viszálykodó hatalmas négy vojvoda, Karagyorgyénak vagy a népnek haragjától tartva, elhagyá a küzdött és félrevonult, Rodofinikin s az őt kísérő szerb menekülők megérkeztek az orosz főhadiszállásra Bukarestben.

Úgy látszik, Rodofinikin némi aggodalommal lépett

Bagration elébe. Kormányának tudta és engedélye nélkül távozott állomásáról és ezért szükségesnek vélte, hogy e tettet lehetőleg igazolja. A valódi okot, hogy t. i. egyszerűen megijedt a közelgő törököktől s azon elkeseredett hangulattól, mely az országban több helyütt az oroszok, különösen pedig az ő személye iránt nyilvánult, nem hozhatá fel mentségül. Legczélszerűbbnek vélte, Karagyorgyéra és párthíveire hárítani a felelősséget, kik ellen már előbb is annyiszor vádaskodott volt jelentéseiben. A gyanúsítás, hogy Karagyorgye Mláden és Miloje ösztönzésére nemcsak őt, de az orosz ügynökség összes személyzetét meg akarta öletni, kétséggel elkerülhetetlennek bizonyítá Rodofinikin gyors távozását. Bagration pedig elhitte, a mit hallott, mert Dobrinyác és társai megnyerve Rodofinikintől, a magok részéről szinte bizonyítgaták elbeszélésének valóságát. Ily módon a ravasz ügynök nemcsak szökésének adott elfogadható magyarázatot, hanem megnyerte a herczeg bizalmát is. Nem sok fáradságába került aztán, a vele jött szerbeket oly színben tüntetni fel, mintha a legönzetlenebb hazafiak lennének, kik szinte csak Karagyorgyénak és gonosz tanácsadóinak bosszúja elől menekültek. Rodofinikin tehát még oláh földön is folytatta a cselszövényeket, melyeket Szerbiában való időzése alatt az úgynevezett rossz tanácsadók, de tulajdonképpen maga a fővezér ellen szőtt volt.

Karagyorgye tudta, vagy legalább is sejtette, hogy nem szabadult meg az alattomos támadásoktól. Hogy ezeknek káros következményeit némiképp ellensúlyozza, már szeptember első felében, tehát nem sokkal az orosz ügynök elutazása után, levelet küldött az orosz főhadiszálláson már június óta tartózkodó két szerb

követnek azon utasítással, hogy azt adják át haladéktalanul Bagrationnak. Ez iratban Karagyorgye vádolta Rodofinikint, hogy gyors elutazásával, mely felől eleve senkit sem értesített, növelte a nép félelmét és aggodalmát s ez által előmozdítá a belgrádi lakosság menekülését a túlpartra; továbbá, hogy úgy őt magát Karagyorgyét, mint a nemzetet folyvást a leggonoszabb gyanúsításokkal és sértegetéssel illeté. Végre pedig azon kérelmet intézte követei által az orosz főparancsnokhoz, hogy a Rodofinikint kísérő szerbeket szökevényekül és árulókul tekintse és ne hallgasson rájuk, ha eléggé vakmerőek lennének, bármit is előterjeszteni a szerb nép nevében.

A későbbi események bebizonyíták, hogy Karagyorgye különösen ez utóbbi kivánságával bámulatos előrelátást tanusított.

Bagration Rodofinikinra hallgat, Karagyorgye Filippovics Szpiridon archimandritát küldi a fővezér felvilágosítására s onnan Szent-Pétervárra. — Bagration nem engedi, hogy a csárhoz menjen.

Bagration írásban felelt a követeknek. Csodálkozását fejezé ki a Rodofinikin ellen emelt vádak fölött, Hiszen 1807-ben a szerbek magok kérték volt őt ügynökkül. Azóta pedig Rodofinikin folyvást a szerb nép javára működött. Igaz, hogy jelentéseiben többször szólott némely főnökök helytelen cselekedeteiről, a kik csakis a saját önző céljaik elérésére törekedtek, de ezt is egyedül azért tette, hogy elhárítsa a népről a fenyegető veszélyt. A herczeg bebizonyítani igyekezett azután, hogy a menekülés Ausztriába már Rodofinikin elutazása előtt kezdődött s így az ő távo-zása e tekintetben nem szolgálhatott például. Megemlíté továbbá, hogy Dobrinyác, Prótics és Zsivkovics jelentkeztek nála s a velök folytatott beszélgetésből meggyőződött, hogy e férfiak őszintén szeretik hazájokat és semmit sem óhajtanak oly igazán, minthogy honfitársaikat kiszabadíthassák jelenlegi nyomasztó és veszé-

lyes helyzetükből. Ez okból már el is küldte őket Rodofinikinnal együtt Kis-Oláhországba, hogy onnét, támogatva Iszajev tábornoktól, összeköttetésbe lépjenek Karagyorgyéval s a többi főnökökkel s ekként újból felbátorítván s összegyűjtván a lakosságot, kiűzhessék az országból az ellenséget. Végre a követeknek adott iratában Bagration inté a szerbeket, hogy ha valóban szívökön hordják hazájuk sorsát, működjenek egyetértően Rodofinikinnal, Dobrinyáczczal s ennek társaival s hagyjanak abba minden czivódást.

A főparancsnok úgy a követek által átadott levelet, mint saját válaszát is elküldé Rodofinikinnak, megjegyezvén, hogy a szerbek között mutatkozó elégedetlenség csakis néhány „szerb hivatalnok“ személyes czivódásából származik s vádaskodásaiknak nincs egyéb czélja, minthogy tisztázzák magokat a miatt, hogy egy párt Belgrádban, az egész orosz ügynökség meggyilkolását tervezte. Mindazáltal figyelmezteté Bagration Rodofinikint, hogy ha a követek hozzá is elmennének, tétesse magát, mintha semmit sem tudna, s egyáltalán bánjon velük úgy, mint nagy gyermekekkel. Rodofinikin azonban sokkal erősebben gyűlölte Karagyorgyét és híveit, hogysem e tanácsot megfogadta volna.³¹⁹

A két követ, Grujovics és Sztanojlovics szeptember végén visszatért Szerbiába. Közleményeikből megértette Karagyorgye, hogy Rodofinikinek és a vele távozott szerbeknek sikerült magukat teljesen befészkelniük Bagration bizalmába s hogy a herceget a szerb viszonyok megítélésében saját felfogásuk, de különösen a személyes barátság, vagy ellenszenv sugalmi szerint befolyásolják. A fővezér ennélfogva még egy kísérletet óhajtott tenni, hogy felvilágosítsa Bagrationt a dolgok valódi állásáról, s a Szerbiában dúló párt-

viszályról. E végett a montenegrói eredetű archimandritát, Filippovics Szpiridiont küldte az orosz főhadiszállásra. Ez a Filippovics az utolsó háborúban szerzett érdemeiért a czártól rendjelet és kegydíjat kapott, utóbb Szerbiába jött s 1809 tavaszán követte Karagyorgyét ó-szerbiai hadjáratán. A fővezér kedvelte őt s remélte, hogy tekintettel előbbi szolgálataira, az oroszok is szívesen meghallgatják. Filippovicsnak mindenekelőtt meg kellett győznie Bagrationt a felől, hogy Rodofinikin és párthívei tulajdonképpen Szerbia valódi érdekei ellen működtek volt, miért is állításaik hitelt nem érdemelnek. Azután pedig Szt.-Pétervárra utazván, Karagyorgye és a tanács nevében egy kérést kell vala kézbesítenie magának a czárnak. De alig ért a főhadiszállásra, azonnal észreveszi az archimandrita, hogy semmiféle vádaskodás sem lenne képes többé megingatni a herczeg jó véleményét Rodofinikin és pártfogoltjai felől. Lemondott tehát utasítása első pontjának teljesítéséről. A Szent-Pétervárra való utazásban pedig Bagration akadályozta meg őt. Miként előbb Prozorovszky, úgy az új főparancsnok is mindenáron elkerülni óhajtotta, hogy a fölkelők követek által közvetlen összeköttetésbe lépjenek az orosz kormányval. E tábornokok a czártól nyert felhatalmazás alapján, kizárólag maguknak igényelték a török birodalommal szemben nemcsak a katonai, hanem a politikai ügyek intézését is. Úgy vélték tehát, hogy hatáskörükön csorbulás esnék, ha a szerb küldöttek személyesen értekezhetnének az orosz miniszterekkel. E felfogás megszilárdításához kétségkívül nagy mértékben hozzájárult Rodofinikin is, ki, mint tudjuk, egészen más okokból ugyan, de szintén nem örömet látta volna, hogy Karagyorgye megbízottjai Szent-

Pétervárott nyíltan előadhassák kívánságaikat s az általános elégedetlenség valódi okait. Ennélfogva Bagration, hosszasan ecsetelvén előbb Szerbia veszélyes helyzetét, figyelmezteté Filippovicsot, hogy a fölkelés ügye iránt tanusított buzgalmával sokkal többet használhat a szerbeknek, ha közelükben marad, mintha oly hosszú útra megy s ezáltal kiszámíthatatlan időre messze eltávozik a tartomány határaitól. Egyszersmind felajánlá a herczeg, hogy a czárhoz intézett kérvényt saját futárjával küldi el Pétervárra. Az archimandrita természetesen nem ellenkezhetett a főparancsnokkal s így utasításának második pontját sem teljesíthet.

Bagration azonban nem elégedett meg azzal, hogy Filippovicsot lebeszélje a szent-pétervári útról. Eszközül óhajtotta őt felhasználni, hogy a belviszályok Szerbiában végre is az orosz politika érdekeinek megfelelőleg simittassanak el. „Vannak a szerb főnökök közt néhányan, különösen Mláden, Miloje és Jugovics, — így ír Bagration Rumjanczov grófnak, az orosz külügyminister helyettesének —, a kik tulajdonképpen valódi okai a folytonos czivódásnak és egyenetlenségnek s az irántunk (t. i. Oroszország iránt) tanusított bizalmatlanságnak. Filippovics, ha egy orosz segédcsapattal tér majd vissza Szerbiába, állásánál és a tiszteletnél fogva, melyet mindenütt élvez, legsikeresebben közreműködhetnék ama cél elérésére, hogy azon egyének eltávolíttassanak s ekként elháríttassanak a rossz és veszélyes következmények, melyek a nevezettek cselszövényeiből és zsarolásaiból származhatnának.“³²⁰

E levél világosan elárulja Rodofinikin befolyását. Kétségtelen, hogy a Filippovics elibe tűzött feladatot

is ő eszelte ki. Rodofinikin, mint emlékezünk, mindig azon volt, hogy éppen ama főnököket, kiket e levél névszerint sorol elő s kik Karagyorgyénak legőszintébb hivei valának, eltávolítsa és pedig azon reményben, hogy a fővezér megfosztatván ily módon legmegbízhatóbb környezetétől, vagy teljesen aláveti magát az orosz politika követelményeinek, vagy kénytelen lesz megtérni hatalmának korlátozását. Kétségtelen tehát, hogy a Filippovicsnak szánt küldetés, ha nem is Bagration, de legalább Rodofinikin terve szerint voltaképpen Karagyorgye ellen irányult.

Közhangulat
Miloje és
Mlácén ellen,
a nép bizalmatlansága
főnökei iránt.
— Karagyorgye össze-
hívja a szkupstinát
Hasszán-pasát.
Palánkára.

A míg az orosz ügynök s a vele hasongondolkodású szerb menekültek még oláh földön is tovább fűzték ármányaikat, Szerbiában mind bonyolultabbakká váltak a viszonyok. Szeptember vége felé a török csapatok elhagyták az országot s így megszűnt a közvetlen veszély, mely oly rettegésbe ejtette volt a népet. És ekkor, a mint átszenvedett nagy csapások után rendesen történni szokott, egyfelől az elkövetett hibák megrovása, másfelől az aggodalom a jövő bizonytalansága fölött, mélyreható forrongást idézett elő mindenfelé. Napról-napra élesebben hangzott fel a követelés, hogy Miloje és némi tekintetben Mlácén is kérdőre vonassanak s különösen amaz elnyerje a megérdemelt büntetést. Ehhez járult, hogy a nép bizalma teljesen megingott nemcsak az említett két vojvoda, hanem általában a főnökök iránt s hogy ennek következtében mindinkább meggyökerezett ama nézet, vagy inkább érzés, hogy Szerbia nem képes önerejéből folytatni a harcztot s ez okból valamely hatalmas keresztyén állam védnökségét kell megnyernie. Karagyorgye, ki, midőn harczról volt szó, nem ismert sem aggodalmat, sem habozást, a béke ügyeiben azonban

mások tanácsa nélkül nem bírt határozott akarattal, ez esetben is szükségesnek vélte, hogy a szkupstina tárgyalja a mindenkit érdeklő fontos kérdéseket. Csak a főnököket hívta meg a tanácskozásra, mely Hasszán-pasa-palánkán volt megtartandó. Meg is jelentek mindnyájan, kivéven azokat, kik a határvédelemmel lévén elfoglalva, nem hagyhatták oda állomásaikat. Ez utóbbiak közt voltak Milenkó és Nenádovics Jakab is. Igaz, hogy Milenkó kerületét, legalább a Krajna felől, még mindig fenyegették a törökök, de őt e mellett kétségkívül még más ok is indította a távolmaradásra. Már ekkor oly gyűlöletet táplált szívében Karagyorgye ellen, hogy nem akart vele találkozni s ezenfelül még attól is tartott, hogy ha elhagyná Porecs szigetét, személyes biztonsága is veszélyben foroghatna.

Október 17-én gyűlt egybe a szkupstina a kitűzött helyen. Vajjon képezte-e megbeszélés tárgyát valamely nagy keresztyén állam védnöksége, erre nézve nem rendelkezünk adatokkal. De ha szóba jött is e kérdés, vitára nem került a dolog, mert távol voltak, hiányzottak a fondorkodó vojvodák, Dobrinyác, Milenkó és Nenádovics, kik mindenesetre sikra szálltak volna Karagyorgye személye és nézetei ellen. Ennélfogva a tanácskozás leginkább Mlāden és Miloje ügye körül forgott. Milojét az egész gyülekezet egyhangúlag bűnösnek ítélte az állam és magánosok rovására üzött zsarolással, de különösen a Kameniczánál elkövetett árulással vádolván őt. Úgylátszik, hogy Karagyorgye nem tett kísérletet Miloje megmentésére. Ő maga is már régen haragudott reá zsarolásai miatt s csak Mlāden kedvéért tűrte azokat. Viselkedését a harcztéren azonban nem bocsáthatta meg s nem tartotta a

A szkupstina Miloje és Mlāden ellen. — Karagyorgye Milojét feláldozza s a zimonyi várparanosnóktól kikéri. Kladatván, (1810. ápril 14.) Klenakban feje vététt.

legsúlyosabb büntetést sem túlságosnak. És feláldozván Milojét, egyszersmind elvonta némileg a figyelmet Mládenről. Így történt, hogy ez utóbbi csak a tanács elnökségét veszté el, de különben nem háborgatták belgrádi elvonultságában. Miloje fejére ellenben a szkupstina Karagyorgye hozzájárulásával halált mondott s egyszersmind elrendelé a bujdosónak üldöztetését is. Ennek következtében Karagyorgye már október 19-én azon kéréssel fordult a zimonyi katonai hatósághoz, hogy ha ott egy elmenekült rablófőnök, bizonyos Petrovics Miloje czinkostársaival együtt megjelenék, mindezeket tartóztassák le s őt erről azonnal értesítsék. Karagyorgye csak azért nevezte a főnököt, a kit különben Zimonyban jól ismertek, rablónak, hogy annál könnyebben elérje kiadatását.

Miloje, ki mindaddig Szerbiában rejtőzött, csak 4 hónap múlva, 1810 február 26-ikán jelentkezett Zimonyban, esedezvén a parancsnoknak, hogy őt, nejét és gyermekeit fogadja mint bevándorlókat a császári kormány oltalmába, életével és egész vagyonával kezeskedvén, hogy soha egyetlen rablóval sem állott összeköttetésben, sem pedig rablott vagyonban nem osztozkodott. De már két nappal utóbb levél jött Karagyorgyétól, melyben Milojénak, a gonosztevők és rablók fejének kiadatását kérte, az ily esetekben szokásos kölcsönösségekre hivatkozván. Hogy e tekintetben minden ellenmondást megelőzzön, Karagyorgye már január elején kiszolgáltattott az osztrák hatóságoknak 15 határőrvidéki rablót, kik Szerbiába szöktek át, kettőt pedig a Száva partján felakasztatott. Perss ezredes, a zimonyi parancsnok, az egész ügyet Péterváradra, Simbschen tábornoknak terjesztette elő, a ki egyedül határozhatott e kényes kérdésben. Ez alatt

Miloje úgy Perss, mint a zimonyi polgármester előtt kijelenté, hogy ő eddig egy 6000 főnyi csapat parancsnoka volt s hogy Karagyorgye csak azért akarja őt lázadóul feltüntetni, mert mindig Ausztria pártján állott, a míg a fővezér csak színleli a hűséget a szomszéd állam iránt. Még többet is szándékozott Miloje közölni, de csak magának Simbschennek.

Karagyorgye nem hagyta abba az üldözést. Nemsokára fiát és titkárát küldte Zimonyba, kik ott ismételték a kiadatásra vonatkozó kérelmet s hogy annak teljesítését mielőbb kieszközöljék, Péterváradra utaztak. Simbschen engedett a fővezér kívánságának s elrendelé, hogy Milojét azon ürtügy alatt, mintha Szabácson rablókkal kellene szembesíttetnie, egy tiszt a kellő számú legénységgel, kísérje a Száva partján fekvő Klenakba s ott adja át a szabácsi vár parancsnokának, Lázárevicsnek. Ez utóbbi aztán egy napot engedve Milojénak, hogy a halálra készüljön, Karagyorgye utasításához képest agyonlövötte őt, 1810 április 14-ikén, levágott fejét pedig Belgrádba küldte, hol az két napig nyilvános helyen, közszemlére tétetett.³²¹

A hasszán-pasa-palánkai szkupstina ítéletet mondván Mláden és Miloje fölött, már október 20-ikán befejezte tanácskozásait. Mielőtt azonban szétmentek, a főnökök elhatározzák, hogy november folyamán hívas-sék egybe a nagy szkupstina Belgrádba, a hol majd megbeszélük az idegen védnökség kérdését, mely a népet mindenfelé oly élénken foglalkoztatá. A senatorok visszatértek a fővárosba, Karagyorgye pedig a Morava völgyéhez sietett, megsejmelendő a védelmi intézkedéseket. Onnan november elején a bosnyák-törökök által szorongatott Nenádovics Jakab segítsé-

Karagyorgye
és Nenádo-
vics Jakab
összezőrdü-
lése.

gére Loznicza alá vezette seregét. Midőn Karagyorgye visszavervén a törököket, távozni készült, Nenádovics Jakab e kérdést intézte hozzá: „Ki fogja ezentúl Lozniczát védelmezni?” Ugyanaz a ki eddig, — válaszolá a fővezér —, Nenádovicsot értvén. „Én ugyan nem, — felelte Jakab, — védelmezzék Mláden és Miloje, a kik nem akarják, hogy orosz sereg jöjjön az országra, hanem csak maguk óhajtanak uralkodni”. Így szólván, Jakab csatarendbe állítá saját csapatát s odavezetvén öcscsét Mátét: „Íme, legények, midőn megkezdttük a harczot a törökkel, én ezt itt (t. i. öcscsét) útra küldtem s talált is nekünk olyan császárt, ki oltalmába fogad bennünket s gondoskodik rólunk. De Mládennek és Milojenak ez nem tetszik, mert ők csak saját hatalmukkal törődnek.” Felemlité ezután a kameniczai vereséget és még sok más váddal hozakodott elő. Heves szóváltás követte Nenádovics megjegyzéseit s kicsibe múlt, hogy ez alkalommal a fővezér s a vojvoda csapatai között csatára nem került a dolog. De végre győzött mégis a higgadtabb megfontolás és Karagyorgye seregével elhagyta a Drina vidékét.³²²

Ez az összezördülés, mely vészes polgárháborút idézhetett volna elő, intő jelül szolgált Karagyorgyénak, hogy a büszke vojvoda nem feledte el a pár év előtt szenvedett megaláztatást, s csak az alkalomra várt, hogy bosszút állhasson. És a pillanat valóban kedvezőnek látszott a személyes nagyravágyásból eredő törekvésekre nézve, melyek Karagyorgye hatalmának ha nem is végleges megdöntését, de legalább korlátozását czélozták.

A lakosság
hangulata. —
A czrna-réka
oláh falvak
lábadása. —
A belgrádi
szkupstina.

Az általános csüggedés közepett, mely az egész lakosságot elfogta s melynek következtében mind han-

gosabban tört elő a vágyakodás valamely keresztyén nagyhatalom védnökségére, nem volt lehetetlen, hogy meginog majd az a bizalom is, melylyel a nép eddigelé fővezére iránt viseltetett; különösen ha bebizonnyul, hogy ez utóbbi nem képes érvényt szerezni saját nézeteinek. Karagyorgye is érezte az idegen oltalom szükségét s azonnal Deligrád eleste után alku-
dozásokat kezdett Ausztriával, melyek felől a tanácsot is értesíté. Nem tetszett az orosz pártnak, mely aztán annál hevesebben hirdeté, hogy a szerbek csak Oroszország védszárnyai alatt boldogulhatnak. Az ilyen izgatás nem tűnt el nyomtalanul. Igaz, hogy a nyugati kerületekben, kivált a Száva mentén a nép között is mutatkozott hajlandóság Ausztia iránt, sőt november közepe felé híre járt, hogy Szabácsban és Válgóban mozgalom támadt, melynek célja az osztrák császár védelmének kieszközlése; de a hír legalább ily alakban túlzott vala s Nenádovics tekintélyének mindannyiszor sikerült az efféle szórványos törekvéseket megbénítani. A déli tájakon pedig voltak olyanok is, kik ha nem félnek Karagyorgyétól, szívesen meghódoltak volna a szultánnak. A keleti részekben azonban s egyáltalában mindenütt, hol sem Rodofinikin cselszövényeiről, sem az oroszok által annyiszor tett, de meg nem tartott ígéretekről pontos tudomással nem bírtak, a nép zöme még mindig a rokonfajú s egyhitű Oroszország felé fordult bizalmával s attól várt segedelmet. És éppen ekkor kelet felől komoly veszély támadt, mely a különben is már majdnem kétségbeeső szerbek aggodalmait még inkább növelte. A czrna-rjekai kerületben 13 oláh falu, egyetértve a szomszédos törökökkel, fellázadt és fegyvert ragadott azon környék parancsnoka, Hajduk-Velykó ellen.

Igaz, hogy e mozgalmat maga Velykó idézte elő, oktalan és türhetetlenné vált zsarolásai által. De ez a körülmény nem kisebbité a lázadás fontosságát.

A Timok mentén, Negotin és Zajecsár körül csaknem a Moraváig mindenütt oláhok laktak s köztük és a szerbek között régidőtől fogva lappangó ellen-szenv uralkodott. Ha most a tömören együtt élő oláhság követi vala a már fegyverben álló falvak példáját, a viddini török részéről is támogatásban részesül, ennek következtében oly bonyodalom keletkezik, mely végzetessé válhatott volna a szerb fölkelés ügyére. Érezte ezt Karagyorgye is. Egyik levelében keserűen panaszkodik ezen oláhokra, kik bár szerb területen laktak, mégis szövetkeztek a mohamedánokkal, kereszttyén hitsorsosaik ellen. A fővezér azonban nem elégedett meg a pusztá sopánkodással. Erélyes jelleme gyors cselekvésre ösztönte őt. Utasítá a környék vojvodáit, hogy gyűjtsenek azonnal sereget s november első felében maga is elhagyta Belgrádot és Tyuprijába sietett. Az itt összpontosított lovassággal s az e közben egybegyűlt kisebb csapatokkal átkelt a Moraván s Velykó segítségére indult, hirdetvén mindenfelé, hogy kérlelhetetlenül elfojtja e mozgalmat s felégetteti az oláh falvakat, hadd váljanak lakatlan pusztasággá. És a mint mondá, úgy történt. A lázadók szigorúan megfenyítették s a nagy oláh vidék okulva e példán, nyugodtan maradt. Karagyorgye ezután visszatért Belgrádba, részt veendő a küszöbön álló tanácskozásokban.³²³

Ily kétes viszonyok között jött össze a szkupstina november végén Belgrádban. Milenkó kivételével megjelentek a főnökök csaknem mindnyájan, köztük Nená-

dovics Jakab Lázárevics Lukával; ezenfelül pedig még a falusi knézek és sokan a népből is.

A szkupstina tanácskozásainak egyetlen tárgyát az a kérdés képezte, hogy melyik nagyhatalomnak védnöksége alá helyezkedjék a szerb nép. Karagyorgye nem említette meg Ausztriát, hanem erélyesen felszólalt az ellen, hogy újból Oroszországnál keressenek oltalmat s azt tanácsolá, hogy inkább a francziákhoz forduljanak, ha ezek Szerbia szomszédságában megjelenének. Nenádovics Jakab élesen kikelt a fővezér felfogása ellen s azon nézet mellett szállott síkra, hogy még egyszer meg kell kísértetni az orosz kormány segélyének és védnökségének megnyerését. Karagyorgye látván, hogy a többség Nenádovicsnak ad igazat és pedig sokan azok közül is, kik az ő hivei voltak, engedett. Különben is, bár voltaképen senkiben sem bízott s legkevésbé az oroszokban, a támogatást, bárhonnan jött is az, mindig szívesen fogadta s ezért nem akarta elszalasztani most sem az alkalmat, mely e tekintetben kínálkozott. Hozzájárult tehát a szkupstina óhajtásához, hogy követség menjen Bukarestbe, mely Bagrationtól Oroszország oltalmát s orosz csapat elhelyezését Szerbiában eszközölje ki. „Ha mindnyájan a czárt akarjátok, így szólt Karagyorgye, hát én is akarom; nem bánom, hozzátok be az országba az oroszokat s hadd legyen az én felelősem az első áldozat.“ * Követekül a fővezér Milenkót, Obrenovics Milánt és Hadzsi Melentijét jelölte ki. Amazt azért, mert ő volt az erőteljesen fellépő orosz

A szkupstinában Karagyorgye ellenzése, de utóbb beleegyezésével győz az orosz párt. — Követség Bagrationhoz. — Nenádovics Jakab kizsorítja Milánt a szövet elnökségéből, ő lesz elnök. — Utóbb sógorság Karagyorgye s Milán s az utóbbi és Nenádovics közt. — Nenádovics Jakab, mint a tanács elnöke semmit sem tehet, Belgrádból távozik s Milán újra befolyáshoz jut.

* Széltében beszéltek akkor, hogy az orosz katonák erőszakot követnek el a nőkön. Erre célzott Karagyorgye, csak hogy tulajdonképen sokkal erőteljesebb kifejezéssel élt.

pártnak legtekintélyesebb vezére s e párttal számolnia kellett; a másik kettőt pedig azon okból, mert bizott hűségökben és remélé, hogy majd ellensúlyozzák Milenkónak túlságos meghunyászkodását az oroszokkal szemben. A szkupstina megválasztá a kijelölteket s ezzel egyszersmind be is fejezte működését. A következőknek adandó utasításokat Karagyorgye a tanács által készítetté el.³²⁴

Nenádovics Jakab azonban nem elégedett meg a kétségtelen diadallal, melyet a szkupstinában Karagyorgye ellen kivívnia sikerült. A fővezér ellenezte ugyan, hogy újabb kérelem intéztessék az orosz kormányhoz a védnökség elnyerhetése végett, de utóbb mégis hozzájárult a többség nézetéhez s ez alkalom-szerű engedékenységgel elhárítá a veszélyt, mely tekintélyét és hatalmát fenyegette volt. Jakab azonban éppen e hatalmat irigylé Karagyorgyétól. Nem tett ugyan kísérletet, hogy azt tőle erőszakkal elragadja, mert tudta, hogy az ily kísérlet nem találna támogatásra sem a nép, sem a Belgrádban egybegyűlt főnökök részéről. Egyelőre tehát csak azt az állást iparkodott a maga számára biztosítani, a melynek birtokosa a fővezér mellett a legnagyobb hatáskörrel birt s őt mindenkor befolyásolhatta is. Ez pedig a tanács elnöksége volt, mely a mióta a hasszán-pasa-palánkai értekezlet kimondá, hogy Mláden ne viselje többé e tisztséget, nem töltetett be újból. Mláden, bizva Karagyorgye barátságában, valószínűleg számított arra, hogy ha majd lecsillapul a felháborodás, mely őtfélrevonulásra kényszeríté, ismét elfoglalhatja az elnöki széket, a mint ez már egy ízben 1809 elején történt volt. Sejtette Nenádovics is, hogy vetélytársa ily reményeket táplál s megakadályozandó ezen eshe-

tőség bekövetkeztét, követelőleg lépett fel. Korholta Mládent, az annyszor ismételt vádakát és gyanúsításokat hozván fel ellene, határozottan magának igénylő az elnökséget. Karagyorgye nem akarván, vagy talán nem mervén ekkor még nyíltan szembeszállani a vojvodával, a kinek elbizakodottságát és merészségét a szkupstinában elért siker nagy mérvben fokozta, így szólott hozzá: „Ej, ha Mláden nem jól intézte a dolgokat, ülj a helyére te Jakab s csináld jobban.“ Nenádovics tehát e kérdésben is győzött s most már ő volt a tanács elnöke. Alig hogy átvette hivatalát, néhány tanácsost, kik nem valának kedvére, haza küldött kerületeikbe s helyettök nem hívott be másokat, azon ürügy alatt, hogy az ország nem fizetheti őket s nincs is annyi senatorra szükség. Ily módon remélte Jakab, eltávolítván az alkalmatlan egyéneket, megalapíthatni saját hatalmát. De csalódott. Észrevette csakhamar, hogy daczára a szóvet „kitisztázásának“, a megmaradt tanácsosokkal sem bánhatik kényekedve szerint s hogy mindenütt útjában áll Karagyorgye megdönthetetlen tekintélye. Tapasztalta továbbá azt is, hogy bár kiszorította Mládent a közügyekből, annak befolyását a fővezérre nem sikerült megtörnie. Az ügyes Mláden ugyanis már november elején, tehát még a belgrádi szkupstina előtt Topolába utazott s ott öcsce számára megkérte és meg is nyerte Karagyorgye leányát, ekként még szorosabbra fűzván a már eddig is fennálló baráti viszonyt. E házasságot nem sokára Jakab fiának egybekelése a Mláden leányával követte. Vajjon ez utóbbinak volt-e ravaszul kiesztelt terve e frigy, hogy így vetélytársát lefegyverezze, avagy maga Jakab tette meg az első lépést, mert irigykedván Karagyorgyéra, saját családját is

részeltetni óhajtá Mláden nagy vagyonában, ezt biztosan meg nem határozhatjuk. De e házasság következtében önkéntelenül is némi közeledés jött létre Nenádovics és Mláden között. Nem folytathatá tehát a vojvoda ellenséges magatartását Karagyorgyéval szemben sem. Szétfoslottak a szép álmok befolyásról és hatalomról s a tanács elnöke nemcsak napról-napra összezsugorodó hatáskörben mozgott, hanem beavatatlanok előtt úgy tűnt fel, mint a fővezérnek egyik legbizalmasabb hive. Mindez elkedvetleníté Jakabot, ki sem nagyravágyó reményeiről, sem a fondorkodásról nem tudott teljesen lemondani.

Midőn tehát 1810 április havában híret vevé, hogy kerületében rablóbandák garázdálkodnak, részint mert attól tartott, hogy ha ezeket meg nem zabolázza, tekintélye majd aláhanyatlik ama vidéken, részint pedig felhasználván ez ürügyet, hogy feltűnés nélkül elhagyhassa Belgrádot, hol helyzete már fölötte kényelmetlenné vált, távozott a fővárosból és visszatért Válgóba. És ekkor Mláden ismét megjelenván a szövetben, elfoglalta ott előbbi helyét s ha nem is névleg, de valóságban újból ő gyakorolt abban döntő befolyást.³²⁵

A szerb kö-
vetség Oláh-
országban,
— Milenkó a
porecsi vajda
elpártol Kar-
agyorgyétól.
— A követek
bevádolják
Karagyorgyet
Bagratlónnál.
— Kara-
gyorgye véde-
kezése. — Az
orosz fővezér

Majdnem ugyanakkor, midőn Belgrádban ama nevezetes változás végbement, mely Nenádovics Jakabnak megszerző a tanács elnökségét, t. i. 1809 deczember elején a szkupstina által kijelölt követek is elindultak Oláhország felé. Hozzájuk csatlakozott Júgovics is, a kit Karagyorgye titkáru rendelt a küldöttség mellé. Porecsnél megállapodtak, hogy onnét magukkal vigyék harmadik társukat Milenkót. Azonban nagy meglepetésükre Milenkó kijelentette, hogy ő többé nem ismeri el sem Karagyorgyét, sem a taná-

csot s ennél fogva nem is megy velök, hanem maga helyett a nála tartózkodó Gágicsot küldi.³²⁶

egyértékre
Inti a főnö-
köket.

Porecsból a követek tovább hajóztak a Dunán s átkelvén a folyón, Kladovónál léptek oláh partra. Itt találkoztak Rodofinikinnal és a menekült szerbekkel. Időzésük Kladovóban hosszasabban tartott, mert Rodofinikin szándékosan marasztotta őket. Az orosz ügynököknek érdekében állott, nemcsak hogy pontosan megismerkedjék a küldöttek utasításaival, hanem hogy őket még ezek ellenére is oly irányba terelje, mely megfelelt saját nézeteinek és terveinek. És ez teljesen sikerült Dobrinyác, Zsivkovics és Gágics segítségével. A követek csakhamar belátták, hogy nagy befolyása van Rodofinikinnak az orosz főhadiszálláson s hogy az ő támogatása nélkül vagy éppen az ő akaratára ellen semmit sem érhetnek el. Midőn pedig hallották, hogy Rodofinikin orosz sereg élén fog Szerbiába visszatérni, hol ennek következtében majd korlátlan hatalmat gyakorland, személyes érdekeikre gondolván, megingottak a hűségben, mely őket eddig fővezérükhöz fűzte. Dobrinyác is felhasználta a kedvező alkalmat s hogy a követeknek megkönnyítse az elpártolást, bizonyíthatá előttük, hogy senki sem gondol Karagyorgye megbuktatására, csak a hatalom gyakorlatában kell őt korlátozni, nehogy jövőben is, úgy mint eddig, folyvást önkényüleg cselekedjék. Obrenovics Milan és Melentije ennyi csábításnak nem tudtak ellenállani s cserben hagyták Karagyorgyét, teljesen Rodofinikinhez szegődtek. Beleegyeztek abba, hogy a kérvénybe, melyet Bagrationnak kell vala átadni, több oly pont vétessék fel, mely utasításukban vagy éppen nem, vagy ellenkező értelemben foglaltatott. Így például azon óhajtnak adtak kifejezést

a nép nevében, hogy Rodofinikin térjen vissza Szerbiába, mint Oroszország képviselője, noha erre nézve senkitől sem kaptak megbízatást. Továbbá Karagyorgyénak és a tanácsnak kívánságát, hogy küldessék ki egy bizottság, mely pártatlanul ítéljen Rodofinikin két évi működése fölött, akként változtatták meg, hogy e bizottság vizsgálja meg Szerbia helyzetét s világosítsa fel az orosz udvart Karagyorgye képtelenségéről a kormányzásra. Azután beiktattak egy pontot, mely szerint jövőre csak oly szerb követek lettek volna elfogadandók az orosz főhadiszálláson, a kiket Karagyorgye s a tanács Rodofinikin jóváhagyásával küldtek oda. Végre reáállottak arra is, hogy Dobri-nyácot az orosz főparancsnoknak, mint a szerb nép által megválasztott harmadik követet mutassák be.³²⁷

Úgy látszik, Karagyorgye neszét vette e Kladovóban szőtt cselszövényeknek s hogy az ezekből származható következményeket némileg ellensúlyozza, irt Bagrationnak. Panaszkodik e levelében, hogy e felkelők Oroszországtól segílyt és barátságos támogatást reméltek, de a helyett csak azt nyerték, hogy az oroszok ama hűtlen szerbek vádaskodásainak adtak hitelt, a kik megszöktek az országból s most oláh földön úzik fondorlataikat hazájuk ellen. De leginkább Rodofinikint korholta Karagyorgye a herceghez intézett iratában. Vegyes bizottságot óhajtottunk, így szólott, mely higgadtan megvizsgálja Rodofinikin viselt dolgait Szerbiában. Ily módon világosan kitűnt volna, hogy az ügynök mindenkor csak személyes szenvedély által vezérelteté magát tetteiben. Ezután pedig vádolta, hogy néhány főnököt, hizelegvén nekik, majd vagyonnal és hatalommal kecsegtetvén őket, végre még pénzzel is megvesztegetvén, fővezérük ellen enge-

detlenségre izgatott. Bűnül róttá fel neki azt is, hogy Szerbiában rendezett állapotok meghonosítását s különösen a hadsereg kellő begyakorlását megakadályozni iparkodott, végre pedig, hogy úgy a főnököket, mint a népet menekülésre ösztönözte, mindenkit a közelgő törökökkel ijesztgetvén. Rodofinikinen kívül még Leonti metropolitát is keserű szemrehányásokkal illeté Karagyorgye.

A fővezér levelében foglalt vádak nem ingatták meg Bagrationnak Rodofinikinba vetett bizalmát. De nem bocsátkozott azoknak czáfolatába sem, mert nem akarta Karagyorgyét ingerelni, a kit az orosz hadi vállalatokra nézve oly hasznos és szükséges szerb fölkelés legalkalmasabb vezéreül tekintett. Ennélfogva válaszában csak arra szorítkozott, hogy Karagyorgyét, — a kit különben dicséretekkal halmoza el, — s vele együtt a főnököket és vojvodákat inté: hagyjanak fel a viszálylyal és működjenek teljes egyetértésben, mert csak így érdemelhetik meg a czár védnökségét, a melynek segélyével biztosíthatják egyedül hazájuk jövőjét.³²⁸

Bagrationnak egyetértésre buzdító intése azonban mindaddig csak üres szó maradt, a míg a Kladovóban tartózkodó menekültek s különösen Rodofinikin szabadon üzhették fondorlataikat, melyek folyvást újabb meghasonlást idéztek elő a szerbek között.

Az orosz ügynök távozása után is fentartá Belgráddal az összeköttetést. Sok nehézséggel járt ez akkor, mert posta és rendes hajózás még nem létezett Szerbia és Oláhország között. Rodofinikin tehát egyegy bizalmas emberét küldötte időről-időre a szerb fővárosba, hogy az ott történetekről értesüljön s nézetit és utasításait azokkal tudassa, kik bár csekély

Rodofinikin
összekötte-
tése Szerbiá-
val. — Mi-
lenkó üzel-
mel.

számban, még az ő tanácsaira hallgattak.³²⁹ De Karagyorgye és párthívei ellen irányuló működésében s az orosz befolyás megalapítását célzó törekvéseiben mindenekfölött Milenkóra számított.

Az orosz politikának nem is volt akkor buzgóbb híve a porecsi vojvodánál. „Szerbia sorsa és megszábadítása egyedül Oroszországtól függ. Habár néhány főnök hálátlannak mutatkozott s meg is sértett téged, (t. i. Rodofinikint) utódaink áldani fognak halálod után és sírod márvány küszöbén s a halhatatlanság oltárán rójják le majd hálájukat mindazon jóért, melylyel irántunk voltál.“ Így írt Milenkó Rodofinikinnak már szeptemberben. Kevéssel azután, október közepe felé pedig, ekként szól egy másik levelében, melyet szinte az orosz ügynökhöz intézett: „Istennek hála, Szerbia jelenleg megmenekült a törököktől, de nem számíthat állandó hadi szerencsére, a mig nem jő az országba orosz sereg, a mely egyedül biztosíthatná a jövőt. Ismeretes Karagyorgye állhatatlansága kicsiny és nagy dolgokban s az is, hogy gonosz emberek uralma alatt áll, kik csak Szerbia romlására törnek. Szükséges tehát, hogy orosz sereg jőjjön hozzánk, hadd győződjék meg a nép Oroszországnak jótéteményeiről, úgy a jelenben, mint a jövőben, mert már is úgy nyilatkozik, hogy nem fog többé a törökök ellen küzdeni, ha csak az oroszok nem jönnek ide s nem kormányoznak bennünket. Csak ily módon akadályoztathatnak meg a gonoszok törekvései, kik saját hasznukat keresik és szabadulhat meg a nép aggodalmaitól.“³³⁰

Annak, a ki így gondolkozott, nem volt szüksége biztatásra, hogy a fővezér ellen támadjon, csak támogatásra. Ebben pedig Milenkó bőven részesült. Rodofi-

nikin a rendelkezésére álló pénzkészletből Bagration rendeletére a tanácsnak Belgrádba 1000 aranyat küldött, Milenkónak ellenben 4000-et, azon ürügy alatt, hogy élelmet szerezhessen csapatjai számára. A vojvoda azonban nem kenyeret vett e pénzen, hanem néhány száz legényt toborozott, mindenféle kalandos, elzüllött egyének közül, a milyenek akkor az egész Keleten nagy számmal csatangoltak szerteszét, zsoldért szolgáltaték bárkinek és bármely ügynek. E részben nagy segítségére volt Dobrinyác is, a ki oláh földön szedett össze egy csapat „betyárt“, a mint az efféle fegyvereseket Szerbiában nevezték s küldte őket a Dunán át Porecsbe. Milenkó e mellett még a rakoncátlan Hajduk-Velykót is a maga részére vonta.

Midőn a két követ, Obrenovics és Melentije december elején Porecsben megjelentek, Milenkó már megtette volt előkészületeit s így némi önbizalommal tagadhatta meg az engedelmességet Karagyorgyénak és a tanácsnak. A nagyravágyó vojvoda azonban nem elégedett meg ily puszta nyilatkozattal. A tényleges hatalomra vágyott ő s az egész keleti vidék ura óhajtott lenni. E céljának elérésében mindenekelőtt az oroszok támogatására számított. Előnyére vált különben az a körülmény is, hogy a Karagyorgye s a senatus által még december havában kivetett fejadó, mely a teljesen kiürült állampénztárt volt ismét megtöltendő, mindenütt élénk rosszalást, sőt itt-ott nagy elkeseredést is szült a nép között. Felhasználható e kedvező viszonyokat, Milenkó összehívta a környék knégeit Porecsre s ajánlván nekik, hogy helyezkedjenek örök időkre Oroszország védnöksége alá, kijelenti előttük, hogy az oroszok egyedül őt segítik fegyverrel és lökészlettel s ezért föltétlen engedelmeséget követelt a maga részére.

Karagyorgye
fellépése Mi-
lenkó ellen. —
Behódoltatja
az elpártolt
knézeket. —
Milenkó ma-
kacsodása.
— Kamenszky
gr. fővezér
békességet
szerez Kara-
gyorgye és
Milenkó s
Dobrinjác
között.

Már 1810 január elején elterjedt a hír Belgrád-
ban, hogy Milenkó elszakadt a fővezértől s a szó-
vettől s hogy teljesen aláveté magát az oroszoknak.
Nyílt lázadás volt ez, melynek továbbterjedését Kara-
gyorgye nem tűrhette egykedvűen. Összeszedvén tehát
nehány ezer fegyverest, január végével megjelent a
Morava völgyében s néhány nap alatt bejárta a vidék
legnagyobb részét. Három különböző helyen egybe-
gyűjté maga körül a falusi knézeket s felszólítá őket,
jelentsék ki, hogy kit tartanak fővezérükül, őt-e vagy
Milenkót? Az egyhangú válasz így hangzott: jól tud-
ják mindnyájan, hogy ő a fővezér s hogy csakis az
ő parancsainak kell engedelmeskedniök. Miért hajoltak
tehát mégis Milenkó szavára? kérdé tovább Kara-
gyorgye. Erre a knézek azt felelték, hogy a nép már
belefáradt a hosszas harcokba s megúnta a törökök
részéről szenvedett folytonos háborgattatást. Mint-
hogy pedig Milenkó erősen állította volt, hogy orosz
segédcsapatok fognak az országba jönni, a mint ezt
Rodofinikin megbizásához képest Dobrinjác és Leonti
metropolita jelentették Krajovából, s a vojvoda már
el is rendelé, hogy az oroszok számára szekerekről és
élelelről gondoskodjanak, — a knézek úgy hívék,
hogy a gondoljaikra bizott nép érdekében cselekednek,
ha elpártolván Karagyorgyétól s a többi szerbektől,
Milenkó mellé állanak s ily módon biztosítják maguk-
nak az oroszok oltalmát. Karagyorgye ekkor hol
fenyegetve, hol tanácsolva inté a knézeket, hogy
többé ne fogadjanak szót Milenkónak. Ő maga, fő-
vezér létére jobban ismeri az ország dolgait, mint a
vojvoda. Bizonyítgatá azután, hogy hiába várnak
orosz segédcsapatokat; a mi pedig a törököket illeti,
fölösleges, hogy tőlük féljenek, mert ezentúl oly nagy

haderő, mint a mult évben, nem támad többé Szerbiára s ha egyes martalócz pasák be is törnének, ezeket könnyen visszaverhetik. Midőn végre néhány előljáró helyett, kik nem jöttek el a tanácskozásra, másokat nevezett ki és még elrendelé, hogy csak a vagyonosabb lakosok fizessenek egy aranyat az új adó fejében, a szegényebbek ellenben sokkal kevesebbet, a knézek teljesen meghódoltak s újból hűséget esküdtek Karagyorgyénak. Az ekként helyreállt egyetértést aztán a falvakban, a hol Karagyorgye megjelent, mindenütt nagy vígsággal ünnepelték meg.

Milenkó Porecs szigetén megvonulva, csak a távolból szemlélte a fővezér működését. Belátván, hogy a nép legnagyobb része mégis csak Karagyorgye körül sorakoznék, ha kettőjük között választania kellene, nem mozdult ki megerősített fészkeből. De azért nem hagyta abba makacs ellenzését. Midőn Karagyorgye lecsillapítván s megnyervén újból a Morava völgyének lakosságát, Milenkót szinte engedelmességre szólította fel, a vojvoda daczosan válaszolá, hogy ő nem ismeri el soha többé sem a fővezért, sem a belgrádi szövetet, az ő ura és parancsolója egyedül Sándor czár. Mindazáltal Karagyorgye nem háborgatta őt, vagy mert nem akart szerb vért ontani még azon az áron sem, hogy legkonokabb ellenfelétől szabaduljon, vagy mert attól tartott, hogy ha túlnyomó erővel támadja meg Porecset, az oroszok Milenkó segítségére jöhetnének, ha pedig ez nem történnék meg, a vojvoda még a törököknek is kész lenne átadni a várat. Karagyorgye tehát február elején visszatért Belgrádba, magára hagyván Milenkót, aki ennek következtében néhány hónapon át élvezheté az inkább képzelt, mint valódi függetlenséget, minthogy tény-

leges uralma alig terjedt a kicsiny porecsi szigeten túl. A tavasz vége felé azonban, midőn már pénze fogytán volt, betyárjai békétlenkedni kezdtek s a felől is meggyőződött, hogy az orosz főhadiszálláson a megújuló török háborúban ismét Karagyorgyéra számítottak leginkább, a vojvoda kibékülésre gondolt, amit orosz közvetítéssel vélt legsikeresebben elérhetni. És valóban Kaminszky gróf, az új orosz főparancsnok május havában levelet írt Karagyorgyénak, felszólítván őt, hogy béküljön ki Milenkóval és Dobrinyáczczal s bocsássa meg nekik eddigi vétségeiket. Karagyorgye hajlott a tanácsra, mert szükségesnek tartá, hogy a különben vitéz két vojvoda ismét közreműködjék a közelgő harcokban. A czivódó felek tehát megnyugodtak. Milenkó visszanyerte előbbi állását, mint a pozsareváczi kerület főnöke s Dobrinyácz is hazatérhetett.³³¹

Milenkó, Dobrinyácz, Nenádovics és Obrenovics Milán összeküvése, letenni akarják Karagyorgyet s egymás közt felosztani az országot. — Az összeküvése felfedezése.

A kibékülés azonban nem volt őszinte. Karagyorgye ellenségei még az 1810 nyarat betöltő harcznak közepepett is tovább űzték fondorlataikat. És e tekintetben nemsokára újabb társat nyertek. Obrenovics Milán, ki a szerb követek visszatérésével Bukarestben maradt s kit, mint emlékezünk, Rodofinikin teljesen megnyert volt, 1810 június havában Zuccato orosz tábornok csapatával együtt Szerbiába jött. A Krajnában és a Morava mentén, hol hosszasan tartózkodott, gyakori megbeszélések folytak aztán közte, valamint Milenkó és Hajduk-Velykó között. Utóbb ellátogatván Bruszniczába, Uzsiczába és Belgrádba, Milán más elégedetlen főnökökkel is érintkezésbe lépett. Nenádovics Jakab értesülvén nézettársainak működéséről, szintén igyekezett saját kerületében a maga részére vonni a kisebb főnököket, Dobrinyáczczal a hasongondolkozású

vojvodákkal pedig levélváltás által iparkodott egyetértésre jutni.

Miként az előbbi években, úgy ez alkalommal is tulajdonképen Karagyorgye ellen irányult ez a sürgésforgás. Úgy látszik azonban, hogy azok, kik e mozgalmat titokban szították és vezették, Milenkó, Dobrinjác, Nenádovics és Obrenovics Milán nem elégedtek meg többé azzal, hogy minél szélesebb körben pusztán ellenszenvet támasszanak a fővezér ellen, hanem most már határozott tervben állapodtak meg. Jól tudták, hogy közülök egyik sem foglalhatja el a Karagyorgye helyét, mert nem tűrték volna meg, hogy bármelyikük is a többiek fölibe emelkedjék. Ennélfogva abban egyeztek meg, hogy egyesült erővel megfosztván Karagyorgyét a hatalomtól, az országot maguk közt felosszák s mindegyik függetlenül uralkodjék saját osztályrészében, csak a közös veszély esetére igérvén egymásnak kölcsönös segélyt. Remélték egyszersmind, hogy az oroszok támogatni fogják őket e szándékuk elérésében, mintegy megjutalmazandók őket azon föltétlen hűségért, melyet a czár és kormánya iránt eddigelé tanúsítottak volt.

Ha e terv sikerül, Szerbiában sohasem képződhetik állam, a tartomány apró, egymással folytonosan czivódó területekre szakadt volna szét. A szerbek szerencséjére másként alakultak a viszonyok. Karagyorgye erélyén megtört e particularistikus törekvések hatása. De azért nem tűntek el azok egészen s időről-időre újult erővel fellobbanva még évtizedek multán is veszélyes bonyodalmakba dönték az országot.

A négy vojvoda ármánykodása nem maradhatott sokáig titokban. Karagyorgye és Mlácen csakhar reájöttek, hogy összeesküvés van készülóban, de a valónak csak véletlen által jutottak tudomására.

Midőn Karagyorgye októberben a Drina mellett táborozott, egy napon Lázárevics Luka táborába lépett s a beteg főnököt szidalmazni és fenyegetni kezdé. Lázárevics, ki Nenádovics Jakab bizalmasa volt, azt hivén, hogy a fővezér már reájött a titokra, ijedtében mindent elbeszért, a mit tudott. Nemsokára ezután részint Mládennek, részint magának Karagyorgyénak sikerült megnyerniök Obrenovics Milán titkárát, Vojnovicsot, a ki elárulta az egész összeesküvést, annak czélját és részleteit, megnevezvén egyszersmind a vojvodákat is, kik abban részt vettek.

Obrenovics
Milán Oláh-
országba
menekül, ha-
lálával Kara-
gyorgyet gya-
nusítják alap-
talanul.

Karagyorgye előre gondosan elpalástolá, hogy értesült ellenségeinek szándékáról. De már ekkor arra gondolt, hogy mily módon téphetné szét a hálót, melyben őt megfogni akarták. Úgy látszik, Obrenovics Milán megsejté, hogy a fővezér tudomással bír az ellene szőtt fondorlatokról. Félvén Karagyorgye boszújától, Milán mindenütt hirdeté, hogy ő nem marad Szerbiában, a mig orosz sereg nem jön állandóan az országba. És valóban november vége felé a kivonuló oroszokkal együtt visszatért Bukarestbe, a hol néhány hét múlva meg is halt. Ez alkalommal általánosan elterjedt a hír Belgrádban, hogy Karagyorgye mérgeztette meg őt.³³² Nincs egyetlen egy adat sem, mely e vád alaposságát bizonyítaná. De a tény maga, hogy ily föltevés keletkezhetett, arra vall, hogy Milán engesztelhetetlen gyűlölete és ellenséges indulata Karagyorgye iránt, már ismeretes volt s ennek következtében a közvélemény bár nem menthetőnek, de legalább megfoghatónak találta volna, ha a fővezér oly erőszakos módhoz nyul a vojvoda ellen.

Milán kimultával Szerbiában maradt társai erős támasztól fosztattak meg. Nagyobb óvatosságot tanu-

sítának tehát működésükben, de azért nem hagytak fel az ármánykodással. Sőt midőn az 1811. év kezdetén híret vevék, hogy orosz csapat fog Szerbiába bevonulni, melynek küldését még Obrenovics eszközölte volt ki, újabb reményre ébredtek. Karagyorgyét ellenben aggodalommal és boszúsággal tölté el e hír. Egyáltalán ellene volt annak, hogy az oroszok megszállják az országot, de ezenfelül még attól is tartott, hogy az elégedetlen vojvodák, kik oly fennen hirdették hűségüket a czár iránt, az orosz sereg jelenlétéből majd erőt és bátorságot merítenek az ő megbuktatására. Ily körülmények között gyors cselekvésre volt szükség. Úgy mondják, hogy Mláden és Grujovics eszelték ki a tervet, mely az ellenséges pártot ártalmatlanná volt teendő s melyet aztán Karagyorgye bámulatos erélylyel és merészséggel valósított meg.

A Nenádovics Jakab rövid elnöksége körül szerzett tapasztalás ama megfigyelésre vezette Mládent, hogy a vojvodák csak addig bírnak jelentőséggel, míg kerületeikben tartózkodnak, hol hatalmuk fejlődött és gyökeret vert; de hogy befolyásuk és cselekvési képességük azonnal megszűnik, vagy legalább nagy mérvben csökken, a mint más körbe helyeztetnek át s ekként elválasztatnak a néptől, a mely már megszokta uralmukat s az engedelmisséget. E kétségkívül helyes föltevésből indulván ki, Mláden azon volt, hogy az elégedetlen vojvodákat valamely tetszetős, a valódi célú eltakaró ürügy alatt, állandóan Belgrádba vonja. E célú pedig a következő módon vélte elérhetni. Tanácsolta Karagyorgyénak, hogy hívjon össze szkupstinát s terjeszsze elébe megszavazás végett a tanács s általában a kormányzat újjászervezését. A reformmü főbb pontjai ezek voltak: az állami teen-

Mláden kormányzóta-
nácsot akar szervezni,
abba bevonni az elégedetlen vajdákat, hogy kerületeikben elveszítsék veszedelmességét befolyásukat. A ki nem fogadja el a rá eső választást, száműzetik. — Karagyorgye elfogadja a tervet. — 1811. január 11. Belgrádi szkupstina, a tervezet (Jan. 25.) elfogadtatik, az ellenzék nem mer szót emelni. — Debrinyác, Milenkó, Nenádovics megjelennek a Balla ezredes vezérelte orosz hadakkal.

dők a külügyek, az igazságügy, a belügy, a nemzeti pénztár és a hadügy osztályaiban intéztetnek el s mindegyik osztály élén egy igazgató áll. Ezen igazgatók képezik ezentúl a tulajdonképpeni szövetet, vagy a mint neveztetett, kormányzó tanácsot. A régibb tanácsosok, kik még a senatusban ültek, nemzeti vagy főtörvény-székké alakulnak, melyben az igazságügyi igazgató viszi az elnökséget. A többi főnökök és pedig úgy a már létezők, mint a még kinevezendők mindnyájan vojvoda czímet kapnak, egymásközt teljesen egyenlők és rendeleteket csak Karagyorgyétól és a tanácstól kötelesek elfogadni, vagy attól, kit a fővezér háború esetében, mint parancsnokot megjelöl.

E szervezés tagadhatatlanul nagy előnyére válhatott a kormányzásnak, az állami ügyekre nézve szakszerű foglalkozást állapítván meg s rendszeresebb kezelést létesítvén. Ez azonban csak mellékes czél volt. Mláden tervének jelentősége a személyi kérdés megoldásában, t. i. az igazgatóságok betöltésében rejlett. Javaslata szerint Milenkó a külügyek, Dobrinyác az igazságügy, Nenádovics Jakab a belügy, Márkovics Szima a nemzeti pénztár, ő maga pedig a hadügy igazgatója gyanánt lett volna megerősítendő a szkupstina által. Helyesen számított Mláden, midőn a kormányzó tanácsnak ilyen összetételét tervezte. Mert az elégedetlen vojvodák, ha az igazgatói czim és hatáskör által csábítva Belgrádba költöznek át, ami valószínűnek látszik, elvesztik azt a fontosságot, a melyet kerületeikben bírtak, a nélkül hogy a központban befolyást gyakorolhattak volna. A senatusban ugyanis a döntő szó mindenkor a Karagyorgyéé volt, ki ott mindannyiszor megjelent, valahányszor bonyolultabb vagy általánosabb érdekű kérdések merültek fel s

egész tekintélyét latba veté, hogy akaratának érvényt szerezzen. De a mi a legfőbb volt, Mláden, mint láttuk, magának és Márkovics Szimának, a fővezér személyes hívének tartá fenn az intézkedést a katonai dolgok s a közjövedelmek fölött, tehát a leglényegesebb két ügykörben, melyek mellett a többi igazgató jelentősége teljesen eltörpült. Nem vala tehát alaptalan a remény, hogy ily módon megbénítatik a három vojvoda ellenzékeskedése, egyszersmind pedig nemcsak épségben fenmarad, de még erősödik is Karagyorgye hatalma s ezzel együtt Mláden befolyása.

Ez a kétségkívül ügyesen és ravaszul kigondolt terv azonban végkép meghiúsult volna, ha az elégedetlen vojvodák felismervén annak titkos célját, nem fogadják el a nekik szánt igazgatói állást. Hogy ennek elejét vegye, Mláden a szkupstina elibe terjesztendő pontozatok közé felvett egy oly értelműt is, hogy a ki reá nem áll az új szervezetre, száműzessék az országból.³³³

Ekként minden előkészítettén, Karagyorgye január második felére hívta egybe a szkupstinát. Sietni kellett a tanácskozások megkezdésével, mert az orosz csapatok már megindultak Oláhországból Belgrád felé s félő volt, hogy Milenkó és Dobrinyác az oroszok támogatásában bízva, majd megakadályozzák a tervezett határozatok kimondását.

Karagyorgye január 11-ikén érkezett meg a fővárosba, a hol már összegyülekeztek a szkupstina tagjai. Csak a három elégedetlen vojvoda hiányzott. A Duna jege s a nagy hófúvások által akadályozva az oroszok csak lassan haladtak s még több napi járóföldre valónak Belgrádtól. Ennélfogva Milenkó és

Dobrinyác sem jelentek meg a szkupstinán, bár ők is meghivattak volt. Nenádovics Jakab pedig már Zabreczig jutott, de ott értesülvén a felől, hogy két társa távol maradt, betegséget színlelt s fiát, Jefremet, küldte maga helyett.

Karagyorgye nem törődve a vojvodákkal, már január 25-ikén megtartá az ülést, mely még aznap egyhangulag és változatlanul megerősíté az előterjesztett határozatokat, egyszersmind újból hűséget fogadván Karagyorgyénak. Csak Lázárevics Luka, Vulicsevics Vuicza és Obrenovics Milos nem voltak megelégedve az eredménnyel. Látván azonban az óriási többséget, mely oly lelkesültséggel nyilatkozott a fővezér mellett, nem mertek felszólalni. Másnap, január 26-ikán Karagyorgye szétereszté a szkupstinát, nógatván a résztvevőket, hogy térjenek mielőbb haza kerületeikbe. Attól tartott ugyanis, hogy ha a közeledő oroszok a gyülekezetet még együtt találják Belgrádban, az őket kísérő elégedetlen vojvodák kedvezőtlenül befolyásolhatták volna a közvéleményt.³³⁴

Február 10-ikén érkezett meg Balla ezredes a várva-várt orosz csapat élén a fővárosba. Vele jöttek a szerb főnökök közül Milenkó, Dobrinyác és Hajduk-Velykó, úgyszinte Leonti metropolita, orosz részről pedig Nedoba, ki aztán mint diplomatai ügynök szerepelt Szerbiában, a pétervári külügyministeriumba kinevezett Rodofinikin helyett.

Hajduk-Velykót 70 jól felfegyverzett legény követte, Milenkó és Dobrinyác ellenben nem hoztak magukkal fegyvereseket, vagy mert bíztak az oroszok támogatásában, vagy mivel remélték, hogy Nenádovics Jakab ígéretéhez képest nagyobb számú kísérettel fog megjelenni. Nenádovics azonban, ki mint emlé-

kezünk, Palezsben várta be a szkupstina tanácskozásainak eredményét, most midőn hallá, hogy társai otthonhagyták csapataikat, hasonlókép fedezet nélkül jött a városba. Jakab ugyanis, bár titokban szüntelenül fondorkodott a fővezér ellen, fiának házassága óta nem akart nyíltan szakítani Karagyorgyéval és különösen Mládennel. Ez okból előnyösnek vélte, ha várakozó semleges állást foglal el, végre is ahhoz a párt-hoz csatlakozván, a melynek részére dől el majd a győzelem a kikerülhetetlennek látszó küzdelemben.

Kétségtelen, hogy ily körülmények között Milenkó és Dobrinyác nem fejthettek ki erélyesebb tevékenységet. Mindazáltal Karagyorgye aggodalma nem szűnt meg. Félt Velykótól, a kinek betyárjai nagy zavart idézhettek volna elő és különösen félt az oroszoktól, a kik, ha ellenségeinek fogják pártját, könnyű szerrel megbuktathatták volna őt. E két irányban kellett tehát mindenekelőtt biztosítania magát. A vitéz, de hiú és csekélybelátású Velykóval nem volt nehéz elbánnia. Hizelgéssel és dicséretekkel némileg a maga részére vonta őt, majd pedig 400 aranyat s vojvodai diplomát ajándékozván neki, teljesen megnyerte és ekkor e célra készített levél segélyével elhiteté vele, hogy a törökök pusztítva betörtek a bányai kerületbe, melyet Velykó mindenkor saját birtoka gyanánt tekintett volt. A hevesvérű főnök elhitte, a mit a fővezér mondott s összeszedvén legényeit, az állítólag veszélyben forgó környék védelmére sietett. Ekként megszabadulván az alkalmatlan vojvodától, Karagyorgyénak még csak azt kellett kifürkésznie, hogy mily állást foglalnak majd el az oroszok, ha közte és Milenkó közt netalán törésre kerül a dolog. Hogy erről megbizonyosodjék, ismét cselhez folyamodott. Lakomát

Karagyorgye
eltávolítja
Hajduk - Vely-
kót. — Balla
ezredes nem
lép közbe
Milenkó és
Dobrinyác
érdekében,
kiket Kara-
gyorgye meg-
foszt a kerü-
leti vezérség-
től. — Milenkó
és Dobrinyác
nem fogadván
el a rájuk eső
választást,
száműzetnek.

rendezettett Mláden által, a melyen rajta kívül megjelentek még Balla az orosz tisztekkel, továbbá Milenkó és Dobrinyác is a jelentékenyebb szerb főnökökkel. Ebéd után Karagyorgye, az egész társaság által követve, elkíséré Ballát lakására s útközben Milenkóval czivódást kezdett, mely mind hevesebbé válván, végre meghagyta legényeinek, hogy vegyék el a vojvodától kardját, őt magát pedig zárják el. Midőn pedig Balla kérte Karagyorgyét, hogy ezt ne tegye, különösen az ő házában, a hol Milenkó is lakik, a kit ennél fogva vendégeül tekint, a fővezér így szólott az orosz parancsnokhoz: Uram, mond meg nekem őszintén, azért jöttél-e Szerbiába, hogy Milenkót és Dobrinyácot ellenem védelmezd? Meglepte e kérdés Ballát, de tudván, mily súlyt fektetnek az orosz főhadiszálláson arra, hogy a szerbek harczképessége a főnökök viszálykodása következtében csorbát ne szenvedjen, minden habozás nélkül ekként válaszolt: nem azért jöttem én, hogy akár Milenkót és Dobrinyácot védjem ellened, akár téged ő ellenük oltalmazzalak, hanem azért, mert előljáróim küldtek ide, hogy segítségére legyek a szerb nemzetnek a te parancsnokságod alatt. Erre Karagyorgye Ballához lépett. Ha így van, mondá, engedd meg, hogy a czár helyett neked csókolhassak kezét. Az orosz parancsnok azonban elvonta kezét s megölelvén a fővezért, arczon csókolta őt.

Karagyorgye most már tudta, hogy nincs mit tartania Ballától s hogy a két vojvoda nem számíthat az oroszok támogatására. Valóban Milenkó és Dobrinyác teljesen magukra maradtak. Csak Zsivkovics, Karagyorgyénak ez a legkonokabb ellensége biztatta őket, hogy szedjenek össze néhány legényt, üssenek rajta Mládenen, konzolják fel őt s ekkor Karagyorgye

megijedvén, vagy teljesíti az ő akaratukat, vagy pedig a Sumadijába menekül; egyszersmind ígérte Zsivkovics, hogy lőszert is szerez, de hasztalanul. A két vojvoda nem volt képes többé ily merész tetre. Másfelől azonban nem akartak Karagyorgye s a tanács rendeleteinek sem engedelmeskedni. Úgy vélték, hogy ha egyszerűen el nem fogadják a felajánlott igazgatói tisztséget, majd visszatérhetnek kerületeikbe s ott folytathatják az ellenkezést. Karagyorgye talán a ravasz Mláden által figyelmeztetve, nyomára jött e szándéknak is s már február 13-ikán megtette az ellen a kellő intézkedéseket. Mindenekelőtt meghagyta Sztefánovics Jovánnak, egy moravavölgyi főnöknek, kiben föltétlenül megbízhatott, hogy vegye át a parancsnokságot Porecsben; Milenkót és Dobrinyáczt pedig, ha ott jelentkeznének, semmi szín alatt se eressze be a várba; a két vojvoda legényeit vonja a maga részére és adja meg nekik eddigi fizetésöket, egy szóval gyakoroljon ama vidéken teljes hatalmat, de kizárólag a fővezér rendeleteinek értelmében. Milenkó családjának eltávolítását illetőleg nemsokára utasítást fog kapni, addig azonban ügyeljen, nehogy a vojvoda gyermekei vagy háznépe bántódást szenvedjenek. És hogy Sztefánovics teljesíthesse is e parancsot, Karagyorgye Vuk vojvodát küldte 50 fegyveressel segítségére Porecsbe.

Egy nappal később a fővezér Popovics és Momirovics főnököket felszólíttatá a tanács által, hogy helyezkedjenek el a kladovói várban s a körül fekvő falvakban, egyszersmind pedig küldjenek két jó ágyút Gurguszovácza az ottani knéz rendelkezésére. Ez az intézkedés a megbízhatatlan Hajduk - Velykó ellen irányult.

Ekként minden oldalról biztosítván magát a két vojvoda ellen, Karagyorgye úgy vélte, hogy most már nyiltan felléphet. De tekintettel a fölkelés ügyének előbbi években tett szolgálataikra s valószínűleg a Belgrádban levő oroszokra is, egyelőre nem akart erőszakot alkalmazni ellenök. Milenkó és Dobrinyác tehát, — Nenádovics Jakabról nem volt többé szó, mert ő kijelenté hozzájárulását a szkupstina határozataihoz —, meghivattak a tanácsba, hogy nyilatkozzanak az új szervezés fölött, melynek megállapításakor nem valának jelen. Mindketten elleneztek azt. Ebből heves szóváltás keletkezett, a melynek folyamában, mint mondják, a könnyen haragra lobbanó fővezér még pisztolyt is ragadott Milenkóra. A jelenlevők megakadályozták a tettelegességeket s így az összekocczanás nem terjedt túl a szóbeli czivódáson. Karagyorgye azonban már ekkor eltökélte volt, hogy alkalmazni fogja a szkupstina határozatainak ama pontját, mely száműzést mondott azokra, a kik nem fogadták el az új szervezetet. Azonnal értesítette is hívét, Sztefánovicsot, hogy Milenkó és Dobrinyác konokságuk miatt száműzetni fognak. Egyszersmind ismételtén utasítá a porecsi parancsnokot, hogy a két vojvodát vagy küldötteiket, mindaddig mig tőle, t. i. a fővezértől rendelet nem érkezik, be ne ereszse a várba; ha pedig előbb jönnének oda s megkísérlenék erővel behatolni, álljon ellen, fogassa el s kötöztesse meg, sőt ha másként nem lehet, ölesse meg őket.

Hogy azonban a törvényességnek legalább látszata mindvégig fentartassék, Milenkó és Dobrinyác írásban szólítottak fel, hogy foglalják el a szkupstina által nekik szánt és megszavazott igazgatói tisztséget. Szintén írásban válaszolták, hogy ezt nem tehetik,

hanem azon esetre, ha nem engedtetnék meg, hogy eddigi állásukban maradjanak, úgy mindegyikök saját helységébe vonul vissza s ott akként fognak élni, mint közönséges falusiak. Erre aztán a tanács kimondta a száműzetést, megfelelőleg a szkupstina többször említett határozatának.

Másnap falragaszok hirdették Belgrád lakosságának a tanács ítéletét, mely utóbb megküldetett a vidéken lakó főnököknek is. Az ítélet elismeri a két vojvodának a haza szolgálatában szerzett nagy érdemeit, de egyúttal felsorolja még sokkal nagyobb vétéseiket, melyek az országnak annyi bajt és kárt okoztak.* Mindez azonban megbocsáttatott volna nekik, így hangzik tovább az ítélet, ha elfogadják a hivatalt, melyre a szkupstina őket kinevezte és elismerik az új rendszert. De mivel ezt nem tették, kiűzetnek az országból családjaikkal együtt. Ennek következtében a tanács meghagyta az összes vojvodáknak, hogy ezentúl kerüljenek minden összeköttetést az elítéltekkel, mihez még azon fenyegetést fűzte, hogy jövőben hasonló vétségekért hasonló büntetés fog érni mindenkit; a két vojvoda sorsa szolgáljon tehát intő példaul valamennyinek. Egyúttal megválasztattak a szám-

* Milenkót azzal vádolta az ítélet, hogy Porecsben Karagyorgye s a tanács ellen fellázadt; hogy Oroszországból a szerb nemzet számára küldött bizonyos összegeket saját legényeire költött el; hogy a szerbek és oroszok között váltott és csolnokon közvetített leveleket Porecsnél erőszakkal hatalmába kerítette, — Dobrinjáczt pedig, hogy a kameniczi vereség után seregét szétbocsátá, maga pedig Belgrádba s utóbb Oláhországba menekült; hogy ott jogtalanul, mint a nemzet követje viselkedett; hogy a kladovói vámhivatalnál összegyűlt pénzeket eltulajdonította.

kivetettek helyébe külügyi igazgatóvá Rádonics Mihály és legfőbb bírónak Márkovics Ilja.

Karagyorgye
teljes diadala.
— Obrenovics
Milos kegyel-
met nyer. —
Zsivkovics
Oláhországba
költözik. —
Karagyorgye
fővezériségé-
nek általános
elismerése.

Karagyorgye célzott ért. Leghatalmasabb ellenfelé-
nek eltávolíttatása az országból ténynye vált. Az ár-
mánykodó vojvodákat ugyanaz a végzet érte utol, a
melyet ők szántak volt a fővezérnek. De midőn ki-
mondattott az ítélet, mintha csillapult volna Kara-
gyorgye haragja. Mindent úgy rendezett el, hogy a
távozók kiméletes bánásmódban részesüljenek. Milenkó
és Dobrinyác kijelenték, hogy Oláhországba óhaj-
tanak költözni. E kívánságuk nem is talált ellenzésre.
Néhány szerb fegyveres és orosz kozák fedezete alatt
kísértettek az oláh határig. És e csapat nem annyira
őrizetül, mint inkább azon okból adatott melléjük,
hogy az úton ne érje őket bántalom. Ezenfelül Kara-
gyorgye elrendelése az új porecsi parancsnoknak, hogy
az átutazó Milenkótól bizonyos összeget, melyet az
adóból a vár fentartására kellett volna fordítania, ne
követeljen vissza, továbbá, hogy a vojvoda összes
ingó és ingatlan vagyonát tetszése szerint értékesít-
hesse, vagy abból annyit, a mennyit akar, magával
vihessen.³³⁵

A két vojvoda kiutasítása Szerbiából kétségkívül
nagy diadal volt Karagyorgyéra nézve és pedig any-
nyival inkább, mert a száműzetés alig néhány nappal
az oroszok bevonulása után történt, mely eseménytől
Milenkó és Dobrinyác éppen a fővezér megaláztatá-
sát és saját hatalmuk erősbbödését remélték volt.
Nem csoda tehát, hogy a keserűség érzetét, melyet
a távozóknak a reájuk mért büntetés keltett, nagy
mérvben növelte az a körülmény, hogy senki sem
fogta pártjukat s hogy elűzetésük a legnagyobb csend-
ben folyt le. Csak Nedoba kísérlette meg Karagyor-

gyét engedékenységre bírni, de eredménytelenül. A két vojvoda nem is tűrhette egykedvűen tekintélyének e teljes elhanyaglását. Úgy látszik, hogy az alatt, a míg ügyeik rendezése végett a pozsareváczi kerületben tartózkodtak, sikerült a lakosság egy részét felizgatniok. Mert alig hogy elhagyták az országot, mozgalom tört ki a Morava völgyének néhány falujában. Karagyorgye a belgrádi betyárokkal csakhamar a helyszínén termett s oda rendelé a szomszédos főnököket is hadjutalékaikkal. Összeütközésre azonban nem került a dolog. Megjelenése elegendő volt arra, hogy a forrongás lecsillapuljon, világos bizonyságul, hogy milyen befolyással birt a népre, még oly vidékeken is, hol az előbbi vojvodák hosszú időn át folyvást ellene törtek.

A többi főnökökkel együtt, a kik Karagyorgye felszólításának következtében a Moravához siettek, megjelent ott Obrenovics Milos is, a későbbi fejedelem. Milos, legalább titokban, már több idő óta szintén a Karagyorgye ellenségeihez csatlakozott. Úgy látszik, öccse, Milán, birta őt elpártolásra a fővezértől, midőn 1810 nyarán beutazá az országot. Milán halála után elterjedvén a hír, hogy Karagyorgye mérgeztette meg őt, Milos még inkább felingerült. Ily hangulatban értesült a felől, hogy az oroszokkal együtt Milenkó és Dobrinyác is visszatértek Belgrádba. Azonnal irt a két vojvodának, buzdítván őket, hogy csak folytassák erélyesen és csüggedetlenül működésüket a fővezér ellen, mert ha szükséges, rövid időn 2000 fegyveressel ő is segítségükre fog jönni. E levél, mely a száműzöttek távozása után érkezett a fővárosba, véletlen által Mláden kezeibe jutott s így természetesen Karagyorgye is megtudta annak tartalmát. De hall-

gatott, kedvező alkalomra várván, hogy Milost megfenyíthesse. Ez alkalom a moravavölgyi mozgalom elfojtása után önként kínálkozott. Pozsarevácza érvén Karagyorgye, legényeivel körülfogta Milost s csak annyit mondott neki: vádolnak téged, menj hát a tanácsba és igazold magadat. Ezután magával vitte őt Belgrádba s átszolgáltató a senatusnak ítélethozás végett. De voltaképp sem Karagyorgye, sem Mladen nem akartak szigorúan elbánni Milossal. Mladen, ki a tanácsban elnökölt, felmutatván a levelet, kérdéseit akként forgatá, hogy Milosnak könnyű lett volna válaszolnia: akár, hogy a levelet egyáltalában nem ő iratta, akár pedig, hogy másnak unszolására mondta volt tollba. A büszke vojvoda azonban nem tagadta meg, a mit tett, s legkevésbé sem iparkodott elhárítani magáról a felelősséget. Sőt határozottan kijelenté, hogy ő iratta a levelet s hogy e részben senki sem befolyásolta őt. Mladen erre elegendőnek vélte, hogy megfeddje Milost, a ki viszont hűséget és engedelmességet fogadott a fővezérnek s a tanácsnak. Ekként aztán bocsánatot nyert.

Karagyorgye legkonokabb ellenségei közül hátra volt még a gazdag s ennél fogva befolyásos Zsivkovics. A fővezér, hogy hatalmát éreztesse vele, Belgrádban bebörtönözteté őt, nem sokára azonban magához hivatta Topolába s ott megkegyelmezett neki. Zsivkovics tapasztalván, hogy a hatalmas két vojvodának kiűzetésével az ő ideje is lejárt, elhagyta Szerbiát s Oláhországba költözött.

Végre Leontira is sor került. Visszatérte óta igen óvatosan viselkedett ugyan, mindazonáltal nem tűrték meg őt a fővárosban. Kragujevácza rendeltetett számára lakhelyül, a honnét nem volt szabad többé ki-

mozdulnia. Az ármánykodó főpap okulva barátjainak sorsán, ezentúl tartózkodott minden beavatkozástól a politikai ügyekbe.³³⁶

Karagyorgye tehát legyőzte ellenségeit s ennek következtében megszűntek a belviszályok is. Olykor-olykor feltámadt ugyan még a particularistikus szellem, Karagyorgye kénytelen volt még több ízben sikra szállani a hatalmát veszélyeztető fondorlatok ellen, de ez apróbb mozgalmak nem öltöttek többé oly mérveket, mint ama meghasonlás, mely éveken át dúlt a főnökök között s a képződő szerb államot már az alakulás első korszakában végromlással fenyegeté.

ÖTÖDIK FEJEZET.

**Szerb lázadások Magyarországon (Vogány, Kru-
sicza) 1807—1808. — Belgrád megszállásának terve.**

Kis népek végzete: hogy csak annyiban bírnak némi jelentőséggel, a mennyiben hatalmasabb államok versengésében mint tényezők szerepelnek. A szerbek forradalma is magában véve csekély fontosságú esemény volt a napoleoni harcok okozta világrendítő zűrzavar közepett. Kiválóbb mérvben csak Ausztria érdeklődött a keresztyén rája mozgalma iránt, a szomszédság révén. Ama másik nagyhatalom, Oroszország, melynek külpolitikájában már régóta nagy szerepet játszott a vallásközösség, eleinte feltűnő közönyösséget tanúsított az egyenlőhitű nép sorsa iránt. Ekkor még Szerbia kívül esett a hagyományos orosz törekvések körén.

Fordulat
1809-ben.

Az orosz-török háború megindultával azonban nevezetes fordulat állott be e viszonyokban.

A hadjárat második évében az oroszok átkeltek a Dunán s a szerbeket is bevonták műveleteikbe. És ekkor egyszersmind oly területre léptek, melyen Ausztriának történelmi fejlődésen alapuló jogos igényeit kellett érinteniök. Nem csoda tehát, hogy felriadt Ausztria féltékenysége. Másfelől természetes az is, hogy Oroszország, a siker által ösztönözve, ezentúl Szerbiát fontos tényezőül tekinté keleti politikájában.

Érezte mindkét hatalom, hogy ezen parányi területen most már nagyobb érdekek forogtak szóban, mint a szerb fölkelés és győzelmének, vagy leveretésének kérdése. Ausztria és Oroszország mérkőzése a keleten gyakorlandó fenhatóságért kikerülhetetlenné vált. És Szerbia ez idő óta e mérkőzés színhelyévé lett. Törésre azonban nem került a dolog a két nagy birodalom között. Oroszországot nem fenyegetheté nagyobb veszély, mintha éppen akkor, midőn háborúba keveredett a portával, Ausztria is ellene fordul. Emez pedig rettegve Napoleont, óvatosan tartózkodott a nyílt összezördüléstől Oroszországgal, melynek segélyére még mindig számított a francia hódításokkal szemben. De bár egyik fél sem óhajtá a szakítást, azért mégis mindegyik szívósan ragaszkodott céljainak megvalósításához a Száva és az al-Duna mentén. Nem támadhatván nyíltan egymás ellen, sőt kényszerűvén fentartani a barátságos viszonyt vagy legalább annak látszatát, úgy Ausztria mint Oroszország a mindenkor legcélzszerűbbnek vélt, leplezett módon és eszközökkel igyekeztek megvédeni saját érdekeiket egymás rovására is. Ekként fejlődött feltartóztatatlanul az a lappangó versengés az osztrák és orosz befolyás között, mely a XIX. század elején Szerbiában kezdődve, utóbb a Balkán félsziget népeinek történetében a legfontosabb mozzanatot képezi.

1.

A határörvidéken s a szomszédos magyar és horvát megyékben lakó szerbek kezdettől fogva élénk érdeklődéssel viseltettek hitsorsosaik fölkelése iránt a Száván s a Dunán túl. De maguk az osztrák katonai hatóságok is barátságos indulatot tanúsítottak a rája

A magyarországi szerb-ség rokon-szenve a fölkelés iránt.

küzdelmével szemben, részint mert egy keresztyén nép felszabadulását várták attól, részint mert az utolsó török háború óta Szerbiát, mint Ausztriától erőszakosan elszakított tartományt tekintették. Természetes tehát, hogy e hatóságok saját alattvalóik rokonszenvét a túlparti szerbek iránt nem igyekeztek elnyomni, sőt azt eszközül használták fel, hogy a fölkelőkkel érintkezésbe léphessenek, velök alkudozzanak s még gabonát és lőszereket is juttassanak a forradalmi táborba.

Azt azonban nem óhajtották a katonai parancsnokok, hogy e rokonszenv túllépje a pusztá érdeklődés határát s az ő vezetésük s a tőlük származó irányzás mellőzésével önálló összeköttetést és egyetértést hozzon létre a két part lakói közt.

Határsértések.

Ez okból nemcsak a délvidéki hatóságokat, hanem magát az osztrák kormányt is igen kellemetlenül érinté a folyvást erősödő hatás, melyet a szerbek sikerei a határörvidéken gyakoroltak. Ehhez járult még az a nyugtalanító körülmény, hogy a forradalom diadalmas előrehaladtával mindinkább növekedett a fölkelők elbizakodottsága és merészsége. Az 1806. év folyamán és 1807 elején már osztrák területen is több ízben határsértést és kihágásokat követtek el. Június első napjaiban néhány szerb átkelven a Dunán, Szeracsin Sztojkit, egy orsovai vagyonos kereskedő öcsét megtámadták s magukkal czipelték a túlpartra. A Temesvárott parancsnokló Duka tábornok erélyes felszólalásának következtében Szeracsin néhány nap mulva szabadon bocsáttatott ugyan, de lovait és pénzt többé nem kapta vissza.³³⁷ Utóbb, december 21-én mintegy 100 szerb fegyveres két ágyúval megszállotta a Zimonynyal szemben még osztrák területet képező, úgynevezett „hadi szigetet“, onnét intézvén néhány

lövést a belgrádi vár ellen. Csak több nap mulva, midőn a zimonyi parancsnok erőszak alkalmazásával fenyegetődött, hagyták el a felkelők a szigetet.³³⁸ És alig két héttel később Milenkó oroszra rajta ütött a Belgrádból hajón távozó Gusancz Alin s midőn ez Orsova környékén osztrák partra menekült, oda is üldözte őt. A legközelebb állomásozó osztrák katonai csapat elűzte ugyan a betolakodó szerbeket, de a határőrök ez alkalommal csak lanyhán és vonakodva támadtak s két szerb nemzetiségű tizedes még tisztjeivel is szembeszállt s nyíltan engedetlenségre lázítá a közlegényeket.³³⁹

A szerb fölkelők eme rakonczátlankodása haragra lobbantá a bécsi kormányt. Különösen a hadi sziget megszállása okozott felháborodást. Az öreg Geneyne tábornok, kinek ez esetben menthetetlen gyöngeséget vetettek szemére, szigorúan megdorgáltatott. A külügyminiszter pedig Károly főherczeg által utasíttatá a katonai parancsnokokat, hogy minden újabb határsértést fegyverrel toroljanak meg. De Stadion gróf ezzel nem elégedett meg, hanem tudatta Karagyorgyéval, hogy mindaddig, míg az eddig elkövetett sérelmekért teljes elégtételt nem kap, az élelmiszerek kivitele Szerbiába tiltva lesz. Érzékeny csapás volt ez a felkelőkre nézve, kik ekkor nagy szükséggel küzdöttek, minden oldalról elzárt hazájukban. Karagyorgye és a tanács nem is késtek bocsánatot kérni a történetekért, de egyszersmind mentegetődztek is és bizonyígtatták ártatlanságukat, majd a törökökre, majd magukra az osztrák hatóságokra igyekezvén háritani a felelősséget.³⁴⁰ E kicsinyes és valótlan kifogások nem engesztelhették meg az osztrák kormányt. A határzárlat tehát fenmaradt s a katonai parancs-

A hadi sziget megszállása.

nokok mind erélyesebben sürgették az elégtételt. Karagyorgye ekkor magához Károly főherczeghez intézett levelében ujból töredelmesen bocsánatért esdett és tudatta, hogy a hadi sziget megszállása végett 15 egyént már felakasztatott és 25-öt bebörtönöztetett. Ugyszintén Gusancznak pusztán tévedésből történt megtámadtatása miatt a tettesek közül hárman halállal lakoltak a többiek pedig tömlöczbe kerültek.³⁴¹ Geneyne hitelt adván ez állításoknak, az elégtételt kielégítőnek tekinté és ezért ajánlotta, hogy az élelmiszerek kivitele ujból megengedtéssék. Bécsben nem fogadták el a tábornok javaslatát, noha a Hofkriegsrath már előbb némileg engedékenynek mutatkozott, attól tartván, hogy a szigorú kiviteli tilalom következtében a szerbek bizalma meginog majd a császári udvar iránt. Stadion azonban nem engedett, s a császár is helyeslven nézetét, a határzárlat továbbra is érvényben maradt.³⁴²

Csempészet.

Mindazáltal a szerbek csempészet útján kaptak olykor-olykor eleséget a tulsó partról, habár nem is kielégítő mennyiségben. A szükség által kényszerítve utóbb aztán ismét erőszakhoz nyultak. Az 1807 nyár elején egy nagyszámú csapat Belgrádnál átjött-osztrák részre s az ott horgonyzó, gabonával megrakott két hajót hatalmába kerítvén átvonszolta a túlpartra. Az osztrák hatóságok panaszára a belgrádi várparancsnok azt válaszolá, hogy nem adhatja vissza a gabonát, mert az éhező népnek kell azt kiosztania. A bécsi hadügyministerium e felelet következtében azzal a tervvel foglalkozott, hogy egy hadosztályt indítson Szerbiába, mely aztán a helyszínén szerezne elégtételt. Higgadtabb megfontolás után azonban erre nem került a dolog. Karagyorgye ujból bocsánatért

esdett, állítván, hogy semmit sem tud a dologról s igérvén, hogy a legszigorúbban megbüntetteti a tetteket, ha elfogathatja őket.³⁴³

A felkelők által elkövetett hatalmaskodások nem vezettek tehát komolyabb bonyodalomra Ausztriával, de ez utóbbinak figyelmét aggodalomteljesen saját alattvalóinak magatartására irányozták. Bizonyosnak látszott ugyanis, hogy a túlparti szerbek nem mertek volna az osztrák terület és fenhatóság ellen több ízben oly sértőleg fellépni, ha nem számítanak vala az óhitű lakosság rokonszenvére, sőt támogatására a Dunán s a Száván innen. Már az 1806-ik év őszén érkeztek Bécsbe bizalmas tudósítások, melyek, bár ekkor még csak általánosságban, arról szóltak, hogy a határőrvidéken mind aggasztóbbá válik a hangulat. Lajos főherczeg, mint a határőrvidék főigazgatója azonnal figyelmezteté a Bánátban parancsnokló Duka tábornokot e körülményre. Duka azonban teljesen alaptalanoknak nyilvánítá e híreket, minek következtében a főherczeg meg is nyugodott.³⁴⁴ De nemsokára kiderült, hogy a tábornok tévedett. Mert éppen ez idő óta mind nyilvánosabbá lett, hogy a határőrvidéki lakosság élénk érdeklődéssel viseltetik a szerb felkelés iránt, sőt itt-ott már a tényleges illoyalitás (hűtlenség) jelei is mutatkoztak.

Az 1807. év január elején a pancsovai óhitű pap, Arzenijevics, egy ünnepélyes alkalommal imát mondott Karagyorgyéért, Sztanoje Glavasért és a szerb fegyverek szerencséjéért. Majd Fehértemplom környékén észleltetett forrongás a szerbek és oláhok között. Az onnan érkező jelentések szerint látszólag még nyugalom uralkodik, de a túlparti szerbek s az innenső kereskedők és határőrök folytonosan titkos érintke-

Forrongás
Fehértemplomban. 1807.

zésben állanak egymással. Különösen az utóbbiak közül már sokan átmentek a felkelőkhöz. Egyáltalán az Ausztriában élő illyrek* nyíltan szidalmazták a „svábát“,** fenyegetődzvén, hogy tavasszal majd fegyvert ragadnak s ekkor a svába is úgy jár, mint odaát a török. Különösen azóta, hogy Belgrád a szerbek kezébe jutott, vált izgatottabbá a hangulat a határőrök között s már oly nyilatkozatok is hallatszottak, hogyha mozgósításra kerülne a dolog, mindnyájan átmenekülnek Szerbiába s nem harcolnak többé az osztrák császárért.³⁴⁵

E tudósítások nem csekély megdöbbenést okoztak Bécsben. Ferencz császár, noha ekkor még némileg túlzottaknak vélte e híreket, felszólítá Károly főherczeget, hogy szigorú intézkedések által igyekezzék elejét venni a határőrvidéken a szerb felkelőkkel való egyetértésnek s minden esetleges mozgalomnak. Ily értelemben utasíták aztán Károly és Lajos főherczegek a katonai parancsnokokat.³⁴⁶

Lázadás a
rumai ura-
dalomban,
Vogányban.
1807. ápr. 4.

Április elején végre Szerém megyében a rumai uradalom területén, valóságos lázadás tört ki. Vogány községnek óhitű szerb lakossága április 4-ikén fegyvert ragadt s másnap, zászlókat lobogtatva a verdniki vagy ravaniczai kolostorhoz vonult. A mozgalom intézői egyúttal leveleket küldtek szét a többi falvakba, erős fenyegetések között felszólítván a népet, hogy csatlakozzék fegyveresen hozzájuk.³⁴⁷ E levelek

* Így nevezték akkor az óhitűeket közönségesen, nemzeti ségi különbség nélkül, tehát szerbeket és oláhokat egyaránt.

** A szerbek a svába kifejezés alatt általában az idegeket értették, az oroszok és francziák kivételével. Leginkább azonban Ausztriának minden, nem óhitű lakosát illették e névvel.

némelyikében azt a megjegyzést is találjuk, hogy eljött a küzdelem ideje hitért és keresztért. A lázadás gyorsan terjedt és csakhamar átcsapott az illoki (új-laki) uradalomba, sőt a határőrvidéken és Bács megyében is aggasztó jelek mutatkoztak.³⁴⁸ Szerém megye hatósága, melyet a mozgalom teljesen készületlenül lepett meg, katonai segélyért azonnal Péterváradra fordult. Geneyne haladéktalanul elküldte a fenyegetett vidékre a csekélyszámú katonaságot, mely fölött rendelkezett.³⁴⁹ Egyszersmind felszólíttatá Sztratimirovics metropolitát, hogy vesse latba nagy tekintélyét hitsorsosainál és igyekezzék lecsillapítani a lázadást.³⁵⁰ Sztratimirovics ki is küldött néhány archimandritát a falvakba, majd pedig maga is Verdnikbe ment, hol ekkor a már több mint 1000 főre felszaporodott lázadók zöme táborozott. A legnagyobb rész közülök azonban még szóba sem állott a metropolitával, hanem azonnal megérkezése után tovább vonult Verdnikből. Sztratimirovicsnak csak másfél napi várakozás után sikerült néhány falusi előljárót és csekély számú fegyveres parasztot maga köré gyűjteni. Ezek aztán bizonyos feltételek mellett meg is ígérték, hogy nyugodtan hazatérnek.³⁵¹ A metropolita békéltetési kísérlete tehát nem sikerült, sőt éppen az alatt, a míg Verdnikben időzött, a lázadók elfogták az illoki uradalom igazgatóját, Jelkist, ennek fiát és Rózsay rumai kasznárt, s mindhármokat magukkal czipelték a hegy-ségbe. Pár nappal később, április 9-ikén, Bingula közelében (illoki járás, Erdővég — Erdevik — közelében) egy osztály huszár több száz főből álló fegyveres csapattal találkozott. A parancsnokló tiszt felszólítására, hogy oszoljanak szét, a parasztok nemcsak nem hajtottak, de lövöldözni kezdtek a katonaságra.

Erre a huszárok támadtak; 12 felkelő elesett, kettő elfogatott, a többiek pedig az erdőbe menekültek. De ez az összeütközés még nem szüntette meg a lázadást. Sőt az egyes csapatok ellepték az egész vidéket, mindenfelé egyesülésre kényszerítvén a népet s felégetvén a bresztoczei bíró házát, ki nem akart velök menni. Végre azonban erős katonai hadoszlopok érkeztek s bekerítvén az egész területet, melyen a lázadók tartózkodtak, mind szűkebbre szorították körüllöttük a zárvonalat. A parasztok látván, hogy ellenállásról többé szó sem lehet, — a patriarcha azon ígérete alapján, hogy kegyelmet kapnak s majd megvizsgálják panaszukat, s míg ez folyik, nem tartoznak robottal és megmaradnak a tőlük elmért földek élvezetében, — szabadon bocsátották az elfogott igazgatót és fiát s a kasznárt, s lassanként visszatértek falvaikba. A katonaság akadálytalanul bocsátotta őket a sorokon át, csak néhányat fogván el a főbbek közül.³⁵² Nemsokára Ferencz császár, József nádor április 13-iki előterjesztésére Budán április 18-án kelt elhatározásával teljesen megkegyelmezett mindazoknak, a kik a lázadásban résztvettek volt. Egyedül a jazaki Ticzánra nem terjedt ki a kegyelmi tény, mert a közvélemény ezt a csapatvezért vádolta a legtevékenyebb s a legkonokabb izgatással.³⁵³ És ezzel a mozgalom véget ért.

Vizsgálat a
lázadás okai-
nak földeri-
tése ügyében.

A nyugalom helyreálltával úgy a megyei hatóságot, mint az osztrák s a magyar kormányférfiakat természetesen azon okok felderítése érdekelte leginkább, melyek a lázadást előidézték. Sztratimirovics volt az első, ki már április 7-ikén József nádorhoz intézett felterjesztésében említé, hogy a jobbágyok a rumai uradalom tisztjeinek súlyos zsarolásai és

a terhes robot miatt csoportosultak össze. A metropolita ezentúl minden jelentésében és iratában hangsúlyozza, hogy a mozgalmat kizárólag az úrbéri szolgálmányok türhetetlen volta idézte elő. És ezért, midőn a Verdnikben egybegyültek kijelenték, hogy megbékélnek, ha kegyelmet kapnak, ha pártatlan bizottság vizsgálja meg sérelmeiket s ha mindaddig, míg ez meg nem történik, nem kényszerítettnek úrbéri szolgálatra; — a metropolita készségesen megígérte, hogy kívánalmaik teljesítését kieszközli. Sőt még a katonaság visszavonását is javasolta. Geneyne tábornok is teljesen csatlakozott azon nézethez, hogy pusztán úrbéri okok indították a jobbágyokat felkelésre.

A rumai és az illoki uradalmak tisztjei tagadhatatlanul keményen bántak a jobbágysággal és e tekintetben a panaszok alaposak voltak. Kétségtelen az is, hogy a falusiak jó része az úrbéri viszonyban szenvedett elnyomatás megszüntetésének reményében csatlakozott a mozgalomhoz, a nélkül azonban, hogy egyszersmind bármely államellenes törekvésre gondolt volna. Nem így állt a dolog a vezetőkkel. Ezek valóban politikai célokat óhajtottak elérni s az úrbéri sérelmeket csak ürügyül használták fel, hogy a népet tévútra vezetvén lázadásra ingereljék. Mert úgy vélekedtek, hogyha ekként némi előnyöket sikerül kivívniok, majd az általuk tervezett irányba terelhetik a mozgalmat.

Sztratiimirovics a lázadásnak ezen jellegét mindig tagadta. Április 20-ikán Lajos főherczeghez intézett iratában túláradó kifejezésekkel bizonyítgatja saját és az orthodox szerb nép loyálisát. Állítja, hogy aggodalomra nincs semmi ok. A Vogányban

keletkezett mozgalom csakis a földesurak zsarolásai ellen irányult. Egyetlen jel sem mutat azonban arra, hogy az alattvalói hűség megingott volna. Különben ez a lázadás is csakhamar lecsillapult, leginkább az ő (t. i. a metropolita) közvetítése folytán. Meglehet ugyan, hogy vannak itt-ott könnyelmű egyének, kik oktan nyilatkozatokra ragadtatják magukat, de az ilyenek nem gyakorolnak hatást a népre.³⁵⁴

Emlékezünk még, hogy mily messze kiható terveket forralt a karlóczai metropolita. Alig három év előtt küldte volt el titokban az orosz udvarhoz emlékiratát, melyben annak szükségét fejtegeté, hogy a belgrádi pasalik s a Szerémség orosz védnökség alatt önálló szerb állammá egyesíttessenek.* Jól tudta Sztratinirovics, hogy a szerbek a maguk erején sohasem lennének képesek e tervet megvalósítani, melynek első feltételét Ausztria szétrombolása képezte. És nem remélhették azt sem, hogy Oroszország, mely ekkor a török birodalom ellen folytatott háborút, az ő eszményének kedvéért Ausztriával is harczba keveredjék. A szerémmegyei lázadást tehát nem a metropolita szította és nem is várt attól eredményt. De jó szemmel nézte azt, mint oly bonyodalmat, mely az osztrák kormánynak alkalmatlanságot okoz. Másfelől pedig igyekezett a mozgalom valódi célját elfedni, mert attól tartott, hogyha az nyilvánossá válnék, a hatóságok oly erélyes rendszabályokhoz nyulnának, melyek hosszú időre vagy talán örökre megghiúsítanák az ő titkos törekvéseit. Éppen ezért azon volt, hogy befolyását a népre megőrizze, sőt mindinkább erősbitse. Ez okból vállalta el a közvetítő szerepét s iparkodott

* Lásd I. kötet 466. l.

a legenyhébb feltételeket kieszközölni a lázadók részére.

Mindazáltal, a világos tényekkel szemben még Sztratimirovics sem tagadhatta teljesen, hogy az úrbéri sérelmeken kívül más okok is vezéreltek, legalább egyes lázadókat. A békéltetés végett kiküldött Putnik archimandrita közvetlenül a verdniki értekezlet megghiúsulta után jelentette volt Karlóczára, hogy a lázadókhoz már sok kóbor gonosztevő csatlakozott; ezek szitják tulajdonképpen az izgatottságot, míg maguk a jobbágyok sokkal békülékenyebbek. Az ilyen híreket, melyek kétségkívül a hatóságoknak is tudomására jutottak, Sztratimirovics nem mellőzhette egyszerűen hallgatással. Ennélfogva Geneynehez intézett iratában, melyben ismét a mozgalomnak tisztán úrbéri jellegét bizonyítgatja, egyszersmind megemlíti, hogy a jazaki Ticzán, ki a többi lázadóktól elvált s egy külön csapat élén kalandozza be a vidéket, egészen más terveket forral, mint a jobbágyok nagy többsége.³⁵⁵

A katonai parancsnokok közül is, azok legalább, kik közelebbi érintkezésbe jutottak a néppel, csakhamar meggyőződtek, hogy ez a parasztlázadás tulajdonképpen forradalmi kísérlet volt, mely a fennálló állami rend felforgatására irányult. Löwenberg tábornok már a péterváradi határőrezred hűségében és megbízhatóságában is kételkedni kezdett, minthogy annak legénysége éppen úgy a keleti nem egyesült hithez tartozott, mint a lázongó falusiak.³⁵⁶

A mi végre a megyei tisztviselőket illeti, ezek úgy látszik kezdettől fogva sejtették volt, hogy mily befolyások idézték elő tulajdonképpen a mozgalmat.

Szalay főszolgabíró április 5-ikén, tehát már a

lázadás kitörését követő napon utalt arra, hogy annak oka valószínűleg az egykori szerb birodalom helyreállítására törekvő izgatásban keresendő. Szerémség április 10-ikén a nádorhoz intézett felterjesztésében megjegyzi, hogy noha a mozgalom valódi célja még nem derült ki teljesen, annyi már bizonyos, hogy az kizárólag a görög nem egyesült lakosság (tehát a szerbek) felbujtogatására irányul. De már április 13-ikán kelt jelentésében határozottan állítja a megye közönsége, hogy a lázadók külön kormányzat felállításáról s a túlparti szerbekkel való egyetértésről beszélnek, a mi eléggé jellemzi törekvéseik veszélyességét.³⁵⁷ Különben az izgatottság nem szorítkozott pusztán Szerémség területére. Bécson, Eszéken és Újvidéken is történtek oly nyilatkozatok, melyek arra vallanak, hogy az ottani szerbek között is elterjedt a lappangó forrongás.³⁵⁸

A mozgalom kitöréséről, valamint annak valószínű okairól szóló hírek a megye s a helytartótanács révén először is Pesten terjedtek el s ott természetesen nagy feltűnést idéztek elő. Különösen a magyar társaságban eleinte Sztratimirovicsot is titkos egyetértéssel gyanúsították.³⁵⁹ Az udvari és kormánykörök ellenben úgy Budán mint Bécsben biztak a metropolitában. Helyes érzékétől vezéreltetve egyedül Ferencz császár nem osztozott teljesen e felfogásban. Már ekkor némi kételyeket táplált a főpap hűsége iránt. E bizalmatlanság utóbb annyira növekedett, hogy midőn Sztratimirovics ezen év őszén Bécsbe utazott, titkos rendőri felügyelet alá helyezteté őt.³⁶⁰

Mindazonáltal áprilisban még nem vonakodott a császár, a helytartótanács előterjesztésére, Sztratimirovicsnak a lázadás lecsillapítása körül kifejtett buz-

góságaért elismerését nyilvánítani.³⁶¹ Egyszersmind beleegyezett abba is, hogy az amnestia kihirdetése után Komáromy Péter helytartótanácsos, mint királyi biztos küldessék Szerém megyébe, hogy ott a jobbágyok úrbéri panaszait megvizsgálja s a lázadás valódi okait kifürkészsze.³⁶²

Komáromy május 3-ikán érkezett Rumára s azonnal erélyesen hozzálátott feladatának megoldásához. Nagy számú egyént hallgatott ki, úgy a lázadásban résztvett, de már megkegyelmezett, mint a nyugodtan maradt jobbágyok közül.

Komáromy
Péter kir.
biztos Szerém-
ben.

A Szerémségben és a délvidéken általán első sorban kétségtelenül a helyi viszonyok alakulásában kell keresnünk az okot, a miért a politikai izgatásnak volt módja ezen nemzetiségi eszmékkel egyáltalán is előállani.

Már a XVIII. század derekán, midőn a tiszamarosmenti határőrvidék felosztása után a magyar megerendszer s a magyar földesúri jog szabványai alá fogták a balkáni életmódhoz szokott s még az országban nem gyökeres szerb és oláh népelemeket, a bécsi udvarral baráti lábon álló orosz hatalom a maga kevéssé népes vidékeire való kivándorlásra csábítgatta kivált a szerbséget. Minden közigazgatási ellenműködés daczára 1754—1767-ig nagyszámú szerb vándorolt ki Oroszországba, Chersonba. Ezzel a mozgalommal párhuzamosan folyt a bécsi kormányzat részéről előbb Mária Terézia, majd II. József idejében a németiség betelepítése a déli megyékbe, s a nagymérvű birtokadományozások következtében egész sora állott elő a latifundiumoknak, melyeknek tulajdonosai mindinkább rendszeres kezelést honosítottak meg a birtokokon. Helylyel-közzel ambiciózusabb gazdasági ispánok,

kasznárok túlélesen jártak el, hogy az uraság tetszését megnyerjék, olykor maga az „Uraság“ ösztönzésére történtek egyes kisebb-nagyobb sérelmek, melyek a nép mindennapi életében mélyebb nyomokat hagytak. Azonban a rendszeres közigazgatáshoz nem szokott népnek az uraság jogáról fogalma nem volt, bitorolta az úr földjét, naivitásában ott vágta a fát, a hol érte s a hol lehetett, igyekezett kibújni a terhek alól, csak a maga jogát vélvén igaznak. Ha a megye nem nézi a rendet s az uradalmi tisztek nem állnak helyt a rábizottakért, azon a vidéken napirendre került volna az anarchia. A rácz községek csak nehezen tűrték, hogy a király emberei ennek nevében földeket hasítottak ki, mely a földesúré s azért folytonos panaszokkal álltak elő. Főleg az bántotta őket, — és pedig joggal, — hogy a tartozó ingyen munkán felül az uraság kívánságára 24 napot 12 krajczárért kellett robotolniok s hogy úrbéri telkeik felmérésénél megkárosultak. Jellemző azonban, hogy ebbeli panaszait csak kivételes esetekben írta a helybeli pópa vagy jegyző, a legtöbbet a karloviczi metropolita titkára vagy irnoka fogalmazta. A többek közt azt is kérelmezték, hogyha valamely úrbéresnek nincs örököse, s nem tesz végrendeletet, ne a földesúr örököljön, hanem a gör. keleti egyház! A vogányi község nemcsak az összes odatartozó földek visszajuttatását kéri, nemcsak a földesúri és megyerendszernek, hanem az egész kormányzatnak megváltoztatását is.

A g. keleti clerus egyes tagjai a kétségtelenül megtörtént sérelmek felszította elkeseredéseknek oly irányt adtak, mely apránként a fennálló rendszerrel hozta ellentétbe a jobbágyságot. Bizonyos homályos agrár-socialistikus tendentia jelentkezik itt, melynek nem

sok kellett, hogy lángra lobbanjon, ha ügyes kéz irányítja. A vizsgálat folyamán megállapított tények eléggé bizonyítják, hogy az úgynevezett úrbéri zsarolások már eleve és tervszerűen tolattak előtérbe valószínűleg azon okból, hogy a mozgalomnak — ha az nem sikerülne — mentségül szolgáljanak.³⁶³

Nemsokára azonban újabb vallomások teljesen megvilágosították a mozgalom valódi célját és összefüggését a szerb forradalommal. Az amnestia védelme alatt a királyi biztos elébe idézett lázadók szabadabban szólottak. Bő anyag gyűlt ekként egybe, melyből hű képét nyerhetjük a lázadás előzményeinek.

A vizsgálat során tett vallomások mind Vogányra utaltak, mint azon helyre, hol a lázadási tervnek első szálai szövődtek.

A szerb forradalom kezdete óta sűrű érintkezés létezett ugyan a Száva két partjának egyhitű lakói között, de a rokonszenv, melyet a magyarországi s a határőrvidéki szerbek a belgrádi pasalikban pár év óta tartó küzdelem iránt tanúsítottak, még nem fejlődött oda, hogy osztrák területen is hasonló mozgalom keletkezését idézte volna elő. Csak lassanként, a felkelők győzelmeinek hatása alatt és istápolva ama délvidéki népnek könnyen hevülő és nagyzásra hajlandó természete által változott át a rokonszenv cselekvési vágygyá, úgy hogy némelyek teljesen megfeledkezve a fennálló állami határokról, az egész szerb faj egyesüléséről kezdtek álmodozni. Kivülről beszivárgó izgatás nélkül azonban sohasem került volna kitörésre a dolog.

Popovics Andrija, a mozgalom fővezetője, Szerbiában született, de már ifjan ájtott a határőrvidékre és iskoláit Zimonyban végezvén, éveken át az alvidéken

Popovics
Andrija a
mozgalom
vezetője és
társai.

hányódott. Az 1806. év telén ismét átment Szerbiába s néhány hónapig Szabácsban állítólag mint tanító működött. De már tavasszal újra feltűnik Szerém-megyében, az ősz folyamán mint tanító Vogányban telepedik meg. Szabácsban való tartózkodásakor Popovics közelebbi viszonyba lépett az ottani felkelők vezérével, Lázárevics Pop Lukával. Popovics egyik fia ugyanis mint tüzér szolgált a szabácsi parancsnok csapatában, a másik pedig vagy két évet töltött Pop Lukával, mint írnok. Különben is ekkor már több száz főre ment azon határőrvidéki szerbek száma, kik a felkelőkhöz szöktek volt át. Csak a Pop Luka seregében vagy 30 ilyen szökevény szolgált, majdnem valamennyien a péterváradi ezredből.

Popovics korábbi kalandozásai közben a határőrvidéken mindenütt évről-évre észlelte a szerb felkelés által gerjesztett rokonszenv és bámulat fokozódását. De sehol sem talált e tekintetben oly kellően előkészített talajt mint Vogányban. A bíró, Avramovics Tódor, és még ketten az előkelőbb falusiak közül, Osztoics Pantelija s Verbovácz Tódor, kik már régebb idő óta némi összeköttetésben állottak a túlpartiakkal, nagy érdeklődéssel viseltettek a szerb forradalom vívmányai iránt s valódi áhítattal hallgatták az onnan érkező híreket. Nem csoda tehát, hogy midőn az új tanító saját tapasztalatai alapján, de természetesen túlzott színekben kezdé ecsetelni a szerb felkelők hatalmát, az általok elért eredményeket s vezéreiknek barátságát ő iránta és midőn szűkkörű, de az akkor még teljesen tudatlan falusiak előtt csalhatatlannak látszó tudományára hivatkozva, a régi szerb dicsőségről, Dusán császár egykori birodalmáról szólott, melynek helyreállítására törekszik a Karagyorgye ve-

zetése alatt megindult mozgalom: nem csoda, hogy élénk képzelődésű, de a tényleges viszonyokat nem ismerő hallgatói lelkiületében feltámadt a vágy fegyverfogásra ösztönözni a népet a Száva balpartján is, hogy ezen a területen megtörjön Ausztria uralma, úgy a mint odaát megdőlt a török hatalom. Ennek a célznak elérését pedig annál könnyebbnek hitték, mert úgy gondolták, hogy a szomszédos falvak lakossága mindenesetre velök fog tartani s mert észlelték azt is, hogy saját papjaik legalább titokban a szerb felkelők ügyét pártolják.

Ez a négy egyén, t. i. a vogányi bíró két társával és Popovics, a tanító voltak az elsők, kik elhatározták, hogy lázadást támasztanak Szerémmegyében. És azonnal meg is kezdték az izgatást a falusiak között. De nem fedezték fel azonnal titkos céljaikat a tömeg előtt. Attól tartottak ugyanis, hogy a népet csak nehezen vagy talán éppen nem nyerhetnék meg, ha bevallanák, hogy a fennálló állami rend, tehát a császár ellen törnek. És ezért eleinte, igen ügyesen, mind csak a szerbek diadalait hangoztatták s a türhetetlen úrbéri zsarolásokról beszéltek. Ekként nemcsak híveket gyűjtöttek maguk köré, hanem egyszersmind az általános elégedetlenséget és izgatottságot is szították. De még így sem bíztak saját erejökben; a túlparti felkelőkhöz fordultak tehát támogatásért. Osztóics biztatására az ifjú Ognyanovics Markó vállalkozott még márczius elején, hogy átmegy Szerbiába a szabácsi parancsnokhoz segítséget kérendő. Popovics bizonyítványt írt a követ számára, melyben elmondja, hogy Ognyanovics Vogányban járt iskolába, jól tanult, magát mindég kitünően viselte, lelkesedik a jogért s az igaz keresztyén (t. i. a görög nem egye-

sült) hitért s most Szerbiába megy, hogy ott Karagyorgye, Nenádovics Jakab és Lázárevics goszpodárok, mint főnökeinek hiven szolgáljon. És hogy benne teljesen meg lehet bízni, ezt a bíró s a tanító az egész vogányi község nevében írásban erősíték. Ognyánovics küldetése azonban nem vezetett az óhajtott eredményre. Lázárevics kétkedvén abban, hogy vajjon a felkelés egyáltalán létrejött-e a túlparton, nem mert határozottan segílyt ígérni; de kitartásra és cselekvésre bátorítá a vogányiakat küldöttjük által. Utóbb Popovics fia is átjött Szabácsból s minthogy néhány nappal azután kitört a lázadás, kétségtelen, hogy vagy Pop Luka vagy a szerbek soraiban küzdő szökevények részéről újabb biztatásokat hozott, melyek a már különben is felizgatott népet fegyverfogásra indították.

Midőn a lázadók Ravaniczánál összegyűltek, Popovics ismét írt Pop Lukának és tudatta vele, hogy már a szerémiiek is feltámadtak, úgy mint a szerbek odaát; hogy Ravaniczánál 6—7000 fegyveres áll s a Duna balpartjáról még vagy 10000-et várnak. Most már tehát csak arra van szükség, hogy Szerbiából jöjjön át 50 vagy 100 jól felfegyverzett lovas, mire a császáriak kétségkívül megijednek, vélvén, hogy a szerbek nagy számmal közelednek. Így aztán közös erővel Zimony felől előnyomulva Péterváradot elfoglalhatnák s területük határait a Duna és Száva között, úgyszinte felfelé Horvátországba benyúlólag kiterjeszthetnék.

Lázárevics, ki akkor a Drina mellett Szállás közelében táborozott, megkapván a levelet, egybehívta momakjait (legényeit), ezt a 15 főből álló, diszesen öltözött s ezüstös fegyvert viselő testőrcsapatot, fel-

olvasta előttük a levelet, megjegyezvén, hogy azt az ő tüzerjének atyja írta, a ki odaát lázadást kezdett.

Ezután kérdést intézett hozzájuk, készek-e betörni a túlpartra. A legények egyhangúlag kijelenték, hogy csak vezesse őket, minden bizonynyal követni fogják. Pop Luka erre Karagyorgyéhoz fordult utasításért, a ki azt tanácsolta neki, hogy küldjön előbb kémeket Szlavoniába, megtudandó vajjon igazán annyian vannak-e Ravaniczánál. A tanács jó volt s ezért Lázarevics felszólítá az átszökött határőröket, hogy kettő közülök menjen át a Száván; de egy sem mert e küldetésre vállalkozni, mindnyájan félvén, hogy lenyírt hajuk elárulja őket s elfogatnak. Végre bizonyos Plemeskovics, ki több idő előtt Bácskából jött volt s a szabácsi csapatban szolgált, késznek nyilatkozott átlopódzni a határon. Midőn azonban a helyszínére ért, a mozgalom már leveretett s a lázadók falvaikba széledtek volt. Néhány napi bolyongás után Plemeskovics a hatóság kezeibe került.³⁶⁴

Nem létesült tehát az egyesülés a túlparti felkelőkkel, de még a tőlük várt tényleges segély is elmaradt. Azonban kétségtelenné vált az összeköttetés velök s kiderült a lázadás valódi célja is. Mert ha a jobbágyság nagy részét az úrbéri sérelmek megszüntetésének jelszava bírta is a fegyverragadásra, a főnökök, különösen a vogányiak, a falujokból való kivonulás után nem titkolták többé igazi törekvéseiket, sőt azokat nyíltan a nép előtt is hirdették. Így már április 6-ikán, midőn az első csapat Verdnikbe érkezett, az egyik vogányi előljáró az utcán tartott beszédet, felszólítván a népet, hogy csak gyülekezzenek minél nagyobb számmal s őrzi át a Dunán a hitetlen németeket, magyarokat és sokáczókat, kik Karagyor-

gye ellen készülődnek. „Itt az igazi szerb föld, egyik lábam itt, — mondotta Mapojlovics Sasincen — a másik a Száván, gyertek testvérek, legyünk egyek a hitben és keresztben és éleszsűk fel a szerb királyt, a ki 400 évvel ezelőtt halt meg.“ És mindenütt, hol lázadó csapat megjelent, lehetett hallani e hangot. Ehhez járult a biztató szó, hogy számíthatnak Karagyorgye, Csúpics és Lázárevics támogatására.³⁶⁵ A határőrvidéken is jártak izgatók, lázítván a népet és hirdetvén, hogy ütött a felszabadulás órája.³⁶⁶ Egyes zimonyi kereskedők pedig, kik, mint tudjuk, szoros viszonyban állottak Szerbiával, titokban lőport, ólmot s fegyvereket ígértek a szerémi lázadóknak.³⁶⁷

A lázadás
jellege.

Az állítólag úrbéri zaklatások szülte nyugtalanság tehát voltaképen igen veszedelmes lázadás volt. És bizonyosnak látszott az is, hogy ennek lecsillapultával s daczára annak, hogy a felbujtogatott nép visszatért a falvakba, nem szűnt meg teljesen az izgatottság, sem pedig egy újabb mozgalom lehetősége. Az a hatás, melyet a szerb forradalom a határőrvidék s a szomszédos megyék óhitű lakosságára gyakorolt, továbbra is fenmaradt. A Száva és a Duna nem is képeztek oly elválasztó falat, mely az érintkezést lehetetlenné tette volna. Sőt azon rokonszenv következtében, melylyel a határőrök a szerb rája sorsa iránt viseltettek, a titkos közlekedés a két part között, daczára a bécsi kormány rendeleteinek s a katonai hatóságok éber őrködésének, megglehetős élénk volt. Ily módon vált lehetségessé, hogy már a vogányi zendülést megelőzőleg, de azután is, úgy a határőrvidéken, mint Szerémmegyében nemcsak egyes bujtogatók, hanem több főből álló szerbiai öltözetű rablóbandák is jelentek meg időről-időre, melyek leg-

inkább a vagyonosabbak kifosztását üzték ugyan, olykor azonban mint politikai izgatók is szerepeltek.³⁶⁸ Némi jelentőséggel bírt az a körülmény is, hogy a lázadás legtevékenyebb két főnöke, Osztoics Pantelija és Ognyanovics Markó Szerbiába menekültek s az amnestia kihirdetése után sem tértek onnét vissza. Valószínű volt tehát, hogy ez a két egyén, kik leginkább buzgólkodtak az egykori szerb birodalom helyreállítása mellett, a túlpartról tovább folytatják majd államellenes működésüket. És mindezen aggasztó körülményekhez még az a gyanú is járult, hogy Sztratimirovics, kinek oly nagy befolyása volt a népre, nem megbízható.

Ama jelekhez, melyek mindjárt az első kihallgatások alkalmával, ha nem is magára a metropolitára, de legalább papjaira oly kétes világot vetettek, a vizsgálat folyamában újabbak sorakoztak és ezek már Sztratimirovics magatartását tüntették föl gyanús színben. Hogy a metropolita az összes lázadók megkegyelmezését sürgette és pedig olykor a legnagyobb heveséssel, ezért nem érhető őt vád, mert hiszen csak főpásztori kötelességét teljesítette. De feltűnt, hogy első sorban éppen a vogányiakat igyekezett megmenteni, kik, mint utóbb kiderült, a mozgalom kezdeményezői és intézői voltak, és hogy e célját elérje, Ticzánt áldozta fel, minden hibát reá hárítván, noha voltaképp sokkal kevésbé vala bűnös. Pedig úgy látszik, hogy éppen ez a Ticzán bizalmas embere a metropolitának. Mert elfogatván, megszökött a börtönből s nem menekült túl a Száván, hanem egyenesen Karlóczára Sztratimirovicsához sietett; de ekkor ismét elfogattott.³⁶⁹ És Vidics lázadó csapatvezér szinte a metropolitához fordult azon kéréssel, hogy

szabadítsa ki néhány elfogott társát és adassa vissza az elvett fegyvereket.³⁷⁰ Nem alaptalanul merült fel ennél fogva utólagosan a gyanú, hogy Sztropolitovics talán szándékosan hiúsította volt meg a verdniki békeltető értekezletet. Igaz ugyan, hogy e körülmények nem nyújtanak teljes bizonyosságot a metropolita bűnrészségéről. De annyit mindenesetre tanusítanak, hogy ő daczára a több ízben a görög nem egyesült néphez kibocsátott kenetteljes, megnyugtató intéseinek, titokban és nagy óvatossággal ugyan, de inkább szítani, mint csillapítani iparkodott az osztrák és magyarelles hangulatot hitsorsosai között.

Katonai óvó-
intézkedések.

Ily viszonyok között az alig helyreállt nyugalom minden pillanatban újból megzavartatható. Lajos főherczeg április 14-ikén kelt rendeletével utasítá is a határparancsnokokat, hogy tekintettel az óhitűek kevésbé loyális érzelmeire s a Vogány körül lefolyt mozgalomra, szigorúan őrködjének s minden rendezavarást és ellenszegülést csirájában elfojtsanak. Utóbb a császár meghagyta, hogy Szerbiával minden összeköttetés megakadályoztassék. Ugyanis hírül esvén, hogy a szerémi parasztok újból két küldöttet menesztettek Szerbiába, a nádor jún. 9-ikén igen komoly előterjesztést tett. Ennek következtében a Bánátba két lovas ezredet (Ferdinánd huszárok és Württemberg dragonyosok), két gyalogsorezredet (Jellachich, Benyovszky), a határon pedig egy határőrezredet helyeztek el.³⁷¹ Az efféle rendeletek azonban nem sokat használtak, mert nem szüntethették meg a titkos közlekedést a két part között s így természetes, hogy az izgatottság is szünetlenül új tápot nyert. A nyár és az ősztől valóban sűrűn érkeztek Bécsbe a jelentések az alvidéken uralkodó kedvezőtlen tünetekről.

Eszéken az orthodoxok templomaikban titkos összejöveleteket tartottak, melyekre sajátságos harangozás hívta őket egybe. Csak midőn több katonaság érkezett a városba, hagytak fel ez üzelmekkel.

Zágrábban a katonai parancsnok nyomára jött, hogy a montenegrói vladika és a szerbek között Horvátországban, Szlavoniában, a Bánátban és Bácskában élénk levelezés folyik.

Augusztus közepe táján maga Sztratimirovics is kénytelen volt bevallani, hogy a rumai és illoki uradalmak jobbagyai újra engedetlenkednek.

Szeptember elején pedig a vogányi papnál egy jól felfegyverzett fiatal ember jelent meg, ki Karagyorgye öcsésének mondta magát s felszólítá a népet, hogy támogassa a szerb fölkelőket, kik még az ősszel vagy jövő tavasszal betörnek Szerémbe. Fegyverről nem kell gondoskodni, majd kerül Szerbiából; a katonaság nem veszélyes, mert ez ellen Karagyorgye küld elegendő segílyt. Ez az izgató több helységbe elment, mindenütt lázadásra buzdítván a falusiakat. Utóbb kiderült, hogy a dobrinczei pópa öcsce volt, s hogy valószínűleg bátyjának felszólítása következtében járta be a vidéket. A bujtogatás azonban eredménytelen maradt. Október elején, a mint ezt amaz idegen ígérte, nem ütven ki a lázadás, a dobrinczei pópa, bizonyára mert félt a felfedezéstől, és vele együtt a verdniki kolostor helyettes főnöke, Sztratimirovicsnak egyik bizalmasa, Szerbiába menektek. Noha a szökés a legnagyobb titokban történt, a papok s a nép közül is többen bírtak arról tudomással. Simbschen, a ki természetesen azonnal értesült ez eseményről, utóbb a belgrádi senatushoz fordult a két pap és néhány katonai szökevény ki-

Ujabb
mozgalmak
előjelei
Vogányban.

adatása végett. Ez alkalommal Nenádovics Jakabot is vádolá, hogy nem őrzi kellőleg a határt s a szökevényeknek szabad átkelést enged. A senatus alázatos hangon válaszolt, rosszalva Nenádovics eljárását s biztosítván a tábornokot, hogy Karagyorgye már szigorúan elrendelte a szerte csatangoló egyének üldöztetését, elfogatását s ha ellenállának, agyonlövetését. A két pap azonban Szerbiában maradt, hol Lázárevics Lukánál biztos menhelyre talált. És tovább folyt a titkos érintkezés a két part között, részint küldöttek, részint levelek által, mely utóbbiakat leginkább egy Makarija nevű pópa közvetítette. Ferencz császár újból is szorgos ügyeletre inteté a polgári, úgy mint a katonai hatóságokat a nádor és Károly főherczeg által. Végre pedig, midőn Zimonyból híre jött, hogy az óhitűek között mind nyiltabban van arról szó, hogy az első kedvező alkalommal egyesülnek a túlpárti szerbekkel, — a császár jelentéstételre szólíttatá fel Simbschent, nem titkolván el előtte a Sztratimirovics loyaltása iránt támadt kételyeit sem. Simbschen tagadta, hogy az osztrák szerbek s a túlpártiak között államellenes egyetértés létezik; de azt bevallá, hogy a fölkelőknek már is számos párthívük van osztrák területen. Sztratimirovicsról ellenben úgy nyilatkozott, hogy loyaltása nem vonható kétségbe.³⁷² Simbschen csak kevéssel előbb váltotta fel Geneynet a pétervári parancsnokságban s így még nem volt kellőleg tájékozva a viszonyok felől. De különben is, mint látni fogjuk, Simbschen személyes hiúság által elvakítva oly egyének befolyásának engedett, a kik több ízben tévútra vezették őt.

Irodalmi
izgatás.
Zsefárovics
és Sztamatovics munkái.

Azonban nemcsak élőlőszóval, hanem nyomtatványok segélyével is folyt az izgatás a határőrvidéken s a

szomszédos megyékben lakó óhitűek között. Az 1807. év folyamában több röpirat és könyv nyomaira akadunk, melyek az alvidéken terjesztettek. Az egyik, Stematographia cím alatt, még 1741-ben Bécsben jelent meg s a török földről néhány ezer családdal Magyarországra vándorolt ipeki patriarchának volt ajánlva. E régi könyv megjelenésekor valószínűleg nem célzott egyebet, mint hogy a kivándorló szerbekben új hazájok földjén is ébren tartsa multjoknak s egykori függetlenségüknek emlékeit. Erre vall legalább egy rézmetszet, mely Dusán cár koronázását ábrázolja. Dusán lóháton ül s a ló lábaival mindazon országok czimereit tapossa, melyek egykor a szerb birodalomhoz tartoztak, vagy melyeket a szerb fejedelmek legalább igényeltek. Ez ábrát az 1807. évben a szerb fölkelés főnökei úgy magyarázták, mint az ő törekvéseik jelképét s ily módon értelmezték azt a titkos kiküldöttek a határörvidéken is.*

* E ma már ritka nyomtatvány teljes czíme:

Stematografia,
juže v vječnuju pamjat
Blagopolučnago potverždenia
svjatijejšemu i blaženujejšemu gdinu, gdnu
Arseniju Četvertomu
Arhiepiscopu pekskomu,
vsjeh Serbov, Bolgarov, Zapadnago
Pomoria, Dalmacii, Bosni, Obopodunaja,
i cjelago Illirika
Patriarhu
Gdinu, gdnu, Milostivjejšemu
Hristófor Žefarović illiriko, rassianskii
obščii Zograf bsepokome pripisnet
i v salog Sinovskago Blgo
govjenja darnet
Vjennje 1741 21 okt.
Thoma Messmer, Sečec 1741.

Bővebben l. Turul 1889 és Magyar Könyvszemle 1905. Voltakép Ritter-Vitézovics Pál: Illyr stemmatografiájának (magy. Bécs, 1701, Zágráb 1702) átszerbesített kiadása.

Egy másik röpirat Budán jelent meg, először 1798-ban, majd ismét 1806-ban. Szerzője bizonyos Sztamatovics péterváradai származású, nyugalmazott huszártiszt volt. Nem elszakadást Ausztriától, hanem a monarchia keretén belül külön állást és sajátos politikai szervezetet követelt ez irat a szerbek számára, mintegy a Leopold-féle diplomának folyománya-ként. A második kiadáshoz csatolt énekek pedig félig mystikus, félig elbeszélő hangon bolgár, szerb, monte-negrói és bosnyák, olykor csak képzelt hősokeket a régibb időből dicsőítettek, de mindig ama világos célzattal, hogy a szerb nagyság és hatalom képzetét költsék fel.*

E tartalom indithatta Károly főherczeget arra a megjegyzésre, hogy a röpirat tulajdonképen nincs lázító hangon írva, sőt ha egykor a szerbeket a magyarok ellen kellene felhasználni, még hasznosnak is bizonyulna. Azonban a főherczeg is elismerte, hogy az akkori viszonyok között, midőn a száváninni szerbek túlpárti hitsorsosaik győzelmei következtében különben is felhevültek, a császár pedig nem szándékozik birodalmában a szerb népnek külön politikai állást engedélyezni, e röpirat veszedelmessé válhat-nék. Ferencz császár el is rendelte, hogy úgy e röpi-ratot, mint egyéb ily izgató nyomtatványok példányait a katonai parancsnokok vásárolják össze. E rendelet azonban elkésett, mert habár bebizonyíthatólag több

* Így például a kilencedik ének bizonyos Szekuláról szól, ki a Száva partján a kicsiny bosnyák faluban, Kobatban, született. De erőre és vitézségre egyenlő vala Krályevics Márkóval, a népmondák e kedvencz alakjával. Ez a Szekula, az ének szerint, József császár seregeinek vezére volt a kurucz Rákóczy ellen, s természetesen mindenütt legyőzte és megfutamtotta a magyarokat.

ezer példányban forogtak közkézen füzetek, csak néhányat sikerült megszerezni.

Tél elején még három újabb szerb politikai röpirat s egy naptár jött forgalomba. Az utóbbinak tartalma nem volt ugyan kifogásolható, de czímlapján Karagyorgye arczképével ékeskedett, legalább ily módon terjesztvén a fölkelő vezér nevét és hírét.³⁷³

Ha figyelembe vesszük, mily alacsony fokon állott akkor még az alvidéki szerbek között a műveltség s aránylag mily kevesen tudtak olvasni is, valóban nem mondhatjuk csekélynek a röpiratok számát, melyeknek czélja, legalább közvetve, az elszakadásra vagy lázadásra való biztatás volt. Nehány katonai parancsnok, különösen Duka altábornagy, nem tulajdonított e nyomtatványoknak befolyást és határozottan állítá, hogy a határőrök nem állanak semmiféle összeköttetésben a túlparti szerbekkel. Ferencz császár azonban nem adott hitelt e mindent oly szép színben feltüntető jelentéseknek s utalván arra, hogy a hírek, melyeket ő bizalmas forrásokból kap, egészen más képet nyujtanak a helyzetről, újból felszólítá öcscsét, Károly főherczeget, hogy a parancsnokoknak, de mindenekfölött Dukának, a legszigorúbb őrködést tegye kötelességükké.³⁷⁴

A császár Bécsből valóban helyesebben ítélte meg a viszonyokat odalenn, mint tábornokai, kik a helyszínen intézkedtek. De szükség is volt az uralkodó intésére, mert éppen azon a területen, a melyre Duka hatásköre kiterjedt, t. i. a német-bánsági és az oláh-illyr határörvidéken, valamint az ezzel kapcsolatos megyékben nemcsak a szerb, hanem az oláh lakosság között is mutatkoztak az izgalom jelei és pedig nyilvánvalólag összeköttetésben a szerbiai eseményekkel.

Krassómegeye alispánja már 1807 május havában jelenté, hogy több helységben az oláh nép hangulata igen kedvezőtlen, titkos összejövetelek tartatnak, a falusiak igyekeznek fegyverre szert tenni, több család már kivándorolt Szerbiába s általában Karagyorgye nevét emlegetik mint szabadítójukét.³⁷⁵

A szerb fölkelés hatása a horvát részeken. Szökések a cs. hadseregben.

A hatás, melyet a szerb fölkelés a szomszédos magyar területen előidézett, érezhetővé vált, bár a távolság által mérsékelve, a szorosabb értelemben vett Horvátországban is. Itt éppen úgy, mint Szlavóniában és a Duna mentén, az óhitű papok minden alkalommal lelkesedve beszéltek hitsorsosaik előtt Karagyorgyéről s az általa kivívott sikerekről. És a nép nemcsak érdeklél hallgatta e híreket, hanem, mert súlyosan nehezedett reá a határőrségi szervezet, némi irigységgel is tekintett ama fényesnek vázolt állapotra, melyet a szerbek már elértek. A zágrábi parancsnok nem csalódott tehát, midőn azt állítá, hogy azon a vidéken erőszakos mozgalomtól nem kell ugyan tartani, de hogy a nép, ha valóban siralmas helyzete csakhamar jobbra nem fordul, meggondolatlan tette ragadtathatná magát. E tekintetben pedig Szerbia és Dalmácia példája nagy csáberővel birhat.³⁷⁶

Az általános nyugtalanság azonban nemcsak az óhitű polgári és határőrlakosságot ragadta meg, átplántálódott az már a rendes csapatokra is, melyeknél a fegyelem szintén lazulni kezdett. Az 1807. év tavasza óta mind sűrűbben fordultak elő szökések a túlpartra az alvidéken állomásozó seregekből, még azokból is, a melyeknek legénysége jórészt magyarokból állott. Április elején a Benyovszky-féle gyalogezredből ment át néhány legény Szerbiába, a mint utóbb kiderült, egy óhitű paraszt által csábítva. Augusztusban már

a Frimont-huszárok is szökni kezdtek Karagyorgyéhoz. Ezeket szintén a környékbeli parasztok vették reá e lépésre. Az egész év folytán 515 főre emelkedett a szökevények száma és pedig 328 a határőrök közül és 188 a rendes gyalogos-, valamint a huszárezredekéből.³⁷⁷

Kétséggkívül a viszonyoknak aggasztó voltára vallottak e tények. Mindaddig azonban, a míg a délvidéki nép között mutatkozó izgatottság csak a szerb forradalom hatásának következménye gyanánt jelentkezett, a helyzet nem vált komolyan veszélyessé. Legfeljebb oly részleges, gyorsan elfojtható zendülések fordulhattak elő, a milyen a vogányi volt. Ha pedig az összeköttetés a túlparti fölkelőkkel élénkebbé válik, ha ennek folytán az engedetlenség a határőrvidéken nagyobb mérveket ölt, Ausztria mindenkor könnyű szerrel elbánhatott volna a kicsiny Szerbiával, megszüntetvén ily módon az okot, mely saját területén forrongást szült. De a kérdés nem volt többé ily egyszerű. Az orosz sereg ekkor már megszállotta Oláhországot s Ausztria legdélibb határáig nyomult előre; másfelől pedig érintkezésbe lépett a szerb fölkelőkkel, segítvén őket törekvéseikben. Attól lehetett tehát tartani, hogy a határőrvidék s a szomszédos megyék lakossága a vallásközösség által is ösztönözve, a nagy északi birodalom felé fordul s majd ott keres és talál is támogatást a létező állami rend és saját törvényes uralkodójának uralma ellen.

Valóban hírek érkeztek az alvidékről, melyek ez aggodalmat alaposnak bizonyíták. Egy tudósítás Fehértemplomból már 1807 kezdetén jelzé, hogy a határőrök még mult ősszel küldöttséget indítottak a csárhoz azon kéréssel, hogy szabadítsa meg őket az osztrák járomból.³⁷⁸ E hírt Bécsben kétkedéssel fogad-

Alvidéki
nyanus moz-
galmak.

ták ugyan, de az utóbb mindenfelől beérkező jelentések kétségbevonhatatlanul tanuskodtak a nép növekvő rokonszenvéről Oroszország iránt. Az óhitű papok és szerzetesek az oláh határtól egészen a horvát tenger-melléig mindenkor pontosan értesítették híveiket az oroszok által kivívott győzelmekről s a lakosság nem is titkolta örömét e diadalok fölött.³⁷⁹

Az 1807. év nyarán Iszajev tábornok, mint emlékezünk, átkelt a Dunán és egyesülvén a szerbekkel, megverte a viddini török sereget. Nemsokára megérkezett Rodofinikin is Belgrádba, mint az orosz kormány hivatalos képviselője, s megkezdé ott működését az orosz hatalmi terjeszkedés érdekében.

Az a körülmény, hogy az orosz befolyás már befészkelődött Szerbiában, kétségkívül nagy jelentőséggel bírt. Mindinkább kiderült, hogy Oroszország nem elégedett meg többé pusztán a keresztyén hit védelmének hangoztatásával, hanem hogy a háború megkezdése óta első sorban a Balkán-félsziget szláv népeire számított s hogy különösen a szerbeket igyekezett felhasználni tevékeny eszközül messzelátó keleti terveinek megvalósításában. És ha ez sikerül, ha talán éppen a szerbek segélyével Oroszország javára dől el a porta ellen folytatott harcz, kétségkívül a Feketetengertől a Drináig mindenütt az orosz fensőség érvényesült volna, vas- kapocs gyanánt övezvén körül Ausztriát dél felől is.

2.

Belgrád megszállásának terve. 1808.

Bécsben felismerték a fenyegető veszélyt s az 1808. év elején behatóan foglalkoztak azon eszközökkel, melyek azt elháríthaták. Ez alkalommal újra felmerült, mint egyedüli mentés, a terv, melyet Károly főherczeg egy év előtt javasolt volt, de mely akkor

nem fogadtatott el, t. i. Belgrád megszállása. Az 1807. év kezdetén csak a bekövetkezhető veszélyek helyes előrelátása indítá a főherczeget e terv fölvetésére. A mitől azonban Károly akkor még csak félt, mindaz egy rövid év alatt bekövetkezett. A változott körülményekhez képest tehát a megszállás terve is részben kibővítettett, részben pedig módosított. Iszajev átkelelése a Dunán és egyesülése a szerbekkel Negotin környékén bizonyítá, hogy az orosz befolyás ellen-súlyozására Szerbiában Belgrád megszállása egyedül nem elégséges. Szükségesnek látszott, hogy az akkor még török kézen lévő Orsova várába is osztrák őrség helyeztessék. Mert csak ezáltal lehetett volna megakadályozni a Kis-Oláhországban állomásozó oroszok közlekedését a szerbekkel. Másfelől Károly valószínűleg figyelembe vevé Stadionnak még 1807-ben kifejezett óhajtását, hogy minden külbonyodalmat gondosan kerülni kellene. A főherczeg tehát, ha nem is mondott le végkép azon szándékáról, hogy Belgrád birtokbavételét szükség esetén erőszakkal is foganatosítsa, egyelőre megelégedett a tervnek békés úton való megvalósításával. És a Szerbiából érkező hírek arra mutattak, hogy ez valószínűleg lehetséges is.

Daczára a többszörös segélynek, melyet a fölkelők orosz részről nyertek, a hangulat Szerbiában 1807 vége felé nem volt kedvező Oroszország iránt. A szlobodziai fegyverszünet, mely nem terjedt ki egyszersmind a fölkelőkre is, mint elbeszéltük, mely elkese-redést szült az egész országban. A szerbek aggódtak, hogy most már az egész török sereg rajtuk fog ütni. És a félelem, mely őket e miatt elfogta volt, annál alaposabb vala, mert hosszas csatázásaik közben összes hadikészletök fölötte megfogyatkozott és saját erejökön

nem is lettek volna képesek azt rögtön kiegészíteni. De Oroszországtól sem reméltek már e tekintetben segítyt. Az óriási távolság miatt, télvíz idején minden szállítás lehetetlenné vált. Ehhez járult végre az 1807. év rendkívül silány termése az egész tartományban, minek következtében a nép már mindenfelé inséget szenvedett. Ily körülmények között a fölkelők tekintete első sorban Ausztria felé fordult.

Karagyorgye
és Simbschen
tábornok tár-
gyalásai.

Karagyorgye már 1807 deczember havában találkozásra szólítá fel Simbschent, hogy vele a szerb ügyeket megbeszélje és tőle tanácsot kérjen. Simbschen kész volt erre s az összejövetel akkor csakis a vesztegzár miatt maradt el. Nemsokára azonban Karagyorgye a szóvettel együtt levelet intézett Károly főherceghez. „Az egész világ, de különösen a mi népünk tudja, — így szól e levelében a fölkelők vezére, — hogy ha Fenséged nem lett volna a mi legelső barátunk és pártolónk, ha nem támogat vala atyailag legszomorúbb nyomorúságunkban, csak Isten a megmondhatója, hogy mi lett volna belőlünk. Fenségednek ezen jótéteményei, emberszeretete és atyai gondoskodása, örök hálára köteleznek bennünket.” Azután kéri a főherceget, eszközölné ki, hogy daczára a fennálló szigorú határozatnak, löport, ólmot, bombákat s ágyugolyókat vehessenek. Titokban mind- ezt könnyen átszállíthatná az osztrák partról Szerbiába az a zimonyi kereskedő, a kinek a forradalom kezdete óta már annyiszor megengedett volt az ilyenmű szállítás.³⁸⁰

Kapóra jött e levél Károly főhercegnek. Az arra adandó válasz szolgálhatott a legalkalmasabb kiindulási pontul a nagy terv megvalósításában. Már február 6-án elkészültek Simbschen számára az utasítások,

melyek felhatalmazták a tábornokot, hogy alkudozásokat kezdjen a szerb főnökökkel Belgrád várának ideiglenes átadása végett. Belgrád megszállásából kiszámíthatatlan előny háramlanék a birodalomra, ezért minden eszközt fel kell használni, hogy e czél valóban el is éressék, — ily értelemben oktató ki a főherczeg Simbschent. De éppen ez okból a legnagyobb óvatosságra van szükség, nehogy a monarchia kudarczot valljon, vagy az oroszok, felébredvén féltékenységek, ellentétes rendszabályokhoz nyuljanak. Simbschennek tehát mindenekelőtt szóbelileg kellett tudatnia Karagyorgyéval s a tanácscsal, mintegy válaszul a január 24-én kelt levélre, hogy Károly főherczeg szívesen pártolja ügyüket a császárnál, ha tartósan békés magaviselet által méltóknak mutatkoznak ő felsége kegyeire. E választ aztán felhasználhatja a tábornok arra, hogy megkezdje az alkudozásokat, mely czélra ügyes közvetítőket kell választania, kik bírják a főnökök bizalmát. De mindaddig, míg az átadás végkép meg nem állapítottatott, nem szabad elárulnia, hogy Bécsből vett rendeletek értelmében cselekszik, hanem az egész tervet mint saját eszméjét kell feltüntetnie. Ügyelnie kell arra is, hogy a tárgyalások titokban folyjanak s valamely idegen hatalom ne értesüljön azokról. Az átadás föltételeit pedig következőkép állapította meg a főherczeg. A megszállás csakis a várra terjed ki. Az ország kormányzásában nem történik semmi változás. A főnökök s a szövet (tanács) szedik be az adót, ők gyűtenek sereget s gyakorolnak minden jogot úgy mint azelőtt, mindaddig, míg az ideiglenes megszállás tart. A szerbek ágyúikat s egyéb készleteiket elszállíthatják a várból s feloszthatják a kívül elhelyezett csapatok között. A várnak minden lakója háborítatlanul

megtartja birtokát, akár ott marad, akár követi az elvonulókat. Az utasítás még az alkudozások közben felhasználható érvekre is kiterjedt. A szerbek annyiszor hangoztatott ragaszkodásukat Ausztria iránt eddig még semmivel sem bizonyították be, sőt ő felsége területén és alattvalói ellen több ízben súlyos kihágásokat és sérelmeket követtek el. Midőn tehát újabb jótéteményekért folyamodnak, ideje, hogy ragaszkodásuknak tényleges bizonyítékát adnák, ez pedig csak Belgrád várának átadása lenne, legalább azon időre, a míg a határ mentén a jelenlegi zavarok tartanak. A vár átadása nagy előnyököt eredményezne magokra a szerbekre nézve: a főnökök ugyanis megőriznék az országban tekintélyüket és hatalmukat, a nélkül, hogy bármely részről annak csorbitásától kellene tartaniok, mert Ausztria támogatná őket. Azok, kik az átadást előmozdítják, jutalomra számíthatnak s e tekintetben lehetne velük alkudozni is. A megszállás után szabaddá lenne a közlekedés az osztrák parttal. A vár kellő védelmi állapotba helyeztetnék és nem adatnék át a szerbek ellenségeinek, a törököknek. Ha azonban a szerbek vonakodnának a várat önkéntesen átszolgáltatni, úgy ezáltal ellenséges indulatot tanusítának Ausztria iránt s a császár is csak mint rossz, megbízhatatlan szomszédokat tekintené őket, a kik semmiféle segílyt nem érdemelnek. De ez esetben még az is megtörténhetnék, hogy Ausztria kénytelen lenne a várat erőszakkal elfoglalni, hogy ekként a rend s a nyugalom helyreállítását biztosítsa, a mire maguk a szerbek nem képesek. — Ha azonban a főnökök nem hajtanának ez érvekre s már az első kísérlet alkalmával bizonyosnak látszanék a kedvezőtlen eredmény, úgy e tárgyalásokat azonnal meg kell szakítani. Ellen-

kező esetben, ha t. i. az ajánlat kedvező fogadtatásban részesül, a megszállás a legnagyobb gyorsasággal foganatosítandó.

Károly főherczeg megjelölte azon csapatokat is, melyeknek a várba kelle bevonulniok s a magyarországi hadparancsnok, báró Alvinczy, a nélkül, hogy a terv vele közöltetett volna, rendeletet kapott, hogy a megnevezett ezredeket tartsa menetkészben.

Együttal irt a főherczeg Sztratimirovicsnak is. Röviden közlé vele a Simbschennek adott utasítások tartalmát, és a metropolitának hűségére és hazafiságára hivatkozván, felszólítá őt, hogy működnek közre e nagy s a szerbekre nézve oly áldásos terv megvalósításában.

A mi már Orsova megszállását illeti, melynek, mint tudjuk, Belgrád átadásával lehetőleg egyidejűleg kell vala megtörténnie, ezen kevésbbé fontos, de nem kevésbbé kényes ügy keresztülvitelével Duka altábornagy, a bántási parancsnok bizatott meg. Orsovában a helyőrség török csapatokból állott Redzsep pasa parancsnoksága alatt. Dukának a főherczegtől nyert utasítások értelmében szép módjával reá kellett vennie Redzsepet, hogy a várat adja át ideiglenesen, mintegy letéteményként, a határon dülő zavarok tartamának idejére, igérvén, hogy ezek megszűntével Ausztria visszaadja azt a portának. A megszállás tulajdonkép Törökország érdekében áll, mert a vár oly rossz karban van, hogy azt meg nem védheti, már pedig az Oláhországban állomásozó oroszok birtokukba óhajtják keríteni az erősséget. Ezt azonban Ausztria meg nem engedheti s ezért az oroszok közeledtével kénytelen lenne erőszakkal is elfoglalni a várat. Önkéntes átadás esetére a pasa tekintélyes jutalomra

Orsova megszállásának terve.

számíthat s esetleg oltalomra is a porta ellenében. A mohamedán lakosságnak pedig biztosittatik jogaik és birtokuk tiszteletben tartása, valamint hitük szabad gyakorlata.³⁸¹

Károly főherczeg tagadhatatlan nagy szabatossággal jelölte meg a február 6-iki utasításokban nemcsak a czélt, melyre törekedett, hanem még a módokat is, melyek nézete szerint a sikert biztosíthaták. Ez utasítások azonban nem küldettek el. Az erélyesebb hang, mely azokat átlengé, az erőszakkal való fenyegetés és a megszálláshoz szükséges csapatok eleve való összpontosítása, mindez kétségkívül megdöbbsenté Stadiont és valószínűleg magát a császárt is. Így magyarázható meg, hogy Károly főherczeg átdolgoztatá a rendeleteket és pedig sokkal enyhébb alakban. Az új utasítások február 18-án készültek el. Ezekben is hangoztatatik Belgrád megszállásának fontossága az osztrák határtartományok nyugalma és békés fejlődését illetőleg. De még nem jött el az ideje annak, hogy a birtokbavétel erőszakkal eszközöltessék. Sőt még alkudozások útján sem lehet e terv létesítését megkísérteni, hacsak előbb ki nem puhatoltattak a szerb főnökök nézetei és szándékai. Ez tehát Simbschennek első feladata. Nem szabad azonban elárulnia, hogy tulajdonképen a várnak osztrák csapatok által leendő megszállása forog szóban, sem pedig Bécsből vett rendeletre hivatkoznia. Ez okból ne tárgyaljon önmaga, hanem alkalmazzon e célra oly ügyes megbízottat, a kinek némi tekintélye van a szerb főnökök előtt, ki azonban, ha kell, minden pillanatban meghazudtolható lenne. De még ezen megbizottal is csak óvatosan kell vala szólnia, úgy forgatván a beszédet, hogy az mintegy magától jöjjön reá a megszállás

tervére. Természetesen a megbizottal szemben is hangsúlyoznia kellett, hogy mindez csak az ő (Simbschen) magánvéleménye s kétli, vajjon az osztrák kormány hajlandó lenne-e a szerbek részéről jövő ilynemű ajánlatot elfogadni. Mindazáltal engedje meg, hogy a megbizott értekezzen e tárgyról néhány főnökkel és csak ha ez utóbbiak kedvezőleg nyilatkoznának, jelentse ki Simbschen, hogy kész kívánságaikat Bécsben támogatni, föltéve, hogy hozzá fordulnak. Ez alkalommal lehetne aztán az előnyökről is szólni, a melyek a megszállás következtében a szerbekre háromolnának. Mindenekelőtt a közlekedés a két part között nem ütköznék többé akadályokba, a mi úgy az élelmi, mint a hadi szükségletek beszerzésének szempontjából a legnagyobb fontossággal bír. De továbbá nagy vereség után a szerbek családjaikkal és ingó vagyonukkal biztos menhelyet találnának osztrák területen. Végre a vár megszállásának esetére Ausztria kötelezettséget vállalna, hogy a szerbeket minden ellenségtől megvédi. Ha aztán a főnökök, belátván ezen előnyök fontosságát, a megbizott által ajánlatokat tennének, Simbschen maga is szólhat velök, de csak azt szabad ígérnie, hogy a beszélgetés eredményét előterjeszti kormányának.

Természetes, hogy az ekként módosított utasításokban nem lehetett többé szó az átadás föltételeiről. Úgyszintén ~~kimaradtak~~ a csapatösszpontosításra vonatkozó intézkedések. De elmaradt a Sztratimirovicsnak szánt levél is és Simbschen azzal bizatott meg, hogy közölheti ugyan a metropolitával Belgrád megszállásának eszméjét, de csak mint sajátját és csakis azon esetben, ha már sikerült kifürkésznie a ravasz főpap valódi nézeteit. Minthogy Bécsben egyedül Ferencz

császár viseltetett bizalmatlansággal Sztratimirovics iránt, a levél elmaradása arra vall, hogy az utasítások átalakításában kétségkívül jelentékeny része volt magának a császárnak is.

Hasonló szellemben módosultak a Dukához intézett rendeletek is. Erőszakot említeni sem volt többé szabad s a tárgyalásokat ez esetben is nem Dukának, hanem egy megbízottnak kellett vezetnie, a nélkül, hogy ez utóbbi a valódi czélt ismerte volna.

A megváltoztatott utasítások már február 23-án Péterváradon voltak.³⁸² Simbschen örömmel fogadta e megbízatást. Az inkább becsvágyó, mint valóban nagyra-törő tábornok, Belgrád megszállásának tervét kedvező alkalmul tekinté, hogy magának babérokat szerezzen. Az eredményért még nem mert kezességet vállalni, de úgy hívé, hogy a szerbeket könnyű szerrel reá bírhatja az alkudozások megkezdésére. E reményében megerősíté őt az üzenet, melyet kevéssel előbb Karagyorgyétól és Mládentől vett. E két főnök ugyanis akként nyilatkozott, hogy meggyőződésük szerint a legközelebb megújulandó harcokban az oroszok cserben fogják hagyni a szerbeket s akkor ez utóbbiak kétségkívül leveretnek. Ez okból a főnökök még csak Rodofinikinnek nemsokára várható távozását szándékoznak bevárni s aztán majd Simbschenhez fordulnak tanácsért, vajjon ne helyezkedjenek-e Ausztria oltalma alá? És ha ez megtörténnék, csakis egy föltételt köténének ki, azt t. i., hogy Szerbia a birodalommal való egyesítésének esetére a katonai határőrvidék szervezetét nyerje, de sohase kebeleztezzék be Magyarországba. Az a bizalmas egyén, ki ez üzenetet tolmácsolta, egy kiáltványt mutatott fel Simbschennek, mely Ujvidéken hirdettetett ki s melyben a magyarok láza-

dókul bélyegezték a szerbeket törvényes uralkodójuk, a szultán, ellen. Ez nagyon elkéséríté a szerbeket, jegyezte meg a közvetítő, mert hiszen a törökök csak bitorlók s a magyar királyok tekintettek mindenkor Szerbia törvényes fejedelmeiül. És valóban sem a császár vagy a főherczegek, sem a Hofkriegsrath vagy a katonai parancsnokok soha sem nevezték őket eddig lázadóknak. Simbschen óvatosan válaszolt, mondván, hogy ez üzenetnek mindaddig nem tulajdonít jelentőséget, a míg a szerb főnökök írásban nem fordulnak hozzá. Ha azonban küldöttséggel jelennek meg nála, számolhatnak jóindulatú tanácsára, mert nincs utasítása, hogy őket lázadókul tekintse.

A jelentésben, melyet Simbschen e tárgyról Bécsbe küldött, fölvetette a kérdést is, hogy mit tegyen, ha a főnökök csakhamar reáállának a vár átadására, vajjon megszállja-e azt rögtön és mily csapatokkal? ³⁸³

Károly főherczeg nem sokáig késett a válaszszal. Stadionnal egyetértőleg utasítá Simbschent, hogy ne ellenezze a szerbek óhajását a határőrvidéki szervezetet illetőleg, ellenben a Magyarországhoz való csatoltatásról elterjedt hirt ezáfolja meg a leghatározottabban. A főherczeg azon esetre is rendelkezett, ha a tárgyalások folyamán a vár megszállásának lehetősége oly gyorsan következne be, hogy a tábornok nem fordulhatna többé Bécsbe meghatalmazásért. Ily körülmények között Simbschen minden előleges kérdés nélkül megszállhatá a várat, föltétlenül, ha a szerbek erre reáállának, ha pedig nem, úgy velők kötendő egyesség alapján. Ez utóbbira nézve a főherczeg ugyanazon pontokat szabta meg, melyekről már a február 6-ikán kelt utasítási tervezetben volt szó. Csak még azon ígérettel toldotta meg, hogy az átadás után

az osztrák kormány rajta lesz, hogy a portától kedvező határozatot eszközöljön ki a szerbek jövőjét illetőleg és hogy addig is a fegyverszünet meghosszabbíttassék. Egyszersmind újból megjelölte a csapatokat, melyekkel a megszállás szükség esetén létesítendő vala. E mellett azonban oly szorgosan inté Simbschent óvatosságra és a gyors cselekvéstől való tartózkodásra, hogy az utasítások ezen alakjokban a főherczeg és Stadion eltérő nézetei között létrejött kényszerű összeegyeztetés bélyegét viselik magukon.³⁸⁴

Simbschen
eljárása Bel-
grád meg-
szállása
ügyében. Had-
zsics és
Urosevics
működése.

Simbschen, a kinek nem volt tudomása a bécsi kormánykörökben hullámzó ellentétes áramlatokról, a kapott rendeletet úgy értelmezte, hogy mielőbb fogadatosítania kell a belgrádi vár megszállását. És azonnal hozzá is fogott a szükséges előkészületekhez.

Hadzsicsot, a zimonyi polgármestert és Urosevicset, az ismeretes kereskedőt bizta meg a szerb főnökök nézetének és óhajításainak kipuhatolásával. Nagy volt a tábornok bizalma e két egyén iránt, mert úgy hívé, hogy azok eddigi összeköttetéseiknél fogva jelentékeny befolyással bírnak Szerbiában.

Nem minden aggodalom nélkül, de mégis nagymérvű önbizalommal fogott tehát Simbschen a terv kiviteléhez. Úgy vélte, hogy alaposan ismeri a szerb főnökök jellemét és törekvéseit és hogy teljesen megbízhat azon határörvidéki egyénekben, kik közte és a túlpart között mint közvetítők szerepeltek. Nézete szerint a fölkelők csak hálával fogadhatták Ausztria védnökségét, sőt a birodalomba való bekebeleztetést is, hogy ekként a porta részéről fenyegető végpusztulástól meneküljenek. E föltevésében megerősítik a közlemények, melyeket megbízottjaitól kapott, a kik következetesen azt jelentették, hogy a szerbek, Orosz-

ország nem törődven többé velők, mindinkább Ausztria felé hajolnak s annak védszárnyai alá óhajtanak jutni.

Kétségtelen, hogy midőn elvesztvén hitét a jövőben, maga a nép is mintegy öntudatlanul érezni kezdé Szerbiában ama nagy fontosságot, melylyel Ausztria barátságos magatartása a fölkelés sorsára nézve bírhatott, az önzetlen és belátóbb főnökök közül többen azon meggyőződésre jutottak, hogy igyekezniök kell megnyerni a szomszéd birodalomnak nemcsak jóindulatát, de tényleges védelmét is. És ezek között első volt Karagyorgye. A fegyverszünet után mélyen megrendült bizalma az orosz védnökségben, másfelől pedig nem hitte többé, hogy a szerbek önmagukban képesek lennének sikeresen megküzdeni a török hadsereggel, mely éppen akkor, szokatlanul nagy tömegben állott készen a határ mentén. Mindenáron támaszról, segélyről kellett tehát gondoskodnia, hogy a több évi küzdelem vívmányai örökre el ne tűnjenek. Mindezt Ausztriánál remélte feltalálni, mely iránt, mint tudjuk, különben is régtől fogva bizonyos rokonszenvvel viseltetett. Hogy mily alakot nyerjen e védelem, mily vizontszolgálatokat kellene a szerbeknek azért teljesíteniök, hogy mik lehetnének ily viszonyoknak következményei, ezzel Karagyorgye nem törődött.

A műveltség igen alacsony fokán állván, nem volt képes megérteni, hogy azt, a mit ő oly erősen akar, mások nem éppen úgy fogják fel mint ő. És nem értette meg azt sem, hogy ígéreteinek, melyeket ő csak azért tett, hogy valamely pillanatnyi nehézségből vagy veszélyből szabadulhasson, mások oly jelentőséget tulajdonítanak, a milyet ő azoknak sohasem adott. Midőn majd az orosz, majd az osztrák kormányhoz fordult oltalomért, hol az egyiknek, hol a

másiknak, sőt olykor mindkettőnek védnökségét keresve s egész népe nevében hűséget fogadva a czárnak s a császárnak is, kétségkívül ingadozó, sőt kétszínű politikát látszott követni. Az őszintetlenség, illetőleg kétszínűség vádjja mindazáltal nem érheti őt a szó politikai értelmében. Csak mindenkor a pillanat hatása alatt érzelmei és szenvedélye által taszítva s így meg-gondolatlanul cselekedett, de szándékosan ámítani nem akart. Nem vezette őt soha más gondolat, mint az, mely egész életének célját képezte, mely minden tettének irányt szabott, t. i. hazájának felszabadítása s az eddig kivívott önállóság biztosítása. És ha ez másként nem látszott lehetségesnek, mint hogy Szer-bia valamely keresztyén nagyhatalom védnöksége alá helyezkedjék, Karagyorgye kész volt ezt is elfogadni. Hogy az ily viszony utóbb talán hazájának teljes beolvadását valamely más államba eredményezte volna, arra ő nem is gondolt. Egyszerű elméje nem tudott előre látni oly, bármennyire természetszerű fejlődést, mely ellenkezett az ő törekvéseivel és vágyaival. Pedig nem óhajtott egyebet, mint hogy a védnökség-ben megtalálja ama sikeres és állandó támogatást, a mely nélkül a fölkelés ügye elbukott volna. Innét magyarázható meg az is, hogy Karagyorgye, a mint kételkedni kezdett az orosz vagy az osztrák segély őszinteségében vagy csak gyorsaságában is, bizalmá-val oly könnyen átcsapott egyik féltől a másikhoz, sőt hogy többizben egyidejűleg mindkettőhöz fordult oltalomért. De Karagyorgye ösztönszerűleg mindvégig mégis inkább Ausztria, mint Oroszország felé hajolt.

A szerb
főnökök
jellemé.

Simbschen, a ki ritkán s csak futólag érintkezett volt Karagyorgyéval, személyes megfigyelésből nem ismerte a fővezérnek sem jellemét, sem gondolkozási

módját. De éppen oly kevésbé ismerte a többi főnököket, azoknak önző, irigykedő természetét s a pártviszályokat, melyek közöttük dúltak. Összes tudomását a túlpárti viszonyokról s a szereplő egyéniségekről, zimonyi megbizottjainak közleményeiből meríté, kik azonban sokkal elfogultabbak voltak, hogysem helyesen ítéelhették volna meg a szerb ügyeket. A Szerbiában évek óta tartó mozgalom, két egymástól eltérő irányban költé fel a Magyarországon s a határőrvidéken lakó rokon nép érdekeltségét. Egy kis rész és ehhez tartoztak az úgynevezett „tanult szerbek“, kik átkelvén a Száván, a fölkeléshez csatlakoztak, a régi szerb birodalom helyreállításáról álmodozott, annak részeiül tekintvén, ha mindjárt csak később jövőben, a szerbek lakta területet a Dunán s a Száván innen is. Ez eszme akkor még nem talált visszhangra a szerb rája körében, mely első sorban védekezéssel a török támadások ellen volt elfoglalva s mindenek fölött nyugalomra vágyott. De a főnökök közül néhányan már igen korán kedvezően fogadták azt, mert észrevették, hogy orosz részről Szerbia önállósága nem részesült kellő támogatásban. Magyar területen aztán, mint nemsokára látni fogjuk, ugyanez az ábránd messzeelágazó, titkos üzemekre vezetett. És itt már orosz izgatás is dolgozott e törekvésekben, melyek a monarchia fönnállása és egysége ellen irányultak. A Magyarországon s a határőrvidéken megtelepült szerbek legnagyobb része azonban nem ily szempontból érdeklődött a fölkelés iránt. Daczára a faj, a nyelv s a hit közösségének a szerbek némi kicsinyléssel tekintettek túlpárti rokoniakra, kiknél minden tekintetben különbeknek tartották magukat. És ezért némileg lealázónak vélték, ha amazoknak fenhatósága alá

kerülnek vala. Az innenső szerbek óhajtották ugyan az egyesülést a túloldalon levő hitsorsosaikkal, de oly módon, hogy az ekként képződő szervezetben nekik jusson a vezérszerep. Ezt a célzt pedig úgy gondolták leginkább elérhetőnek, ha az összes szerbek lakta tartományok megmaradnak az osztrák császár uralma alatt vagy az alá kerülnek, de együttvéve külön egészet alkotván. Ez a törekvés szükségszerűen a Magyarországtól való elszakadásra vezetett volna, egyszersmind azonban kívánatosnak tüntet fel az ujjonnan létesülő szerb terület számára a már fennálló határőrvidéki rendszerhez hasonló intézmények meghonosítását. Távol a bécsi központi hatalomtól, magából a népből kikerülő tiszték igazgatása alatt, egyedül ily szervezet biztosíthatta ennek az állami alakulásnak a lehető legtágabb autonomiát, a nélkül, hogy megszűnt volna a császárnak közvetlen és hatalmas oltalma.

Ily jövőről álmodoztak Simbschen bizalmasai, a már többször említett Hadzsics és Urosevics is. Nem csoda tehát, hogy igyekeztek a saját nézeteiknek megnyerni a szerb főnököket. Ez utóbbiak ugyanis nem sokat törődtek a határőrvidék, különösen pedig a magyar megyék politikai viszonyaival. Figyelmeik kizárólag oda irányult, hogy megnyerjék a végvidéken állomásozó katonai hatóságok tényleges támogatását, ezekkel állván közvetlen érintkezésben s ezeket tekintvén nem éppen jogosulatlanul a császári hatalom leghivatottabb képviselőiül. És ez okból a magyar közvélemény hangulata a fölkeléssel szemben ekkor még nem birt jelentőséggel Belgrádon. A helytartótanács 1807 deczember 29-ikén kelt rendelete,³⁸⁵ melyről főntebb szólottunk s mely a fölkelőket valóban

lázadóknak nevezte törvényes urok ellen, Ujvidéken s Magyarországnak más, szerbek lakta városaiban kétségkívül felháborodást szült. A túlparton azonban nem tett hatást. Hadzsics és Urosevics figyelmeztették arra a főnököket s igyekeztek ily módon saját nézeteiket mintegy reájuk tukmálni, hogy tiltakozzának Szerbiának Magyarországba leendő bekebelezése ellen s kérjenek a határőrvidékéhez hasonló szervezetet. Karagyorgye s a vele tartó főnökök, kik a fölkelés ügyének nyújtandó segíyen kívül, minden egyéb iránt közönyösök voltak, nem tulajdonítottak nagyobb fontosságot a két megbízott besúgásainak. De mert éppen az ő közvetítésökkel remélték az óhajtott támogatást megnyerni, nem ellenezték azt sem, hogy ama kívánalmakat, mint a szerbek óhajtását terjeszszék Simbschen elébe.

Másfelől pedig Hadzsics és Urosevics összetévesztvén a tényeket, saját vágyaikat, nemcsak ez esetben, hanem később is még többször, jóhiszeműleg a főnökök véleménye gyanánt fogtak fel oly nyilatkozatokat, melyeket amazok közönyösen vagy reáahagyólag csakis az ő reábeszélésök következtében tettek. Ily módon igen gyakran a valóságnak meg nem felelő tudósításokat adtak Simbschennek, ki aztán az ilyenek alapján ítélvén emberekről és viszonyokról, maga is tévútra jutott.

Simbschen a nagy feladat megoldásában csak egyetlen komoly akadályt látott tisztán és határozottan, t. i. a Rodofinikin által képviselt orosz befolyást. És ezért azt az egyébiránt teljesíthetetlen kérést intézte Károly főherceghez, hogy az osztrák kormány igyekezzék a bécsi orosz követ által kieszközölni Rodofinikin eltávolítását. Ez esetben a siker sokkal bizto-

sabban lenne elérhető. Mindazáltal remélte, hogy Hadzsics ügyességének sikerülni fog a kedvező eredmény kivívása, még ha Rodofinikin maradna is, mert úgy értesült, hogy az orosz ügynököt nem a pétervári kormány, hanem csak Michelson tábornok küldte volt Belgrádba. Már pedig, a mint hirlett, az új fővezér, Prozorovszki herezeg, nem barátja elődje tervének, hogy t. i. Szerbia közvetlen orosz tartományyá váljék.³⁸⁶

Az ily tudósítások természetesen csak megerősíték Simbschent abban a reményében, hogy nem lesz túlságosan nehéz megküzdenie Rodofinikin befolyásával. Így tehát bizalomteljesen fogott a nagy terv kiviteléhez.

Hadzsicsot, a zimonyi polgármestert küldte Belgrádba, hogy ott azokkal a főnökökkel, a kikről föltehető, hogy inkább Ausztria, mint Oroszország felé hajlanak, alkudozásokat kezdjen. Egyszersmind utasítá Urosevics Milost, hogy ha kell, ő is segédkezzék.

A megbízott mindenekelőtt Mládennel és Milojéval lépett érintkezésbe, mert tudta, hogy ezek nem barátjai Rodofinikinnak s az orosz befolyásnak. Hadzsics nem említette ugyan Belgrád megszállásának tervét, mindazáltal nem volt nehéz reá nézve a szerbek siralmas helyzetéről, elhagyatottságukról, az orosz támogatás sikertelenségéről s az osztrák udvarnak csakis az ő ingadozó maguktartása miatt tartózkodó, de különben őszinte és önzetlen jóindulatáról tett megjegyzéseivel a főnököket oly nyilatkozatokra bírnia, melyek teljesen megfeleltek saját óhajtságainak. Mláden keserűen emlékezett meg Rodofinikinről s az orosz tábornokokról. A szerbek, mondá többek közt, nagy szolgálatokat tettek az oroszoknak, elvonván tőlük a török haderő jelentékeny részét. Ha ez nem

történik, a törökök már Oláhországban tönkreverték volna az orosz sereget. És most az a jutalmuk, hogy a nemsokára lejárandó fegyverszünet után magukra hagyatnak, nélkülözvén mindazt, mi a háború viseléséhez szükséges. És nem remélhetik többé azt sem, hogy az osztrák császár fogja őket támogatni, ki már bizalmatlansággal viseltetik irántuk. Nagy szerencsétlenség volt a főkelőkre nézve a fegyverszünet is; ha ez meg nem köttetik, a szerbek kétségkívül elfoglalták volna Karanováczt, Nist és Filippopolist. Menynyivel kedvezőbb lenne helyzetük ez esetben! Ily értelemben beszélt Miloje is. Végre a két főnök kijelenté, hogy Simbschennel óhajtanának találkozni, mihelyt Karagyorgyéval megbeszélték a dolgot. Hadzsics megjegyzésére, hogy ez összejövetel csak úgy létesülhet, ha Karagyorgye komolyan tárgyalni akar, a főnökök ígérték, hogy mindent közölnek a fővezérrel.³⁸⁷

Pár nappal később Hadzsics ismét találkozott Mládennel és Milojéval s ekkor még két más főnök csatlakozott hozzájuk. Az értekezlet ugyanazon mederben folyt, mint az első s akként végződött, hogy a főnökök felszólíták Hadzsicsot, tudná ki mielőbb Simbschen szándékát irántuk és különösen, hogy számolhatnak-e támogatására?³⁸⁸

A zimonyi polgármesteren kívül még Urosevics és Perss őrnagy is jelentették, hogy Mláden és Miloje őszinte hívei az osztrák védnökségnek, de félnek az oroszoktól s a mindinkább közeledő francziáktól. Óhajtanának tehát mielőbb találkozni Simbschennel, hanem csak titokban, mert Rodofinikin felügyelteti őket.³⁸⁹

Ezek a jelentések kétségkívül kedvező színben tünteték fel az alkudozások eddigi eredményét. Nem csoda tehát, hogy Simbschen most már időszerűnek

vélte Belgrád megszállásának tervét minden további leplezés nélkül közölni a szerb főnökökkel. E lépésre különben még más okok is indították a tábornokot. Nyomára jött ugyanis, hogy rövid idő előtt két osztrák tiszt járt Belgrádon s ott hivatkozással arra, hogy magától Ferencz császártól van megbízatásuk, Karagyorgyét és néhány szerb főnököt igyekeztek megnyerni Ausztria javára és pedig majdnem ugyanazon föltételek és előnyök ígéretével, a melyek Károly főherczeg utasításaiban foglaltattak.³⁹⁰

Simbschen tudta vagy legalább sejtette, hogy e tisztek nem kalandorok, hanem valóban a bécsi udvarnak s talán magának a császárnak titkos kiküldöttjei. Méltán aggódott tehát, hogy ily módon idejekorán köztudomásra jutván a vár átadásának terve, az könnyen meghiúsulhat. Másfelől pedig attól tartott, hogy ha mégis sikerülne, nem ő reá háramolnék az érdem s a dicsőség. Úgy hívé tehát, hogy leghelyesebben cselekszik, ha maga lép elő a tervvel.

Karagyorgye
és Hadzsics.

Értesülvén, hogy Karagyorgye az ország belsejéből Belgrádra érkezett, átküldé hozzá Hadzsicsot. Ez utóbbinak ki kelle fürkésznie Karagyorgye nézeteit s ha úgy találná, hogy azok megegyeznek azzal, a mit Mládenék mondtak volt, ez esetben tudathatta a fővezérrel, hogy Simbschen kész a szerbek kérelmét oltalom és segély végett Bécsbe fölterjeszteni. Mint-hogy azonban a császár eddigi ingadozásuk és barátságtalan viseletük következtében, kételkedhetnék őszinteségökben s kérelmököt csak a pillanatnyi szükségből eredettnek tekinthetné, Simbschen azt javasolja a fölkelőknek, hogy őszinteségük zálogául adják át Belgrád várát s a tábornok reméli, hogy ily áron megszerezheti számukra az óhajtott támogatást és segedelmet.³⁹¹

Hadzsics azonban nem járhatott el e megbízatásban, mert üzenet jött Karagyorgyétól, hogy találkozni óhajt a tábornokkal.

Simbschen Péterváradról azonnal Zimonyba sietett s felszólíttatá a fővezért, hogy jöjjön oda április 3-ikán. A bizalmatlan Karagyorgye azonban, részint mert félt Rodofinikin kémjeitől, részint mert attól tartott, hogy Zimonyban baj érhetné őt, kijelenté, hogy csak a Száva partján, félreeső helyen fogadhatja el a találkozást.

Karagyorgye és Simbschen találkozása.

Simbschen, hogy teljesen megnyugtassa őt, saját kapitány fiát és Hadzsicsot küldte Belgrádba, kiknek az értekezlet tartama alatt mintegy túszokul ott kellett maradniok. Az összejövetel helyéül pedig a Mrtvasztrázsa nevű őrházat jelölte meg.

Karagyorgye pontosan megjelent. Kíséretében voltak Petrovics Miloje, a senatus alelnöke, Popovics Pavle, a belgrádi vár parancsnoka és Jeftics István, a senatus titkára s ezeken kívül még vagy 20 bulyukbasa. Csakhamar hozzájuk csatlakozott Simbschen is Perss ezredessel és négy százarral. A szokásos üdvözlések után a tábornok s a fölkelők vezére az őrház mögé vonultak s ott tartották meg az értekezletet.

Simbschen kérdésére, hogy mi okból óhajtott vele találkozni, Karagyorgye következőleg válaszolt: a szerbek egyedül Ausztria és különösen Károly főherczeg támogatásának köszönhetik megszabadulásukat a török járomból. Annál lesújtóbb volt tehát reájuk nézve, hogy az osztrák császár a magyar országos rendek tanácsára mult évben elfordult tőlük. Ekként újból a legnagyobb veszélybe jutottak. Mélyen megrendülve tapasztalták aztán, hogy az élelmi szerekre és a hadi készletekre általános határzárlat rendeltetett el, úgy

hogy a kereskedők azon fegyvereket s gabonaneműeket sem szállíthatták a folyón át, melyeket a fölkelők már megvettek s kifizettek. E szomorú helyzetekben, látván, hogy az osztrák udvar nem hallgatja meg többé kérésöket, követséget indítottak Oroszországba s kaptak is onnét az elmúlt esztendő folytán pénzt és hadiszereket, sőt a Timok mentén orosz csapatok is harczoltak velök együtt. Utóbb Rodofinikin jött mint főkonzul Belgrádba s a tanácscsal együtt részt vett az ország kormányzásában. A szlobodziai fegyverszünet óta azonban az orosz védnökség csak ígéretekre és biztatásokra szorítkozott. Különben is Oroszország még ha akarná sem juttathatna a szerbeknek élelmi szereket, mert ilyeneket csak a Bánságból és Szlavóniából kaphatnak; így tehát nem is mentheti meg őket az éhhaláltól. Igaz, hogy a tél elején két francia tiszt jelent meg a fölkelőknél s Napoleon nevében két millió piasztért ígért nekik, ha francia védnökség alá helyezkednek. Karagyorgye azonban úgy e küldötteknek, mint Rodofinikinnak kijelenté, hogy pénzzel egyedül nincs segítve a szerbek sorsán, még ha sokkal több millió lenne is. Okvetetlenül éhen kell veszniök, ha csak Orosz- és Franciaország nem veszik reá az osztrák császárt, hogy a Duna és a Száva mentén fennálló határzárlatot megszüntesse. Rodofinikin és a francia tisztetek megígérték ugyan ennek kieszközlését, de semmit sem tettek. Karagyorgye tehát, nem remélvén többé kedvező választ ama két nagy hatalomtól, melyek között jelenleg különben is feszült viszony létezett s mindinkább aggódván a tartományban folyvást növekvő inség miatt, meggyőzte a tanácsot s a népet a felől, hogy nem létezik reájuk nézve más mentség, mint a mit ő már annyiszor ajánlott, t. i.

még egyszer az osztrák császárhoz fordulni oltalomért. Kérte tehát Simbschent, terjesztené elő a császárnak az ő, a tanács s az egész nép kérését, hogy ne csak védnökségét terjeszsze ki reájuk, hanem egész Szerbiát kebelezzze be birodalmába. A szerb nemzet pedig, melynek úgy is több mint fele az osztrák tartományokban s a határőrvidéken él s ő maga Karagyorgye, a meghódolás fejében csak a következő föltételek biztosítását óhajtják: 1. Szerbia sohase csatoltassék a magyar királysághoz, hanem vagy mint határőrvidék, vagy pedig osztrák törvények szerint, de függetlenül a magyar vámrendszertől és egyházi befolyástól, katonai hatóságok által kormányoztassék, a császár közvetlen fenhatósága alatt. 2. A császár ne követelje a szerbektől, hogy a törökökkel békét kössenek, mielőtt Nist és Szerbiának még egyéb részeit el nem foglalták. Ez pedig Karagyorgyénak rövid időn belül sikerülni fog, ha osztrák részről lőszert és ágyúkat kap s ha néhány tüzér bocsáttatik rendelkezésére, kiket majd szerb ruhába öltöztet. 3. Minthogy az inség mind nagyobb mérveket ölt az országban, a határzárlat azonnal megszüntetendő lenne. Az osztrák kormány pedig küldjön a fölkelőknek előlegkép nagy mennyiségű gabonát és lisztet, melynek árát a békekötés után fogják megtéríteni. „Eszközöld ki mindezt számunkra, a mi törvényes császáruktól és atyánktól“, így végzé beszédét Karagyorgye s „aztán tégy velünk és egész Szerbiával, a mit akarsz és rendelkez, a mint jónak látod, oly bátor harczosokkal, a kik készek téged egész Konstantinápolyig követni“.

Simbschen igyekezett megmagyarázni, hogy a határzárlat nem irányult a fölkelők ellen, nem is a magyar országgyűlés sürgetésére rendeltetett el, hanem hogy

az természetszerű kifolyása azon semlegességnek, melyet az osztrák császár a mult évi háborúban elfoglalt, egyfelől Franciaország, a török birodalom s néhány kisebb német állam, másfelől pedig Orosz-, Francia- és Svédország között. „Ha így áll a dolog“, válaszolta a fővezér, „miért nem tiltottátok meg a kivített Boszniába és Oláhországba s miért engedték meg francia csapatoknak az átvonulást saját területeiteken? Én nem értem a ti politikátokat s azért legjobb, ha szakitunk“.

A tábornoknak nagy bajjal sikerült a felháborodott fővezért megnyugtatnia. Csak midőn kijelenté, hogy nincsenek ugyan utasításai e tárgyban, de mert őszinte rokonszenvvel és becsüléssel viseltetik a szerbek iránt, óhajtásaikat elő fogja terjeszteni a császárnak s reméli is, hogy azok meghallgattatnak, csillapult le némileg Karagyorgye. És ekkor meg is ígérte, hogy kérelmét írásba foglalva s a tanács és az összes főnökök által is aláírva juttatja majd Péterváradra. Ezzel az értekezlet véget ért és Simbschen Karagyorgye kíséretéhez lépven, Miloje, Popovics és Jeftics kijelenték, hogy mindaz, a mit a fővezér mondott, valóban a tanács s az egész nép véleménye és kívánsága s hogy a synodus elnöke, Mláden, kinek Belgrádban kellett maradnia, hasonlóképen gondolkozott.

Ezután a szerbek hazatértek, a tábornok pedig Zimonyba sietett, hogy a találkozás lefolyásáról jelentést tegyen Károly főherczegnek.³⁹²

Karagyorgye
feltételeinek
jellemzése.

Ha Simbschen jobban ismeri Karagyorgye jellemét s általában a viszonyokat, a fővezér nyilatkozataiban kétségen kívül elég okot talált volna az aggodalomra. Karagyorgye ajánlata, hogy Szerbia kebeleztessék be a monarchiába, nem jelentett egyszersmind

egybeolvadást az utóbbival. A félelmet a Magyarországhoz való csatoltatástól, mint elmondottuk, az innenső szerbeknek, leginkább pedig éppen Simbschen megbizottjainak besúgásai idézték elő. De aztán élenkebbé lett az, mert a figyelmessé vált Karagyorgye egyszerű józan eszével belátta, hogy Szerbia, mint a szomszédos Magyarországnak kiegészítő alkatrésze, örökre elvesztené a függetlenség lehetőségét. Ellenben a határörvidék mintájára szervezve, a szerb tartomány oly külön területet képezett volna, melyen, az esetleg oda küldött néhány felsőbbbrangú osztrák tábornok csak a császárnak személyes, de távoli fennhatóságát képviseli, míg az egész közigazgatást tulajdonkép a benszülöttek soraiból vett tisztek gyakorolják. Az ily állapot nem lett volna ugyan teljes önállóság, de hiszen ilyenre a szerbek még nem is gondoltak, hanem legalább oly mérvű függetlenség, a milyen az akkori viszonyok között elérhetőnek mutatkozott. E felfogással természetszerű összefüggésben állott a vágy, hogy a már felszabadult terület kiegészítettessék azon részekkel, melyek még közvetlen török birtokot képeztek, egykor azonban szintén a szerb birodalomhoz tartoztak volt. Ezért szabta Karagyorgye a meghódolás egyik föltételéül Nis és egyéb szerb vidékek visszafoglalását osztrák segélylyel. De a fölkelőkre nézve legfontosabb föltétel kétségkívül az volt, mely a határzár megszüntetésére és nagy mennyiségű élelmiszernek az osztrák partról állami költségen Szerbiába való átszállítására vonatkozott. Hogy ezt elérje s ekként a népet a végenyészettel fenyegető inségtől megmentse, Karagyorgye kész volt az osztrák császár fennhatósága alá helyezkedni, de csak oly módzatok mellett, melyek, ha létesülnek, a tartomány tényleges

függetlenségét eredményezik, míg a császár uralma aligha terjedt volna a névleges védnökség határain túl. A szerbek Ausztria iránt való hűségének zálogáról szó sem volt az értekezleten. Karagyorgye nem említette a belgrádi vár átadását és a tábornok is hallgatott e kérdésről.

Károly fő-
herceg és
Stadion
jegyzék-
váltása.

Simbschen alkudozásai a szerb főnökökkel s utóbb magával Karagyorgyéval élénk jegyzékváltást idéztek elő Károly főherceg és Stadion gróf között. A külügy-miniszter úgy vélekedett, hogy Karagyorgye ajánlataiban az utolsó pont, t. i. az osztrák kormány által előlegkép adandó élelmiszerek átszállítása volt az a föltétel, melynek teljesítését a fölkelők mindenképp előhajtották. Ez az egyetlen eszköz, jegyzé meg Stadion, melylyel Ausztria a szerbeket még némi függésben tarthatá. Nem szabad tehát ez eszközt eldobni, a míg az oly zálog által nem pótoltatott, mely biztosítékul szolgálhatna ama nép gyakori ingadozásaival szemben. Karagyorgye ugyan akként nyilatkozott, hogy óhajtja hazájának bekebelezését Ausztriába; mint-hogy azonban előbb még Nist és annak környékét kívánná elfoglalni, a bekebelezés bizonytalan távoli eseményektől tétetik függővé s így nem is nyújthat megnyugvást. Mert azt talán magával Karagyorgyéval is meg lehet értetni, hogy akkor, midőn Ausztria és Törökország között béke uralkodik, Szerbia nem folytathat háborút a portával s nem olvadhat be egyidejűleg a monarchiába. Ily szempontok figyelembe vételével kellene tehát a főnökökkel alkudozni. És ha Belgrád megemlítése talán későbbi időpontra halasztható is, úgy folytatá tanácsadását Stadion, de azt már most határozottan ki kellene jelenteni, hogy a fölkelők csak azon esetben számíthatnak élelmiszerekre,

ha szó- és írásbeli ígéretet helyett tényleges zálogot adnak hűségök és ragaszkodásuk tanuságául. Mindazáltal, ha Karagyorgye az inség enyhítésének czéljából, még a császár elhatározásának megérkezése előtt sürgősen kérne segílyt, Simbschen néhány kereskedőnek megengedheti, hogy saját felelősségükre némi gabonát és lisztet szállíthassanak a túlpartra; de mindenesetre oly módon, mintha ez a kormány tudta nélkül történnék. Végre a tábornok határozottan megnyugtathatá Karagyorgyét a felől, hogy Szerbia semmi szín alatt sem fog egyesíttetni a magyar királysággal.

Károly főherczeg elfogadta a külügyminiszter nézetét s annak megfelelőleg utasítá Simbschent. Csak egy ponttal toldá meg azt. Ha oly rendkívüli fordulat állana be, hogy mielőtt Bécsből a rendeletek megérkezhetnének, Belgrád megszállása elkerülhetetlenné válnék, vagy attól lehetne tartani, hogy valamely más hatalom foglalja el a várat, ez esetben Simbschen, föltéve természetesen, hogy a szerbek részéről ajánlat tétetnék, önhatalmúlag is cselekedhetik és bevonulhat Belgrádba.³⁹³

A míg Bécsben ily megállapodásokra jutottak, Simbschen türelmetlenül várta a szerbek írásba foglalt kérvényét, melynek mielőbbi megküldését Karagyorgye a mrtva-sztrázsaik értekezlet alkalmával ígérte volt. A fővezér azonban nem írt, sőt április 9-ikén Topolába utazott, titkárát Jeficset hagyván Belgrádon azon utasítással, hogy ha Simbschentől levél érkezne, azt vigye rögtön utána. A mindenkor bizalmatlankodó Karagyorgye ugyanis előbb ismerni óhajtotta a választ, melyet Simbschennek fölterjesztésére Bécsből kellett kapnia s mely két hét előtt alig érkezhetett meg.³⁹⁴

Karagyorgye
nézetválto-
zása. Rodo-
finikín nyo-
mára jut a
tárgyalások-
nak. Rodo-
finikín ellen-
munkája,
Topolára
megy.

Pár nap mulva azonban mást gondolt s irt a tábornoknak, de nem oly értelemben, a mint ez utóbbi remélte. Karagyorgye a találkozásnál az osztrák udvar nevében nyilvánított jóindulatra hivatkozván, a határzárlat megszüntetését s a kereskedés akadálytalan folytathatását kérte ez iratában. Ellenben a szerbeknek osztrák oltalom alá való helyezkedéséről nem szólt s általában politikai kérdéseket nem említett.

E levél már előbb felbontva és újból, de csak felületesen lepecsételve került Simbschen kezeibe. Perss ezredes nézete szerint, ki e körülményre figyelemztetvé a tábornokot, a felbontás vagy a tanácstól származott, mely bizalmatlansággal viseltetett Karagyorgye iránt, vagy Rodofinikintől, ki a fővezér minden tettéről tudomást óhajtott szerezni.³⁹⁵

Az utóbbi föltevés kétségkívül több valószínűséggel bír.

Az orosz ügynök, a mint ez másként nem is lehetett, azon volt, hogy minden áron megakadályozza az osztrák befolyás megerősödését Szerbiában. Nem csoda tehát, hogy kutatta a szerb főnökök összeköttetéseit a túlparttal s hogy a köztük s az osztrák hatóságok között fennálló érintkezést szorgosan ellenőrizte.

Rodofinikin ismerte azt a levelet is, melyet Karagyorgye a tanácscsal egyetemben még január 22-ikén Károly főherceghez intézett s melyet Bécsben oly megalégedéssel fogadtak volt. Maga a fővezér közölte azt vele. Sőt arra kérte, hogy írja alá ő is. Rodofinikin felpattant, mondván, hogy ez a „politika“ ellen van s ő mint Oroszország képviselője nem írhat alá idegen hatalmakhoz intézett kérelmet. Erre Karagyorgye bosszúsan kérdezte, hogy mit ért Rodofinikin „politika“ alatt. Sehogysem fért az eszébe, hogy egy

barátságos hatalom ügyvivője mért ne támogathatná s írhatná alá a tőle protegált nemzet kérését egy oly hatalomhoz, melylyel az ő udvara szintén barátságos lábon áll. Rodofinikin azonban már ekkor reá jött, hogy Urosevics és néhány vele barátságban élő főnök igyekeztek Karagyorgyét Ausztria részére megnyerni. Ez okból a tanakodó Karagyorgyét intette is, hogy Ausztriától, mely a semlegesség által kötve van, ne várjon segílyt. Az osztrák udvar különben sem óhajtja Szerbia megerősödését, mert ez esetben a saját területén élő szerbek jórészt átköltöznének hitsorosaikhoz s Ausztria elveszitené alattvalóinak nem csekély számát. Egyébiránt a szerbek mindent, a mire szükségük volt, megkaptak már Oroszországtól s ha valamiben még hiányt szenvednének, azt is meg fogják kapni. Károly főherczegtől pedig ne reméljenek választ Karagyorgye levelére. Urosevics áll elő majd azzal a közleménynyel, hogy a főherczeg óhajtott volna felelni, de tekintettel a politikai viszonyokra, ezt nem teheti; hanem megengedi, hogy Urosevics úgy miként eddig is tette, szállítson nekik titokban löport, olmót s golyókat. Rodofinikin érvei azonban nem gyakoroltak hatást, a levél, mint tudjuk, elküldetett.³⁹⁶

Perss ezredesnek, a zimonyi parancsnoknak, csakhamar tudomására jutott, hogy Rodofinikin olvasta volt a levelét. Az ezredes értesülése szerint Karagyorgye azzal a kéréssel küldötte meg ez okmányt az orosz ügynöknek, hogy ő is írja alá. Rodofinikin természetesen megtagadta e kívánság teljesítését. Karagyorgye azonban nem tudta megérteni, hogy egy barátságos hatalom képviselője vonakodik aláírásával támogatni az ő udvarának védelme alatt álló nép

kérelmét egy oly más hatalomhoz, melylyel amaz szinte barátságban élt. A fővezér nagyon felháborodott e miatt s bizalma Rodofinikinban még inkább megingott.³⁹⁷

Másfelől az orosz ügynököt is bosszantá, sőt aggodalommal tölté el, hogy nem sikerült megakadályoznia a levél elküldését. Úgy látszik az ő kérésére fordult aztán Prozorovszky a bécsi orosz követhez, Kurokin herczeghez, hogy tudomást szerezzen az osztrák udvar szándékáról a szerbeket illetőleg. A követ igen biztató felvilágosítást nyert. Értesülése szerint a bécsi kormány a szigorú semlegességre való tekintetből elhatározta, hogy a fölkelőknek nem ad hadi szerelmet, legföljebb némi élelmet, de azt is csak titokban.³⁹⁸

E válasz nem nyugtatta meg Rodofinikint. Hadzsics és Urosevics látogatásai Belgrádban nagy mérvben felkölték figyelmét. Márczius 30-ikán pedig maga Karagyorgye kereste fel őt s közlé vele, hogy találkozni fog Simbschennel. Ez alkalommal Karagyorgye úgy nyilatkozott, hogy az osztrákok már több ízben óhajtottak találkozni és tárgyalni a főnökökkel s most maga Simbschen jó Péterváradról, hogy értekezzék vele. Megjegyzé még, hogy az összejövetelnek az osztrákok részéről valószínűleg nincs más célja, mint a szerbek által a fa s a marha kivitelére vetett tilalom megszüntetése. Ennélfogva elfogadta Simbschen ajánlatát, remélvén, hogy ez értekezleten ő meg az élelmiszerek szabad bevitelét Szerbiába fogja kieszközölhetni.³⁹⁹ Nem mondott tehát valótlanságot a fővezér az orosz ügynöknek, de nem is mondta el a teljes valóságot. Reá nézve csakugyan a határ megnyitása volt a fődolog. Ekkor azonban már tudta,

hogy a találkozáson más kérdésekről is lesz szó; ám ezeket igen óvatosan elhallgatta.

Néhány nap múlva a Mrtva-sztrázsnál megtartott összejövetel eredménye Rodofinikin tudomására jutott. Nem Karagyorgye beszélte el azt neki, sőt talán éppen azért utazott oly sietve Topolára, hogy elkerülje az orosz ügynökkel való találkozást. Rodofinikin értesülése szerint az értekezés következőkép folyt le. Simbschen főlemlité, hogy mily jótéteményekben részesülhettek a szerbek az osztrák udvar részéről, mely megengedte, hogy éppen akkor, midőn a fölkelés ügye a legrosszabbul állott, hadi és élelmi szerek szállíttassanak a Száván át. Biztosítá aztán Karagyorgyét, hogy a fölkelők jelenleg is teljes mértékben számíthatnak az osztrák udvar jóindulatára, mely kész minden szükségletüket fedezni, ha megígéri, hogy kizárólag Ausztria hívei lesznek. Hasztalan reménykednek a szerbek Oroszországban, így folytatá Simbschen. Az oroszok el fogják hagyni e vidéket s akkor a fölkelők magukra maradnak és megsemmisülnek. Hiszen történt már, hogy orosz csapatok jöttek Szerbiába s ismét eltávoztak. Az orosz sereg most Moldvában van, de nemsokára visszatér hazájába. Hiba lenne bízni az orosz-francia szövetségben, mert e szövetség csak a képzelődés szüleménye. Karagyorgye erre azt válaszolá, hogy háládatos az osztrákoknak, most azonban nincs semmire szüksége, ha pedig lenne, majd készpénzen veszi meg mindazt a mit beszereznie kell. Simbschen még Rodofinikinről tudakozódott, mire a fővezér felelé, hogy nem tudja, mit keres az orosz konzul Belgrádban, mert nem avatkozik az ő ügyeibe.⁴⁰⁰

Bárkitől származott is Rodofinikinnak ilyenén félre-

vezettetése, magától Karagyorgyétól, vagy a főnökök valamelyikétől, kétségkívül ügyesen volt az kieszelve. Simbschen állítólagos megjegyzései a távolfekvő Oroszországról, melyben a szerbek nem bízhatnak s aztán mintegy önkéntes felajánlása az osztrák udvar támogatásának, ha ugyan a felkelők egyedül Ausztria iránt lesznek hűségesek: mindez arra serkentethé az orosz ügynököt, hogy igyekezzék saját kormányától mielőbb a lehető legnagyobb segílyt kieszközölni a szerbek javára. Másfelől pedig Karagyorgyénak látszólag hideg, elutasító válasza elháríthatá a gyanút, hogy a fővezér és főnöktársai komolyan tárgyalnak az osztrákokkal.

Úgy látszik, Rodofinikin nem kétkedett ezen előadás hitelessége felett. Mindazáltal nem enyészett el egyszersmind féltékenysége Ausztria és bizalmatlansága Karagyorgye s ennek meghitt tanácsadói iránt. Maga a tény, hogy a felkelés fővezére találkozott az osztrák határőrvidék parancsnokával és hogy barátságosan segílyről, másrészt pedig hűségről tanácskoztak, azon aggodalmat kelté fel benne, hogyha ez alkalmal eredménytelenül végződött is az első kísérlet, utóbb a viszonyok kényszerítő hatása alatt megújulhat az s végre is az ilyen személyes érintkezésekből a szerbeknek Ausztriához való szorosabb viszonya fejlődhetnék.

Bántotta őt az is, hogy a főnökök az ő tanácsának mellőzésével jöttek össze az osztrákokkal és hogy Karagyorgye a nélkül, hogy őt megkérdezte volna, hirtelen elutazott. Eleinte közönyösséget színlelt Rodofinikin. Úgy nyilatkozott, hogy a szerbek, ha eszük van, csakhamar be fogják látni, hogy mit kell tenniök. A czár különben nem sokat törődik ily kis népecs-

kével, nem is akart egyebet, mint megmenteni a szerbeket a török kegyetlenségektől; most már az ő dolguk, hogy mit cselekszenek. De csakhamar mind szenvedélyesebbé lett az orosz ügynök. Nem bírta többé eltitkolni felháborodását s nyíltan Urosevicset vádolá, hogy Karagyorgyét oroszellenes szellemben izgatja.⁴⁰¹ Ismervén azonban a fővezérnek ingadozó jellemét, remélte, hogy ügyesen csoportosított gyanúsításokkal és ijesztgetésekkel még elvonhatja őt a kezdődő osztrák barátságtól. Hogy e czélt elérhesse, április 17-ikén Karagyorgyéhoz utazott Topolába, a hol aztán nyolcz napot töltött.⁴⁰²

Nem bírnak biztos tudomással a felől, hogy mit végzett Rodofinikin e néhány nap alatt Topolán. Karagyorgyénak egy évvel később, 1809 augusztus 28-ikán, tehát közvetlenül a szerbeket ért nagy csapások után, Simbschenhez intézett levele, ha nem is említi a topolai találkozást, mégis bő világot vet amaz összejövetel tárgyára. E levélben megjegyzi a fővezér, hogy a szerbek egyedül az osztrák udvartól remélnek segítséget és mentséget. Ausztria oltalmát megnyerhetni volt mindenkor óhajtságuk, s ez már rég meg is valósult volna, úgy a mint ő ezt mult évben a Mrtvasztrázsánál Simbschennel megbeszélte s a mint e czél elérhetése végett az egész nemzet nevében szavát is adta. És minden bizonynnyal megtartja szavát, ha éppen Rodofinikin nem beszéli le őket s nem ijesztgeti őket azzal: az osztrák udvar a törököknek fogja kiszolgáltatni a szerbeket, ha hozzá csatlakoznának. Rodofinikin még azt is bizonyítgatá, hogy már teljesen elhatározott az osztrák tartományok felosztása francziák és oroszok között, amazok a Morvaországtól nyugatra, emezek pedig a keletre eső részt tartván

meg maguknak. Ennek következtében a szerbek nem is számíthatnak többé Ausztria oltalmára. „Ily módon sikerült Rodofinikinnak, — e szavakkal végzé levelét Karagyorgye, — bennünket rászedni és szándékunktól elterelni.“⁴⁰³ Minthogy pedig Karagyorgye magatartása úgy Simbschennel, mint általában Ausztriával szemben, közvetlenül a topolai összejövetel után egyszerre megváltozott, kétségtelen, hogy az orosz ügynök ravasz figyelmeztetéseivel és fenyegetéseivel már akkor megtántorította a különben is bizalmatlan és hiszékeny fővezért.

Simbschen és megbízottjai ekkor még nem tudták, hogy tulajdonképpen mi célból utazott volt Rodofinikin Topolára. Sejtették azonban, hogy osztrák-ellenes szellemben fog ott működni s ez némileg nyugtalanítá őket. A tábornok teljesen bizott még ugyan a nagy terv megvalósulásában, de már belátta maga is, hogy a főnökök készsége osztrák uralom alá helyezkedni, jórészt az élelmiszerek hiányában s az általános nyomorban leli magyarázatát. Ennélfogva attól tartott, hogyha a kielégítő segedelem sokáig késnék, a szerbek az orosz védnökség mellett majd még Francziaországhoz is fordulnak oltalomért. Ezt megakadályozandó a Károly főhercegtől nyert engedély értelmében, zimonyi kereskedők által titokban némi élelmet szállíttatott a túlpartra. Nem remélte azonban, hogy ily csekély segítség teljesen megnyerhetné a szerbeket. Ez okból mielőbbi elhatározást kért a főhercegtől a Mrtva-sztrázsánál megbeszélt kérdések felett.⁴⁰⁴

Természetesen Hadzsics és Urosevics sem szüntették be működésüket, daczára Karagyorgye távollétének. Leginkább Mládennel és Milojéval értekeztek,

a kik bizonyosra vették, hogy a fővezér nem másítja meg szavát, hanem Simbschentől sürgősen második találkozást fog kérni, mely alkalommal aztán a felforgó kérdések kedvező elintézését nyerhetnek. Midőn pedig Hadzsics, bár igen óvatosan, Belgrádra irányzá a két főnök figyelmét, Mláden megjegyzé, hogy a császári udvar kész lévén őket oltalmába fogadni, nekik mindegy, vajjon az egyik vagy a másik várat, vagy éppen az egész országot szállják is meg az osztrákok.

Nagy meglepődést szerzett e közlemény az aggódó Simbschennek,⁴⁰⁵ ki most már bizton hitte, hogy rövid időn belül bekövetkezik a vár átadása. Csak az bántotta őt, hogy Karagyorgyétól még mindig nem jött tudósítás. Hogy tehát siettesse a fejlődést, megbizta Urosevicset, írjon ő a fővezérnek Jeftics által, ki, a mint említettük, éppen az ilyen levelezés közvetítése végett maradt Belgrádban. A tábornok egyúttal az Esterházyezredet Péterváradra rendelte, hogy elegendő katonaság felett rendelkezze a megszállás foganatosítására, vagy ha ez még tovább haladna, hogy elnyomhasson egy esetleges parasztlázadást a Szerémségben, mely felől ismét hírek keringtek.⁴⁰⁶

Urosevics e levélben, melyet Simbschen meghagyása folytán Karagyorgyéhoz intézett, már nyiltabban szolt a szerbek viszonyáról Ausztriához, mint azt eddig tévé. Szükségesnek vélte ugyanis a fővezért, ki oly sokáig hallgatott, végre határozott nyilatkozatra bírni. Az osztrákok készek a szerbeknek élelmet és hadiszereket szolgáltatni, a mennyit csak kívánnak, így irt Urosevics. Minthogy azonban az osztrák udvar védnökséget hajlandó vállalni felettük, kell hogy ők is tanúságot tegyenek őszinteségükről. És ezért fel-

Urosevics
Simbschen
névében
tárgyalni
kezd.
Rodofinikin
szerepe.

szólitá Karagyorgyét, győzné meg a császári udvart a felől, hogy a szerbek örökké hű alattvalói lesznek, a mit csak úgy érhet el, ha valami zálogot ad arra nézve, hogy valóban Ausztriához akarnak csatlakozni és hogy megfogadják a bécsi kormány utasításait, melyeknek pontos teljesítése mentheti meg őket egyedül szorongatott helyzetükből. Hogy miből álljon ama zálog, ennek meghatározását Urosevics Karagyorgyéra bízta s végül kérte őt, hogy írjon közvetlenül Simbschennek újabb találkozás végett.⁴⁰⁷

E levél Rodofinikinnak Topolán való tartózkodása alatt érkezett oda. Kétségtelen, hogy a már bizalmatlankodó fővezér maga mutatta meg azt az orosz ügynöknek, hogy a választ is az utóbbinak tanácsa szerint mondotta tollba. Feleletében Karagyorgye röviden említi, hogy megértette azt, a mit Urosevics a főparancsnok nevében vele közölt s csak azon csodálkozik, hogy Simbschen nem maga írt.⁴⁰⁸

E megjegyzés csel volt Rodofinikin részéről, a ki ez által a tábornokot akarta reábirni, hogy személyesen forduljon Karagyorgyéhoz. Az orosz ügynök úgy hívé, hogy megváltozván a fővezér hangulata, majd ezen levél is az ő kezeibe jut és így módjában lesz az osztrák politikát kompromittálni. És Simbschen valóban lépre ment. Írt maga Karagyorgyénak s levelét futár által egyenesen Karanováczra küldte, a hol akkor a fővezér tartózkodott.

Ez iratában Simbschen mindenekelőtt mentegetődzik, hogy multkor Urosevics által iratott. Azért tette ezt, mert hiszen Karagyorgyéval abban állapotak volt meg, hogy minden fontosabb ügyet éppen Urosevics által fog közöltetni. De nem is akart oly fontos tárgyról, melytől az egész nép jóléte függ,

önmaga írni, mert az ily levél kíváncsi egyének kezébe kerülhet, kik ekként a titok tudomására jutnának. Minthogy azonban Karagyorgye sajátkezű levelet vár tőle, most tehát kívánságához képest ír neki s megjegyezvén, hogy a császárnak a szerbek iránt való kegyességéről és jóindulatáról rövid időn meggyőző bizonyítványokat fog adhatni, Karagyorgye jöjjön tehát most már kíséretével együtt Péterváradra, vagy jelöljön ki valamely más találkozási helyet, a hol megállapíthatják mindazon feltételeket, melyek a szerb nép boldogságát, dicsőségét és meglegedettségét biztosíthatják.⁴⁰⁹

Simbschen, kinek nem volt tudomása Rodofinikin cselszövényeiről és Karagyorgye bizalmatlanságáról, természetesen nem is sejté, hogy mily hatalmas fegyvert szolgáltatott e levéllel azok kezébe, kik éppen ama politikát törekedtek meghiusítani, a melyért ő oly buzgón küzdött. Sőt ellenkezőleg, a tábornok meg volt győződve, hogy levele siettetni fogja az óhajtott cél elérését. E reményében megerősíték őt azon hírek, melyeket ez időtájt bizalmasaitól kapott. Hadzsics jelenté, hogy a tanács, a főnökök, Belgrád és Szendrő parancsnokai mind Ausztria mellett nyilatkoztak s a legőszintébb odaadással viseltetnek Ferencz császár iránt.⁴¹⁰

Úgy látszik azonban, hogy Hadzsics, de különösen Urosevics bizalma a szerbek őszinteségében nem volt oly teljes, mint azt Simbschennel szemben feltűntetni iparkodtak. Alig néhány nappal később ugyanis Urosevics azzal az ajánlattal állt elő, hogy Karagyorgyénak 100.000, Mládennek és Milojának pedig egyenként 50.000 forintot kellene biztosítani, a mely esetben nézete szerint a főnökök nemcsak Belgrád várát,

hanem az egész országot is készségesen átadnák. Ezt az ajánlatot Hadzsics is melegen pártolá; Simbschen pedig egyszerűen felterjeszté Károly főherczegnek elhatározás végett.⁴¹¹

Stadion gróf, kinek véleményyt kelle adnia e kérdésben, úgy nyilatkozott, hogy Urosevics ajánlata elfogadható lenne, ha ez által az óhajtott végczél valóban elértnék. Minden attól függ tehát, hogy ez bizony várható-e? Oly néppel van dolgunk, jegyzé meg a külügyminister, mely súlyos harcztot vív lételéért s más hitűekkel szemben sokat megengedhetőnek vél, a mi különben nem tekintetik olyannak. Az Urosevics által javasolt adományokról csak akkor lehet szó, midőn a szerb főnökök már kijelentették, hogy az ismert feltételek alapján készek alkudozásokba bocsátkozni. De ez esetben a jól előkészített sikernek oly gyorsan kell bekövetkeznie, hogy a főnökökre nézve lehetlenné váljék szándékuk megváltoztatása. Ily szellemben írt aztán a főherczeg Simbschennek.⁴¹²

Ez alatt tovább folyt a levelezés Karagyorgye és a tábornok között. A fővezér már május 11-ikén közlé Simbschennel, hogy meghívása következtében kész vele találkozni, de csak mintegy tíz nap múlva, mert jelenleg halaszthatatlan dolgai vannak. Mig egy hét múlva azonban ismét írt és tudatta, hogy a törökök a Drinán át betöréssel fenyegetnek s ezért ő maga ama vidékre siet, hogy személyesen intézkedjék. Nem jöhet tehát a találkozássra. De mivel Simbschen meghívását nagyra veszi s annak megfelelni óhajtana, megbizottakat küld az értekezletre. Írt is már Mladennek és Jefticsnek, a kik hű emberei és meghatalmazta őket, hogy a Simbschen által kijelölendő egyikkel a fenforgó ügyet megbeszéljék és bevégezzék.⁴¹³

A tábornok azonnal válaszolt. Ő sem jelenhet meg, mert Lajos főherczeget várja, ki a határőrvidéken utazik. Maga helyett küldi tehát Perss ezredest, Sztojszavlyevics alezredest, Hadzsicst, a zimonyi polgármestert és Urosevics kereskedőt, a kik bírják bizalmát s a kiket utasított, hogy a Karagyorgye által megnevezettekkel tárgyaljanak és végezzenek. Kéri még a fővezért, legyen rajta, hogy az alkudozás haladék nélkül befejeztessék és pedig ha lehet, az alatt, a míg Lajos főherczeg a határon időzik, hogy a császár azonnal értesítést nyerhessen az eredményről. „Erősítse meg a Mindenható lelketeket, így végzé levelét Simbschen, hogy e fontos ügy általános meglegedésre és a közjó javára sikerüljön“.⁴¹⁴

Lajos főherczeg május 19-ikén Zimonyba érkezett. Üdvözlésére azonnal átjött Miloje 30 főből álló kísérettel. Mindnyájan gazdag öltözetben jelentek meg, turbánnal fejükön, oly ruházattal és fegyverzettel ugyanis, melyeket a törököktől vettek volt el. A fogadtatáson Miloje csak a szerbek tiszteletének és hálájának adott kifejezést, a főherczeg pedig néhány közömbös kérdést intézett hozzá.

Lajos főherczeg a határőrvidéken.

Másnap Mláden jött át a szóvet titkárával, Jefticscsel. Ők is pompás török öltözetben állottak elő, de Mláden már turbán nélkül. Ez utóbbiról a főherczeg már tudta, hogy Karagyorgyétól megbízást kapott a Simbschennel folytatandó tárgyalásokra. A szokásos üdvözlések után a szerb nép háláját tolmácsolá a Ferencz császártól vett sok jótéteményért és megjegyzé, hogy mindnyájan élénken óhajtják Ausztria védnökségét elnyerhetni. Végre pedig átadá a szóvet folyamodását, osztrák területen már régebben lefoglalt némely karabélyok kiadatása végett. A főherczeg

válaszában csak annyit mondott, hogy kérelmük teljesítése maguktartásától függ s hogy ez ügy elintézésével Simbschent bizza meg.⁴¹⁵

Lajos főherczeg május 22-ikén elhagyta Zimonyt s két nappal később létrejött a megbizottak találkozója a Száva partján elterülő bozótban. A szerb küldöttek kérdésére, hogy mily módon s mily feltételek alatt részesülhetnének Ausztria védnökségében, az osztrák biztosok azt válaszolták, hogy tulajdonképpen a szerbek dolga e részben ajánlatot tenni s egyszersmind írásba foglalni azon pontokat, a melyeknek megadásával nézetük szerint kívánságaik teljesítése biztosíthatnák. Mláden és Jeftics erre kijelenték, hogy a bennszülött szerbek között nincs egyetlenegy sem, a ki képes lenne ily okmányt kidolgozni; a máshonnan, leginkább Ausztriából bevándorolt tanult egyéneket pedig e munkával nem bízhatják meg, mert azok mind orosz érzelműek.

E kérdés körül aztán hosszabb vita fejlődött. Mind-egyik fél a másik részt óhajtotta reábirni, hogy nyilvánítsa először kívánságait és feltételeit és pedig írásban. A bizalmatlan szerbek azonban nem tágitottak, hanem járatlanságukat az efféle ügyekben tolván előtérbe, az osztrákoktól várták az első szót. Ezek végre is türelmet veszelve, elősorolták az előnyöket, melyek a szerb népre Ausztria oltalma alatt háramlanának, egyszersmind röviden bár s mintegy csak felületesen jelezték a feltételeket is, melyeknek teljesítésével a védnökséget megszerezhetik.⁴¹⁶ A szerb megbizottak ígérték, hogy mindezt közlik Karagyorgyéval, a tanácscsal s az egész néppel s hogy a választ május 28-ikán megküldik.⁴¹⁷

Simbschen meghatalmazottjai az együttes jelentés-

ben, melyet a találkozásról szerkesztettek, azt állították, hogy a szerbek, úgy látszik, meg voltak elégedve az eredménnyel. Perss ezredes azonban, bár szinte aláírta ama jelentést, vagy mert őszintébb volt társainál, vagy mert helyesebben ítélte meg a viszonyokat s az embereket, nem osztozott e véleményben. Még ugyanaz nap írt külön Simbschennek, figyelmeztetvén őt, hogy a szerbek az összejövetel alkalmával feltűnő bizalmatlanságot s aggályoskodást tanúsítottak. Perssnek úgy tetszett, mintha a szerbeket valaki felbízta volna, hogy törekedjenek teljesen önállóakká lenni s hogy a tárgyalásokat csak azért nyújtják, hogy ez alatt még némi segílyt kapjanak Ausztriától; titkon azonban ellenállásra készülnek. „A végszükség kényszere nélkül, jegyzé meg Perss is, a nélkül, hogy mi komoly és erélyes eszközökhöz nyulnánk, a szerbek sohasem fognak reánk nézve kedvező feltételeket elfogadni“. ⁴¹⁸

Perss valóban jól figyelte meg a szerbek hangulatában beállott változást.

Eleinte, mint tudjuk, Karagyorgye és hívei őszintén óhajtották az Ausztriával való szorosabb viszonyt, ha mindjárt nem is alkottak maguknak tiszta fogalmat arról, hogy mily alakban kell vala annak létesülnie.

Karagyorgye
elhajlik a
tervtől.

Ez a hajlandóság csakhamar szélesebb körökben is gyökeret vert. A Simbschennel folytatott alkudozások, valamint az általa alkalmazott közvetítő egyének folytonos intései és rábeszélései nem maradtak titokban s a többi főnökök között is mindinkább terjedt a rokonszenv Ausztria iránt. E fordulat a szerbiai viszonyokban nem kerülte el Prozorovszky herczeg figyelmét, a ki több ízben aggodalmasan serkenté

Rodofinikint, hogy kövessen el mindent az osztrák fondorlatok meghiúsítására.⁴¹⁹

Rodofinikinnak azonban nem volt szüksége ily biztatásra. Észrevette ő már hónapok előtt, hogy az orosz befolyás veszélyben forog. És hogy ezt elhárítsa, utazott volt már április közepén Topolára. A mint elbeszéltük, sikerült is legalább kételyeket támasztania a fővezér lelkületében. Valóban ez idő óta Karagyorgye már többször fordult tanácsért az orosz ügynökhöz. Ez utóbbi birta reá őt arra is, hogy ne jelenjen meg személyesen a Simbschen által tervezett utolsó találkozón, hanem hogy másokat küldjön maga helyett.

Karagyorgye megingatása kétségkívül jelentős eredmény volt; de Rodofinikin ezzel még nem érte el célját. A fővezér nem mutatkozott hajlandónak nyiltan fellépni az osztrák barátság ellen s így tovább folyt Belgrádban az ellentétes áramlatok hullámozása. Ily viszonyok között Lajos főherczeg megjelenése a határon s két szerb küldöttségnek fogadtatása a főherczeg által végre arról győzte meg Rodofinikint, hogy nem szabad egyedül Karagyorgyéra támaszkodnia, hanem a többi főnökökre is kell hatnia. És ekkor gyors elhatározással erélyes izgatást kezdett, ugyanazon érvekkel élven, melyeket már Topolán használt volt. Beszélt Ausztria megbízhatatlan, önző politikájáról és titkos szándékáról, hogy a szerbeket elárulja a portának. Meggyőzőleg bizonyígtatá az osztrák birodalomnak nemsokára bekövetkezendő felosztását Francia- és Oroszország között és ennek folytán Ausztria teljes elerőtlenedését. Mindezt pedig megtoldá azon határozott kijelentéssel, hogy a felkelők védelmet és segílyt csakis a czártól remélhetnek, kinek hatalma különben is jóval túlszárnyalja az osztrák császáráét.

Az orosz ügynök gondoskodott aztán arról, hogy ezek az ijesztgetések elterjedjenek a nép s különösen a betyárok között is.

Az ilyen híresztelések nagy hatással voltak az élénk képzelődésű, könnyen hívő szerbekre. Nem csoda tehát, hogy az Ausztria felé hajló főnökök is kételkedni kezdtek. Így történt, hogy az utolsó értekezleten Mláden és Jeftics már tartózkodóbbak voltak, mint előbbi alkalmakkor.

Május 26-ikán Rodofinikin magához hívatta Mládent és Jefticset. Valószínű, hogy velök is oly értekezésben beszélt, mint már többekkel s alighanem igyekezett Mládent, kinek haszonlesését és becsvágyát jól ismerte, a személyes érdekek szempontjából is megfélemlíteni. És ekkor Mláden kétségkívül elbeszélte a május 24-iki találkozás lefolyását, mert bizonyos, hogy Rodofinikin pontos tudomással bírt mindarról, a mi ott az osztrák és a szerb megbizottak között tárgyalatott.

Másnap Jeftics átment Zimonyba s a nélkül, hogy Rodofinikin nevét említette volna, közölte Perss ezredessel, hogy ő maga az utolsó összejövetelkor meggyőződött az osztrák császár jóindulatú, barátságos szándékáról, Mláden ellenben, féltvén tekintélyének és hatalmának csorbulását, ezen ügy befejezését halasztani iparkodik. Jeftics mindezt megírta Karagyorgyénak, felszólítván őt, hogy nyilatkozzék azonnal, mily feltételek alatt hajlandó egész nemzetével együtt az osztrák császár védnöksége alá helyezkedni? Remélte a titkár, hogy még a hó végéig választ fog kapni, mert nem kétkedett, hogy Karagyorgye, ki minden önérdektől menten, csakis a nép javáért küzdött, oly föltételeket fog szabni, melyek megfelelnek az osztrák udvar kívánságának.⁴²⁰

Osztrákellenes hangulat.
— Híresztelések osztrák csapatok bevonulásáról.
— Karagyorgye védelmi állapotba helyeztetési Belgrádot.

Vajjon őszinte volt-e Jeftics ez alkalommal, avagy kétszínű szerepet játszott? Az előbbi föltevés több valószínűséggel bír. Mert Karagyorgyének saját nyilatkozataiból tudjuk, hogy bár gyakran ingadozott, igazán mégis csak az Ausztriával való barátságos viszonyt tartotta hazájára nézve üdvösnek. És e fel fogásban osztozott mindenkor Jeftics is. A titkár tehát kétségkívül őszintén szólott; és jogosan hihette, hogy Karagyorgye a tárgyalások kedvező befejezésére határozza el magát, mert ekkor még nem tudta, hogy Rodofinikin besúgásai és ijesztgetései mily mély benyomást gyakoroltak volt a fővezérre.

Mindazonáltal kétséges, vajjon Karagyorgye, bármennyire sikerült is az orosz ügynöknek bizalmatlanságot ébreszteni benne az osztrákok iránt, már akkor elszánta volna-e magát a Simbschennel folytatott tárgyalások megszakítására. De e pillanatban egy újabb fordulat állott elő, mely a kérdésnek ily megoldását elkerülhetetlenné tevő.

Közvetlenül a május 24-iki találkozás után Belgrádban az a hír terjedt el, hogy a túlparton mindenfelől osztrák csapatok gyülekeznek; Rumánál, mely elsánczoltatik, már 80.000 ember összpontosított; Banovczenál pedig készen áll az áthidaláshoz szükséges felszerelés; kétségtelen tehát, hogy az osztrákok már néhány nap múlva átkelnek a Dunán s a Száván s elfoglalják Belgrádot, Sabáczt és Sendrőt.⁴²¹ Gyorsan áramlott szét e hír a fővárosban, mindenütt hívókra találván és pedig annyiival inkább, mert néhány újvidéki és zimonyi szerb terjeszté azt, hitökkel kezeskedvén valódiságáért. Vajjon ezen egyének ama magyarországi szerbek sorába tartoztak-e, kik, mint említettük, minden áron meg akarták aka-

dályozni Szerbiának Ausztriához való csatoltatását, s ezért önmaguk eszelték ki ama hamis hirt; avagy Rodofinikin bírta-e őket annak terjesztésére, ez fel nem deríthető. Bizonyos azonban, hogy az osztrák sereg benyomulásának réme jelentékenyen előmozdítá az orosz ügynök terveinek sikerültét.⁴²²

A fenyegető veszély képzete általános ijedtséget s nagy felháborodást idézett elő Belgrádban s csakhamar a vidéken is. Az Ausztria felé hajló főnökök megfélemlítve, elhallgattak s az osztrákellenes párt került felül. Utczákon és kávéházakban egymást rémitgették az emberek. Majd az osztrák csapatok benyomulásáról volt szó, majd arról, hogy Ausztria a törököket saját területén át fogja Szerbiába bocsátani. Árulást és boszút emlegettek mindenfelé. Hadzsicsot és Urosevicset felkonczolással fenyegették, ha Belgrádba mernének jönni, azzal vádolván őket, hogy eladták az országot Ausztriának. A bátrabbak fennen hirdették, hogy a szerb nép biztosan megállhat az orosz védnökség alatt s megküzdhet nemcsak a törökökkel, de az osztrákokkal is. Mások meg azzal kérkedtek: ám hadd jöjjenek az osztrákok a Szerémség felől, a szerbek meg majd a Bánságba törnek be. A míg a főváros hangulata ekként majdnem óráról-órára lázasabbá vált, néhányan a főnökök közül azonnal a vészes hír fellobbbanása után Karagyorgyéhoz siettek Topolára, erélyes rendszabályokat követelvén tőle. E sürgetésnek a fővezér, saját bizalmatlansága által is ösztönöztetve, nem állhatott ellen s elrendelé a védelmet. A Belgráddal szomszédos kerületekből azonnal fegyveres csapatok siettek a fővárosba. Csarapics 500 legénynyel már május 27-ikén megérkezett s a várat szállta meg. Ágyúkat szereltek

fel, löszert hordtak össze. És folyvást jöttek újabb és újabb csapatok. Számuk néhány nap alatt 6000 főre szaporodott. Azt a pontot, hol az utolsó török háborúban az osztrákok hidat vertek volt, 300 legény szállotta meg, a Duna és Száva mentén pedig pár ezer ember örködött éjjel-nappal. És hirtelen jött, de ez nem bizonyult valósnak, hogy Karagyorgye 12,000 főnyi sereggel és Milenkó Porecsből 4000 emberrel közeledik.⁴²³

Rodofnikin
Karagyorgye
és a tanács
útján vissza-
utasító leve-
let írat Simb-
schennek.

Daczára ez erőfeszítésnek, a szerbek ellenállása alig tarthatott volna hosszasan, ha csakugyan oly hatalmas osztrák sereg támadta volna meg a tartományt, a minőről a hír szólt. Tudta ezt Rodofnikin és tudta azt is, hogy Ausztria nem tervezi Szerbia elfoglalását. Belátta az eszes orosz ügynök, hogy ha a szerbek minden igaz ok nélkül, több időn át, fegyveres csapatokat összpontosítanak az osztrák határon, ez oly kihívása lenne a császári kormánynak, hogy ez utóbbi végre is kényszerülne megszállani az országot, a mi ellen aztán ily körülmények között Oroszország sem szólalhatna fel. Rodofnikinnak nem is az volt a célja, hogy a szenvedélyek felkorbácsolásával tényleges összeütközést idézzon elő a szerbek s a szomszédos birodalom között, hanem hogy meggyőztassa Karagyorgye tárgyalásait Simbschennel s ekként megakadályozza az osztrák befolyásnak békés úton való meghonosodását Szerbiában. A mint tehát látta, hogy sikerült a szerbeket felizgatnia a monarchia ellen, azonnal hozzáfogott valódi tervének kiviteléhez. Karagyorgye és a tanács nevében választ készített Simbschennek május 4-ikén kelt s a fővezérhez intézett levelére, melyet főntebb ismertettünk. Rodofnikin francziául írta e választ s Obrádovics Doszitej

által fordíttatta szerb nyelvre. Ily alakban azután elküldé Topolára Karagyorgyénak, ki azt ott május 30-ikán aláírta. Két nappal később a tanács is megerősíté ez okmányt, mely ekként felszerelve mint a Karagyorgye s a tanács felelete jutott Simbschen kezébe.

Ha nem tudnók is, úgy orosz, mint osztrák forrásokból, hogy Rodofinikin készíté e feleletet, annak tartalma és formája azonnal elárulná a szerzőt. De egyszersmind kitűnik abból az is, hogy Karagyorgye, habár engedett is az orosz ügynök unszolásainak, teljes bizalommal még sem viseltetett iránta.

E levélben Karagyorgye mindenekelőtt hivatkozik arra, hogy Simbschen kétségkívül ismeri az okokat, melyek a szerbeket fölkelésre indították, valamint az előnyöket is, melyeket a fölkelők lassanként kivívtak, úgy hogy tetemes számú idegen alattvaló is csatlakozott az ő zászlójukhoz.

Ezután megemlíti, hogy Sándor, czár győzelmes serege alig hogy benyomult Moldvába és Oláhországba, azonnal oltalmazta és támogatta az oroszokkal egyhitű és rokon fajú szerbeket. A czár, ezen felül, az ő kérelmükre Rodofinikin személyében még tanácsadót is küldött hozzájuk.

Elmondja továbbá, hogy midőn Napoleon közvetítése mellett az orosz birodalom s a porta közt békealkudozások kezdettek, — a szerbek teljes megnyugvással ama két nagy uralkodóra bízták jövőjük megalapítását s erről értesítették a portát is. Nem is gondoltak egyébre, mint hogy utódjaik számára szilárd és kedvező törvényes állapotot teremtsenek s általában, hogy megvessék az ország politikai lételének alapját, védnökük Sándor czár és Napoleon biz-

tositéka mellett. Ez egyedüli vágyuk, erre a célra irányul minden törekvésük.

Mindazonáltal, így folytatja, a szerbek a fölkelés egész tartama alatt azon voltak, hogy el ne veszítsék Ferencz császár kegyes jóindulatát, s ez okból mindent kerültek, a mivel elégedetlenségét fölkelthették volna. Utal azután arra, hogy midőn őt Simbschen találkozásra hívta fel, ő azonban a törökök előnyomulása miatt nem mehetett, maga helyett Mládent és Jesticset küldé, úgy híván, hogy különben is csak a határforgalmat s a kereskedést illető tárgyakról lesz szó. Megbizottjainak jelentése szerint azonban a tábornok által küldött egyének azt követelték, hogy a szerbek az osztrák császár uralma alá helyezkedjenek, váraikba osztrák csapatokat fogadjanak be s mindezt ők maguk írásban kérjék a császártól.

Ez a követelés, így ír tovább Karagyorgye, mélyen megdöbbsenté őt. Mert sem ő, sem a szerb nép, mely éppen felszabadulásáért ontá véré, erre reá nem állhatnak. De még ha el is fogadnák, az ily egyezmény, az orosz s a francia uralkodók jóváhagyása nélkül, a kiknek kezeibe tették le a szerbek sorsukat, érvénytelen lenne. És ezért Karagyorgye nem is kételkedik, hogy az osztrák megbizottak nem Simbschen szándékát, nem is a bécsi udvar utasításait tolmácsolták, hanem buzgalmuk által elragadtatva, önhatalmúlag cselekedtek, remélvén, hogy ez által a császárnak kedves szolgálatot tesznek.

Végre Karagyorgye azon reménynek ad kifejezést, hogy Simbschen nem veendi rossz néven e választ, s nem is vonja meg a szerbektől rokonszenvét, sőt úgy mint eddig, pártolandja ügyüket a bécsi udvarnál, hogy ezentúl is részesülhessenek annak kegyeiben.

A senatus pedig egy záradékban kijelenté, hogy mindarra nézve, a mi a levélben foglaltatik, a fővezérrel egyetért.⁴²⁴

Rodofinikin fényes diadalt aratott. A Karagyorgye és a tanács által Simbschenhez intézett levél véget vetett a tábornokkal folytatott alkudozásoknak. Határozottan, sőt némileg gúnyosan jelentik ki a fővezér s a szövet, hogy a szorosabb viszonyról Ausztriával hallani sem akarnak s egyedüli vágyuk, hogy a nemzet jövője az orosz védnökség alatt biztosíttassék. Valóban e válasz a legridegebb visszautasítása volt az osztrák részről tett ajánlatoknak. E tagadhatatlan ténynyel szemben nem birt többé fontossággal az a körülmény, hogy Rodofinikin szerkesztette a levelet, hogy tőle származott az orosz védnökség dicsőítése s a kicsinylés, mely az osztrák törekvéseket érte. És nem birt jelentőséggel az sem, hogy a mint ez okmányból kitűnik, Karagyorgye elhallgatta Rodofinikin előtt a Mrtva-sztrázsánál folytatott megbeszélés valódi tárgyát s csak a május 24-iki összejövetel eredményét közölte vele. Mert daczára mindennek, a levél végén Karagyorgye neve és a tanács megerősítő záradéka állott és így ez irat tényleg és alakilag is a szerbek nézetét tolmácsolta. És mint ilyen, kétségkívül nevezetes határozatot képezett az osztrák s az orosz politika közt folyó versengésben s egyelőre legalább azon czél megchiúsulásáról tett tanúságot, a melynek elérése Simbschen legfőbb feladatát képezte.

Érezte ezt a tábornok is, és jelentésében, melyet a bekövetkezett fordulatról Károly főherceghez intézett, nyíltan bevallá, hogy most már minden további alkudozás lehetetlenné vált. Egyszersmind szigorúan betiltotta az összes kereskedelmi és személyes forgal-

Simbschen
jelentése. —
Ferenoz osá-
szár és király
neheztelése
Károly fő-
hercegre,
az aközé
elejtése.

mat a két part között Rácsától Zimonyig. Ezen felül még több más erélyes rendszabály életbeléptetését is ajánlotta. Nem bizván a határőrök hűségében, a part mentén rendes csapatokat óhajtott elhelyezni. A teljes határzárlat mellett még szükségesnek vélte, hogy az élelmiszerek kivitele Szerbiába halállal büntetessék; továbbá, hogy a szerb földön tartózkodó szökevények azonnal hazatérésre szólittassanak fel, ha pedig nem engedelmeskednének, vagyonuk koboztassék el; végre, hogy a Magyarországból származó s a belgrádi szövetnél alkalmazott Obradovics, Szávics és Zsivkovics, valamint a rumai Filippovics törvényen kívül helyeztessenek. Ha mindez elrendeltetik, így ír Simbschen, a szerbek, kik csak Rodofinikin megvesztegetésének és ámtításainak engedtek volt, valószínűleg már egy hónap mulva más nézetre térnek s az egész nép föltétlenül aláveti magát Ferencz császárnak.⁴²⁵

Ez a még mindig reménykedő felfogás, Simbschen részéről nem volt pusztá fogás, hogy mentse magát kormánya előtt, s hogy a kudarczot leplezze. Legmeghittebb bizalmasa, Hadzsics, ugyanis még pár nappal a válasz elküldése előtt jelenté, hogy ily okmány van készülöben, hogy Karagyorgye vonakodik azt aláírni, de hogy Rodofinikin és pártja a legvakmerőbb fenyegetésekkel fogják őt kényszeríteni erre; mindazáltal a főnökök közül többen még mindig óhajtják az Ausztriával való egyesülést.⁴²⁶ Ily körülmények között Hadzsics nézete szerint erélyes föllépés szükséges, s ez esetben a szerbek csakhamar észre térnének.

Simbschennek tehát, ki mint tudjuk, Hadzsics iránt föltétlen bizalommal viseltetett, valóban volt némi oka hinni, hogy úgy a megfélemlített fővezért, mint

az elámitott és felizgatott tömeget, szigorú rendszabályokkal más véleményre térítheti.

Bécsben azonban nem így gondolkodtak.

Károly főherczeg, ki minden egyes esetben meghallgatta a külügyminiszter tanácsát, a császárt csak ritkán és igen felületesen értesíté az alkudozások menetéről. Meglehet, hogy csak az ügy befejezésének időpontjára halasztotta a kimerítő tudósítást; de valószínűbb, hogy attól tartott, hogy bátyja majd aggodalmakkal s kételyekkel áll elő éppen akkor, midőn erélyes és gyors cselekvésre lenne szükség. A császár azonban észrevette e tartózkodást és írásban utasítá a főherczeget, hogy értesitse őt a történetekről. E felszólítás következtében Károly előterjeszté Simbschen jelentését a Karagyorgyéval folytatott beszélgetésről, de egyebet nem. Ferencz császár ezzel nem elégedett meg, hanem látni kívánta az alkudozásokra vonatkozó iratokat. A főherczeg csak június 3-ikán engedelmeskedett e parancsnak. Fölötte kellemetlen hatást gyakoroltak a császárra az április 14-ikén és május 24-ikén kelt utasítások, melyek, mint emlékezünk, szükség esetén Simbschent Belgrád megszállására hatalmazták fel anélkül, hogy engedély kieszközlése végett előbb Bécsbe kellett volna fordulnia. Ferencz nyíltan kifejezést is adott e miatt elégedetlenségének, komolyan emlékeztetvén öcscsét, hogy ily fontos ügyben nem lett volna szabad az ő tudta és jóváhagyása nélkül cselekednie, ha mindjárt megnyerte volt is a külügyminiszter beleegyezését. De nemcsak boszankodott a császár, hanem aggódott is. Június 5-ikén ismét ír Károlynak, annak elrendelésére szólítván fel őt, hogy Simbschen Belgrád megszállását illetőleg ne merjen bármit is tenni előleges megkérdezés nélkül,

mert a császár beható megfontolás után magának tartja fenn a döntést e kérdésben s még a Stadion gróf véleményét is hallani kívánja.⁴²⁷

Természetes, hogy ezen elhatározás következtében többé szó sem lehetett a Simbschen által ajánlott erőszakos rendszabályokról. Annyival kevésbbé mutatkozott hajlandóság Bécsben ily erélyes föllépésre, mivel még diplomatai kellemetlenségek is támadtak ez ügyből.

Sebastiani
fondorkodása
a portánál.
— Kurokin
herceg fel-
mutatja Sta-
dionnak
Simbschen
levelét. —
Stadion men-
tegetődzése,
a hibát
Simbschenre
hárítja.

Stürmer báró, az internuntius, április 25-ikén jelenté, hogy a franczia követ, Sebastiani, óvatosságra inté a portát az osztrák udvarral szemben, mely utóbbi, a követ állítása szerint, a szerb fölkelőkkel való egyesülés céljából, fegyvert osztogattat ki a szerémségi nép között.⁴²⁸ Kellemetlenül hatott e hír Bécsben. Mert ha könnyen megczáfolható volt is, Konstantinápolyban bizalmatlanságot ébreszthetett s ennek következtében Belgrád és Orsova megszállásának terve újabb akadályokba ütközött volna.

Még kényelmetlenebb vala az osztrák kormányra egy másik diplomatai lépés. Kurokin herceg, a bécsi orosz követ, közölte Stadionnal Simbschennek május 4-ikén Karagyorgyéhez intézett levelét. E levelet Rodofinikin küldte meg Prozorovszkynak s így került az Kurokin birtokába. A herceg igen barátságos módon, de felvilágosítást kért e tárgyban. Stadion nem tért ki e kívánság teljesítése elől. Elismerte, hogy folytak tárgyalások Belgrád és Zimony között, nem tagadta azt sem, hogy a szerbek megemlíték Ausztria védnökségét is, de mint aztán kiderült, csak azért, hogy ekként könnyebben elérjék a reájuk nézve fölötte nyomasztó határzárlat megszüntetését. Egyáltalában úgy tünteté fel a dolgot, mintha a

Karagyorgye által kijelölt megbizottak néhány zimonyi ismerősükhöz fordultak volna, kik azután önhatalmúlag kezdettek amazokkal alkudozást, melynek tárgya azonban sohasem hatolt e kis körön túl. Főlemlité még Rodofinikin barátságtalan, ravasz viselkedését, melynek nem lehetett más czélja, mint hogy zavarba ejtse az osztrák kormányt.⁴²⁹

Stadion kétségkívül ügyesen mentegetődzött, mind-
azáltal érezte, hogy nem sikerült meggyőznie sem
Kurokint, sem az orosz kormányt.⁴³⁰

De éppen ez okból természetes volt, hogy mielőbb
és véglegesen befejezni óhajtotta a kellemetlen szerb
ügyet. Minden hibát Simbschenre hárított, a ki meg-
hittjei, Hadzsics és Urosevics által tévútra vezetve,
idő előtt cselekedett s a helyett, hogy csak élőszóval
tárgyalt volna, írásbeli biztosításokat adott, mely kö-
rülmény lehetetlenné teszi az egész dolognak egy-
szerű eltagadását. Úgy vélte a külügyminister, hogy
Simbschen igen szigorú dorgálást érdemel, sőt talán
helyes lenne őt elmozdítani a szlavóniai parancsnok-
ságtól. Mindenesetre utasítani kell őt, hogy Urose-
vicset és Hadzsicsot távolítsa el környezetéből azon-
nal, feltűnő módon, hogy így ezek tűnjenek fel a
valódi vétkesekül. Az erélyes rendszabályokat pedig,
melyekkel a tábornok a szerbeket még talán meg-
nyerhetni remélte, határozottan rosszalta Stadion. Az
ilyenek nézete szerint csak föltűnést kelthetnének, a
mi minden áron kerülendő. És ezért javasolta, hogy
Simbschen egyedül a fegyverekre s a hadi szerekre
vetett tilalmat tartván fenn szigorúsággal, egyébként
a forgalomban a két part közt csak azon megszorí-
tásokat rendelje ismét el, melyek már május 31-ike
előtt is léteztek.

Simbschen
tábornok és
Károly főher-
ceg, ki men-
tőleg bánk
vele. — Simb-
schen védel-
me, megszűn-
tetli a határ-
zárlatot.

Károly főherczeg elfogadván a minister nézeteit, megdorgálta ugyan Simbschent könnyelműségéért, de különben eléggé szelíden bánt vele. Elmozdítására természetesen nem is gondolt, a császárral szemben pedig még mentegette is. Nem alaptalanul jegyzé meg a főherczeg egyik előterjesztésében, hogy a szerbek hosszas és érett megfontolás után önmaguk kérték a császár védnökségét s hogy egy küldöttségük még Lajos főherczeg előtt is ezen óhajításuknak adott kifejezést. A tábornok tehát, a ki iránt a szerbek mindenkor a legnagyobb bizalmat tanúsították, jogosan hihette, hogy őszintén vágnak Ausztria ortalma alá helyezkedni. És végre a főherczeg keserűen így szól: Oly ravasz és hűtlen viselkedéssel pedig, a minőt a szerbek ez alkalommal mutattak, egyetlen népet sem lehet eleve gyanusítani.

Mindazáltal nem mondott le minden reményről. Bizott abban, hogy kedvezőbb körülmények között, majd ha a szerbek meggyőződtek az osztrák ortalom nélkülözhetetlenségéről, ismét tér nyílik újabb alku-
dozásokra. ⁴³¹

A főherczegtől kapott utasítások természetesen igen leverőleg hatottak Simbschenre. Igyekezett is hosszabb jelentésben igazolni működését. Elbeszélte összefüggőleg az egész ügy menetét, s különösen hangsúlyozta a Rodofinikin s néhány osztrák-szerb híreszteléseiből származott akadályokat, melyek, a nélkül hogy azoknak elhárítása hatalmában állott volna, törekvéseit végre is meghiusították. A tábornok jól védelmezte magát, de ha remélte is, hogy ekként megmenekül a kegyvesztés fenyegető veszélyétől, érezte azt is, hogy az ügyet illetőleg a bécsi kormány nézetét többé nem változtathatja meg. En-

nélfogva engedelmeskedett a parancsnak s visszavonta a határzárlatra vonatkozó szigorú rendeleteit. Egyszersmind egy más intézkedését is hasonló sors érte. Simbschen ugyanis csakhamar azután, hogy megkapta Karagyorgyénak május 30-ikán kelt levelét, felszólítá a szerbeket, hogy az Ausztria és Oroszország között fennálló katonai egyezség értelmében szolgáltatassák ki az osztrák szökevényeket. Tette pedig ezt azon indokolással, hogy a fölkelők eddig mindig az orosz védnökségre hivatkoztak s ezen ürüggyel tagadták meg a szökevények kiadását. Simbschennek természetesen ez az intézkedése sem nyerte meg a bécsi kormány tetszését s így erről is le kellett mondania.⁴³²

Nemsokára a szerbek is szétbocsátották a Belgrádban s a part mentén összpontosított csapatjaikat.⁴³³

A míg Belgrád megszállásának terve ekként végkép meghiusult, az Orsova átadását célzó törekvések sem vezettek sikerre. Duka tábornoknak a február 18-iki utasítások értelmében mindenekelőtt oly megbízható egyénről kellett gondoskodnia, a ki képes volt akár közvetve, akár közvetlenül Redzsep pasára befolyást gyakorolni. Az oláh-illyr határőrvidéken szolgáló Weinzierl őrnagynak, kit a tábornok ezen ügygel megbízott, sikerült is a Redzseppel üzleti viszonyban álló orsovai kereskedőt, Fókát, reábirnia, hogy kezdjen bizalmas tárgyalásokat a pasával.

Orsova átadásának terve. — Sikertelenség.

Fóka igyekezett Redzsepet meggyőzni a felől, hogy az oroszok és szerbek közeledésének nincs egyéb célja, mint hogy körülfogják s megadásra kényszerítsék az orsovai várat. Ennek pedig csakhamar be is kell következnie, mivel a rossz karban levő vár ellen nem állhat s már az élelmiszerek is fogyatékán

vannak. A pasa tehát saját jól felfogott érdekében cselekednék, ha elhagyván az erősséget, ingó vagyonával biztos helyre vonulna vissza.

Noha a kereskedő több ízben előállott látszólag jóindulatú tanácsaival, hatást nem ért el. A ravasz török mindig úgy felelt, hogy mind az, a minek bekövetkeztét Fóka előrelátja, valóban megtörténhetik. Ő azonban nem igen hisz a háború megújulásában. De különben is, a mig Ausztria semlegessége fennáll, az oroszok és szerbek nem keríthetik be a várat s ha ezt részben meg is kísértenék, az osztrák partról még mindig kapna élelmi szereket. Semmi ok sem kényszeríti őt tehát arra, hogy elhagyja a várat. Egyébiránt remélte Redzsep, hogy a nagyvezér előbbutóbb segítségére jő s hogy ekkor minden veszély elhárul Orsováról.

A pasa, daczára minden rábeszélésnek, megmaradt véleménye mellett. Nem is mutatott kedvet a vár átadására az osztrákoknak, sőt úgy látszék, el vala tőkélve, hogy védelmezi azt még erősebb támadás ellen is.⁴³⁴

És így a nagy tervnek Orsovára vonatkozó része is kivihetetlennek bizonyult.

Gr. Stadion
nézete a megszállásról.

Ferencz császár, miként ezt már június 5-ikén Károly főherczeghez intézett leiratában jelezte volt, valóban felszólítá Stadiont, hogy az egész megszállási ügy fölött mondjon véleményt. A külügyminister május 10-ikén kelt fölterjesztésében felelt meg a császár rendeletének. Stadion mindenekelőtt utalt arra, hogy a megszállás lehetőségéről a jövőben egyáltalán nem nyilatkozhatik, mert az a megvalósítás időpontjától s az akkor fenforgó viszonyoktól és körülményektől függ.

A mi már Belgrádot illeti, mindent akként kellene előkészíteni, hogy a csapatok bevonulása, ha majd arra kerül a sor, még azon esetben is sikerüljön, ha a szerbek az utolsó pillanatban megváltoztatnák szándékukat. Ily előkészületek azonban még nem tétettek.

Ezenfelül a külügyek szempontjából két hatalom, t. i. az orosz birodalom és Franciaország magatartása érdemel kiváló figyelmet. Ha azon időben, midőn majd a szerb főnökök felajánlják Ausztriának a várat, Napoleon még mindig ragaszkodnék a török birodalom felosztásának ismert tervéhez, nem lenne nehéz meggyőzni őt a felől, hogy Belgrád megszállása által a porta ellen irányzott hadi műveletek nagy mértékben megkönnyebbítenének. Ha azonban a francziák császára akkor már ismét barátságosabb indulattal viseltetnék Törökország iránt, úgy a megszállást, mint ezen hatalomnak tett szolgálatot lehetne feltüntetni, mint hogy ennek következtében a lázadó szerbek elvesztenék a várat, mely utóbb a törököknek visszaadatnék. Egyébiránt minden attól függ, hogy mily viszony létezik azon időtájt az osztrák és a francia kormányok között; továbbá, hogy a vár megszerzésére fordított erő kifejtés nem gyöngítene-e Ausztriát nyugoti és éjszaki határain s végre, hogy a Belgrád megszállásából származó áldozatokat ellensúlyozzák-e a remélhető előnyök?

Nem csekélyebb fontossággal bír e kérdésben Oroszország. Az általános politikai helyzetre való tekintetből semmi sem oly kívánatos Ausztriára nézve, mint hogy őszinte egyetértésre jusson ama hatalommal. E nagy czélnek alá kell rendelni a kisebb érdekeket. Ámde, ha az orosz-török háború még nem szűnt meg,

midőn a megszállás kérdése felmerül, a szentpétervári kormány ellenséges tényül tekintené az osztrák csapatok bevonulását Belgrádba, minthogy ezáltal a szerbek haderejének egy része elvonatnék a portával folytatott küzdelemtől. Ellenben, ha a béke már akkor létrejött, úgy kétségkívül Szerbia sorsa is eldőlt s Ausztria legalább egyelőre nem foglalkozhatnék a belgrádi vár sorsával.

Különben is sem Karagyorgye, sem Redzsep aga nem tettek eddig oly nyilatkozatot, mely azon reményre jogosíthatna, hogy hajlandók átadni Belgrádot és Orsovát. Ily körülmények között tehát nem az a főkérdés, hogy Ausztria elfogadja-e a két vár birtokát, ha az felajánlatnék, hanem hogy mit kellene tenni, ha az oroszok megkísérlenék Belgrádot vagy Orsovát elfoglalni. Ez azonban oly fontos kérdés, hogy ennek eldöntése Stadion nézete szerint még érettebb megfontolást igényelt.⁴³⁵

A külügyminister hosszadalmas fejtegetéseiben óvatosan került tehát minden határozott nézetnyilvánítást. Csak kételyeket fejezett ki, de ezek világosan elárulták, hogy megdöbbenve Simbschen kudarcza fölött, tulajdonképen ellenzett minden oly cselekedetet, mely Károly főherczeg kedvencz tervének folytatását eredményezte volna. Ez a felfogás megfelelt a császár nézeteinek is. Természetes ennél fogva, hogy a bécsi kormány lemondott a két vár birtokba vételének eszméjéről.

Meghiúsult tehát a nagyfontosságú vállalat, mely ha sikerül, az egész XIX. századra kiható lényeges változást idézett volna elő Ausztria helyzetében a Balkán-félszigeten.

3.

A míg Simbschen Karagyorgyéval és főnöktársai-
 val Ausztria védnöksége és Belgrád megszállása felől
 alkudozott, nem szűnt meg a Szerbiából kiinduló tit-
 kos izgatás, mely a monarchia területén élő óhitű
 népesség felbujtogatását czélozta s 1807 tavaszán,
 mint tudjuk, a vogányi lázadásra vezetett volt.

Szerb izgatás
 1808-ban
 Szerém-ben.
 — Sztanoje
 Glavas.

Az 1808. év kezdetétől fogva mindinkább szapo-
 rodtak a jelek, melyek arra mutattak, hogy szerb
 részről ismét mozgalom szittatik a határőrvidéken s
 a szomszédos magyarországi megyékben.

Többször megemlékeztünk már Sztanoje Glavas-
 ról, az egykori rablóról, ki a fölkelés harcaiban ki-
 tűnt bátorsága által s némi hirre tett volt szert. Ez a
 nyughatatlan harambasa folyvást kalandos vállala-
 tokon tünődött, melyekből újabb dicsőség, de egy-
 szersmind zsákmány is jutott volna számára. A szlo-
 bodzsiai fegyverszünetet követő békésebb viszonyok
 közepett, az anyagilag is teljesen kimerült Szerbiában,
 egyelőre nem nyílt tér tettvágának. Nem csoda tehát,
 hogy tekintete a határőrvidék és Dél-Magyarország
 szerbek lakta gazdag vidékei felé fordult.

Az 1808. év január elején Glavas Belgrádba jött
 s megjelenvén a tanács ülésén, ott meglepő tervvel
 állott elő. A szerémi jobbágyok újból keserűen pa-
 naszkodnak, így szólott Glavas. Meggyőződtek a felől,
 hogy az a bizottság, mely a megyei s az uradalmi
 tisztek tetteinek megvizsgálására küldetett volt ki, s
 melynek a lakosok előadták volt sérelmeiket, kedve-
 zőtlen, pártos szellemben tett jelentést. Bizonyság
 erre, hogy maga Sztratimirovics is, kit a nép megkért
 volt, utazzék ez ügynek elintézése végett Bécsbe a

császárhoz, eredménytelenül tért onnét vissza. És most a metropolita fél saját nemzetétől, mert nem sikerült kieszközölnie a császár nevében ígért amnestiát s nem tudta reávenni a magyar országgyűlést, hogy tárgyalja a panaszokat. A Bánságban, Szerémben és Bácsmegyében lakó szerbek, kétségbe esve, készek újra felázadni, ha a hős szerb nemzet segíti őket s fegyvert ad nekik. Glavas maga ajánlkozott e mozgalom vezéréül s csak 10,000 embert kért a tanácstól, hogy túlparti vérrokonaik segítségére mehessen. A siker kétségtelen. Ismer ő minden utat és ösvényt. Ha átlépi a Szávát s a Dunát, annyian csatlakoznak majd hozzá, hogy csapatja rövid időn belül 100,000 főre szaporodik. És mielőtt még egyetlen osztrák sereg megmozdulhatna, elég fegyvert, lőszert és ágyút szerez ő a várakból, melyeknek minden esetre könnyű szerrel, lövés nélkül juthat birtokába. Az ekként elfoglalt országrészekből pedig, nemcsak sok aranyat és ezüstöt nyerhet a szerb nemzet, hanem megmérhetetlen mennyiségű élelmiszert is, úgy hogy aztán erélyesen folytathatja a háborút a törökök ellen s Oroszország segélyével ki is űzheti őket Európából.

Karagyorgye
nézete Glavas
előadásáról.

Úgy látszik, hogy Glavas szavai mély benyomást tettek a tanács tagjaira. Csak Karagyorgyét nem tántorították meg, a ki szükségesnek vélte, hogy azonnal szembeszálljon e képtelen tervvel.

Mindenekelőtt ostobának és rabló harambasának szidalmazta Glavast, azután pedig így szólott: ha testvéreink és hitsorsosaink a Bánságban, Szerémben és Bácsban elnyomattatva érzik magukat, jöjjenek át hazájukba, Szerbiába, s velünk együtt űzzék ki a törököt Boszniából és Bulgáriából. A míg ez meg nem történik, nem lehet a régi szerb birodalom helyre-

állítására gondolni. Ha mindjárt a szerbek egyesítése Magyarországon, Szlavoniában és a Bánságban könnyen sikerülhetne is, mindazáltal ezek az országok, melyek jelenleg Szerbiának éléskamarái, e közben elpusztíttatnának, Szerbia pedig ekként megfosztatnék a lehetőségtől, hogy önmagát s a várt orosz csapatokat élelmezhesse s a háborút folytathassa. De nem is lenne tanácsos megsérteni az osztrák császárt, a ki Napoleonnal a legjobb egyetértésben és barátságban él. Különben, így végzé Karagyorgye, ő nem ért a politikához, csak a háború viseléséhez. A politikát teljesen átengedi a tanácsnak. De figyelmezteti a főnököket, hogy ne kövessenek el hibát és ne vezéreltessék magukat haszonlesés vagy egyéb melléktekintetek által, mert ha valamelyiket közülök ilyesmin éri, annak háza elibe akasztófát állíttat s magát a gazdát arra fel is húztatja.

A fővezér erőlyes felszólalása teljesen elmosta a hatást, melyet Glavas idézett volt elő s a kalandos terv nem talált pártolásra a tanácsban. ⁴³⁶

De ezzel nem értek véget a titkos üzemek.

Egyidejűleg Glavas föllépésével, hat határőrvidéki szökevény Belgrádban összebeszélt, hogy jövő tavasszal átmennek Szerémbe s ott újból lázadást szítanak. Maguk e szökevények beszélték, hogy többen a főnökök közül biztatták őket e vállalatra, sőt maga Rodofinikin is, a ki egy zászlót adott nekik. ⁴³⁷

Hírlélek. —
Gyanús nyilatkozatok.

A tavasz beálltával aztán mind komolyabb szint öltöttek a lázadási előkészületekről szóló hírek. Április elején Simbschen megbízható forrásból arról értesült, hogy a délvidéken egy orosz pap utazgat s hogy a Belgrádban tartózkodó szökevények arról sutognak, hogy osztrák területen már 17,000 ember áll készen

s csak arra vár, hogy mintegy 100 fegyveres jöjjön át Szerbiából. Ha ez megtörténik, mindnyájan azonnal fellázadnak, Péterváradot megtámadják s ha sikerül az erősséget elfoglalniok, tovább vonulnak az ország belsejébe.⁴³⁸

Simbschen nem hitte ugyan, hogy ily nagymérvű készülődés elkerülhetne volna az ő figyelmét, mindazáltal eléggé fontosnak tartá e hírt, hogy még idejében védelmi rendszabályokhoz nyuljon. Ekkor rendelte az Eszterházy-ezredet Péterváradra, annak egyes osztályait szétosztván a vidéken.*

Ezen intézkedésével valóban nagy bajnak vette elejét a tábornok. Már ismét gyanus és aggasztó nyilatkozatok keringtek a nép között. Nem kellett volna abbahagyni a lázadást, hangzott több felől, hiszen az Oroszországra és Szerbiára való tekintet megmentette volna a lázadókat a szigorú büntetéstől. Egyszersmind bujtogatók is jelentkeztek. Egyet közülök elfogtak, többen a péterváradi erdőkbe menekültek.⁴³⁹

Márkovic
Radojca ki-
sérlete.

Nem volt tehát alaptalan az a föltevés, hogy a folytonos izgatás következtében s a túlpárti szerbek segélyével végre mégis nagyobb mozgalom keletkezhetnék a határőrvidéken s a szomszédos területen. Ez az aggodalom nemsokára bizonyossággá vált. Az ismeretes Icskó Péter, a ki, mint emlékezünk, birta Karagyorgye és a tanács bizalmát s több ízben diplomatiái küldetéseken is alkalmaztatott, időről-időre Simbschent is értesíté titokban mindarról, a mi Szerbiában történt.

Icskótól származott ez alkalommal is a tudósítás, hogy június folyamán általános lázadás fog kitörni Szerémben a gróf Brunswick-féle uradalom falvaiban,

* Az Eszterházy-ezrednek, mint tudjuk, e mellett még más rendeltetése is volt, t. i. Belgrád esetleges megszállása.

Zimonyban és Ujvidéken. És valóban e mozgalom előkészítése végett május elején kivándorlottakból és szökevényekből álló 30—40 főnyi csapat jött át Szerémbe a Vogányból elmenekült tanító fiának és bizonyos Márkovics Radojcza harambasának vezetése alatt. De ekkor már az Odescalchi, Pejacsevics és Brunswick-féle birtokokat mindenütt katonaság szállotta volt meg és így a betörők nem valósíthatták meg szándékukat. Midőn pedig a megyei közegek egy Szerbiából visszatért szökevény huszárt agyonlőttek s egy másikat megsebesítettek, és a péterváradi ezred területén egy összezapás alkalmával Radojcza elesett, a csapat többi tagjai visszatértek Szerbiába még a lázadás megkezdésére kitűzött nap előtt.⁴⁴⁰

Ez már komolyabb kísérlet volt, mely kétségtelenül bizonyítá, hogy ha a tanács nem fogadta is el Glavas ajánlatát, e terv mindazáltal buzgó és merész pártolókra talált. Nem is lehetett ez másként. Hiszen éppen az Ausztriából kivándorolt szerbek izgattak leginkább a monarchia ellen. Úgy a műveltebbek, kik a tanácsnál nyertek alkalmazást, valamint azok is, kik kisebb üzletek és csapszékek bérletéből tengődtek, mindenkép azon voltak, hogy bizalmatlanságot ébresszenek Ausztria iránt. Nyíltan hirdették, hogy eljött az idő, midőn a szent orthodox hit és a szerb nemzet a hasonhitű Oroszország oltalma alatt visszanyerheti régi fényét és hatalmát, csakhogy ehhez még Bosznia birtoka is szükséges egész Szarajevóig.⁴⁴¹ A bosnyák rájával való egyesülést, mint tudjuk, Karagyorgye is élénken óhajtotta. Ekkor már az összeköttetésnek számos szála fűződött egyfelől a szerbek, másfelől pedig a Dalmáciában uralkodó francziák s a bosnyák keresztyének között. E viszony létre-

Az izgatás folyik. — Szerbiába jött túlpárti szerbek szerepe, Rodofinikin keze.

hozásában közreműködött Rodofinikin is, kinek már utasításainál fogva kötelessége volt a Szerbiával határos tartományokra is kiterjeszteni figyelmét. Az orosz ügynököt természetesen Montenegro érdekelte leginkább, hol már teljesen befészkelődött az orosz befolyás. A czetтинjei vladika s az orosz ügynök között egy szarajevói kereskedő közvetíté a közlekedést.⁴⁴²

Így folyt párhuzamosan a titkos izgatás Boszniában és az osztrák területen; amott Karagyorgye beleegyezésével, emitt a fővezér tudta nélkül, sőt akarata ellenére, némely főnökök által szítva. De mindenütt feltaláljuk Rodofinikin tevékenységének nyomait.

Izgatott han-
gulat a Bán-
ságban: Te-
mes- és
Krassó-me-
gyékben.

Azonban a monarchiának nemcsak szerbeklakta vidékein, hanem mint emlékezünk, a Bánságban az oláhok között is élénk rokonszenv volt észlelhető ez időtájt a túlparti fölkelés ügye iránt. Az 1807. év végén és 1808 elején, az ottani hatóságok már igen sötét színekkel vázolták a helyzetet. Nemcsak Krassóban, hanem a Bánság nagy részében, sőt még Temesvár környékén is mélyreható forrongás mutatkozott. A francia háborúk okozta hosszas és terhes katonai szolgálat, továbbá itt is a súlyos úrbéri teljesítmények általános elégedetlenséget szültek. Természetes ennél fogva, hogy a szerb fölkelők diadalai az oláh lakosságban is reményt és vágyakat ébresztének. A Szerbiába menekült szökevényektől jöttek ugyan olykor levelek, melyek a Dunántúl uralkodó nyomorról és drágaságról szóltak. Az ily tudósítások azonban nem gyakoroltak hatást. Az oláh nép inkább hitt a titkos szerb ügynököknek, a kik szándékos túlzással hirdették, hogy a szerbek már elűzték vagy kiirtották a törököket mind, hogy ennek következtében most már teljesen a maguk urai s a legnagyobb

boldogságban élnek. És akadtak egyesek, kik korcs-mában vagy munka közben, mezőn és erdőben, egy-szóval mindenütt, hol néhányan találkoztak, azt ma-gyarázgaták a népnek, hogy el kellene üzniök a né-meteket s a magyarokat, s ekkor lerázhatnák az osztrák császár uralmát. Az efféle bujtogatók tudták azonban, hogy a falusiak nem bizván önmagukban, pusztán ily biztatások által aligha lennének zendü-lésre bírhatók. És ezért ígérték, hogy Karagyorgye azonnal segítségükre jön, a mint csak egyetlen falu is fegyvert ragad s hogy vele együtt a császáriakat Bécsig, sőt tovább is kergethetik. Ekkor aztán Kara-gyorgye lesz a királyuk, a ki épp oly boldoggá teszi majd őket, a milyenek már a szerbek a túlparton. Erdélyből is jött két oláh, fölkelésre bűzdítván a népet, s váltig fogadkozván, hogy ez a mozgalom nem fog oly könnyen elnyomatni, mint a Hóra láza-dása.⁴⁴³

Ferencz császárt és királyt fölötte kellemetlenül érin-ték a jelentések, melyek az oláhság között uralkodó ked-vezőtlen hangulatról szóltak. El is rendelte, hogy a kamarai tisztek, bár minden föltűnés nélkül, de foly-vást a legnagyobb szorgossággal ügyeljék meg a nép magatartását. Különösen pedig igyekezzenek kitudni, vajjon az oláhok pusztán csak rokonszenvvel viseltet-nek-e a szerb fölkelők iránt, avagy ezeknek diadalai már bennök is titkos reményeket és terveket érleltek meg s végre, hogy létezik-e a két part között tény-leges egyetértés? ⁴⁴⁴

A kamarai tisztek híven és pontosan megfeleltek az elibök szabott feladatnak. Hivatásuknál fogva sok-szoros érintkezésben állván a néppel, megfigyeltek és följegyeztek minden gyanus nyilatkozatot és összejő-

vetelt. Egyebet azonban nem tehettek, az izgatás terjedését meg nem gátolhatták.

Június elején már többször jelentek meg a falvakban egyének, kik Szerbiából jöve folyvást Karagyorgyét emlegették, az ő hatalmáról beszéltek és elhatározásáról, hogy átkelven a Dunán, az oláhokat fegyverrel fogja támogatni. Nem csoda tehát, hogy vásárok alkalmával a nép között mind csak Karagyorgyéről, s a németeken és a magyarokon veendő boszúról volt szó. És itt-ott már nem csak a hatóságokat, s az urakat szidalmazták, hanem a császár személye ellen is történtek kifakadások. Többen a hiszékeny parasztok közül biztosnak vélték a bekövetkezendő népfölkelés eredményét. Hisz' ott volt a hírhedt Boskota, ki már évek óta garázdálkodott e vidéken, majd élükre áll ő, s ekkor Szerbiából is nyervén segílyt, egy csapással elfoglalhatják Temesvárt, honnan aztán Buda felé tarthatnak.⁴⁴⁵ Mintha ugyanaz a kéz szötte volna az izgatás szálait az egész hosszú határ mentén. Szerémben Pétervárad volt a cél, a Bánságban Temesvár; mindkettő állítólag könnyűszerrel bevehető, s aztán tovább Budáig, vagy még azon túl is Bécsig, de itt, mint ott, Karagyorgye segílyével. A terv megvalósítását is amott egy rabló harambasa, Radojca kísérlette meg Szerbiában toborzott legényekkel, emitt szinte egy rablófőnöknek, Boskotának kellett volna azt megkezdenie a túlpartról nyert támogatással.

Még aggasztóban hangzott az a hír, hogy a megszökött vogányi tanító, a verdniki helyettes, a putricei pap, több szökevénynyel és két orosz tiszttel együtt szerb földön, Ráma környékén, szemben Báziasal tartózkodnak. Midőn aztán ezen egyének június

7-ikén áteveztek a Dunán és Újpalánka mellett több bánási határőrrel, kik között egy tiszt és két pap volt, értekezének, bizonyosnak látszott, hogy komoly események vannak készülöben.⁴⁴⁶

Valóban a június 12-ről június 13-ikára forduló éjjelen zendülés ütött ki a Krassómegeye szélén fekvő határőrvidéki faluban, Krusiczában.

1808. jun. 12—
13. Lázadás
kitörése Krusiczában. —
Lefolyása,
meghiúsítása

Június 12-én két krusiczai határőr jelent meg a szuboticzai papnál, Popovicsnál, s egy írást adott neki. Felhívás volt ez a keleti hitű papsághoz, hogy a népet búzdítsa felkelésre, mert eljött az idő, midőn a keresztények megszabadulnak a szolgaságtól. A papok verjék félre a harangokat, fúvassanak riadót, tüzzék ki a zászlókat, s a ki csak fegyvert fogni bír, gyülekezék ezek körül. Ha pedig rendelet érkeznek a rómaiaktól (t. i. katolikusoktól), vagy a magyaroktól, ezeknek senki se engedelmeskedjék. A papok álljanak mindenütt a nép élére, ők vezessék a fegyvereseket, s ha ezt tenni vonakodnának, úgy kinos halállal fognak lakolni. Június 13-án korán reggel Szuhajánál seregelenek össze a felkelők,* s ott várják be a nagy Karagyorgyét, vagy azt, kit ő fog küldeni. Végre megnevezettek a helységek, a melyekben ez iratnak köröztetni kellett. Ez volt a kiáltvány tartalma, mely június 11-én a szerb Rámán kelt, az aláírás pedig így hangzott: Petrovics György, Szerbia fejedelme.⁴⁴⁷

Popovics Illés, a szuboticzai pap, ez iratot sietve Fehértemplomba vitte az ottani protopresbyternek, Miloševicsnak, ki azt azonnal közlé Branováczy ezredessel, a ki három század határőrt azonnal Fehértemplomba rendelt. Ugyanakkor az oraviczai protopap, ki szintén ka-

* 20 és 50 évek között levők mind.

pott egy hasonló tartalmú kiáltványt, Verseczre utazott és az iratot átadá az ottani görög nem egyesült püspöknek, Vidáknak. Branováczy, minthogy az első kézbe került kiáltvány Krusiczából jött, még aznap berendelé Fehértemplomba a krusiczai papot és káplánt. Ez utóbbi nem jött, a pap megjelent, a ki lázadási szándékról semmit sem tudott. Branováczy azután a fehértemplomi polgárőrség egy osztályát a szuhajai erdő felé küldte, a kusiczi (nem krusiczai) századot bevonta Fehértemplomba. E századnál az a hír terjedt el, hogy le kell raknia a fegyvereket. E hír elterjedt a közelfekvő helységekben is és izgatottságot szült. Krusiczán egy Gyorgyevics káplánt környező népcsoport elhatározta, hogy az állítólag Fehértemplomban elfogott kusiczi századot megszabadítja.

Branováczy, hogy a Krusiczáról jövő hírek felől bizonyosságot szerezzen, késő este 11 órakor egy Mállya nevű zászlótartó vezetése alatt 6 emberből álló őrzőratot küldött az Oraviczától körülbelül 4 kilométernyire eső Krusicza felé. Az altiszt a legénységet a falu végén hagyván, maga egy társával bement a helységbe. Eleinte csendes volt minden. De csakhamar egy káplárral találkoztak, ki jelenté, hogy a nép között nagy izgatottság mutatkozik. E hírre Mállya gyorsan tovább akart hajtani, de már a korcsma előtt egy felfegyverzett ittas csoport megállítá a kocsit és a zászlótartót társával együtt lerántá s fegyverétől megfosztván a templomba hurczolta. Itt a pópa, Gyorgyevics Demeter, ki mindeddig a harangokat verte félre, megkísérelte Mállyát, — kit azon melegen halálra ítélték, — reábeszélni, hogy vegyen részt a zendülésben. Ez nem sikerülván bezáratta őt, de ennek egy ismerőse kibocsájtotta, mire az altiszt Fehértemplomba sietett. Ez

alatt nagy zajjal mind több nép sereglett össze a templomban. A pópa ekkor megragadván a zászlót, a szentháromság nevében felszólítja őket, hogy kövessék őt. Csak Istennek és neki engedelmeskedjenek, hogy újból helyreállíthassák a Koszovónál elesett Lázár fejedelem birodalmát. Erre aztán valamennyien kitódultak a templomból. E pillanatban jött meg az a hat legény, kiket az altiszt a falu végén hagyott volt. Ezeket is megkísérlé a pópa elcsábítani, de állhatatosak maradván csak azt ígérték meg, hogy a Fehértemplomban levő krusiczai hadnagynak, Skrupeticsnek (Skripetye) átadják azt az üzenetet, hogy vegye át az új-palánkai szkela (átkelő) parancsnokságát, mire szabadon bocsájták őket. Ekkor már éjfél felé járt az idő. Gyorgyevics pópa most tiz lázongónak meghagyá, hogy az elmenekült zászlótartó kocsián hajtsanak azonnal Berlistye faluba, birják azt is felkelésre. Maga pedig lóra kapott és az evangéliummal és a kereszttel a kezében biztatá a tömeget, hogy kövesse őt. A nép azonban, mely eleinte lármázva környezé, már a falu végén oszlani kezdett. Hiába fenyegeté halállal a pópa az elmaradókat, hiába üzent a helységbe, hogy a férfiak 20-tól 50 évig csatlakozzanak mindnyájan hozzá. Nem jött többé senki, sőt, a kiket elküldött volt, azok sem tértek vissza. A pópa másodmagával maradt. Nemsokára aztán átadá lovát s a magával hozott szent tárgyakat társának és gyalog folytatá útját a hegyeken keresztül. Útközben még egyszer megkísérlé lázadásra bűzdítani a papságot, de ez nem sikerülvén, tovább bújdosott, a míg egy határőr házába csalta, a hol aztán a leszkoviczai őrző el is fogta.

A Gyorgyevics pópa által kiküldött krusiczai zendülők június 13-án éjfél után egy órakor értek Ber-

listyére. Itt fellármázták a jegyzőt, a papot s a bírót. Élelmiszereket és fegyvereket követeltek s midőn úgy a jegyző, mint a pap kérdezték, hogy mi járatban vannak s mi a céljuk, csak annyit feleltek, hogy a magyar urakat és a krusiczai tisztviselőket szándékoznak kiirtani, mert Isten nevében igazságot kell tenniök. Fegyvert nem találván, legalább a templomi zászlót követelték. Az előljárók azonban megtagadták a zászló átadását. E közben nép gyülekezett a templom előtt, minthogy a lázadók a harangokat félreverték volt. A tömeg közül azonban senki sem mutatkozott hajlandónak a jövevényekhez csatlakozni. A zendülők ekkor fenyegetésre fogták a dolgot. Hangosan beszéltek, hogy Szuhajánál már 4000 főnyi szerb sereg áll, mely, ha tovább is vonakodnak, megszállja a falut, leöldösi a lakósokat s fölégeti a házakat. De ez sem használt. A lázadók tehát maguk hozták ki a templomból a zászlót és halálos fenyegetések közt vagy húsz embert kényszerítettek, hogy kövessék őket. Az egész csapat Mirkováczra indult, hova 5 órakor reggel érkeztek meg. Itt is erőszakkal behatoltak az előljárók lakásaiba, lövöldöztek az utcán, félreverték a harangokat s ismételvén a mesét a Szuhajánál állomásozó szerb seregről, melyhez, mint állíták, határőrök és megyebeliek is fognak csatlakozni Zumanka főhadnaggyal, követelték a zászlót és azt, hogy a nép hozzájuk csatlakozzék, de itt az ellenállás még erélyesebb volt, mint Berlistyén. A bíró határozottan kijelenté, hogy megölhetik őt, de arra rá nem bírhatják, hogy a falusiakat a velük való egyesülésre buzdítsa. És midőn az egyik lázadó pisztolyt szegzett mellének, bátran ismételte kijelentését. Látván a zendülők, hogy fenyegetésekkel célt nem érnek, miután néhány ütést

mérték a biróra a puskatussal, feltörték a templomot és a zászlót birtokukba kerítvén, két csoportra osztottak. Az egyik, mintegy hatan, a szomszédos Vrány helységbe indult, a másik a Berlistyéből elhurczoltakkal együtt Szuhaja felé vette útját. Vrányban, a hova a kis csapat délelőtt érkezett meg, a lakosság épp oly hidegen, sőt ellenszenvesen fogadta a zendülőket, mint az előbbi két faluban. Különben is a lázadók neszét vették, hogy úgy a katonaság, — egy század vonult eléjük, — mint a megyei hatóság már készülődnek ellenök s ez okból gyorsan elhagyták a helységet.

A másik csapat nem ért teljes számban Szuhajába, mert a mirkovácziaiak útközben lassanként elmaradoztak és hazatértek. A többiek folytatván útjukat, Szuhajánál vagy tizenöt egyént találtak, kik a katonállítás elől bujkáltak, szerb tábornak azonban természetesen hire sem volt. És midőn a lázadók ama szökevényektől megtudták, hogy a közelben huszárok állomásoznak, bevonták zászlaikat és részint önként, részint a verseczi püspök által kiküldött papok biztatására hazatértek falvaikba.⁴⁴⁸

Nem egészen huszonnégy óra alatt vérontás, sőt nagyobb erőszakosság nélkül véget ért a krusiczai lázadás. Jun. 14-én fél egykor éjfél után már 18 ember elfogatott s katonai erőre már nem volt szükség. A környék lakosságának józanságán megtört minden csábítás és fenyegetés. Nagy meglepéssel vette tudomásul Ferencz császár is a krassói oláhság békés viselkedését, valamint azt a hírt is, hogy a grancsárok nagyban röstellik a történeteket.⁴⁴⁹

A hirtelen támadt és épp oly hirtelen elfojtott zavargás első pillanatban egy exaltált pap és néhány

falusi lakos éretlen, minden jelentőséget nélkülöző kísérlete gyanánt tűnt fel. De csakhamar kiderült, hogy tulajdonképen hosszabb idő óta, idegen befolyás segélyével elkészített nagymérvű mozgalomról volt szó, melynek az egész alvidékre ki kellett volna terjednie.

A krusiczai
pópa vallo-
másai. — A
vizsgálat.

A krusiczai pópa, Gyorgyevics Demeter, ugyanis elfogatása után azonnal őszinte és körülményes vallomást tett s ekként fontos adatok jutottak a hatóság tudomására.

Mindazok, a kikről a pópa terhelőleg emlékezett meg, mintegy 28-an azonnal elfogattak. Ezek között a legnagyobb jelentőséggel bírt három határőrvidéki tiszt, Jovánovics Márján, Skrupetye és Zumanka. E tiszték aztán vasba verve Temesvárra kísértettek, a hol a vizsgálat hosszasan folyt s benyult az 1809-dik év első hónapjaiba. Gyorgyevics pópa és a többi foglyok kihallgatása közben annyi bűnjel merült fel, hogy végre az említett három tiszt közül legalább ketten, Jovánovics és Skrupetye (Zumanka ugyanis már a vizsgálat elején meghalt a börtönben), nem tagadhatták többé teljesen részvétüket a tervezett nagy mozgalomban, melynek a krusiczai lázadás csak elhamarkodott sikertelen kezdete volt. Az elfogott határőrvidéki közlegények vallomásaiból is sok adat került ki. Egy Szerbiából Temesvárra menekült töröknek, Iszmail Toszun agának, vallomásai pedig érdekes adatokat szolgáltatottak a lázadás előzményeiről és a szerbekkel való összeköttetésről. Ez a Toszun aga, mint többen hitsorsosai közül, hogy életét és vagyonát biztosítsa, mindjárt a szerb fölkelés kitörésekor a szerbekhez csatlakozott. Nem vett ugyan részt a harcokban a törökök ellen, de sok szolgálatot tett

a felkelőknek, részint a csapatok élelmezése körül, részint pedig különböző titkos megbízatásokat teljesítvén; Gradistyében a Duna mellett lakván, sokszor megfordult Milenkónál Klicseváczban s ott aztán többször fontos dolgok jutottak tudomására. Toszun aga tehát jól volt értesülve, ennél fogva vallomásai, melyek kivált Jovanovics Márján működésére vonatkoztak, nagy súlylyal bírtak.⁴⁵⁰

Tagadhatatlan, hogy a vizsgálatnak, bármily erélylyel folyt is az, nem sikerült minden részletet teljes bizonyossággal felderítenie. Mindazonáltal a különböző vallomásokból, bár itt-ott hiányos, de egészben eléggé hű képet alkothatunk a célról, melynek elérése terveztetett, a megvalósítás módozatáról és a többfelől közreműködő befolyásokról.

Emlékezzünk meg, hogy Jovánovics Márján a Branováczky önkénteseivel mint tiszt vett részt az utolsó török háborúban s a hol csak megjelent, különösen Szerbia délkeleti vidékein, mindenkor kitűnt vitézsége által. A háború után visszatért a határőrvidékre, a hol mint nyugalmazott kapitány egy ideig csendes visszavonultságban tölté napjait. De fenntartá összeköttetéseit a túlpárttal, hol a nép még annyi év után is mint hőst tisztelé őt. A szerb forradalom kitörése azonban újból felkeltette vágyát. És különösen a felkelés első sikerei őt is elkábiták. A szerb rájának Ausztriá segélyével való felszabadítását nem tartá többé kielégítő célnek, hanem ő is, mint sokan határőrvidéki hitsorsosai közül, egy nagy szerb birodalom megalapításáról kezdett álmodozni, mely Magyarország déli vidékeit is magában foglalta volna. Az erélyes, de nyughatatlan jellemű Jovánovics azonban nem elégedett meg az álmodozással: hogy vágyait meg-

Jovánovics
Márján.

valósíthassa, kész volt a határőrvidéken s a szomszédos megyékben forradalmat szítani és szervezni. Ily terveket forgatván elméjében, Jovanovics az 1806. év tavaszán átment Szerbiába azon ürügy alatt, hogy kereskedést folytat. Nehány napi utazgatás után Milenkó vajdához szállott. Csakhamar bevallotta azonban, hogy nem üzleti dolgokban jár, hanem azzal a tervvel foglalkozik, hogy a határőrvidéki szerbekkel és oláhokkal kiirtja a magyarokat s a németeket, leöldösi asszonyaikat és gyermekeiket s házaikat felgyújtja, ha ugyan Szerbiából segítségre számíthat. Márján határozottan állítá, hogy ő biztos tervének sikerültéről, mert már vannak emberei a Bánátban, a kik a felkelést keresztül viszik. Ajánlotta azt is, hogy a mozgalom mindenekelőtt Uj-Moldova és az ottani bányák ellen irányítandó, mert ott megkaphatják a mozgalom továbbviteléhez a szükséges pénzt. A szerbek pedig nyomban kövessék őket. Milenkó ekkor tanácskozássra hívott össze néhány knézt. Heten jelentek meg, a nevezetesebbek közül Dobrinyác Péter és a Reszavai István. Milenkó közölte velük Márján szándékát. Mindnyájan helyeselték s elhatározták, hogy két vagy három ezer fegyveressel fogják őt segíteni. Úgy Márján tervét, mind a knézek elhatározását levélben tudatták Karagyorgyéval, öt nap múlva megjött Topolából a válasz. A fővezér azt írta: hogyha Márján elvállalja a mozgalom vezetését, úgy minden további kérdéstétel nélkül segítség adassék neki Szerbiából; mert ideje már, hogy testvéreink megszabaduljanak az idegen szolgaságból. Márján három hónapig tartózkodott Klicsevácson, s ez idő alatt több tanácskozás tartatott, a melyeken elhatároztatott, hogy a felkelésnek a Bánátban csak Belgrád és Szendrő várainak

eleste után szabad kiütnie. Ez alkalomkor leghevesebben izgattak a túlpárti testvéreik felszabadítása mellett a Bánátból átjött pópák.

Márján visszatérte után Ausztriába, de jóval később, Milenkó Ujpalánkán át egy pecsétnyomót kapott, a melynek nagyon megörült.

Milenkó meg volt győződve, hogy a mint a Bán-ság a szerbek hatalmába kerül, az oroszok velük együtt betörnek az osztrák tartományokba s mindenkiket leölnék, a ki ellenök megy, vagy nem veszi fel az ő hitüket.

Milenkó
szerepe.

A krusiczai lázadás idejében a szemközti szerb parton Rámánál vagy 3000 ember felfegyverkezett; a parton csónakok gyűjtettek össze az átkelés végett. A fegyveresek minden éjjel a partra vonultak és rendeletük volt, hogy a mint osztrák részen alarm történik, törjenek be oda. Nappal visszatértek szállásaikra s nem volt szabad mutatkozniok. Ez a készenlét 30—40 napig tartott; mert utóbb a lázadás elnyomtatása után már attól tartottak, hogy most majd az osztrákok támadnak. Három csapatban kellett volna átkelniök. Először néhány bulyukbasa embereikkel Moldovánál a bányák ellen mentek volna, 8—10 nap mulva Milenkó Porecsnél, Mehádia és Lugos ellen, végre Dobrinjác Ujpalánkánál Temesvár irányában volt indulandó.

Az elfogottak legelőbb Fehértemplomba vitettek, a hol Göring temesvári törzshadbíró vezette a vizsgálatot. Az egyik papot: Dják Simont, azonnal agyon akarták lövetni, de püspöke, Vidák Péter, lefokozása céljából Verseczre vitette, így menekedett meg a haláltól.

A vizsgálat azután az ügy szövevényeire való tekin-

tettel hosszasan folyt, elannyira, hogy míg a haditörvényszék befejezte a vizsgálatot, azalatt a főtettesek közül ketten el is haltak: Gyorgyevics pópa és Zumanka hadnagy. Végre 1811-ben Péterváradon kihirdették az ítéletet, melynek értelmében Skrupetye Tamás hadnagy elveszíti rangját, a hóhér összetöri kardját, hajtókáját a ruhájáról leszakítja, és kötél általi halállal végeztetik ki. Jovanovics Márján százados elveszíti nyugdíját és két évi várfogságra ítéltetik. Urusevics Simon négy évi várfogságot kap. Nyolcz résztvevő 2—10 évig terjedő várfogságra és sánczmunkára ítéltetett. Hat bűnösnek talált granicsár közül az egyik tizserei, három nyolczszori és kettő hatszori vesszőfútasra ítéltetett 300 botozó ember között. A többi vádlottat felmentették. Skrupetyén Temesvárt hajtották végre a halálos ítéletet. Valamennyit pedig vagyonvesztésre ítélték. E kemény büntetés meg is tette a maga hatását, mert a lázadók elfogatása utáni időben nagy csend állott be és az 1809-iki szerencsétlen osztrák-francia hadjárat alkalmával úgy a határőrvidékiek, mint a délvidékről sorozott többi csapatok megtették kötelességüket. De hatással volt ez eljárás a szerb felkelés vezetőire is, a kiknek belátó része megértette, hogy e kísérletek csak pillanatnyi izgatásnak következményei s nem sikerülhettek, mert a nép egyeteme nem állott az izgatók mögött; és a szervezett államhatalom fegyelmezett csapataival ébren örködött.

Rodofinikinnek sikerült Karagyorgyét és a főnököket az Ausztriához való közeledéstől elvonni, de azt a természetes vonzó erőt, a melyet a monarchia mint élelmezési és fegyverszállító terület határhosszával gyakorolt a szerb felkelőkre, megszüntetni hosz-

szabb időre nem volt képes. 1809 elején nagy inség és drágaság állott be, az elégedetlenség folytonosan növekedett és minthogy Oroszország felől a védnök-ségnek nagy előnyeit nem tapasztalták, az egyes főnökök kétkedni kezdettek benne. Karagyorgye és közelebbi barátai és Rodofinikin közt a feszültség, ennek elért sikere daczára sem szűnt meg.

Simbschen 1808-iki kudarcza után — még pedig Károly főherczeg rendeletéhez képest sem szüntette meg a jó viszony ápolását Karagyorgyével, sőt bizonyos kisebb szolgálatok által meg is nyerte a szerb fővezér bizalmát. Karagyorgye egy április 14-én kelt levelében Simbschennel, mint „legjobb barátjával” tudatja, hogy a törökök ellen való háború ismét megindult. A bécsi udvar a szerbeket mindenkor segítette, azért ezek örökre háládatosak. Együttal felhasználta az alkalmat és ünnepélyesen kijelentette, hogy ő a császár uralma alatt álló szerbekkel és azoknak lázadási kísérleteivel nem értett egyet; ő volt az, a ki a Száván túlról jött szerbek közül hármat, minthogy a felkelők és Ausztria között meghasonlást akartak előidézni, már fel is akasztatott. S arra kéri a tábornokot, hogy az ő emberei közül is az ilyen szökevényekkel bánjanak el így, vagy pedig adják ki neki, hogy azokat a Száva partján a túlpartról is láthatólag felakasztathassa. Biztosítja Simbschent, hogy ha Ausztria Franciaországgal háborúba keverednék, a szerbek a legjobb szomszédjaik lesznek. Simbschen időközben Karagyorgyének egy porcellán szerviszt és egy sátort is ajándékozott, s Karagyorgye bizalmasságát jellemzi, hogy még hat sátort kért tőle.

A folyton ingadozó szerb fővezér e lélektani változásait azok a tudósítások magyarázzák, melyeket ő

bizalmas embereitől az oroszokat illetőleg kapott. Minthogy az Oláhországban táborozó orosz vezér, mint többször említettük, a szerb érdeket nem állíthatta oda kizárólagos orosz czélnek, a vérmes Karagyorgye csakhamar visszatért eredeti eszméjéhez, hogy legjobban szeretné Ausztria védnökségét elfogadtatni. Minthogy azonban ismerte a bécsi udvar semlegeségi politikáját, közbenjárását kérte, hogy érvényesítse azt a portánál a szerbek érdekében, a kik bizonyos feltételek mellett készek békét kötni. Újból találkozni akart Simbschennel, de most már titokban, nehogy Rodofinikin megtudja. Simbschen azonban már okúlt a múltakon és nagy kritikával fogadta az ajánlkozásokat. Közbenjáró egy Milos nevezetű kereskedő volt, ki mint a határőrvidéki szerb kereskedők mindannyian, helyi érdekeit leginkább a monarchia védelme alatt látta biztosítva. Simbschen tehát ez ajánlatokat felterjesztette Bécsbe. Gr. Stadion ez újabb ajánlatra vonatkozólag hangsúlyozza, hogy a szerbek rendesen csak akkor fordultak Ausztriához, ha bajba keveredtek, s a bécsi udvar jóindulata rendesen balul ütött ki, mert kompromittálta azt majd Oroszországgal, majd Törökországgal szemben. Karagyorgyétól tehát most már oly bizonyítékot kell követelni, hogy később el ne tagadhassa ajánlatait. Simbschen jelentésére utalva megjegyzi, hogy Ausztriára nézve nem közömbös, hogy ki az úr Szerbiában, a török-e vagy az orosz? Sőt ez utóbbi hatalomnak az osztrák határ mentén való kiterjedése veszedelemnek tekinthető. A monarchia jóindulata a felkelés irányában lisztnek, sónak kivitelében nyer kifejezést, ez továbbra is megengedhető, de semmiféle kötelezettséget nem vállalnak el ügyökkel szemben. A Szerbiá-

ból menekülőkre nézve az osztrák és magyar kormányhatóságok humánus eljárása továbbra is biztosítva van.

Midőn Rodofinikin, — mint azt előbb előadtuk, — Belgrádból megszökött és Szerbiában Karagyorgye állása a vojvodák versengése következtében is veszélyben forgott, a fővezér titkárát, Jesticset, küldte Zimonyba azzal a kijelentéssel, hogy kész Belgrádot, Szendrőt és Sabáczt átadni és kezeseket állítani, ha Ausztria oltalmába veszi a szerbeket és ellátja őket élelmiszerekkel. Ha pedig ez nem volna lehető, azt kéri, hogy Ausztria eszközöljön ki fegyvernugvást a portánál. Tette pedig ezt az ajánlatot oly időben, midőn a franczia háború folyt, úgy hogy Simbschen a felkínálást egyszerűen jelezte Bécsben, megjegyezvén, hogy 3000 határőrrel rendelkezik. Időközben azonban Perss ezredes Karagyorgyéval találkozott. A szerb fővezér elmondotta neki, miként hitegette őt Rodofinikin és mennyire dolgozott Ausztria befolyása ellen, azután pedig cserbenhagyta őket, megszökvén. Perss azonban emlékeztette őt a multévi tárgyalásokra és csak azt felelte, hogy foglalja írásba óhajításait és úgy küldje meg Simbschennek. Ezt meg is fogadta Karagyorgye és aug. 16—28. levelében elmondotta Rodofinikin szökését, de viszont a porta álláspontjának jogosultságát sem lehetett félreismerni a közvetítés folyamán. Karagyorgye diplomáciája sokkal egyszerűbb volt. Az osztrák tárgyalások, ha úgy sikerülnek, mint ő óhajta, kedvére voltak, de midőn az orosz főhadiszálláson lévő követeit értesíti ez ügyetről, azt kérdi tőlük, hogy mit értek el ők az oroszoknál, s ha megállapodnak velök valamiben, az biztos alapon nyugodjék, mert ha nem, másokhoz kellene for-

dulni. (Voenij sbornik: 222—61.) Szóval arra törekedett, hogy pillanatnyi helyzetében valaki, — akárki legyen is az, — de segítse. Hívják Bagrationnak, Chursidnak, Simbschennek vagy Talleyrandnak, neki mindegy volt. A célja dicséretes, de személyisége csak addig bírta a harczot, míg a világhelyzet erre módot nyújtott, azontúl már csak reménységekbe kapaszkodott. Jelen helyzetében francia segedelemre gondolt, bízván a nagy hódító fegyverszerencséjében.

Annyit mindenesetre elért Karagyorgye, hogy e szándékával nagy izgalmat keltett a portánál Konstantinápolyban. Nem a szerbségnek az oroszokkal való együttműködésétől féltek, — azon a hadi szerencse változtathatott, — de a francia beavatkozás menthetetlenné tette volna a törökök helyzetét a félsziget nyugati részén. A törökök szerencséjére Napoleon kombinációiban a balkáni diversio ezen részének ezúttal nem jutott főszerep. Maga a seik-ül-islam elismerte, hogy Ausztria becsületesen közvetít s noha a szerbeket leverhetnék erővel, ő is ajánlja a békét, de mert nem bízik bennök, ez csak bizonyos garanciák mellett köthető meg. A szultán 1810. szept. egy fermántervezetet mutatott be Bécsben, melyben említés tétetik az osztrák császár emberszerető közbenjárásáról. Ha a szerbek alávetik magokat, átadják a fegyvereket s vezérok visszalép a rájuk sorába: megkegyelmez a szerbeknek s még adójuk tekintetében is kedvezményeket helyez kilátásba.

Az események azonban nem alkalmazkodtak e lassan érlelődő engedményekhez. 1810. nov. végén a szerbek ismét az orosz áramlattal azonosítván magokat, ennek segedelmével intézik védelmüket. Ezzel szemben Mahmud szultán (1810. decz. 5.) kéri Ferencz

császárt, hogy interveniáljon Oroszországnál, mely a nemzetközi jog ellenére lázította fel a szerbeket. (V. ö. Stürmer 1809 nov. 25., decz. 11., 25., 1810 febr. 10., márcz. 21., ápr. 29., jun. 25., szept. 1., decz 5. jelentéseivel. [Bécs. Titkos lt.]) Ez az osztrák közbenjárás, — még elfogadása esetén is, — tekintettel a török sereg dunamelléki és bulgáriai vereségeire, — csak igen csekély kilátással kecsegtetett.

A szerkesztő zárszava.

Eddig tart a kézirat. E fejezet további tartalmát az osztrák politika jellemzése képezte volna, 1810-ben, fejtegetéseit 1809-ben kezdvén, ott véve fel a tárgyalás fonalát, a hol a mű II. fejezete végződik.

Kapcsolatban az ott tárgyalt kérdésekkel ismét rátért volna a szerb ügyre. (V. ö. az előbbi 4. részszel.) Suvaloff gr. ugyanis 1809. nov. 29. személyesen hozta át Sándor czár üdvözetét Bécsbe és a kabinetet megnyugtadni igyekezett Oroszország tervei tekintetében, minthogy a bécsi kabinet aggodalmait fejezte ki a czár szándékainak őszintesége iránt. Kijelentette, hogy Oroszország óhajtja a békét a portával, csak Moldva-, Oláhországot és Beszarábiát kívánja megtartani. 1810 márcz. 10-én pedig kijelentette Suvaloff gróf, hogy az oroszok tudják, hogy Ausztria közvetítő lépéseket tett Konstantinápolyban, sőt egyetértenek vele abban, hogy a szerbek ismét a porta alá kerüljenek, csak *garantiákat* óhajtanak megállapítani, a melyek a szerbeknek, a kik híven tartottak Oroszországhoz, bizonyos mozgási szabadságot biztosítanak. Metternich minderre kijelentette,

hogy Ausztria a portában békés szomszédot lát és ezért óhajtja, hogy a határon nyugalom legyen. Azonban az orosz törekvésektől való félelem Ausztriában ezen megnyugtató lépések daczára sem szűnt meg. Erre a szerb várak orosz occupatiója elég okot adott. Belgrádnak orosz megszállását Bécsben azután azzal igyekeztek mérsékelni, hogy a bécsi katonai körök a kordont titokban megerősítették. Karagyorgye továbbra sem szűnt meg fenntartani az érintkezést Simbschen utódjával, Hillerrel sem, de a szerb felkelés ügye 1812-ben, a bukaresti béke után, a bécsi udvarra nézve elvesztette acut fontosságát, s Karagyorgye kivált akkor, midőn a Napoleon elleni nagy nemzetközi vállalat az orosz és osztrák csapatokat a nagy hódító ellen egyesítette, hálálkodott az eddigi segélyért, elmondván, hogy milyen rábeszélésekkel és ijesztgetésekkel térítették el őt Rodofinikinék annak idején. Bécsben a hadügyminister nem bízott a szerb ajánlatok őszinteségében s habozott a válaszszal. Karagyorgye, sokáig nem kapván döntést, újabb levelet írt, a melyben ismétli a mondottakat és azon panaszkodik, hogy a törökök élelmet kapnak, kéri tehát, hogy ezentúl ne adjanak nekik. Időközben Karagyorgye már Napoleonban bízott. E hosszas tárgyalásoknak véget vetett a bécsi kabinet abbéli 1809. okt. 18-án kelt elhatározása, hogy Ausztria viszonya a portához nem engedi meg, hogy a szerbek érdekében tényleg fellépjen, de igyekezni fog a porta és szerbek között kedvező kibékülést létesíteni, Karagyorgyénak pedig hivatalosan bizonyítékát kell adnia, hogy szándéka őszinte, mert különben újból bekövetkezhetik az, a mi a mult évben történt, t. i. cserben hagyja jó barátait.

A bécsi kabinet mindazonáltal, semlegessége fenn-
 tartásával, — bár Karagyorgye ajánlatainak értéke
 teljes ismeretében, — ezúttal komolyan vette a köz-
 benjárást. Ez eljárással segíteni kívánt a portának,
 mint jó szomszédjának és könnyíteni akart a szerbek
 sorsán. Ily alapon indult meg tehát a bécsi udvar
 ezen újabb közvetítési kísérlete.

Oszták köz-
 vetítés a
 szerbek érde-
 kében.

A magas portánál ez alatt már értesültek, hogy
 a szerbek hajlandók a szultánhoz fordulni s e rész-
 ben oszták közvetítésre számítanak. A reisiz efendi
 1809 nov. 28. felemlítette Stürmer internuntius előtt
 e tervet, de szokott módon aggodalmát fejezte ki,
 a mennyiben e közbenjárás a szultán felségjogait
 sértené. Alapjában véve azonban nagyon kedvére
 való lett volna, ha Ausztia lecsöndesíti a felkelőket,
 mert az oroszokkal szemben még áldozatok árán is
 szabad kezet akartak nyerni. A diván emberei hitelt
 adtak az internuntius előadásának s meggyőződtek
 afelől, hogy Ferencz császárt egyfelől a humanitás
 eszméje, másfelől monarchiájának határbiztonsága ve-
 zeti, midőn hajlandóságát fejezte ki, hogy a paci-
 ficatio érdekében szót emel. A felkelők megkegyelme-
 zése nem képezett nehézséget, de lázadó alattvalói-
 val idegen közbenjárás mellett szerződésre lépni
 nem volt hajlandó a szultán. Abban is megegyeztek,
 hogy az adót ne a porta emberei szedjék, hanem a
 szerbek maguk szolgáltassák be. Csak Karagyorgye
 és a főnökök személye okozott nehézséget, ezeknek
 a birodalom más részeiben szívesen adtak volna men-
 helyet, mit ha el nem fogadnak, kegyelemre nem
 tarthatnak igényt.

Nem is titkolták Konstantinápolyban, hogy a
 francziák magatartása Boszniában s a birodalom fel-

osztását illető tervek aggasztják a Boszporus-melléki politikát, s hogy ezért is szeretnék a békét. Alig hogy sikerült az internuntiusnak megnyugtatni a portát fejedelme becsületes szándéka felől, már is fel-támadt a régi gyanú Ausztria ellen. Ugyanis hire érkezett, hogy a pétervárad-i parancsnok Karagyorgyével tárgyalásokat folytat s eleséget is adatott a fel-kezőknek, a nisi és viddini pasának ez irányban tett kérését pedig elutasította. Hiába fejtette ki Stürmer, hogy ez azért történt, mert a porta még az 1805-ben kivitelre engedélyezett eleség árát nem fizette ki; csak azt látták, hogy a szerbek kapnak élelmet, az ő embereiktől pedig megtagadták ebbeli kérelmüket. Ezt az incidenst azonban sikerült a török vezérek megaláztatására kiegyenlíteni.

Mig Stürmer Konstantinápolyban közvetített, Simb-schennek arra kellett törekedni, hogy a szerbeket puhítsa s megértesse velök, hogy nyíltan nem közve-títhet, de megfelelő módon pártolja őket. Azt Bécs-ben is átlátták, hogy a szerbek garantialis köve-telésének megvan az érthető oka.

Az V-ik fejezet után a VI-ban, szerző a szerb felkelés idejébéli belállapotokat kívánta jellemezni. E fejezetben fel akarta tüntetni, hogy mily gazdasági átalakuláson ment át a szerb felkelés területén a szabad birtokossá lett lakosság, miként alakultak meg a kormányzati működés szervei, rátért volna a szövet (a tanács) belső ügykörére, a fejedelmi hatáskör ösztönszerű kialakulására, melyre különben a Karagyorgye ellen ármány-kodó vajdák megtörését részletesen előadván (a IV. fejezetben) utalt is. Az olvasó egyébként a tárgyalás folyamán is észrevehette, hogy Kállay, — a mennyire az elbeszélés összefüggése megengedte, — mindig

megmagyarázza az államélet jeleztük tüneteit. A mennyire az adatoknak e részben való hézagai megengedik, képet akart nyújtani: a népesség számáról, a közigazgatás menetéről, s azonkori primitív szervezetéről, a törvényhozásról, a vallási, közoktatási, társadalmi, művelődési, gazdasági, kereskedelmi, földmívelési, állattenyésztési, erdészeti és pénzügyi viszonyokról, adózásról, igazságszolgáltatásról s beható méltatására készült a felkelőserég létszámának s belső szervezetének. E fejezetben méltatta volna az 1812. bukaresti béke VIII. pontját s közjogi vonatkozásait, melyekre nézve Tkalac műve az alaplunka. Végezetül méltatta volna a szerző a Szávántúlra való koronkénti menekülés s később a szlavóniai és délmagyarországi szerb népelemeknek a szerb fejedelemségbe való átszivárgásának egyes tüneteit. E fejezetre nézve szerző többször megjegyezte, hogy a múlt század elején Szerbiában fennállott analphabeta viszonyok s a kormányzati szervek mondhatni naiv működése következtében a közállapotokat csak nagyjából, — ezeket is inkább 1811-ben, midőn a felkelés dülőre jutott, — jellemezhetne volna. Ily erőszakos konvulziókban bővelkedő, kilencz háborús esztendőben hiába is keresnők az írásbeli bizonyítékok sorozatát. Ranke munkájának X. (1879. kiad. 111—123. l.) és XIII. fejezeteiben (146—154. l.) pedzi e tárgyat, de ő csak futtában érinti az egyes vonatkozásokat. Legtöbb anyagot e részben a katonai határőrvidéki parancsnokok jelentései szolgáltatnak, de ezek nem megbízhatók, mert nagyobb részben másodkézből kapott híreken s tudósításokon alapulnak.

A munka II. könyve tervbe vett VII—X. fejezeteinek vázlatos tartalma.

A VII. fejezet ott vette volna fel ismét a fonalat, a hol az a III. fejezetnél 1811. elején megszakadt. Tartalma kiterjed az orosz-török háború s ezzel kapcsolatban a szerb felkelés összes vonatkozásainak előadására eladdig, míg Bukarestben 1812 márcz. 18-án létrejön az orosz-török béke.

Szerző, miután bővebben kifejtette volna az orosz védnökség elfogadása következtében bekövetkezett állapotokat, jelesen Belgrádnak 1811 febr. 10. a Bolla Feodorovics Sándor vezérlete alatti orosz csapatok (500 ember, 4 ágyú) által történt megszállását, vázolni akarta az orosz hadműveleteket. Ide tartozik 1811 jul. 1. Kutuszov átkelése a Dunán (Petrovnak e munka folyamán többször idézett műve alapján), s miként verte meg a török hadat Razgrad és Ruszcsuk között. Július 4-én újabb ütközetre kerül a sor, döntés nem volt. Kutuszov erre visszavonul, a Dunán átkelvén, Gyurgyevóba, a török had pedig Ruszcsukba tér. A nagyvezér egy jól gondolt, de elővigyázat nélkül megindított diverzióval átkel a Dunán, de kelepczébe kerül, úgy hogy csak nehezen menekült ki ő maga, de táborá harczképtelenné lett. Sass orosz tábornok ezenközben Iszmail pasát szorította vissza, aki a szerbek ellen indult.

A hadjárat, — összefoglalva eredményeit, — kedvezőtlenül végződött a törökökre nézve. E fejezet tartalmának fő részét azonban a már 1811 eleje óta

a törökök részéről a szerbeknek közvetlenül tett, de Karagyorgytól az oroszokra való tekintettel visszatartott békeajánlatok részletes taglalása nyitotta volna meg, kapcsolatban a külpolitikai helyzet méltatásával. Napoleon barátságos viszonya az orosz udvarral már 1811 elején meglazult s a bécsi kabinetet is nagyon feszélyezte Belgrád orosz megszállása. E részben a párisi és bécsi külpolitika egyetértett. Karagyorgye a helyzet ilyen alakulásával szemben folyton arra törekedett, hogy a portával kötendő békét valamely európai hatalom garantírozza. Hogy melyik nagyhatalom, az osztrák vagy a franczia, vagy természetsszerűleg az orosz, neki mindegy volt, csak a jótállást kívánta.

A porta azonban gyöngesége és kétségbeesett helyzete daczára, oly szívósan ragaszkodott souverainitása külső formáihoz, hogy e részben semmiféle engedményre sem volt hajlandó. Akár barátságos hatalom közvetítsen, akár nem, folyton azt hangoztatták Konstantinápolyban, hogy lázadó alattvalói érdekében csak kérést vehet tudomásul.

Orosz részről Kutuszov fővezér Bukarestben várakozó álláspontot foglalt el. Helyzete az oláhok ellenséges magatartása következtében sem volt kedvező s a francziákkal való feszült viszonyra való tekintettel nem kockáztathatta seregét, melyre a jövőben másutt volt szükség.

A pétervári kabinet a jövő eshetőségekre való tekintettel mindenkép békét kívánt szerezni a törökkel, de az elért eredmények: jelesül Oláh- és Moldvaország megtartásának a biztosításával. Ezért a jelemlések átengedését makacsul ellenző portát azzal kívánták megrémíteni, hogy Csicsakov tengernagyot

1812-ben megbízták a Balkán összes keresztény lakosainak fellázításával. Ezzel szemben Napoleon a portát a maga részére kívánta hajlítani, de a diván nem bízott többé a francia ígéretekben.

A szerb nép zöme is békülni akart. Szerző a IV. fejezetben már utalt Belgrádnak orosz csapatoktól 1811. feb. 10. történt megszállására, s ezzel kapcsolatban csak megemlítjük, hogy ez év folyamán nagyobb hadi események nem következtek be.

A Drina melléki színtér rájuk nézve nem volt veszedelmes, mert az 1811. év folyamán mozgósított bosnyák hadak csak nagyon gyéren gyülekeztek és a hadjárat meghiusult. Ezekről tehát nem volt mit tartaniok. Leginkább aggasztotta Karagyorgyét az orosz-francia háború kihatása. Pétervártt a szerb felkelés Napoleon készülődéseinek hírére csekélyke ügygyé zsugorodott össze. Azalatt, amíg a béketárgyalások Bukarestben a porta küldötteivel folytak, egyes orosz kiküldöttek azon igyekeztek, hogy a szerbekben és montenegróiakban tartsák a lelket, de a várakozásában csüggedtté lett nép nem bízott már a jövőben. A felkelés mindinkább a portyázás jellegét öltötte magára. Nedoba, belgrádi orosz ügynök, Rodofinikin utódja, ugyan igyekezett lelket önteni a szerb főnökökbe és izgatni őket a francziákkal tartó bécsi udvar ellen, de Karagyorgye érezte, hogy mindez csak biztatás. Most már szívesen fogadták volna a törökök eredeti feltételeit: egy olyanforma állapotot, mint a minő Moldva- és Oláhországé, de sem a porta nem volt hajlandó velük ilyen alapon külön alkudozásokba bocsátkozni, sem pedig az oroszokra nézve nem volt már a szerb ügy oly fontos, hogy azért esetleg a békét hátráltatták volna. Minden áron szabad

kezet akarván nyerni, hosszas alkudozások után, — melyeket szerző részletesen óhajtott tárgyalni, — 1812 május 28. létrejött az oroszok és a porta között a béke, melynek értelmében Kutuszov a czár utólagos jóváhagyása reményében olyképen egyezett meg a törökökkel, hogy a Pruth lett ezentúl a két ország határa, de a dunai szigetek orosz kézen maradtak. A czár nem nagyon szívesen, de később mégis ratifikálta a békét.

A bukaresti béke fordulatot jelez a felkelés történetében. Az oroszok ugyan befoglalták a szerbeket is a békébe, de a szerbek óhajtotta garanciáról többé szó sem volt. A békekötésnek ide vonatkozó VIII. czikke így szól: „A praeliminarék 4. cikkelye értelmében, ámbár nem kétséges, hogy a magas porta elveihez hiven a szerbekkel, mint hosszú időközön át neki alávetett és adózó néppel szemben kegyelmet és nagylelkűséget fog gyakorolni, mindamellett a szerbek ezen háborúban való részvételére való tekintettel méltányosnak tartatott, hogy biztonságukat illetőleg ünnepestélyes megegyezés jöjjön létre. Ennek következtében a magas porta a szerbeknek teljes amnesztiát ad, és a történetekért nyugalmuk semmi módon sem zavarható meg. Azon várak, melyeket a szerbek a háború tartama alatt országukban építettek, és a melyek annak előtte fenn nem állottak, a mennyiben ezek a jövőre való tekintettel többé nem szükségesek, lebontatnak és a magas porta az előbb fennállott várakban, erődökben, és egyéb megerősített helyeken átveendi az uralmat, azokat tüzéséggel, lőszerrel és egyéb hadiszerszámmal látandja el és belátása szerint helyez azokba őrséget. Hogy azonban ez őrségek a szerbekre ne gyakorolhassanak igazságtalan nyomást, a magas

porta a szerbek iránt való kegyes jóindulata érzetében a biztonságukra megkívántató mérsékletet fogja alkalmazni. Ezenkívül a magas porta a szerbeknek kérésükre ugyanazon előnyöket fogja biztosítani, a melyeket más alattvalóinak az Archipelagus szigetein és egyéb vidékeken adott. És nagylelkűségének jelét az által fogja adni, hogy belső ügyeiknek igazgatását nekik engedi át, mérsékelt adókat vet ki rájuk, ezeket közvetlenül fogja tőlük beszedni és az e végből megkívántató intézkedéseket a szerb nemzettel egyetértve fogja gyakorolni.“ Noha a békekötésnek e czikkelye mindent a portára bíz, és az oroszok semmiféle garanciát nem kötöttek ki, mindazáltal az engedményeknek oly csirái tetszenek fel e pontozatban, a melyek nemzetközi szerződésbe foglalva, megvetették a későbbi autonom fejlődésnek alapját.

Azonban a szerbek akkori helyzetében, a midőn a tőlük elismert védő hatalom világháborúba bonyolódva a győző kényére bízta őket s midőn a szomszédos Ausztria a világhelyezettől lekötve, egyelőre Napoleon politikájához van fűzve, érthető az a hatás, melyet e megállapodás Karagyorgyéra és társaira gyakorolt. Az oroszok egyelőre titkolták a békét, a békekötést megelőzőleg szerb területeken nagy nyugtalanság volt észrevehető, a melynek fejtegetését szerző részletezni óhajtotta, valamint a még 1812 elején Pétervárra — a teljes orosz meghódolás kijelentése céljából — küldött három követ, Márkovics Szima, Nenádovics Jakab és Filippovics Szpiridion eljárásának eredménytelenségét, noha magukkal vitték Kutuszov ajánlólevelét.

A VIII. fejezet a szerb forradalom leveretése tárgyalásának volt szentelve. Szerző a bukaresti béke-

kötés utáni állapotnak jellemzésénél fősúlyt fektetett azon kapkodás s természetszerű lankadás jellemzésére, a mely a szerbséget akkoron általán elfogta. Karagyorgye egyfelől Napoleontól várt sikert, másfelől pedig azt reményli, hogy az orosz győzelmek után a czár nem fogja elejteni a szerb ügyet. Az oroszoknak azonban minden emberükre szükségük van, és noha az orosz kormány Karagyorgye küldötteinek kijelentette, hogy a védnökséget Szerbia felett bizonyos feltételek mellett elfogadja és megszervezi az országot, — a mi Karagyorgyénak természetesen nem tetszett, — rendeletet adott, hogy az orosz őrség hagyja el a szerb várakat. Ennek következtében augusztus 2. Sabáczt, 6. Belgrádot hagyja el az orosz őrség, azzal biztatván a kétségbeesetteket, hogy majd olyan alkotmányt kapnak, mint az oláhok.

A szerbek erre újból megszállják Belgrádot és mintegy 10,000 embert állítanak fegyverbe. A hangulat kétségbeesés és remény között váltakozik, a törökök egyelőre, míg a háború sorsa el nem dől, Karagyorgyét iparkodnak megnyerni. Midőn azonban Napoleon visszavonulásának híre érkezik, örömtüzek gyulnak ki és már azon álmodoznak, hogy elfoglalják a Szerbséget. Nedoba orosz ügynök, a ki nem hagyta el állomását, azt hirdeti, hogy az oroszok tavasszal újból visszajönnek. Mindezek azonban csak remények voltak.

Már 1812 augusztus havában, az orosz őrség kivonulása után Ausztriához fordult segélyért Karagyorgye; a porta azonban sem Ausztriának, sem Oroszországnak beleavatkozását nem akarta elfogadni. Karagyorgye most már beleegyezett volna abba is,

hogy a várakat a török megszállhassa, de a porta a reá nézve kedvező helyzet mérlegelése után elhatározta, hogy alapos előkészületek után véget vet a felkelésnek.

Általános mozgósítást rendelt el Boszniában s nem tarthatván Oroszországtól, erélyesen látott a döntő csapáshoz. Miután a békekísérletek nem sikerültek s Karagyorgye 1813 márcz. havában újabb küldöttsége útján azt a választ nyerte a czártól, hogy „engem mindig érdekel a szerbek sorsa, felhivom, hogy ne engedjék ki Belgrádot, melyre egy bizonyos pillanatban szükségem lehet“, de segélyt nem kapott, megkísérllette a végső ellenállást, de régi erélye ellankadt. A nép megszűnt bízni sorsában, s ez a nyitja a további történeteknek.

A fejezet további folyamatában a törökök diadalmas hadjáratának részletei kerültek volna rendre, Negotin bevétele, Hajduk-Velyko eleste, Chursid pasa hadjárata a Morva mentén és végre a szerb ellenállás teljes meglankadása. Már 1813 október havában megindul a nagyarányú szerb menekülés a túlsó partra. Valóságos népvándorlás özönlött el Szlavóniát és Délmagyarországot. Ferencz császár és király a nagy 1813-iki európai hadjárat folyamán Drontheimból, Frankfurtból atyailag gondoskodik a szerb menekültekről, és utasítja a helységeket, hogy embersegesen bánjanak velük és telepítésük iránt tervezeteket kíván be a hatóságoktól. Összesen 63,232 ember jött be, 11,000 család, (30,875 férfi és 32,357 asszony). Maga Karagyorgye, a ki előtt Nedoba az orosz ügynök elégetett minden hidat, veszve látván a felkelés ügyét, nov. 3. Nedobával, Leontije püspökkel és Filippovics archimandritával átkelt Zimonyba.

A bécsi udvar Karagyorgyét fiával Alexával, Márkovics Szimával és Lázárevics Lukával Gráczbá internálta és ellátásukról gondoskodott. Ezzel véget ért a szerb felkelésnek első, eseményekben oly változatos felvonása. Miután a törökök megszállották Szmederevot — Szendrőt és Belgrádot, az egész ország behódolt.

A IX. fejezet a török uralom restaurációja jellemzésének volt szánva. Szulejman pasa, az új helytartó, eleinte megtartotta a porta kegyelmi ígését, — a minek következtében a menekülők túlnyomó része visszatért, — s csak a régi főnökök üldözését tartotta szem előtt. A szerző azután tárgyalni óhajtotta azt a multakon nem okult török kormányzati irányt, a mely akkor, a midőn a szerb nép letörve, szinte áhitozott a nyugalom után, elhibázott intézkedéseivel újból talpra állította e letiport nemzetet.

A X. fejezet Obrenovics Milos szerepe jellemzésére volt szánva. Ez az ős erejű, rendkívüli természetes észszel megáldott kenéz, osztozott népe elnyomatásában. Nem hagyta el hazáját, nem esett kétségbe, hanem igyekezett a helyzettel megbékülni és abból népére hasznót huzni. A törököket diplomatiájával elaltatta, úgy hogy őt tették meg Rudnikban kenéznek, de a mellett rendkívüli furfanggal és körültekintéssel ébrentartotta az ellenállást azokban az elemekben, a kik most benne látták a nemzet jövőjének megalapítóját. 1815. virágvasárnapján a tákovo-i templomban kezdette meg jól átgondolt vállalatát és nem annyira véres csatákkal, mint inkább ügyes alkudozásokkal megpuhította a portát. Midőn Karagyorgye, az első felkelés vitéz fővezére megöletett, — részleteinek fejtegetése a szerb történeti tragikum körébe tartozik, — Milos lett népének feje-

delme. Az 1827—29-iki orosz-török háború után, a mely a görög függetlenségnek is megvetette alapját, 1830 augusztus havában kelt a szerb fejedelemségnek a portához való viszonyát szabályozó szultáni hattiserif, és ezzel kezdődik a modern szerb fejedelemség története. Mindazt, a mit vázlatban csak jeleztünk, beható adatkészlet alapján, munkája vezérfonala köré csoportosítva adta volna a szerző.

JEGYZETEK.

NEGYEDIK FEJEZET.

²⁸⁹ Vuk Sztéf. Karadzics : Pravitelosztvujuscsi szóvet szerb-szki 12—13. l.

²⁹⁰ Arszenijevics Batalaka : i. m. I. 227—8. l. A főnökök irata. Klicsevác, 1806 ápr. 25./máj. 7.

²⁹¹ Nenádovics Jakab és Máté levele Sztratimirovicshoz 1806 július 22./aug. 3. A belgrádi t. t. kéziratgyűjteményében 423. sz.

²⁹² Nenádovics Máté : i. m. 142. l.

²⁹³ Vuk Karadzics : i. m. 14. l. Arszenijevics Batalaka : i. m. 226—27. l.

²⁹⁴ Jovánovics kapitány levele Sztratimirovicshoz. Klenak, 1806 aug. 16. Belgrád, t. t. kéziratgyűjteménye 426. sz.

²⁹⁵ Jovánovics és mások levelei.

²⁹⁶ Bogisics : i. m. 113—14. l.

²⁹⁷ Bogisics : i. m. 113—114., 123—124. l.

²⁹⁸ Bogisics : i. m. 123—124. l.

²⁹⁹ Arszenijevics Batalaka : i. m. 311—13. l. Bogisics : Rodofnikin jelentése Budberghez. Belgrád, 1807. aug. 12./24. 123—124. l.

³⁰⁰ Arszenijevics Batalaka : 333—34. l. Pakuraboscsarnije 22. l. Voenni Szbornik 7. sz. 41. l.

³⁰¹ Voeni Szbornik 7. sz. 41. l.

³⁰² Vuk Sztéf. Karadzics : i. m. 22. l. Arszenijevics Batalaka : i. m. 345—46. l.

³⁰³ Arszenijevics Batalaka : i. m. 304. l.

³⁰⁴ Vuk Sztéf. Karadzics : i. m. 19—20. l. Voeni Szbornik 8. sz. 235. l.

³⁰⁵ Voeni Szbornik 8. sz. 234—237.

- ³⁰⁶ Voeni Szbornik 8. sz. 238—242. l.
- ³⁰⁷ Arszenijevics Batalaka: i. m. VI. Protics János, Lukics Ábrahám és Jugovits.
- ³⁰⁸ Voeni Szbornik 8. sz.
- ³⁰⁹ Bogisics: i. m. 159—160. l.
- ³¹⁰ Arszenijevics Batalaka: i. m. 465—466. l.; régi szerb kézirat, mely csak e tárggyal foglalkozik: Pakuraboscarnije.
- ³¹¹ Ruszkij Vjesznik 1868. 545—46. Voeni Szbornik. Batalaka VII/4.
- ³¹² Vuk i. m. 26. l. Batalaka VIII/4.
- ³¹³ Vuk Sztef. Karadzics: i. m. 26. l.
- ³¹⁴ Voeni Szbornik 9. sz. 13—14. l.
- ³¹⁵ Arszenijevics Batalaka: i. m. 378. l. Voeni Szbornik 143—146. l.
- ³¹⁶ Hadzsics A.: i. m. 143—146. l.
- ³¹⁷ Arszenijevics Batalaka: i. m. 569. l. Rodofinikint, ki Belgrádból Pancsovára, onnan pedig Oláhországba az orosz főhadiszállásra menekült, Nédobán kívül a többi között Dobrinjác is követte. Ez Deligrád eleste után a helyett, hogy a Morava balpartját védte volna a még megmaradt sereggel, Belgrádba ment s feladva a sikeres védelem minden reményét, elhagyta az országot.
- ³¹⁸ Báró Simbschenhez intézett bizalmas jelentések 1809 aug. 23. és aug. 24. A bécsi hadügyminiszteri lt. Arszenijevics Batalaka: i. m. 725. l. A nép követelte, hogy a szóvet kérje számon Mláden és Milojétől a nemzeti pénztárból elköltött összegeket. Mláden és Miloje, mintha előre érezték volna, nem jelentek meg a gyűlésen. Mláden Belgrádban maradt, Miloje pedig elbujdosott, hogy hová, nem tudni.
- ³¹⁹ Hadzsics A. Usztanak szrpszki 191—196. l.
- ³²⁰ Hadzsics A.: i. m. 209—210. Arszenijevics Batalaka: i. m. 713. l. Vuk Sztef. Karadzics: i. m. 361.
- ³²¹ Colloredo előterjesztése a császárhoz. Pesten 1809 okt. 25.; bizalmas jelentések Simbschenhez 1809 okt. 27., nov. 13., decz. 3.; Simbschen jelentése Colloredonak. Pétervárad 1810 január 10. — A Hofkriegsrat előterjesztése a császárhoz Simbschen vádügyében. Bécs 1814 okt. 10. Bécs hadügymin. lt. Arszenijevics Batalaka: i. m. Priklyucsenija: Ljetopisz 1828 I. K. 16. l.

³²² Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 33—34. l.

³²³ Karagyorgye levele Risztics vojvodához 1809 október 26./nov. 7. A belgrádi t. t. kéziratgyűjteményében. Moretich őrnagy jelentése Radetzky altábornagyhoz (?) Pétervárad 1810 ápr. 22. Perss ezredes jelentése Simbschenhez. Zimony 1809 nov. 17. Jovánovich kapitány jelentése Simbschenhez. Klenák 1809 nov. 28. (AK.).

³²⁴ Bizalmas jelentések Zimonyból Simbschenhez 1809 nov. 17. és 28., decz. 11. Simbschen jelentése Colloredo-hoz. Pétervárad 1809 nov. 21., decz. 2. Kocska kapitány jelentése Lajos főherceghez. Kubin 1809 decz. 3. (Bécsi hadügymin. lt.) Simbschen jelentése a császárhoz. Pétervárad 1809 nov. 29. (Bécsi áll. titk. lt.) Vuk Sztef. Karadzsics 34—35. l.

³²⁵ Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 34—35. és 52. l. Perss ezredes jelentései Simbschenhez. 1809 nov. 3. és 1810 febr. 10. (KA.). Hadzsics A. : i. m. 217—218. l. Maretich őrnagy jelentése Radetzkyhez. Pétervárad 1810 ápr. 22. (AK.).

³²⁶ Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 35. l.

³²⁷ Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 36. l. Arszenijevics Batalaka : i. m. 731—733. l.

³²⁸ Hadzsics A. : i. m. 231—235. l.

³²⁹ Perss jelentése Simbschenhez. Zimony 1809 november 17. (AK.).

³³⁰ Hadzsics A. : i. m. 199—208. l.

³³¹ Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 37—38. l. Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1810 15. és 16. sz. Prikljuesenja etc. Ljetopisz 1828 I. k., 13—15. és 17. l. A külügyminisztérium leirata Stürmerhez 1810 márczius 4. (Bécsi áll. titk. lt.). Maretich őrnagy jelentése Radetzkyhez. Pétervárad 1810 ápr. 22. Perss jelentése Simbschenhez. Zimony 1810 január 7., febr. 15. és 16., május 17. Mano őrnagy jelentése a General-Grenz-Directionhoz. Fehértemplom 1810 febr. 5., 9., 12. és 16. Bizalmas jelentések Simbschenhez. Zimony 1810 febr. 12. és május 16. (AK.). Arszenijevics Batalaka : i. m. 703—704. l.

³³² Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 47—50. l. Jovánovics kapitány Maretichnak. Klenák 1811 jan. 6. (AK.).

³³³ Vuk Sztef. Karadzsics : i. m. 50. l.

³³⁴ Vuk Karadzsics : i. m. 51. l. Jovánovics kapitány jelentései Maretichhoz. Klenák 1811 jan. 27., febr. 6. és 27. Mare-

tich őrnagy jelentései Radetzkyhez. Ujvidék 1811 jan. 18. és 27., febr. 6. Kolich jelentése Maretichnek. Zimony 1811 jan. 21. (AK.).

³³⁵ Vuk Karadzics: i. m. 51—56. l. Karagyorgye levelei Sztэфánovics Jovánhoz. Belgrád 1811 febr. 1./13. és 4./16. Karagyorgye és a tanács rendelete Popovics Paolónak. Belgrád 1811 febr. 2./14. A tanács rendeletei Sztэфanovicsnak és Plyákicsnak. Belgrád 1811 febr. 8./20. és 9./21. (Belgrádi t. t. l. 543—547. sz.) Maretich őrnagy Radetzkynek. Ujvidék 1811 febr. 25. Jovánovics kapitány Maretichnek. Klenák 1811 jan. 27. és márcz. 29. (KA.).

³³⁶ Vuk Karadzics: Milos Obrenovics knjaz szrbszki. Buda 46—50. l. Maretich jelentései Radetzkyhez. Ujvidék 1811 márcz. 8. és 31. és Pozsega 1811 július 13. és 16. l. (KA.). Szrdije placsevno pakuraboscсанje. Lipcse 1846 44. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

³³⁷ Duka tábornok jelentése Károly főherczegnek. Fehértemplom 1806 szept. 19. (A bécsi hadügyi levéltárban.)

³³⁸ Geneyne tábornok Károly főherczegnek. Pétervárad 1807 jan. 3. (KA.) — Davidovics tábornok Károly főherczegnek. Pétervárad 1807 január 8. (KA.)

³³⁹ A császár resolútiója Károly főherczeg jelentésére ezen eseményt illetőleg. Bécs 1807 január 23. (KA.) — A határ-örvidéki főparancsnokság előterjesztése a császárnak. Bécs 1807 nov. 26. (KA.)

³⁴⁰ Karagyorgye Geneynenek. Belgrád 1806 deczember 24. (KA.). A senatus két levele a pancsovai dandárparancsnokságnak. Belgrád 1807 márczius 4. (KA.)

³⁴¹ A temesvári parancsnokság a szerb főnököknek. Temesvár 1807 márczius 21. (KA.) — Karagyorgye Károly főherczegnek. Belgrád 1807 február 5./17. (KA.) — Karagyorgye levele. Topola 1807 márczius 16./28.

³⁴² Geneyne Károly főherczegnek. Pétervárad 1807 április 27. (KA.) — Hofkriegsrath az állami kancelláriának. Bécs 1807 márcz. 2. (KA.)

³⁴³ Hofkriegsrath Stadionnak. Bécs 1807 június 18. (KA.). — Karagyorgye Perss ezredesnek. Porecs 1807 május 26./jún. 8. (?) (KA.)

³⁴⁴ Lajos főherczeg leirata Duka tábornoknak. Bécs 1807 márcz. 18., melyben hivatkozás van a főherczegnek 1806 október 20. kelt rendeletére és Dukának 1806 — 31-ikén kelt jelentésére. (KA.)

³⁴⁵ Duka tábornok Lajos főherczegnek. Temesvár 1807 április 21. (KA.) — Németi királyi harminczados gróf Zichy-

nek. Ujpalánka, Fehértemplom mellett, 1807 február 17. (KA.) — Gróf Zichy Károly előterjesztése Ferencz császárnak. Bécs 1807 márczius 6. (KA.) — Németi jelentése Zichynek. Ujpalánka 1807 április elején. (KA.) — Zichy a császárnak. Bécs 1807 április 15. (KA.)

³⁴⁶ Ferencz császár levele Károly főherczegnek. Bécs 1807 márcz. 13. (KA.) — Károly főherczeg a császárnak. Bécs 1807 márczius 16. (KA.) — Károly főherczeg Lajos főherczegnek. Bécs 1807 márczius 16. (KA.). — Duka tábornok Károly főherczegnek. Temesvár 1807 márczius 22. (KA.) — Lajos főherczeg Duka tábornoknak és Branovácsky ezredesnek. Bécs 1807 márczius 18. (KA.)

³⁴⁷ Szalay főszolgabíró Geneynenek. Ruma 1807 április 5. (KA.)

³⁴⁸ Peics archimandrita Sztratimirovicsnak. Zimony 1807 április 18. (KML. azaz Karlóczai metropoli levéltár.) — Bolics archimandrita Sztratimirovicsnak. Illok 1807 április 10. (KML.)

³⁴⁹ Geneyne Károly főherczegnek. Pétervárad 1807 április 6. (KA.)

³⁵⁰ Davidovics tábornok Sztratimirovicsnak. Pétervárad 1807 április 6. (KA.)

³⁵¹ Sztratimirovics a nádornak. Karlócza 1807 április 7. — Ugyanaz Geneynenak. Karlócza 1807 április 10. (KML.)

³⁵² Rakovszky hadnagy Lövenberg tábornoknak 1807 április 9. (KA.) — Lövenberg Geneynenak. Ruma 1807 április 4. (KA.) — Putnik archimandrita Sztratimirovicsnak. Ruma 1807 április 10. (KML.) — Szerémmegye közönsége a helytartótanácsnak. Sid 1807 április 13. (VML. azaz Vukovári megyei levéltár.)

³⁵³ Ferencz császár leirata Szerém megyének. Buda 1807 április 20. (BOL. azaz Budai országos levéltár.)

³⁵⁴ Sztratimirovics Lajos főherczegnek. Karlócza 1807 április 20. (KML.)

³⁵⁵ Putnik Sztratimirovicsnak. Ruma 1807 április 10. (KML.) — Sztratimirovics Geneynenak. Karlócza 1807 április 10. (KML.)

³⁵⁶ Ettingshausen ezredes jelentése Geneynehez csapatjának működéséről. Ruma 1807 április 20. (KA.) — Lövenberg tábornok Geneynenek. Ruma 1807 április 10. (KA.)

³⁵⁷ Szalay főszolgabíró Geneynenek. Ruma 1807 április

5. (KA.) Szerémmegye a nádornak. Vukovár 1807 április 7. és ugyanaz ugyanannak. Sid április 13. (VML.)

³⁵⁸ Titkos jelentés Geneynenak 1807 május 11. (KA.)

³⁵⁹ Putnik archimandrita Sztratiurovicsnak. Pest 1807 április 5./17. (KML.) A metropolita ugyanis az archimandritát Pestre küldötte volt, hogy ott József főhercegnek szóval tegyen jelentést a történekről s hogy egyszersmind kipuhatólja a hangulatot.

³⁶⁰ Ferencz császár resolútiója. Bécs 1807 november 10. (KA.)

³⁶¹ A helytartótanács Sztratiurovicsnak. Buda 1807 április 20. (KML.)

³⁶² Ferencz császár leirata Szerém megyének. Buda 1807 április 20. és a kancellária átirata a helytartótanácsnak. Buda 1807 április 20. (BOL.)

³⁶³ Komáromy a nádornak. Ruma 1807 május 8. — A nádor a császárnak. Buda 1807 május 15. (BOL.) — Komáromy helytartótanácsos rendkívül komolyan fogta fel hivatását és beható vizsgálat alapján tette meg június 19-én jelentését. Ebben nemcsak a lázadás külső körülményeire, — megjegygezzük, hogy összesen 35 község és 1500 ember vett benne részt, — hanem egyáltalán az összes földesúri viszonyokra, a megyei közigazgatásra és a nép állapotára is kiterjeszkedett.

A felhozott panaszok közül igazoltnak találta, hogy a földesúri robotot a községi eljárók önkényesen vetik ki, és nem számítják be a robotnál az oda- és visszamenetel idejét. E körülmény azonban a szlavóniai urbarium homályos szövegezéséből folyik, és a bajon akként lehetne segíteni, hogy a robot idejét a körülmények beható tanulmányozása után kellene szabatosan megállapítani. A magyar hatóságok, jelesen a helytartótanács és az udvari kancellária behatóan fejtegették e panaszt, és megállapították, hogy a szlavón földesurak a 24 igás és 48 kézimunkanapon kívül 12 krajezárért újabb 24 kézi- és 48 igásnapot követeltek, a szlavóniai 1807-iki urbarium alapján. Ekként az az állapot következett be, hogy a jobbágyok a saját birtokaikat elhanyagolták, és a földesurak olcsó pénzen jutottak munkához.

Igazolt volt az a panasz is, hogy rumai, illoki és egyéb uradalmak kikerekítésére körülbelül 20,000 hold vitatható job-

bágyföldet mértek fel. A nem szabatos birtoklapok következtében e felmérés minden tekintet nélkül ment végbe és így méltányosnak jeleztetett, hogy a jobbágyokat kárpótolni kell és a még nem revideált felmérések alkalmával vissza kell adni a tőlük elvont földet. A külön uradalmi munkákat, a favágást, gyümölcszedést az uradalmi tisztek rendesen robotnak minősítették, valamint a szerszámon esett kárt sem térítették meg. Ellenben nem tartották igazoltnak a jobbágyok panaszát az erdőlegeltetés terén, valamint a faizás iránti követelményeket sem. A házépítéshez tényleg egészséges fát kell adni, de viszont az is bizonyos, hogy ha a jobbágyoknak szabadjára engedik a legeltetést és a faizást, az erdőségek csakhamar elpusztulnak. Indokolatlan panaszokat hoztak fel a makkoltatás megtagadását illetőleg. Felhozták, hogy a tizedet későn szedik, hogy kivágják a szilvafákat és ezekből telket alkotnak, hogy megrövidülnek a pálinka- és bormérésnél, továbbá hogy a kereskedők nagyobb taksákat vesznek és nyomják a zselléreket, hogy egyeseket törvény ellenére másokkal szemben protegálnak. Ez alapos munkálatnak annyiban volt is eredménye, a mennyiben rendeletek útján bizonyos rendet állapítottak meg a szerémmegyei úrbéri szolgáltatások tekintetében.

³⁶⁴ A vogányi előljárátság bizonyítványa Ognyánovics Márkónak. Vogány 1807 febr. 26./márcz. 10. (VML.) — Komáromy a nádornak. Ruma 1807 május 8. (BOL.) — Plemeskovics Tódor vallomása. Ireg 1807 május 27. (BOL.) — Popovics András vogányi tanító vallomása. Ruma 1807 április 20. (VML.)

³⁶⁵ Janochno Antal verdniki jegyző vallomása. Verdnik 1807 május 28. (BOL.) — Avramovics Tódor (alias Ticzán) vallomása. Ireg 1807 április 19. (VML.)

³⁶⁶ Peics Mihály protojerej Sztratirovicsnak. Zimony 1807 április 6./18. (KML.)

³⁶⁷ Ticzán vallomása (mint föntebb).

³⁶⁸ Ettingshausen ezredes Komáromynak. Ruma 1807 június 3. (BOL.) — Komáromy a nádornak. Ruma 1807 jún. 4. (BOL.)

³⁶⁹ Ticzán vallomása. Ruma 1807 május 7. (VML.)

³⁷⁰ Vidics Száva Sztratirovicsnak. Rivicze 1807 márczius 27./ápr. 8. (VML.)

³⁷¹ Lajos főherczeg az összes határparancsnokoknak. Bécs 1807 ápr. 14. (KA.) — A császár Lajos főherczegnek. Bécs 1807 máj. 22. (KA.)

³⁷² Gróf Zichy Károly a császárnak. Pest. 1807 június 4. (KA.) — Simbschen Károly főherczegnek. Vinkoveze 1807 június 22. (KA.) — Ferencz császár gróf Zichynek. Baden 1807 július 3. (KA.) — Gróf Pletries sóhivatali ellenőr gróf Zichynek. Eszék július 10. és 31. (KA.) — Sztratimirovics több protopresbyternek. Karlócza 1807 aug. 7./19. (KML.) — Musiczki Lukián archidiakon Sztratimirovicsnak. Rakoveze 1807 szeptember 15./27. (KML.) — Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1807 október 4. (KA.) — Iszákovics protopresbyter Sztratimirovicsnak. Vogány 1807 okt. 8./20. (KML.) — Perss ezredes Simbschennek. Zimony 1807 okt. 15. (KA.) — Vessclényi szolgabíró Simbschennek. Ireg 1807 október 14. (KA.) — Hadzsics Pál Sztratimirovicsnak. Karlócza 1807 október 17./29. (KML.) — Ugyanaz ugyanannak. Mitrovicza 1807 okt. 16./28. (KML.) — Simbschen Lajos főherczegnek. Pétervárad 1807 október 19. és december 17. (KA.) — Bólics archimandrita Sztratimirovicsnak. Cserevics 1807 november 7./19. (KML.) — Simbschen Sztratimirovicsnak. Pétervárad 1807 december 8. és 1808 jan. 6. (KML.) — Császár a nádornak és Károly főherczegnek. Bécs 1807 október 24. és 30. (KA.) — Szerb senatus Simbschennek. Belgrád 1807 december 15./28. (KML.) — Magyar udvari kanczellária a határharminczadosoknak. Bécs 1807 november 9. és 10. (KA.) — Károly főherczeg előterjesztése a császárhoz. Bécs 1807 december 18. (KA.)

³⁷³ Simbschen Lajos főherczegnek. Pétervárad 1807 július 25., okt. 1. és október 12. (KA.) — Károly főherczeg a császárnak. Bécs 1807 október 20. (KA.) — Simbschen Lajos főherczegnek. Pétervárad 1807 november 26. és december 28. (KA.) — Lajos főherczeg a császárnak s ez utóbbinak resolútiója. Bécs 1807 december 11. (KA.) — Radivojevics tábornok Duka altábornagynak. Pancsova 1807 december 15. (KA.)

³⁷⁴ Károly főherczeg a császárnak s ennek resolútiója. Bécs 1808 január 7. (KA.) — Károly főherczeg az összes határörvidéki, továbbá a szlavoniai, bánsági és erdélyi parancsnokoknak. Bécs 1808 jan. 21. (KA.)

³⁷⁵ A nádor a császárnak. Buda 1807 május 26. (BOL.)

³⁷⁶ Hiller altábornok Lajos főherczegnek. Zágráb 1807 április 23. (KA.) — Simbschen Károly főherczegnek. Vinkovcze 1807 június 22. (KA.) — A határőrvidéki főigazgatóság (General-Grenz-Direktion) a császárnak. Bécs 1808 márczius 22. (KA.)

³⁷⁷ Schenk harminczados jelentése. Pancsova 1807 április 10. (KA.) — Ettingshausen ezredes a szlavoniai főparancsnokságnak. Eszék 1807 október 2. (KA.) — Előterjesztés a császárnak egy jegyzékkel a szökevények számáról ezredenként. Bécs 1808 február 12. (KA.)

³⁷⁸ E hír mindazáltal valóságon alapult. Egy orosz szemle (Ruszkij Vjesznik, Moszkva 1863. 43. kötet 110—112. l.) „A szerb kérdés I. Sándor czár korában“ czimű cikkében említi, hogy 1806 augusztus havában egy kérvény adatott át Iszajev tábornoknak a délvidéken lakó szláv népségek részéről, mely kérvényben az egyhangú vágy fejeztetik ki, harczolni a németek (osztrákok) ellen. Az említett szemle közli azután e kérvény szövegét orosz fordításban :

„Mi jelentjük önnek, hogy az orosz udvar alatt óhajtunk lenni, a mi által egyúttal egyértelműleg föl akarunk támadni a németek ellen, s ezt annál is inkább óhajtjuk, mert szolgálunk csak úgy hiába vész el és hogy a német császárságot mind máig föntartottuk, háládatlan munka volt. Ismeretes ön előtt, mit műveltek a németek az elmúlt francia háború alatt és mily csalárdságot tanúsítottak a boldogult Szuvarov iránt és sok minden elszomorítót láttunk mi keresztények; és hogyan csalták meg, hagyták cserben és adták el a németek az orosz hadsereget. Most újból küldözgetett ez az ellenség és megjött a francia és Konstantinápolyból néhány török és Pozsonyban nagyobb gyűlést tartottak, a hol írásbelileg kötelezték magukat, hogy mindhalálig nem hagyják el egymást. A francia köteles minden lehető módon arra törekedni, hogy az oroszot lecsalja, s hogy a francia, uralmába kerítse az orosz udvart, abban a német köteles őt segíteni, a török pedig minden erejével a szerbre támad, hogy ismét leigázza azt, és erre nézve a német a szultánnak segítője. Ezt megtudtuk és önt tudósítjuk, hogy, ha valami szerencsétlenség történnék, ne maradjon a mi lelkiismeretünkön; azért tudósítjuk önt, hogy erről tudomást véve, értesítse a császári udvart, minő cselszövényeket szönek a németek a francziákkal és a törökökkel; röviden, ön tudja, hogy a

német régtől fogva áruló, most tehát cselekedjék a saját részéről, a mint legjobbnak gondolja.

Erdély és a vele és Magyarországgal határos Bánát, Horvátország, Szlavónia és az összes igazhitű népek esedeznek, hogy haladéktalanul terjeszsze elő a császári udvarnak, hogy védszárnyai alá fogadjon bennünket. Legyen meggyőződve, a mit végre önmaga is tapasztalni fog, hogy a németek régóta rosszak; ők ajándékot fogadtak el a francziáktól és minden franczia tisztnek adott a német arany paszományos és bojtos kalapot, hogy egy se legyen közülök a muszkák hive, a mikből látható, mily tisztességtelen és állhatatlan a német. Összes földjeinket a falvakkal együtt a nemességnek adogatja el, hogy megsemmisítse a szerb miliciát és mentegethesse magát, hogy ezt nem ő, hanem a magyarok tevék, azaz, hogy a szerbeket a magyarok és nem a németek ellen dühítse föl. De ön erről részletesen tudósítsa a császári udvart, mily ellenségünk a német nekünk is, önöknek is és hogy mily rosszakarónk a török azon okból, hogy az oroszszal rokontörzsű nép vagyunk, mindazonáltal a német ebben is szóval felülmulja őket.

Ez okon kérjük önt, épúgy mint egy Úristent, írjon tisztelt és méltóságos Michelson vezér mindenről, a mit kérünk. Te, az egész föld avagy a világmindenség szerette, ne hagyj el bennünket, ments meg avagy szabadíts meg e rabságtól, és mi ostromolni fogjuk az Istent és az eget, hogy a miénk légy és itt e földön egészségben uralkodjál, a mennyekben pedig az angyalok és arkangyalokkal lakozzál. Mi keresztények mindenha az ön védjobbában reménykedünk és Isten szent nevére kérjük, ne feledje, mire kértük önt. A Bánát, Szeben, Brassó, Erdély, Szlavónia és a többiek mind, Horvátország és a mi csak van körüle, mindama részek, a hol csak keresztények vannak, mind-mind készek a szolgálatra és alig várják az alkalmat, hogy a németre, a francziára és törökre üssenek és minden egyéb pogányhitűekre, mi összes keresztények egy szívvel-lélekkel óhajtjuk és akarjuk mind közönségesen a moszkvai császárságnak meghódolni és neki magunkat alávetni, készek mindhalálunkig őt szolgálni.

Nagyon valószínű, hogy maga Iszajev sugalmazta e kérényt.

³⁷⁹ Németi Mihály harminczados gróf Zichy Károlynak.

Fehértemplom 1807 február 17. (KA.) — Schenk harminczados gróf Zichynek. Pancsova 1807 április 10. (KA.) — Hiller altábornagy János főherczegnek. Zágráb 1807 április 23. (KA.)

³⁸⁰ Karagyorgye és a tanács levele Károly főherczeghez. Belgrád 1807 január 10./22. (KA.)

³⁸¹ Károly főherczeg Simbschennek, Sztratimirovicsnak, Alvinczynek és Dukának. Bécs 1808 február 6. (KA.)

³⁸² Károly főherczeg Simbschennek és Dukának 1808 február 18. (KA.)

³⁸³ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 február 24. (KA.)

³⁸⁴ Károly főherczeg Stadionnak. Bécs 1808 márczius 8. — Stadion Károly főherczegnek. Bécs 1808 márczius 9. — Károly főherczeg Simbschennek. Bécs 1808 márczius 10. (KA.)

³⁸⁵ A helytartótanács rendelete a kancelláriának decz. 11. kelt rendeletét tudatta a hatóságokkal s az élelmi- és hadiszerek kiviteli tilalmával foglalkozott. Buda 1808 deczember 29. (BOL.)

³⁸⁶ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 márczius 24. (KA.)

³⁸⁷ Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 márczius 21 (KA.) E jelentésében Hadzsics bevallja, hogy a legélénkebb színekkel ecsetelte a két főnök előtt a határőrvidéki szervezet előnyeit.

³⁸⁸ Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 márcz. 28. (KA.)

³⁸⁹ Perss Simbschennek. Zimony 1808 márczius 21. A második jelentés erről a napról. (KA.)

³⁹⁰ Perss Simbschennek. Zimony 1808 márczius 21. Az első jelentés erről a napról (KA.) Mitesser alezredestől szól, a ki az időközben elhalálozott Novákovics (Csardaklija) közvetítésével kísértette meg Karagyorgyét megnyerni.

³⁹¹ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 márczius 31. (KA.)

³⁹² Simbschen Károly főherczegnek. Zimony 1808 április 5. (KA.)

³⁹³ Stadion Károly főherczegnek. Bécs 1808 április 10. — Károly főherczeg Simbschennek. Bécs 1808 április 11. — Károly főherczeg Stadionnak. Bécs 1808 április 12. — Stadion Károly főherczegnek. Bécs 1808 április 14. — Károly főherczeg Simbschennek. Bécs 1808 április 14. (KA.)

- ³⁹⁴ Perss Simbschennek. Bécs 1808 április 9. (KA.)
- ³⁹⁵ Karagyorgye levele Simbschennek. Topola 1808 ápr. 12./márczius 31. (KA.) — Perss Simbschennek. Zimony 1808 április 17. (KA.)
- ³⁹⁶ Voennij Szbornik 1864. aug. no 8. 246—8. l.
- ³⁹⁷ Perss Simbschennek. Zimony 1808 január 31. (KA.)
- ³⁹⁸ Voennij Szbornik 1864 aug. no 8. 248. l.
- ³⁹⁹ U. o.
- ⁴⁰⁰ U. o. 248—9. ll.
- ⁴⁰¹ Perss Simbschennek. Zimony 1808 április 9. és április 17. (KA.)
- ⁴⁰² Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 április 26. (KA.)
- ⁴⁰³ Karagyorgye Simbschennek. Belgrád 1809 augusztus 16./28. (KA.)
- ⁴⁰⁴ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 április 18. (KA.)
- ⁴⁰⁵ Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 április 26. (KA.)
- ⁴⁰⁶ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 április 28. (KA.)
- ⁴⁰⁷ Voennij Szbornik 1864 no 8. 249—50. l. Urosevics leve-
léről csak ezen orosz forrásból van tudomásunk.
- ⁴⁰⁸ Karagyorgye Urosevicsnak. Topola 1808 ápr. 12./29. (KA.)
- ⁴⁰⁹ Simbschen Karagyorgyének. Pétervárad 1808 május 4. (KA.)
- ⁴¹⁰ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 május 5. (KA.)
- ⁴¹¹ Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 május 9. (KA.)
— Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 május 12. (KA.)
- ⁴¹² Stadion gróf Grünne grófnak. Bécs 1808 május 21. (KA.) — Károly főherczeg Simbschennek. Bécs 1808 május 24. (KA.)
- ⁴¹³ Karagyorgye Simbschennek. Topola 1808 április 29 május 11 és május 5./17. (KA.)
- ⁴¹⁴ Simbschen Karagyorgyének. Zimony 1808 május 20./8. (KA.)
- ⁴¹⁵ Lajos főherczeg levele Károly főherczegnek. Zimony 1808 május 21. (KA.) és a szövet folyamodása Lajos főherczeghez. Belgrád 1808 május 8./20. (KA.)

⁴¹⁶ Ez előnyöket és feltételeket már részletesen ismerjük a Károly főherceg által Simbschen bárónak adott utasításokból.

⁴¹⁷ Perss, Sztojszavlyevics, Hadzsics és Urosevics együttes jelentése Simbschennek. Zimony május 24. (KA.)

⁴¹⁸ Perss Simbschennek. Zimony 1808 május 24. (KA.)

⁴¹⁹ Voennij Szbornik 1864. no 8. 252. 3. l.

⁴²⁰ Perss Simbschennek. Zimony 1808 május 27. (KA.)

⁴²¹ Említettük, hogy Simbschen egy ezredet indított Péterváradra, részint hogy készletben tartsa Belgrád megszállásának céljából, ha t. i. sikerülne a megegyezés Karagyorgyéval, részint hogy a Szerémségben ismét mutatkozó parasztlázadást idejében elfojthassa. Ennek az ezrednek behivatását használták fel azután ürügyül azok, a kiknek az érdekében állott az említett hamis hírek terjesztése.

⁴²² Hadzsics találkozássra hívta Mládent, hogy tőle felvilágosítást nyerjen a helyzet megváltozásának okairól. Mláden azonban nem jött, attól tartván, hogy a mindinkább erősödő orosz párt majd árulással vádolja őt. Maga helyett tehát Milojét küldte, a ki találkozott Urosevicscsel a Száva partján. Ez alkalommal Miloje körülményesen elbeszélte, hogy mily hírek keringnek Belgrádban az osztrákok nagymérvű hadi készülődéseiről s ellenséges szándékáról. Elmondta azt is, hogy e hírek három túlparti szerbtől származnak, kiket azonban semmiképen sem akart megnevezni. Úgy látszik, némileg maga Miloje is hitelt adott e hírnek, s midőn Urosevics bebizonyította annak valótlanságát, felszólította ez utóbbit, hogy írja meg mindazt Karagyorgyének. Perss jelentése Simbschennek. Zimony 1808 május 30. (KA.)

⁴²³ Perss és Hadzsics több rendbeli jelentése Simbschennek. Zimony 1808 május 24.—június 3. (KA.) — Voennij Szbornik 1864 no 8. 253. l.

⁴²⁴ A levelet Karagyorgye Topolán írta alá 1808 május 18./30., a senatus záradéka pedig kelt Belgrádban 1808 május 20./június 1. (KA.)

⁴²⁵ Simbschen Károly főhercegnek. Mitrovicza 1808 június 4. (KA.)

⁴²⁶ Hadzsics Simbschennek. Zimony 1808 május 31. és június 2. (KA.)

⁴²⁷ A császár kézirata Károly főherceghez. Bécs 1808 május 10. (KA.) — Károly főherceg előterjesztése a császár resolútiójával. Bécs 1808 május 11. (KA.) — Károly főherceg előterjesztése a császár resolútiójával. Bécs 1808 június 3. (KA.) — A császár kézirata Károly főherceghez. Bécs 1808 június 5. (KA.)

⁴²⁸ Stürmer — külügym. tervek. Pera 1808 április 25. Nr. 25. (Bécsi titkos ÁL.)

⁴²⁹ Stadion Károly főhercegnek. Bécs 1808 június 13. (KA.) — Stadion utasítása Binder bárónak, a pétervári osztrák követnek. Bécs 1808 június 25. (A bécsi titkos ÁL.)

⁴³⁰ Gróf Rumjanczov, az orosz külügyminiszter, midőn az osztrák követ, Binder, e kérdést szóba hozta, úgy válaszolt, hogy már értesült e dologról, de nem hitt az Ausztria ellen emelt vádakban, mert meg van győződve, hogy az osztrák kormány mindent, mi az orosz érdekeket sérthetné, szorgosan kerül, *különösen a jelen pillanatban.* — Binder Stadionnak. Szent Pétervár 1808 július 5/17. (Bécsi titk. ÁL.)

⁴³¹ Stadion átirata Grünne grófnak. Bécs 1808 június 9. (KA.) — Károly főherceg felterjesztése a császárnak. Bécs 1808 június 10. (KA.) — Károly főherceg Simbschennek 1808 június 8. és június 10. (KA.)

⁴³² A General-Gränz-Direktion fölterjesztése a császárnak. Bécs 1808 augusztus 12. (KA.)

⁴³³ Perss Simbschennek. Zimony 1808 június 12. (KA.)

⁴³⁴ Weinsiedl őrnagy Duka tábornoknak. Orsova 1808 márczius 14. (KA.) — Károly főherceg Dukának. Bécs 1808 márczius 19. (KA.) — Duka Weinsiedlnek. Temesvár 1808 márczius 22. (KA.) — Duka Károly főhercegnek. Temesvár 1808 márczius 25. (KA.) — Duka Károly főhercegnek. Temesvár 1808 április 17. (KA.)

⁴³⁵ Stadion felterjesztése a császárnak. Bécs 1808 június 10. (KA.)

⁴³⁶ Simbschen Lajos főhercegnek. Pétervárad 1808 január 3. (KA.)

⁴³⁷ Latzkó János, a veszteglő intézet felügyelője, Perss ezredesnek. Zimony 1808 január 5. (KA.) — Simbschen Lajos főhercegnek. Pétervárad 1808 január 7. (KA.) — Latzkó Perssnek. Zimony 1808 január 12. (KA.)

⁴³⁸ Losserion veszteglő intézeti orvos Duka tábornoknak. Pancsova 1808 április 22. (KA.) — Duka Simbschennek. Temesvár 1808 ápr. 23. (KA.) — Simbschen Lajos főherczegnek. Pétervárad 1808 ápr. 28. (KA.) — Gróf Majláth József Verőcse-megye főispánja gróf Zichy Károlynak. Eszék 1808 április 5. (KA.)

⁴³⁹ A m. k. kanczellária felterjesztése a császárnak. Bécs 1808 ápr. 22. (Bécsi titk. ÁL. volt Cabinets-Archiv.) — Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 május 5. (KA.)

⁴⁴⁰ Simbschen Károly főherczegnek. Pétervárad 1808 június 20. (KA.)

⁴⁴¹ Perss Simbschennek. Zimony 1808 május 3. (KA.)

⁴⁴² Simbschen Lajos főherczegnek. Pétervárad 1808 jan. 12. (KA.) Az ismeretes Novokrstenni fedezte fel Simbschen egyik bizalmasa előtt a szerbek s bosnyákok összeköttetésének szálait. A jajezei katolikus Kosancsics-Szamardzsics Ivánt Karagyorgye már ekkor bulyukbasává nevezte ki, megígérvén, hogy a jajezei vár és egész Török-Horvátország parancsnokává teszi őt, ha a katolikusokat fegyverfogásra bírja. Marmont és a dalmáciai parancsnok, Dandolo, megígérték, hogy fegyvert és löszert küldenek Boszniába. Ezek és Karagyorgye között a prominai francziskánus, Vuicsics Mikola, közvetíté a levelezést. A bosnyák orthodoxok és a szerbek között Szelyákovits nevű gazdag kereskedő, Krályevics Benedek vladika barátja közvetített. Ennek fiát megölték a törökök, minek következtében az öreg a szerbbarát gradacsácsi kapitányhoz menekült. Lauriston tábornokkal a cattaroi Vojnovics érintkezett; a montenegroi vladikával pedig a bjelopavlicsiek által Budimlics szarajevói kereskedő, ki aztán a leveleket Rodofinikinnek küldte.

⁴⁴³ Popovics István többrendbeli jelentése Raunack kamarai igazgatónak. Radna, 1807 vége és 1808 eleje. (KA.) — Brumauer kamarai tiszt Raunacknak. Bogsán, 1808 febr. 2. (KA.) — Gróf Zichy Károly a császárnak. Bécs 1808 április 3. (KA.) — Raunack gróf Zichynek. Bogsán 1808 márczius havában. (KA.)

⁴⁴⁴ Gróf Zichy Károly a császár parancsára Klanitzay verseczi kamarai igazgatónak. Bécs 1808 febr. 28. és április 12. (Karlóczai metropolia levéltára.) — A krassómegyei alispán 1807 máj. jelentése az oláhok titkos összejeveiteiről. (Orsz. levéltár.)

⁴⁴⁵ Popovics István két jelentése. Radna 1808 június 5. és dátum nélkül. (KA.)

⁴⁴⁶ Simbschen Károly főhercegnek. Pétervárad 1808 június 30.

⁴⁴⁷ Gróf Zichy Károly a császárnak. Gyulafehérvár, 1808 június 18. (KA.) E jelentéshez van mellékelve a kiáltvány fordítása, melyet Klanitzay verseczi kamarai ispán küldött volt.

⁴⁴⁸ Lajos főherceg jelentése Pancsováról 1808 jún. 15. (KA.) — Jakabffy Simon jelentése a hevenyében megejtett vizsgálatról a kanczellárhoz 1808 jún. 27. (BOL.) A katonai vizsgáló bíróság jelentése a szlavyon-bánsági főlebbezési törvényszékhez. Fehértemplom 1808 jún. 24. (Melléklete Simbschen jelentésének Károly főherceghez.) Pétervárad 1808 jún. 30. (KA.)

⁴⁴⁹ Ferencz császár resolútiója a kanczellária felterjesztésén. Bécs 1808 július 15. (BOL.) — Böhm Lénárt: Délmagyarország tört. II. 236—40. ll. bizonyos apró eltérésekkel beszéli el a tényeket, mi a hiv. jelentéseket dolgoztuk fel.

⁴⁵⁰ A kihallgatási jegyzőkönyvek. (KA. és BOL.)

Jegyzet: KA = Kriegsarchiv (Bécsi hadi lt.); BOL = Budapesti mk. orsz. levéltár; KML = Karloviczi metropolita lev.; Bécsi titkos ÁL. = Államlevéltár.

FÜGGELÉK.

A) Adalékok a munka szövegéhez.

A II. kötet II. és III. fejezetéhez adalék.

Mitesser József alezredes, 1808 jan. 12. jelentése.

(Eredetije a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban.)

Mitesser József Travnikba kinevezett osztrák konzul¹ alezredes 1808 január 12-én Radics Petrovics kapitánynyal, — a ki a Száván túlról csatlakozott a szerb fölkeléshez, — a szenátus beleegyezésével beszélgetést folytatván, Radics, a halálra vált beteges ember, eskü alatt mondá neki a következőket:

„A szerbek eleinte nagyon sokat reméltek az osztrák udvartól, de midőn ettől nem kaptak segílyt, e rokonszenv átcsapott az ellenkező végletbe és az oroszoknál, mint hitsorsosaiknál reméltek pártfogást. Ezek azonban, a különféle alkudozások folyamán nem annyira a szerb függetlenségi törekvéseket, mint inkább a maguk érdekeit pártolták, úgy hogy ebből azután feszült hangulat és gyanakodás keletkezett. Rodofinikin, az orosz biztos, ezért többször el akarta hagyni Belgrádot, s a szenátus és Karagyorgye ellenszenvüket csak politikai okokból fojtották vissza.

¹ Der venti Mitesser József alezredes, később ezredes 1808—1811 volt travniki konzul, 1826-ig fumei kat. parancsnok, azután nyugalmába vonulván, † 1832. — E jelentésben sok van, a mi a szerb azonkori hangulatra világot derít.

A szerbek közt vannak ugyan, a kik Ausztriához szítnak, de általában nem szeretik a németeket. Bizonyos, hogy vannak köztük olyanok is, kik a Szerémségben is zavarokat akarnak támasztani, de a szenátus nem pártolja ezt az eszmét, sőt ellenkezőleg mindenkit, a ki ilyen tervekkel foglalkozik, élesen korholnak, mondván, „hogy van nekünk jelenleg elég ellenségünk és kár volna ezek számát szaporítanunk.“

Franciaia nincs Belgrádban, itt-ott akad egy-egy ember, a ki francziául beszél, ezek az ágyútalpfák készítésénél vannak alkalmazva, de nem sok vizet zavarnak s nincs is különös jó dolguk. A francziákat a legnagyobb mértékben utálják Belgrádban. Novákovies, osztrák kapitány, nagy esküdözések között mondotta neki, hogy Leonti püspök (vladika), — a ki a porta rendeletére a konstantinápolyi patriarcha levelével küldetett Belgrádba, — ajánlatával nem ért el sikert. A szenátus a kapitány szavai szerint kinyilatkoztatta a püspök előtt, hogyha a porta Szerbiát, mint köztársaságot engedné szervezkedni és a határokat kölesönösen megállapítanák, s ha ezt egy kongresszuson vagy fermánokkal biztosítanák, Oroszország, Ausztria és Franciaország meg garantirozná, akkor az egész szerb nemzet kötelezi magát, hogy minden eshetőség alkalmával a portával közösen fog operálni minden ellenség ellen. Ha azonban a porta erre rá nem áll, mindenre kész vele szemben.

Ezenkívül a szerbek maguk közt esküt tettek, hogy *semmi-féle hatalomnak*, még Ausztriának sem adják meg magukat, hanem inkább elvesznek egy lábíg, semhogy idegen hatalom alá kerüljenek. Oroszország a nagy távolság miatt nem tarthatja meg Szerbiát, igaz azouban, hogy a szerbeket szóval és tettel, továbbá lőszerezellel pártolták, hogy a török ellen védekezhessenek. Minthogy pedig a szerbek között nincs diplomacie gondolkodó fej, Rodofinikin orosz főkonzult küldték el hozzájuk, a kit azonban szeretnének lerázni, mert most már tisztában vannak mindazzal, a mit tudni akartak. Minthogy jövő tavasszal háborúra kerül a dolog, éjjel-nappal dolgoznak a belgrádi szertárban az ágyúk felszerelésén. Állítólag a törökök azt a kérdést intézték hozzájuk, hogy ugyan hányan vannak, mire ezek azt felelték, hogy nézzék meg a portánál a deftereket (adórajstrom) és a harácscedulákat, a melyeket évenként Szerbiából odaküldtek, a hány czédula van, annyi szerb katona

áll harczra készen. Novákovics a francziákról és a szerémi lázadásról ugyanazt mondta, a mit Radics Petrovics. Karagyorgye testőrségével tíz nap előtt Nis felé ment, minthogy a törökök ott gyülekeznek. Novákovics kapitánynál tartózkodik Obradovics Doszitije, szintén túlpárti szerb, ki azért jött Belgrádba, hogy munkáival a szerbeket pallérozza, ugyancsak ő a nevelője Karagyorgye fiának, a ki Novákovicsnál étkezik. A fiú jelenleg tíz éves, egészséges és jól fejlődött gyermek. A konzul felhasználta az alkalmat, hogy a fiatal Karagyorgyevicsnak ajánlja a bécsi akadémiába való felvételt, már csak azért is, mert Pétervárt és Párisban bizonyára szívesen látnák katonai kiképzésre e fiatal embert. Karagyorgye kemény katonai fegyelmet tart és a kik parancsai ellen vétének, azokat minden hosszabb eljárás mellőzésével bünteti. Úgy egy Pappathoky (Papadoki) nevű macedóniai csapatvezér a fennálló fegyverszünet daczára betörvén Boszniába, Karagyorgye ezelőtt két héttel felkereste őt, elfogta és lefejeztette; fejét pedig Belgrádban lándzsára tűzte; ezt maga a konzul is látta. A szenátus különben erős rendet tart és állandó kormányzásra rendezkedett be. Jelenleg 30 rab van a várban. A konzul elutazása alkalmával nem látogatta meg Rodofinikint, a mit ez zokon is vett és utána küldte Novokerstenit azzal, hogy szerencsét kíván neki útjára. Bor között azután a kapitány megvallotta, hogy ők a francziáknak nagy ellenségeik, de el kell ismerniök a katonai fölényüket s azért egyelőre még politikai barátságot tartanak velök. Reméli, hogy jövő évre Moldvában és Oláhországban 200 ezer orosz lesz és ezekhez számítva a szerbeket, hiszi, hogy végeznek velük. Az oroszok Szerbiát sohasem fogják megtartani, de külön állammá fogják alakítani, a mi tulajdonképen egyre megy, hiszen egy a vallásuk.

A szerbek osztrák területen már is zavarokat idéztek volna elő, ha az oroszok őket ebben meg nem akadályozzák, még emlékekben lévén Pugacsev lázadása, egyébként ez a szerbeknek sem jutott volna eszükbe, ha túlról nem izgatják őket. Mig az oroszok Belgrádban lesznek, ettől nem kell tartani, hogy osztrák területen lázadás lesz.“

A II. kötet 84—93 s 208—9. lapjához előmunkálat.

Paulich Jakab alezredes, konzul jelentései
Belgrádból.

1811 febr. 4.—ápr. 9.

(Eredetijök a bécsi cs. és kir. titkos levéltárban.)

Paulich Jakab alezredes 1810-ben Belgrádba rendeltetett konzulnak, de ottani állomását nem foglalhatta el, az ott lezajlott eseményekkel kapcsolatos gátló körülmények miatt. Zimonyban maradt tehát, s jelentéseit 1811. febr. 4—ápr. 10-ig onnan intézte Bécsbe. 1811-ben Boszniába: Travnikba nevezték ki konzulnak, a hol 1817-ig maradt. Innen ezredesi rangban Korfuba került mint főkonzul. Ezt a pályát 1819-ben ápr. 19. hagyta el. 1825-ben lépett nyugdíjba. A bécsi titkos levéltárban őrzött Paulich-féle jelentések Kállay kéziratai közt kivonatokkal ellátva s a feldolgozásra kész állapotban megmaradtak.

Minthogy e munka folytatásához bizonyos tekintetben vezér-fonalul szolgálhatnak, kivonatos közlésök alább következnek:

1. 1811 febr. 4. Kara-Gyorgye megigérte, hogy az osztrák védnökség ügyében 1811 jan. 15-ig tudatni fogja elhatározását. E helyett azonban Jugovics szerb tanácsos jan. 24. közölte, hogy Karagyorgye engedett az orosz követeléseknek, hogy a várakat csapataikkal mindaddig megszállják, míg a „bécsi és pétervári kabinetek politikai irányzata nyílt és határozott meg-egyeződésre jut“. Karagyorgye annál inkább állhatott rá e köve- telésre, mert az oroszok ezen feltétel mellett biztosították a szerb nemzet függetlenségét.

Belgrádba 1600 főnyi orosz csapatot jeleztek esetleg febr. 15-re s e tekintetben egy orosz biztos máris Belgrádban tartózkodik inkognitóban.

Paulich nézete szerint ezen orosz megszállás miatt nincs miért túlságosan felizgulni, mert egy komoly gabonakiviteli tilalommal kivonulásra lehet kényszeríteni az oroszokat, s azonfelül remélhető, hogy e lépés a konstantinápolyi és párisi udvarokat komoly elhatározásra fogja serkenteni.

Hadi és politikai tekintetben Orsovának, mint török határ-várnak a helyzete dönti el Szerbia sorsát. Ugyanis, míg Orsova s Widdin nincs orosz kézben, Szerbia megszállása csak szap-panbuborék.

Karagyorgye most az oroszok részére szállások előkészítésével foglalkozik; ő, s a szerbek velünk szemben most sokkal tartózkodóbbak.

2. 1811 febr. 11. Febr. 3-án értek az orosz megszálló csapatok Szemendriába (Szendrő), febr. 10. 1/212-kor Bolla Alexander Feodorovics ezredes vezetése alatt 500 orosz sorgyalogos s négy ágyú érkezett Belgrádba. Ünnepelesen fogadták őket, az isteni tisztelet alkalmával Sándor csárért imádkoztak. Egyelőre a vár alatt szállásolták el a feliben sorgyalogokból, feliben gránátosokból álló csapatot.

A lakosság örült az oroszoknak, hiteles tanúk jelentik azonban, hogy Karagyorgye nem öltözött díszbe s nagyon komolyan és csendesén szemlélte az oroszok bevonulását. Beszédet tartott a néphez, hogy most orosz védelem alatt állanak s hadra kelniök kötelesség. A hadjárat megkezdése 1811 márcz. 15. tüzetett ki.

3. 1811 febr. 12. Bécs. Utasítás Paulichnak. Az a bizalmas hír érkezett Bécsbe, hogy Milenko vajda s a vladika két pulk (század) orosz katonával Fethiszlánba (orsovai sziget) jött s ott Dobrinyác Péter vajdával találkozván, útjokat Belgrád felé vették.

Hir szerint, azt az ürügyet hozzák fel, hogy a török támadásra készül, s ők segítséget hoznak, de valójában az a czéljok, hogy Karagyorgyét elfogják s vasra verve az orosz csárhoz küldjék.

Utasittatik a konzul, hogy erről a tervről alkalmas módon Jugovics útján szóval értesíttesse Karagyorgyét, a miből ez megértheti, hogy mi jó indulattal viseltetünk iránta.

4. 1811 febr. 14. Paulich jelenti, hogy több ezer főnyi orosz csapatot várnak Sabác, Szemendria és Uzsicze megszállása czéljából, hogy a belgrádi orosz őrseget 1000 főre akarják emelni. Ezzel szemben az a hír járja, hogy az oroszok csak a most folyó háború tartamára ígértek segédelmet a szerbeknek, a miért is Karagyorgye s a vajdák elégedetlenek. Mind e hírek csak a gabonakiviteli tilalomtól való félsznek a jellemző bizonyítékai. Itt (Zimonyban) egyelőre megszorították a gabonakivítelt, okul a nagy drágaságot hozván fel.

5. 1811 febr. 15. Paulich jelenti, hogy felhasználván a b. Hiller parancsnokló tábornok portai tolmácsának Leonti belgrádi

vladikával szemben fennállt 1000 piaszternyi követelésének ügyét, átment Belgrádba. Azonban a vajdák Bolla orosz ezredsnél tanácskoztak. Leonti pedig nem fizetett. Láttá Filippovics Spiridion archimandritát, az osztrákellenes párt egyik fő szóvivőjét. Ez a legtúlzottabb módon ajánlotta magát a konzul barátságába. Mi ennek az oka: az a hír-e, hogy az oroszok Szerbiát átadják Ausztriának, vagy Leonti helyére vágyik, vagy csak szokott ravaszsgból beszélt-e így, azt a konzul nem tudja.

Karagyorgye, a mit eddig még sohasem tett, Topolára való távozása előtt, Cservenka tábornokkal tudatta elutazását.

A különféle katonai hírek arra látszanak utalni, hogy az oroszok Viddin ostromát fedezendők, Albánia s Macedonia felé akarnak egy diverziót tenni déli Szerbiából.

6. 1811 febr. 28. Paulichnak a 4. sz. a. utasítás ügyében kelt jelentése. Theodoto vesztegzárbeli tolmácsot elküldte Jugovicshoz Belgrádba a Karagyorgye elfogatásáról szóló hír közvetítése céljából, természetesen a forrás megnevezése nélkül, s utasította, miként adják ezt neki tudtára. Figyelmeztessék, hogy Milenko, Dobrinjác Péter és Leonti vladika a tanácsból történt eltávolíttatások miatt ellenségei s hogy ne üljön fel az oroszok hízelgéseinek. Jugovics is megriadt e lehetőségen, de gyanú alatt állván, maga nem mer Topolába menni, hanem megbízható küldönczről gondoskodik, a ki szóval adja majd át az üzenetet. Ha ez nem történhetik meg két nap leforgása alatt, majd talál rá módot, akár más úton, akár személyesen közölni Karagyorgyéval a hírt.

Tepelendi Ali basa fiai: Muktár és Veli basa Nis és Sophia felé vonulnak 8—12,000 emberrel.

A bosnyák-törökök a Drina határán kezdik ingóságaitak biztonságba helyezni, támadás esetén falvaikat felégetik s erős ellentállásra készülnek.

7. 1811 márcz. 3. Paulich jelenti, hogy Jugovics nem mer embert küldeni Karagyorgyéhoz, akár azért, mert attól tart, hogy ez Bolla ezredesnek szemrehányásokat tesz, vagy tán egyenesen el is árulja. Ezért Levi Ábrahámot, Karagyorgye házi zsidáját rávette, hogy közvetítse ő az üzenetet. Öt nap mulva visszatérhet, kompromittálás nem történhetik, legfőljebb őt magát érheti a vád.

Karagyorgyét illetőleg megtudta, hogy a vajdák ösztönzésére már 1810 aug. havában orosz segílyt kért, szept. megígérték s ő már decz. hóban biztosan tudta, hogy orosz segílycsapatok érkeznek. S ő akkor, midőn erről értesült, 1811 jan. havában Bécshez fordul, 42. pontozatban alávetését felkínálván. Az a gyanú bizvást felmerülhet ellene, hogy Ausztria rovására új védnökénél szép színben akart feltűnni, vagy pedig, az volt a célja, hogy az orosz csapatok bevonulását siettesse.¹

Egyébként e tárgyalások iratain nincs aláírás, azért kellemtlenség nem származhatik belőle.

Ha Karagyorgye újból közelednék, csak azon esetre kellene vele újból tárgyalni, ha őszinteségének bizonyságául fiát a monarchiába küldené.

Valamennyi fegyverképes szerbet hadba hívtak, 3 közül 2-nek, 2 közül 1-nek fegyvert kell fogni.

Az oroszok sütökemenczéket építenek, embereiknek nem szabad a túlpartra jönni. A montenegrói vladika titkára 500 aranyat kapott ura számára Bolla ezredestől.

8. 1811 márcz. 6. Az oroszok márcz. 4-én a tanács házára kiszögezték a birodalmi sast s a felső várban kitétték az orosz lobogót. Belgrád határában a tanács határozatára táborhelyet szemeltek ki 18,000 orosz katona számára.

Jan. 30. (régi kelet.) Kaminszky orosz tábornok Lovcsánál legyőzte a törököket, kik 3000 halottat s 12 ágyút vesztettek, az oroszok 1500-t. Ezért e hó 4-én Tedeumot ültek Belgrádban.

Sztojkovics Milenko s Dobrinyác Péter száműzött vajdák kétszáz — de fegyvertelen — embere Groczkába érkezett márcz. 5. s két követet küldtek a tanácshoz, mely két szenátort küldvén hozzájuk Nedoba orosz ezredessel, megnyugtadni igyekezett őket. Ugyanekkor Topolába gyorsfutárt küldtek Karagyorgyéhoz, — kihez eleddig tán eljutott az ő izenete² — hogy siessen Belgrádba.

¹ Téves felfogás. Karagyorgye sohasem bizott teljesen az oroszokban, azért próbálkozott megegyezni Béccsel.

Szerk.

² Megtörtént, a mennyiben Karagyorgye 1811 márcz. 8. a következő levelet intézte a konzulhoz:

9. 1811 márcz. 11. Levi Ábrahám levelet hozott Topolából. Karagyorgye előbb nem akart neki hitelt adni, mert nem hozott írást, de mikor Á. szolgálataira és ragaszkodására hivatkozott, elérzékenyedett, imígyen szólván: „Mégsem hittem volna, hogy ily igaz, s nagy hűség legyen a németeknél, isten úgy segéljen, megmutatom nekik, hogy hálás leszek érte.“

Paulich nézete szerint Á. igazat jelentett.

10. 1811 márcz. 14. Paulich jelenti, hogy Karagyorgye még mindig Topolán van, s hogy az oroszok Prahovánál átlépték a Dunát s Szerbiába vonulnak.

11. 1811 márcz. 18. Paulich jelenti, hogy Nedoba ezredes, bizonyára az orosz főparancsnok rendeletére levétette az orosz sást a szerb tanácsházról s a terem egyik szegletébe tétette.

Karagyorgye még mindig földjét miveli Topolán. Különben az a szokása, hogy sohasem jön vagy megy a jelezte időben s váratlanul távozik, vagy érkezik. Meglehet, hogy az izenet miatt nem mozdul, négy nap előtt zsidókat rendelt magához Topolára, hogy töltényeket kötözzenek.

12. 1811 márcz. 19. Utasítás Paulichnak. Ha Karagyorgye felkinálkoznék, b. Hiller táborszernagy ez iránt már megkapta az utasítást. A konzul abbeli nézete, hogy Karagyorgye fiát túszul adja át, nem helyeseltetett, mert ez nála csak gyanút keltene.

13. 1811 márcz. 21. A travniki basa hírét véve Belgrád megszállásának, erősen fegyverkezik s kooperációra készül a nisi parancsnokkal. Az oroszok a Timok mentén haladva állítólag 10 nap előtt a Sztari Vlahi kerületbe értek, — 7800 ember, — mert tartani látszanak a bosnyák és albán ellenállástól.

14. 1811 márcz. 24. Paulich jelenti, hogy Krajnában (a Timok s a porecsi sziget közén) Sztojkovics Milenko és Dobri-

Nagytekintetű, nagyságos úr!

Van szerencsém jelenteni Önnek, hogy üdvözlete és izenete barátunk A(braham) útján febr. 22. (márcz. 6.) mindenkép átadatott.

Jól megértettem mindent, s nemcsak most mondok érte köszönetet, de teljes lélekből mindig nyilvánítani fogom.

Alázatos szolgálja

az Istenszerette szerb nemzet főelőljárója

Petrovics György.

Topola, 1811 febr. 24. (márcz. 8.)

nyácز Péter vajda érdekében újra kitört a lázadás. Karagyorgye száz főből álló fegyveres csapattal három nappal ezelőtt Topolából odaindult a lázadók s a vezetők megfenyítésére. Zsivkovics István gazdag belgrádi lakos egy felfogott levél miatt fogságra vettetett.

A szenátus jelenleg behatóan foglalkozik az iskolaügygyel. Valamennyi pópá Kragujeváczba rendeltetett, ott Leonti vladika vizsgálatot tart velök, s azt, a ki alkalmas, tanítónak alkalmazák. Vojnovics Lázár tanfelügyelőt megbízták, hogy a magyar részekből hívjon be alkalmas tanerőket, egy levele Cservinka tábornok kezébe került. Ebben Valacsky János becskerekai tanítónak 1500 piaszter évi fizetést és 200 frt úti átalányt helyez kilátásba, ha Szerbiában állást vállal.

Belgrádban összesen 600 ezer okka (135,000 mázsa) élelmiszer készlet van, a mi 20,000 embernek 45 napi kenyérrészletre elegendő.

Tegnap egy állítólag Vracsar (Szófia és Nikápoly közt) melletti a törökökön nyert győzedelemről beszéltek Belgrádban.

Nedoba orosz ezredes fennen hirdeti, hogy az orosz udvar biztosítani kívánja Szerbia függetlenségét, holott Ausztria ismét a török járom alá akarja juttatni. Osztrák pártiak ezzel szemben a moldvai, oláhországi és kaukázusi bojárok és fejedelmek példájára utalnak, a kik felülvén az oroszok ígéreteinek, most Pétervárott és Szibéria börtöneiben senyvednek, országaik pedig a deszpotizmus járma alatt nyögnek. Nedoba nagy ígéretei nem is igen találtak hitelre a szenátusnál.

15. 1811 márcz. 28. Paulich jelenti, hogy Karagyorgye Topolából a Krajnába menet, Kragujeváczból magához hivatta Leonti vladikát egy kis faluba. Bevezették egy kis szobába s ott sajátkezűleg úgy elverte, hogy félholtan vitték el onnan. Útját aztán, többé nem törődve Leontival, nyugodtan folytatta. E bánásmódra a vladikának a lázadókkal való barátkozása készthette Karagyorgyét, a ki mióta megintették, a szenátussal egyetemben nagyon elhidegedett az oroszoktól s Kaminszky orosz tábornagy meghívásának Bukurestbe nem felelt meg.

A szerbek neszét vették, hogy Nisből egy pénzszállitmány indított Travnikba; most 300 szerb lesben várja a sztari-vlahi kerület hegyeiben a convoit.

A szerbeken bizonyos lehangoltság látszik, nem nagy lel-

késedéssel készülnek a hadjáratra, a gabonakiviteli zárlat miatt szükében lévén az élelemnek. Az oroszok sem bíznak bennök.

16. 1811 márcz. 11. Paulich jelenti, hogy Karagyorgye szerencsésen és gyorsan leverte a krajnai lázadást és hat knézt hozott fogolykép magával. Belgrádból azután Topolába ment, s nem tudni, hogy mikor tér vissza.

Azt a megbízható hirt kapta, hogy az oroszok Nis és Vidin bevétele után 25—30,000 emberrel Novi-Bazár felé akarnak vonulni, ott a montenegróiakkal egyesülendők.

17. Második ugyanazon napról kelt jelentésében írja Paulich, hogy Karagyorgye e hó 30-án Belgrádban a várban nagy örömmel szemlélte az oroszok ágyúöntését. Ezelőtt egy héttel a Drina felső folyása és Szerajevo közt egy Bródba szánt nagy áruszállítmányt vettek el, s ebből a zsákmányból két lótehernyi kávé és csukrot, egy ló hátán meg ezüstlakatú ládákat küldtek Topolába Karagyorgyenak. Erről értesülvén a fővajda, még márcz. 30. este Topolába utazott.

18. 1811 ápr. 3. Paulich jelenti, hogy Jugovics értesülései szerint, az orosz haderő nagyobb része Belgrádból a lengyel határra fog vonulni. Az orosz tisztek ezt azzal indokolják, hogy a török ellen elég az orosz haderő fele is. A szerbek ezért nyugtalankodnak s nagyban óhajtanának Francziaországgal és Ausztriával megegyezésre jutni, s attól tartanak, hogy az amúgy sem nagy orosz haderő elvonulása után majd Szerbia lesz a hadi színtér.

Obradovics Doszitijen kívül, — úgymond Jugovics, — nincs az oroszoknak egyetlen őszinte hívők. Ezzel szemben az oroszok mindent ígérnek.

19. 1811 ápr. 7. Paulich jelenti, hogy Karagyorgye Jugovicsnak azt mondta: „Sajnos, immár látom, hogy az oroszok nem az én előnyömre jöttek ide, de mit tegyek én most? Nem látok egyéb módot a tőlük való szabadulásra, a türelmes várakozásnál“.

Az oroszok már régtől fogva akarják a szerbek és montenegróiak kooperációját. A montenegrói metropolita titkára, Orlovics Simon Belgrádban tartózkodik; 26 éves fiatal ember, a ki német módra öltözködik s már hat éve szolgálja a metropolitát.

Vojnovics Lázár tanfelügyelőt a szenátus Bukarestbe küldötte,

hogyan tudakolja meg ott, miért tartóztatták fel Riszto és Janko futárokat, a kik már febr. havában indultak útnak. Egyúttal puhatolja ki az oroszok vonulását a lengyel határra s hogy miként viselkedjenek ők a törökkel szemben.

Szólott Jugovicsnak, hogy Karagyorgye figyelmét irányozza Nedoba ezredes gyanús magatartására.

A szerbek még mindig nem készülnek a hadjáratra.

*

1811 ápr. 9-én Paulich Jakab megkapta ápr. 2-án Travnikba, Bosznia akkori székhelyére konzullá történt kineveztetését. Előbb Kosztajniczában lévén kordonparancsnok, ebbéli rendeltetésének jobban örült, mint eddig a határőrvidéki és hadparancsnoki ellenőrzés alatt álló közvetítő szerepének, s 1811 ápr. 11. Zimonyból kelt utolsó jelentésében még említi, hogy Obradovics Doszitije ápr. 10. hajnali 4 órakor Belgrádban elhunyt s aznap el is temették.

Paulich sokat olvasott, a délszláv viszonyokat jól ismerő ember volt. Kissé heves, eljárásában néha hirtelen, úgy hogy Konstantinápolyban b. Stürmer internunczius nem igen volt vele megelégedve. Zimonyi jelentései ellenőrző anyagként mindenesetre értékesek, bár folyton tekintetbe kell venni, hogy az akkori híradások primitív módja felhívja a szigorú bírálatot.

A II. kötet 189. lapjához.

Dobrinjac Péter szerb vajda felhívása a magyarországi szerb és oláh papsághoz az ó-hitű keresztény nép fellázítása tárgyában.

1808 ápr. 31.

Főtisztelendő fehértemplom-palánkai főesperes úr,

Kedveltünk!

Írás- és szóbeli bizonyíték küldetett hozzánk, szerb igazhitű zsinathoz, hogy a keresztény szerb és oláh néphez tartozó igazhitű nyomorult nemzetünk, amely a római uralom alatt van, még jobban nyögi az idegen igát, mint a hogy mi nyögtük a barbárokét. Ők tehát, a keresztények alatt szenvedők, nem bírván azt az igazságtalanságot tovább tűrni, nekünk fentebb említett igazhitű zsinatnak jelentették, hogy titokban hat ezer válogatott katonát gyűjtöttek össze s elsőben is nekünk jelentették, hogy mint a

felingerelt oroszlányok irgalom nélkül rátörnek az igaztalan spahiákra s megkérdik tőlük, miért nem kereskednek ők is korai marhával és egyéb kereskedelmi czikkekkel, hanem megveszik a népet . . ., hogy kínozzák őket, mint a kigyó a befalt békát.

Ez okból ezen, titokban megegyezett hatezertől küldve, három választott férfiú jött hozzánk, mi pedig részvétre keltünk az ő siránkozásukra és megígértük nekik, hogy még tíz ezer válogatott katonát adunk nekik, hogy megszüntethessék azt az igazságtalanságot.

Az alulirtaktól azon hiteles és éles parancs menesztetik hozzátok főesperesekhez, hogy ti mint lelkiatyák, vegyétek fontolóra a rátok bízott nyájnak a gondját és az egész papságnak villámgyorsan hagyjátok meg a legszigorúbban és a leggyorsabban, hogy minden lelkész elsőben is gyűjtse össze a jobbág্যokat titokban a templomban és nagy átok alatt eskesse meg őket, hogy egyik sem árulja el a titkot; azután titokban írják össze az összes, a lelkészek és a jobbág্যok ítélete szerint ép és egészséges ifjúságot 20 és 50 év között, az összeírottakat éjjel gyűjtsék egybe a templomban és eskessék meg súlyos átok alatt, hogy a keresztény igazságért, hitért és törvényért a sz. háromság nevében fegyvert ragadnak s ha parancs érkezik, a meghatározott időre összegyűlnek; a mint ott össze fogtok gyűlni, az igazhitű keresztény válogatott katonaság nagy hirtelenséggel hozzájuk csatlakozik, vezérük lesz és megsemmisítik az igazságtalanságot és Magyarországot, minden katonának szabad akaratot adván; mihelyt együtt lesznek a csapatok, szabadság fog adatni kinek-kinek, hogy a mi kezéhez jut, azt meg is tarthassa; s mindnyájan boldogok lesznek és akkor azt kiáltják majd: keljetek életre halottak.

Ismételten felhivunk benneteket főespereseket, hogy a fent mondottakat minden kétely nélkül teljesítsétek. Ha e parancs vétele után, azt nem teljesítitek és a mondott időben vagy órában a katonákkal és zászlókkal együtt nem lesztek a kitűzött helyen, az atya úr isten igaz tanúnk, hogy kegyetlenül fogunk elbánni vagyis ha hűtelenek lesztek, a népnek szabadságot adunk, hogy tetszése szerint bánják veletek. Ezen felül minden főesperes kerületének említett csapatait a mondott hat napon vagy éjjel faluja vagy városa közelében tartozik összegyűjteni.

Minden főesperesnek tudtára adatik, hogy a fentemlitett hatezernyi csapat generálisa mindhalálíg egy híres orosz herceg lesz, a ki ordító oroszlánként akar lenni az igazságtalanság és hitetlenség ellen.

Végül még az is tudtára adatik főtisztelendőségeknek, hogy ha e parancs kézhezvétele után 12 óráig egy papnak sem küldtök idézést, a fentiek vigyázni fognak és ha valamely pap 24 óráig jelent nekik valamit, megkérdik, kapott-e valamely parancsot az igazságtalanság ügyében vagy sem, és ha nem, akkor irgalom nélkül rajtatok ütnek s majd kérni fogjátok tőlük a halált és meg nem kapjátok, tehát tartsátok számon a férfiakat (és gondoljátok meg, hogy a nép szava az isten fiának a szava), következőleg úgy intézkedjete, hogy fentebb parancsolva van.

Az oraviczai főesperes az alábbi időben Vrania mellett gyűjtse össze az esperesség összes katonáit, a mennyire lehet, több lovast és szekerek is legyenek a csapatoknál.

A mehádiai Bozovics mellett.

A karánsebesi a mehádiai úton egy órányira a várostól.

A lugosi a sebesi úton egy órányira a várostól.

Végezetül a szentháromság nevében rendeljük, hogy az említett összes főnökök és előljárók május 25-én minden kifogás nélkül a nekik kijelölt helyen legyenek és ott várakozzanak, míg további parancs jön. Ezt a körlevelet pedig egyiktek a másikának küldje és mind, a hányat kapni fogtok, az utolsó pedig hozzánk küldje vissza. Azt is meghagyjuk nektek, hogy ezt a parancsot másolatban a szomszéd főesperesnek küldjétek.

Adatott Szmederevóban, 1808 április 31. a szláv-szerb nemzet igazhíttü zsinatának rendeletére és meghagyására, e zsinattól megerősített vezér: Teodorovics Péter¹ tábornok.

Az oraviczai főesperes rendeletéről másolatot véve a mehádiainak, ez néhányszori figyelmes átolvasása után a karánsebesinek a lugosinak, a lugosi a fehértemplom-palánkainak küldje azt.²

¹ T. i. Dobrinyác Péter vajda (Kállay megjegyzése); a felhívást szerb eredetiből dr. Hodinka Antal fordította.

² Ez a kiáltvány abban megegyezik, azzal a június 11. (máj. 30. ó. h. napján) kelettel Rámán állítólag maga Karagyorgye írta felhívással, hogy a papság maga vegye kezébe a lázadást, de nem valószínű, hogy a zsinat vagyis tanács meghagyására kelt volna. V. ö. még a II. kötet, 447. számú jegyz.

B) Kállay Béni utazásai Szerbiában és Boszniában.

1. Utazás a bolgár-szerb határokon 1868-ik évi szeptember 14—27.¹

Már több idő óta különböző nyugtalanító hírek keringtek az Oláhországból Bulgáriába betört csapatok, azoknak elnyomulása s a törökökkel folytatott csatái felől. Bulgária nem tartozik ugyan semmikép sem hatáskörömbe, de távolabb is esvén Belgrádtól, nem gondolhattam arra, hogy személyes tapasztalás és szemlélődés által szerezzek bizonytságot a dolgok ottani állásáról. Mindazonáltal felette érdekelt volna közelebbről megismerkednem a szerb nép hangulatával, különösen a határon, a kérdést illetőleg. Nem akartam azonban egyszerűen ezen okot adni egy utazás céljául. Szerencsémre Kanitz² érkezett Zimonyba s természetesen engem is meglátogatott, beszélvén, hogy ő most Viddinbe készül s onnét egy kis körutat szándékozik tenni Bulgária belsejébe. Én kapva kaptam az alkalmon s elhatároztam, hogy vele megyek. Az indulásig még három nap volt. Ezalatt kifőztük a tervet: együtt hajón Viddinig, onnét ő tovább folytatja útját, én pedig szárazon jövök Negotinból s innét Zajcsár és Knyaszevácson át Alexinácza, honnét aztán egyenest Belgrádra. Telegrafice megkaptam e három nap alatt az engedélyt Bécsből s a regensektől ajánlóleveleket a nacsálnikokhoz.

Ezen kirándulásnak tehát nem volt semmi egyéb célja,

¹ Kállay Béni ez útjának az volt a politikai célja, hogy a szerb határlakosság hangulatát tanulmányozza Bulgária irányában, de látni akarta magát az országot is. Útját nagy részletességgel és közvetlenséggel írta le. Szándéka volt ugyan kiadni, de soknémű cenzúrái miatt feledésbe merült a dolog. Az olvasóra nézve nagy érdeket nyújt e napló, a mennyiben összehasonlíthatja, hogy a szerb felkelés óta (1804) e leírásig (1869) miként alakult az élet Szerbiában, de másfelől belétekinthet e nagy államférfi utazási módjába s rendszerébe.

² Kanitz Félix eredetileg művészi pályára készült. (Szül. Pesten, 1829 aug. 2.) Ismert Balkán-író. Főmunkája: Donau-Bulgarien. Munkái, noha sokszor elnagyolja a látottakat, mint primeurök még ma is használhatók s kritikával tekintve becses anyagot tartalmaznak. (Életrajza Wurzbachnál X. köt. 453.)

mint kipuhatolni a szerb határlakosság hangulatát a bolgár események irányában, föltettem azonban, hogy mindent, a mit még e mellett látok és tapasztalok, hiven fel fogok jegyezni. Íme e jegyzetek naplóalakban és egész egyszerűségükben.

Szeptember 14.

Ma délután indultam el. Az indulás ugyan a lehető legegyszerűbb módon ment véghez; kis útításkámat előre leküldvén a hajóhoz, egy esernyővel kezemben egészen egyedül hagytam el lakásomat s mentem le a hajóhoz, mely Zimonyba vitt. Itt Kanitzczal találkoztam s mindketten a kis gőzösön háltunk.

Szeptember 15.

Reggel hat órakor érkezett meg a Pestről jövő gyors hajó, melyre azonnal átköltözködtünk s mely egy negyed óra mulva tovább folytatta útját. Ily korán még csak kevés utas mutatkozott a fedélzeten, lenn azonban annál inkább telve volt minden kabin, a fürdőkől hazatérő oláhokkal. Csak a kis Golesco tábornok, Románia minisztere s a nemzetőrség parancsnoka járt fel s alá hatalmas léptekkel a fedélzeten, mint egy valóságos Falstaff, bár a sors nem áldotta is meg az utóbbinak szeretetreméltó terjedelmével. Míg nem tudtam, hogy ki legyen ő, e nagy férfiú, hajlandó voltam valamely műlovar-társaság igazgatójának tartani, e hitemben még a büszkén viselt Napoleon-szakáll is megerősített; később aztán szemrehányásokat akartam tenni magamnak e durva csalódásért, de jól meggonddolva a dolgot, végre is átláttam, hogy a tévedés még sem oly nagy volt, kivéven talán, hogy a vélt igazgató okvetlenül jó lovas, míg az én hősöm csak a hajó biztos fedélzetén oly hős, de nem a nyeregben is. Ámde hagyjuk őt. Sokkal szebb látványt nyújt a mindinkább elmaradó Belgrád a felkelő nap által megvilágíttatva. Így távolról, minaretjeivel, az Akadémia ragyogó érczfödélzetével s a hegyoldalon elszórt házak tömegével valóban egy nagyszerű város képét nyújtja Belgrád. Lassanként megtelt a fedélzet; az utasok a szűk helyen töltött éj után a friss légen kerestek enyhülést. Nincs mit írnom a többé-kevésbbé szép oláh nőkről, az amerikai családról, mely összebújva az elválhatatlan vörös könyvben keresett lelkeseδέst a Duna nagyszerű vidékeinek megbámulására, sem a het-

venkedő oláh férfiakról, avagy a vörös talárjában különös fekete fővegével fején fel s alá sétáló oláh püspökről; oláh, oláh, mindenütt csak oláh, alig egynéhány más közönséges halandó. Nem fogok az útról sem szólni, nem a cataractákról s a Duna közepén magasló Babagaj-ról, nem a sziklákba vésett római útról, vagy Traján feliratáról, avagy a híres Vaskapuról; sem a víz sekélysege miatt kisebb hajókra való átszállásról, avagy éppen az oláh parton esőben villámlás és dörgés között teljes sötétségben egy óráig tartott kocsizásról; elég az hozzá, hogy végre nyolcz óra tájban a reánk várakozó nagy hajókat ismét elértük. Noha Baziástól majdnem Turnu Szeverinig a Duna partjai s a folyam árjai is, az azt helylyel-közzel átszelő sziklapadok folytán nagyszerű látványt nyújtanak, ennek leírása jegyzeteim körén kívül esik; utazásom tulajdonképen csak Viddinnél kezdődvén.

Szeptember 16.

A hajó, mely az éjet parthoz kötve töltötte, 8 óraker indult el. Elhagyván Turnu Szeverint római maradványaival, nemsokára elértük Radujeváczot, az utolsó helységet a szerb parton. Nem messze innét ömlik a Dunába a Timok, mely Szerbia és Bulgária között itt a határvonalat képezi. Innét már a bolgár és oláh partok között kanyarog a hatalmas Duna. Az első halmon, mely bolgár földön a Timok völgyét bezárja, néhány sátor vonta magára figyelmemet. Török őrcsapat volt ez. Innét kezdve bizonyos távolságra egymástól az egész part hosszában ily sátrak és kis őrházak láthatók. A törökök most már szervezték határőrségüket s folytonos figyelemmel kísérik az oláh partokat, hol hasonlólag ily őrcsapatok vannak felállítva.

Délután 3 óra tájban pillantottam meg először Viddint. A Duna alacsony jobb partján fekszik, szemben egy szigettel. Kissé feljebb a balparton, valamivel magasabban az újabb időben oly nevezetessé vált Kalafat előtt állott meg hajónk. Pár percnyi tartózkodás után csakhamar Viddinnél kötöttünk ki. Már a hajó fedélzetéről nagy érdeklődéssel szemléltem a várost, a mint a gőzös mellette elhaladt, mignem a kikötőhelyhez ért. Az első török város volt ez, melyet láttam s annyival érdekesebb, mert mint mondják, eredeti jellegét legtisztábban meg-

örizte. Hosszan a Duna mellett az igen jó karban lévő vár bástyái nyúlnak végig. Csak ezeken túl kezdődik a tulajdonképeni város. Az apró házak, melyek itt a parton nagyobbára emeletesek, többnyire egészen sárgára, kékre vagy téglaveresre festvék. Az emelet, a földszinti házaknál pedig a tető előbbre rúg s egyszerű vagy festett oszlopokon nyugszik. Ezek között egészen nyitva, ajtó és kirakat nélkül, foglalnak helyet árúikkal a boltosok, a pár lábnyi magas védfalon guggolva; avagy ha az épület kávéház, majd az emeleten, majd a földszinten sorjában keresztbevetett lábakkal egy csoport török ül a tornác padjain, csibukozva és némán elmerengve a Duna és a világ folyásán. A házakon ablak ablakot ér s ezek oly nagyok, vagyis inkább a házak oly kicsinyek, hogy az ablakok majdnem az egész falat elfoglalják. A tető, mely már itt nem igen emelkedett, domború cseréppel van fedve. A város házai mind fából vagy csak éppen sárból vannak építve, mert a törökök a kőből való építést a váron kívül nem engedik meg, attól tartván, hogy az ily épületek egy felkelés esetében védhelyül szolgálhatnának. Itt-ott egy-egy karesú minaret emelkedik magasan az apró házak felett. A part mentében 30—40 vitorlás hajó horgonyzott. Azt hiszem, ilyenformák lehettek hajdan a phöníciaiak hajói; legalább e hajók alakja élénken emlékeztetett az ó-kor gályáinak alakjára. A majdnem . . . elől-hátul a vízből magasan kiemelkedő ősalakú bárkák s a part sajátságos, egy más világrészre és egy rég eltűnt korra emlékeztető épületeivel, igen összhangzatos képet alkottak. És e képnek méltó keretül szolgált a vidék is, mely rendkívül szép, de mely talán éppen a fönnebb jelzett benyomások folytán oly különösen idegenszerűnek tűnt fel előttem.

A térséget, mely Viddin körül a Dunáig nyúlik, nem messze a várostól egy halomláncz szakítja meg, mely aztán lassan emelkedve a Bulgáriát Szerbiától elválasztó határhegyekké fejlődik. Ezek folytatása gyanánt délre, a Hodzsa Balkan magas ormai zárják el a láthatárt; a nyugatra elterülő fensik fölött emelkedik a Hotanj kúpalakú csúcsa s ettől északnyugatra a Negotin mögött a Szolnak élesen lemetezett sziklafala. Keletre a Duna oláhországi partjai zárják el a kilátást az egyhangú oláh térségtől. Csendes, tiszta, meleg nyári délután volt; felhő nem mutatkozott az égen, szellő nem fodrozta a Duna

sima felszínét s bár sem sárgult levél, sem nedves érdes lég nem jelezte még az ős közeledtét, e nagyszerű nyugodtság sejteni engedte, hogy a nyár vége felé halad, a természet befejezte egész évi munkáját s pihenni készül. Ez összhangzat a kültermészet s az emberi élet jelentkezése között itt a tespedésnek induló török világ e végvárában, talán fogékonyabbá tett a lehető legélénkebb benyomások felvételére, mint hogyha az év bármely más szakában érkeztem volna Viddinbe.

Végre elhagytuk gőzösünket s partra léptünk. Már a kijáró hídnál fogadott a gőzhajótársaság ügynöke Jovanovics és így a török zaptie nem követelt sem útlevelet, sem pogyászmat a vámon át nem kutatták. Hivatalos minőségem, mely Jovanovics útján tudva lett, megóvott e kellemetlenségektől. Nem tudván még, hol lesz szállásunk, mindenekelőtt a társaság ügynökségénél tértünk be, lerakva ott podgyászunkat. Nem-sokára megjelent Pinkas, az osztrák consulatus dragomanja (tolmács). Magas, szikár, ős hajú és szakállú, de még elég élénk zsidó, ki azonban legalább külső szokásaiban már majdnem eltörökösödött. Mondják, hogy becsületes kereskedő s egyike a vagyonosabbaknak, mint ilyen s mint ki igen jól érti a török nyelvet, nyerte el a dragomani állomást; jelenleg pedig a viceconsuli állomás üresedésben lévén, ő vezeti a consulatusnak különben igen gyér ügyeit. Pinkas úr ez új minőségére felette büszke; egyáltalában úgy látszik, hogy nem ment a kisebb emberi hiúságoktól; legalább nagy megalégedéssel tekint olykor-olykor a fekete kabát gomblyukába függesztett vörös szalagra, mely ha mindjárt csak a „Verdienstkreuzot“ jelzi is, őt épp oly boldoggá varázsolja, mint másokat valami gyémántos nagy kereszt. Természetesen ily reá nézve rettenetesen nagy állat előtt, milyen én vagyok, a legnagyobb alázattal ajánlotta fel szolgálatát; sietett azonban kinyilvánítani, hogy nekik (t. i. az izraelitáknak) most ünnepeik vannak. Ezt mi azonnal el is értettük s nem kívántuk tőle, hogy házában szállást adjon. A consulatus épülete üresen állván, csak arra kértük fel Pinkas urat, hogy ott nekünk egy szobát éppen csak a legszükségesebbekkel bebútorozzon. Ő ezt ismételt hajlongások között megigérvén, elindultunk Kanitz-czal éji szállásunkat megtekintendő. A consulatus épülete, kis emeletes ház, a Duna partján fekszik, mintegy húsz lépésnyire a gőz-

hajók kikötőjétől. A házba néhány falépcsőn lehet feljutni; minek az az előnye van, hogy a tavaszi áradások alkalmával, midőn a város nagy része, de különösen a part víz alatt fekszik, az ajtóból mindjárt a csolnakba lehet lépni, mely utóbbi képezi ilyenkor az egyetlen közlekedési eszközt. Földszint és emelet, hová egy meredek falépcső vezet, csak egynehány kicsiny szobácskát tartalmaz. Az emeleten lévő két egészen üres szoba közül egyet kiválasztván s a bebutorozás gondjával a consulates irnokát, a szebeni származású Schnellt, egy jóindulatú szöke szászt megbízván, felkerekedtünk Kanitz és én a Pinkas társaságában. Előttünk ment Osman, a consulates kavasza (pandur), övében pisztolylyal és handzsárral, kezében bottal. Kavasz nélkül itt a consulok egy lépést sem tesznek a házhoz kívül; szükséges ez, részint a netalán történhető bántalmak elhárítására, részint pedig a tekintély fenntartására. Útközben Pinkas értesített, hogy tegnap Szabri pasa, a ruszcsuki kormányzó érkezett ide. Miután már itt vagyok, azt is meglátogatom s így a viddini két pasával (Aziz és Omer) három pasát lesz szerencsém egyszerre láthatni.

Alig haladtunk néhány lépést a parton, magunk előtt egy magas, fekete, európai öltözetű férfit pillantunk meg, fején lapos fehér flanell-sipkával. Lassan lépdelt s nyomban követi őt egy görögös öltözetű jól felfegyverezett kavasz. Pinkas tudatta velünk, hogy ez az orosz viczeconsul Kira-Dindzsán. Mivelhogy úgylis szándékom volt őt felkeresni, felszólítottam Pinkast, hogy ismertessen meg vele. A kölcsönös bemutatkozások csakhamar végbementek s miután Pinkastól, ki a bútorzat végett ment gondoskodni, elváltunk, most már új ismerő-sünkkel folytattuk utunkat. Magas, szikár termetű férfi, élénk fekete szemei, kiálló arczsontjai, fekete haja és szakáll, sárgás színe tagadhatatlanul tatár eredetre mutatnak, neve is erre mutat s mint később maga is mondá, Bessarabiából származik. Felette örült a velünk való találkozásnak, mert úgy-mond, oly ritka itt az európai czivilisált ember, hogy mindenkor eseményt képez reá nézve, ha valakivel szólhat, a ki nem mohamedán vagy bolgár. Nem messze a parttól egy bekerített kis nyilvános kert, nem mondhatom, hogy pompázik, de legalább létezik. A kert kicsiny és semmi különösséggel sem bír. Mindazáltal leültünk egy gyeppadra. A kertben lévő kávéház-

ból csakhamar apró csészékben feketekávé-t hoztak számunkra. És itt vette kezdetét a gyakorlati kávézásnak kinos szokása, mely aztán egész úton üldözött. E szokás t. i. a vendégnek, bármikor és bárhova érkezik az, édességgel és kávéval szolgálni, mint tudva van, az egész keleten általános; fájdalom, még Szerbiában is fennmaradt a török uralom idejéből. Nem tudom, másokra nézve is oly kellemetlen-e, de én legalább nem egyszer kiesinybe mult, hogy el nem vesztettem minden türelmemet, midőn olykor öt órákor reggel már hozták tálczán a szladkot s nekem, ki sohasem reggelizem, édes befőtteket kellett ennem; ezt visszautasítani nagy gorombaság s a vendégszeretetnek megsértése. Nem is utasítottam tehát vissza, hanem valóban szerettem volna az egész tálczát földhöz vágni. Az ily idegen szokások csak felette apró s mulékony kellemetlenségek, melyeket az út érdekessége bőven kipótol. Miközben így bátor elszántsággal szörpöltem a törökösen készített kávé-t, hozzánk csatlakozott a mudir. Oly becsületes, jó magyar táblabíró arcza volt a jámbor töröknek, hogy nálunk még Szabolcsmegyében is beillett volna uram-bátyámnak. Öltözete is egészen európaias volt; csak a fez és egy csodálatosan tarka mellény árulta el a keleti származást. Törökül együnkünk sem tudván, a mudir pedig csak törökül beszélvén, Kira-Dindzsán kavasza szolgált tolmácsul. A beszélgetés nem volt felette szellemdús s az egész csak egymásnak mondott udvariasságok körül forgott. Természetesen dicsértük a kertet, mire a mudir valódi keleti stylusban azt válaszolta, hogy az egész kert a mienk s minthogy tetszik nekünk, óhajtja, hogy azt magunkkal viuessük. A kelet soknyelvűségének jellemzésére megemlítem, hogy a mit a mudir törökül mondott, azt az albán származású kavas oláh nyelven magyarázta meg tatáreredetű orosz urának, ez pedig francziául fordította le nekem, ki magyar vagyok és Kanitz-nak, ki német, — hanem azért megértettük egymást és mondjuk rá megnyugvással: Allah kerim!

Negyedórai időzés után búcsút vettünk a barátságos mudirtól, s folytattuk utunkat a városon keresztül. Fönnebb igyekeztem már az építkezés sajátosságát jelezni. Itt még csak azt jegyzem meg, hogy az utcák többnyire szűkek, s kövezet vagy egészen hiányzik, vagy oly iszonyatos, hogy az ember

valóban inkább óhajtana térdig sárban járni. Útközben betértünk a francia viceconsulhoz, Champoiseauhoz. Csinos kis fiatal francia; alig pár hete, hogy Viddinbe érkezett. Lakása természetesen épp oly primitív, mint itt a lakások általában; de egypár szőnyeggel mégis igen csinosan rendezte be szobáját. Nála csak rövid ideig maradtunk, s elhatározva, hogy az estét Kira-Dindzsannál töltjük, tovább folytattuk sétánkat, mely most a vásártéren vitt keresztül, nem messze a vár falaitól. A vásár még állott, de már esteledvén, nem egész teljességében, ennél fogva feltettem magamban holnap reggel jönni ki ide, hogy a tarka életet szemlélhessem. Nemsokára kiértünk a várost bekerítő sánczokhoz. A váron kívül fekvő várost is ugyanis sánczok veszik körül, bár felette elhanyagolt állapotban. A várost magát nagyobbbrészt bolgárok lakják, törökök csekélyebb számmal, ezek leginkább a várban tartózkodnak, a mely terjedelmes falai között ismét egy egész várost tartalmaz. Itt laknak kizárólag zsidók is. A vár kapuit naplementekor bezárják, s ekkor napfelkeltéig, midőn azok ismét megnyílnak, megszűnik minden közlekedés vár és város között. Jó darabig a sánczokon mentünk, hogy a gyönyörű kilátást élvezzük, a Viddint környező síkságra s távolabb fekvő hegyekre. Majd letérve, ismét a város szűk utczáinak tömkelegébe hatoltunk. Itt-ott nyikorgó vasalatlan kerekű ökrös szekerekkel találkozottunk, majd egypár tisztán öltözött bolgár nő jött velünk szembe, menés közben is folyvást fonva. E nép oly szorgalmas, hogy egy perczig sem tud tétlenül maradni. A házak kapuiból dolgozó nők és gyermekek ültek. Közeledtünkre az asszonyok mind felkeltek. Ez a szokás itt, az asszonynak tisztességesebben öltözött férfit nem szabad ülve elmenni hagyni maga mellett. Helylyel-közzel nagy zöld térségek terülnek el a városban; e térségeket azonban nem zöld fű fedi, nem egyebek azok büzhödt mocsároknál, melyeknek lecsapolására senki sem gondol, s melyek oly egészségtelenné teszik a lakást Viddinben. Útközben természetesen az itteni viszonyokról beszéltünk Kira-Dindzsannal. Felemlíté a bolgárok ernyedetlen szorgalmát és iparkodását; csak hogy e szorgalom sem vezeti őket sem találmányokra, sem munkájuk javítására. Földművelés és mesterségek a fejlettség azon fokán állanak, mint századok előtt. A mennyire ily körülmények

között lehet, leginkább fáradhatlan iparkodásuk folytán, a bolgár nép nem szegény, sőt sok helyütt vagyonosnak mondható, annyival inkább, mert alig-alig vannak szükségletei s életmódja a lehető legegyszerűbb. A török uralom nyomását leginkább két irányban érzi a nép, t. i. a vallási ügyekben és az adó beszédése körül. Több helyütt, így például Viddinben is, a harangok használata tiltva van; ezenfelül a konstantinápolyi patriarcha által kinevezett püspökök ellenében újabban nagy ellenszenv mutatkozik, daczára ennek, a török kormány már több ízben karhatalommal igtatott be ily püspököket. Felette terhes az adóbeszedés módja. Itt még a természetben való adózás divatozik. A török kormány az egész évi adót bérbe adja valamely gazdag kereskedőháznak, mely az összeget egyszerre lefizeti; a főbérlő ismét tovább adja albérlőknek, ezek megint másoknak, úgy hogy a néppel legtöbb esetben már csak a negyedik-ötödik bérlő jó közvetlen érintkezésbe. Minthogy pedig minden bérlő csak nyereséggel adja át az utána jövő albérlőnek az adóösszeget, az utolsó, ki legtöbbet fizetett, természetesen kénytelen ezt a népen megvenni, és így a nép sokkal többet fizet, mint a mennyit a kormány az összes adó fejében az első bérlőtől kapott. Az utolsó bérlő tehát mindenféle zsaroláshoz nyúl, hogy pénzéhez juthasson. A learatott termésnek nyolczadát köteles a termelő adó fejében odaadni. A bérlő azonban nem méri fel az előtte lévő életet, de találomra határozza meg, hogy egy csomóban ennyi és ennyi magnak kell lenni, melynek 8-ada az övé. Hiába mondja aztán a tulajdonos, hogy ott kevesebb van, a bérlő nem enged, de nem is engedhet, mert pénzét be kell kapnia, a török hatóságok pedig a bérlőket pártolják, különben a kormány jövő évben nem találna bérlőt, ki előre megfizetné az adót. Ide járul még azon körülmény is, hogy a részelés nem történhetik meg azonnal mindenütt; ennek folytán a gabona gyakran hónapokig elcsépeletlenül csomókban szabad ég alatt marad; bármennyi romoljék is aztán, a bérlő mindegyik csomóból kiveszi az előre meghatározott összeget, és így a 8-ad helyett 5-ödöt vagy 4-edet fizet a nép. — Így beszélt ezt Kira-Dindzsán, s ha talán a viszonyok ez ecsetelése nem minden vonásában hű is, mindazonáltal miként más oldalról is értesültem, az legnagyobb részint való.

Pár órai séta után végre eljutottunk Kira-Dindzsán lakására. Fából épült háza egyike a szebbeknek Viddinben, habár ez is csak néhány kicsiny alacsony szobácskából áll. Megvendégelt dulceassával, kávéval és vajjal. Utóbb Champoiseau is eljött, s ekkor egy hosszú vitatkozásba ereszkedtünk, melynek érdekesebb mozzanatait megkísértem feljegyezni.

Nem sokáig maradt beszélgetésünk közönyös tárgyak mellett; Kira-Dindzsán csakhamar azon kérdéssel kezdte a támadást, hogy miért írnak az osztrák és magyar ujságok oly oroszellenes szellemben? Természetesen nem maradtam adós a felelettel s erre azt jegyeztem meg, hogy mi csak védjük magunkat azon szeretetre méltó kifakadások ellen, melyeket az orosz lapok tartalmaznak, s melyeknek egészen nyíltan kimondott célja Ausztria feldarabolása. Állításom támogatására idéztem egynehány czikk tartalmát orosz hirlapokból. Így kezdődött a csata közöttünk, melyet ő nagy szenvedélyességgel és nem egyszer ügyes sophismákkal folytatott; részemről én inkább csak védelmi állást foglaltam el, nem annyira meggyőzni akarván őt, mint inkább kitudni iparkodván valódi nézeteit és működésének irányzatát. Champoiseau is többször közbeszólt s ő már határozottan támadólag. Általában e két egyén mihelyt egymással politizál, azonnal tűzbe jön, pedig nem tudnak egy negyedórát együtt tölteni a nélkül, hogy ne politizálnának. Kanitz, ki fáradt volt, s kit e vita nem különösen érdekelt, félig szenderegve hallgatta azt végig, olykor-olykor vetvén közbe egy-egy ártatlan megjegyzést.

Kira-Dindzsán aztiparkodott bizonyítgatni, hogy Ausztriának szüksége van a délszláv tartományokra s hogy ennél fogva azok meghódítását tervezi. Egyszersmind ugyanezen oknál fogva természetes ellensége Oroszországnak, s azt gyengíteni törekszik. Pedig szerinte csalódnak azok, kik azt hiszik, hogy Oroszország Európában terjeszkedésre gondol. Oroszország misziója Ázsiában van, feladata a civilisatiót az Ural hegylánczon túl terjeszteni. És Oroszország nem is vágyik, mint sokan hiszik, Sztambul birtokára. Ezt csak reáfogják a nyugoti hatalmak, melyek mind ellenségei, és melyek valószínűleg már jövő tavasszal szőnyegre hozzák a keleti kérdést, hogy ezen ürügy alatt az ártatlan Oroszországot megtámadhassák. Úgy ecsetelte a politikai helyzetet, természetesen

éppen nem indokoltatva ez állítását, mintha a nyugati hatalmak mind, még Poroszország is, halálos ellenségei lennének Oroszországnak. Említette, hogy Oroszországnak nagy sympathiái vannak a délszlávok és a szerb nép között is, bár tudja, hogy a műveltebb körök nem oroszbarátok, mindazáltal meg van győződve, hogy maga a szerb nép sem akarna oroszszá lenni. A bolgárok felől nem a legkedvezőbben nyilatkozott, tudatlan, apathicus népek ecsetelte, mely szorgalmasan túrja ugyan a földet, de semmi tekintetben sem halad s retteg minden erősebb rázkódástól, mely nyugalmit megzavarhatná. A törököket eleinte dicsérte, később azonban a beszélgetés hevében nem állhatta meg, hogy bizonyos nemével a kárörömnek Törökország bomladozó állapotát ne ecsetelje, az oszmán birodalom nemsokára bekövetkező végvesztét jósván. Hogy megkönnyitsem reá nézve a nyilatkozhatást, ezt készséggel elismertem. s csak a felett fejeztem ki aggodalmamat, hogy mi lesz majd ez esetben Bulgáriából? Többször kellett ismételnem a kérdést, míg válaszolta, hogy conföderatióba fog lépni, de kivel és mivel, azt határozottabban kifejezni vonakodott. Ausztriát illetőleg végre nyíltan kimondá azon nézetét, hogy ha fenn akar maradni, a szláv elemet kell túlsúlyra emelnie, ez az egyetlen út, a végbomlástól menekülni. Általában igen sokat és türelmetlenül beszél, nehezen tűr ellenmondást, s az ellenérvekre nem felel, hanem konokul megmarad állításai mellett, bár olykor önmaga is mosolyogni kénytelen sophismáifelett; úgylátszik, a történelemben meglehetősen jártas és állításait példákkal igyekszik bizonyítani. Főtörékvése oda irányul, hogy Oroszország minden cselekedetét a lehető legszebb színben tűntesse elő s úgy állítsa oda, mint a nyugoti hatalmak áldozatát. Tökéletesen és őszintén át van hatva Oroszország nagyszerű hivatásától és a panslaviszmus eszméjétől. Szeretne minden akadályt megsemmisíteni, a mi ez eszme terjedésének útjában áll, s mert ezt nem teheti, kérlelhetetlenül gyaláz és ócsárol mindent, a mi Oroszországot ezen hivatása betöltésében gátolni látszik. Olykor aztán modora is érdekessé válik, s kifejezései is csipősebbekké lesznek éppen e szenvedélyes meggyőződés folytán. Mindazáltal, s talán éppen e tulajdonai következtében, azt hiszem, hogy e tartományban, a hol nem finom diplomatiára, de erélyes agitációra, közön-

séges ravaszságra s olykor elszánt személyes bátorságra is van szükség, a lehető legjobban szolgálja az orosz politika céljait. Kétségkívül becsületére válik az orosz kormánynak, hogy ily ügyesen tudja megválasztani ügynökeit, és figyelemre méltó azon körülmény, hogy ily alárendelt ügynök is olyannyira át van hatva hazájának fontos hivatása által. Csakis ezáltal magyarázható meg azon egyöntetű, élénk, erélyes működés, melyet az orosz diplomácia még legalsóbb rétegeiben, a legfélreesőbb vidéken is kifejt. Fájdalom, nálunk ez nem így van. Az osztrák ügynököket nem eszmék, nem a birodalom hivatásának érzete vezérlik; legnagyobb részint csak arra törekcszenek, hogy a mennyire lehet nyugodt életet vihessenek, s adandó alkalommal előléptetést nyerjenek. Nem annyira az ügynökök tehetetlenségében kell e jelenség okát keresni; a felülről lengő szellemben rejlik az. Azon megcsonatosodott, minden egyéni gondolkozást és tevékenységet kárhóztató irányzat, mely eddig a bécsi kormány vezérelvül szolgált, a külpolitikában is oly hatással volt, hogy a külügy-miniszteriumnál csak azon jelentések nyertek tetszést, melyek az illető tartomány állapotát a miniszterium által óhajtott színben tüntették elő. Kanitztól hallottam, ha jól emlékszem, Ruszcsukban történt vele, hogy az ottani osztrák consullal a bolgár viszonyok és állapotok felett beszélgetvén, kérdezte tőle, hogy vajjon ismerik-e ezeket Bécsben is körülményesen? — „Nem tudom“ — volt a válasz, — „én legalább óvakodom jelentéseimet másként, mint a miniszteriumnak tetsző alakban szerkeszteni, s azért az oly eseményekről és körülményekről, melyek felől azt hiszem, hogy odafent nem tetszenének, inkább hallgatok; ha az igazat mondanám, legalább is előléptetésemet nehezíteném meg“. Ezt felelte az osztrák consul, s e válasz — ha a tényállást pontosan tartalmazza — híven jellemzi a bécsi miniszterium működési irányzatát, és talán alkalmas adatul szolgál az osztrák politika balsikereinek megfejtéséhez.

E kis kitérés után visszatérhetünk a Kira-Dindzsannal folytatott és már bevégzett vitánkhoz. Még csak Champoiseauról óhajtottam megjegyezni, hogy még igen fiatal, tökéletes kis párizsi, a kit talán a körülmények vetettek a távol kelet ez elhagyott pontjára, de a ki igen őszintén és komolyan fogja fel hivatását. Kissé heves ő is, de nem bír az oroszoknak tapaszt-

talásával és ravaszságával, s azt hiszem, hogy ennek ellenében nem sokat fog tehetni. Legalább e pár órai beszélgetés ezen benyomást tette reám. Tizenegy felé járt az idő, midőn távoztunk. A nagy forróság után végre üdítő eső zuhogott alá a kiszáradt földre. Mi is kinyitván esernyőnket, két lámpást vivő kavasz által megelőzve, bátran hozzáfogtunk a hazatéréshez, a mi aztán néhány elcsúszás után s a török kutyák üvöltései közben szerencsésen meg is történt. Lakásunkban két szobát találtunk bebútorozva, az egyiket két ágygyal, egy íróasztallal s néhány székkal; a másik mint szalon szerepelt, a leterített szőnyeg közepére egy asztal volt állítva s e körül néhány szék. Meglepetve a Pinkas úr által kifejtett ezen fényűzés által, s bár fáradtan, de megelégedve a nap élményeivel, hajtottuk le fejünket nyugalomra.

Szeptember 17.

Az éji esőt gyönyörű reggel követte. A tiszta felhőtlen ég, lehullván a jó idő óta egybegyűlt nedvesség, még békésebbnek látszott, a nap fényesebben ragyogott, s a Dunáról jövő üde szellő azon éltető, erősítő illattal tölté el a léget, mely rendesen csak a tengerparton élvezhető. A szolgálatra kész százsz, alig hogy öltözködésünkkel elkészültünk, azon hírrel kedveskedett, hogy az éjjel egy török hajó indult el katonasággal, mert hír szerint Rahován túl ismét csapatok jöttek volna át Oláhországból. Úgy látszik, a sors ugyancsak kedvezni akar; hiszen éppen e csapatok mibenléte felől biztos tudomást szerezni jöttem Viddinbe és ime, alig léptem Bolgárföldre, máris feltűnik a rém, és pedig most már nagyon határozott alakban, miután a török katonaság csakugyan elment. Miután pedig jó sorsom még Szabri pasát is most vetette Viddinbe, reményilem, hogy bizonyost fogok a dolog állásáról hallani. Megvallom, hogy a török katonaság elindulása nem volt képes még kételyeimet eloszlatni, jól tudván, mily biztosan terjednek itt álhírek s mily bizonytalanok a valódiak. Ez a hír azonban legkevésebbé sem hangolta le jókedvünket, s meglehetős vidáman indultunk el Kanitzczal reggelit keresni.

Hasonlókép a Dunaparton, a consulates épületétől csekély távolságban volt a kávéház, hová betértünk. Ez is, mint itt a parton a házak többnyire, emeletes faépület, falépcsővel, ala-

csony szobákkal és lehetőleg sok ablakkal. Mi az emeletre mentünk s itt egy szűk folyosón át egy kis szobába vezettek, melyben egy asztalnál és két széknél egyéb nem volt. A pancsovai származású kávésné, ki ennél fogva németül is beszélt, csakhamar mindegyikünknek egy nagy pohár kávé-t hozott kiflivel. Mi aztán beszédbe ereszkedtünk vele, s különösen a török nők felől kérdezősködtünk. Mint monda, vannak közöttük csinosak, s többnyire igen gyönyörhajhászók. A hárem elzárkózottsága nem is tartóztatja őket vissza. Úgyesek a férj és az ör kijátszásában, s az est közeledtével nem egy török nő siet végig a város szűk utcáin, hogy a kijelölt helyen imádójával találkozassék. Hogy a felismerhetést elkerüljék, az ily kalandornők többnyire férfi ruhát öltenek s ily álöltözetben indulnak a légyottra. Tegnap is, miként a kávésné továbbá beszélte, e kávéházban három ily férfinak öltözött nőt vett észre, kik ott szép csendesen kávéjukat szörpölték. De nem mindenkor vezeti a hárem hölgyeit egyedül a tiszta szerelem. Vannak közöttük sokan, kik hogy a férjeik által nem eléggé táplált fényűzési vágyaikat kielégíthessék, bizonyos összegért bárkitől is elfogadnak légyottot; s ilyenkor a találkozás bizonyos csupán ezzel foglalkozó nőknél történik. Úgy hiszem, hogy a mi kávésnénk is megnyitotta már lakását ily találkozások előtt, s nem is igen szabadkozott, midőn e tekintetben kérdeztük őt. Természetes, hogy e háremhölgyek, kiket nem a szükség kényszerít, hanem kik csak fényűzési igényeik kielégíthetése végett folyamodnak a pénzszerzés ily módjához, csak a gazdagabbak által bírhatók. A közönséges prostitúció is nagyon el van terjedve, s ennek legnagyobb járuléka a határőrvidékről és Magyarországból kerül ki. A viddini consulátus alig is van egyébbel elfoglalva, mint éppen az ily leányok ügyével, kik időről-időre a török rendőrség által összefogdosztatnak s átadatnak a consulátusnak, mely aztán hazaküldi őket, rendesen azonban pár hét múlva ismét megjelennek. Sokat beszéltek és írtak nálunk főképp újabb időben azon kereskedésről, melyet egyes vállalkozók magyarországi leányokkal a keleten űznek. Nem bírok ugyan még elegendő adattal, hogy a tárgy felett határozott véleményt mondhassak, de úgy látszik, hogy e leányok, legalább nagyobbára, igen jól tudják, hogy mi célra fogadják meg őket, s hogy kedvvel űzik e

mesterséget, mert számtalan esetet mutatnak fel a keleti consulátusok irattárai, hogy ily leányok, kiszabadítva, a consulátusok közbenjárása folytán és kényszerrel vagy szépszerével hazaküldetvén, nemsokára ismét megjelentek szereplésük helyén, s folytatták előbbi életmódjukat. Ezen leánykereskedés virágzását és általában lehetőségét a keleten, nem annyira az osztrák consulátusok tétlenségének és hanyagságának, mint inkább a mi népünk erkölcsi viszonyainak lehet felróni.

Kifizetvén reggelinket, s még magunkhoz véve a gőzhajózási ügynököt, sétálni indultunk a városban. Kalandozásunk közben betértünk egy öreg török dohányárús boltjába. Nagy csomagokban volt itt a különféle dohány, részint levelekben, részint felvágva, összehalmozva. Székeket adtak s leültünk; egy kis fiú apró csészékben kávét hozott. Mintegy félórát töltöttünk e boltban, nézve a ki- s bemenőket. Az öreg török, bár semmit sem vettünk tőle, igen szíves volt, s mint mondtam, még kávéval is megvendégelt. A legjobb fajta dohánynak okája (2¼ 井) egy napoleon. Innét aztán több görbe utcán keresztül a vásártérre értünk. Tarka pezsgő élet uralkodott itt. A gallyakból összetákolt s lombbal fődött sátrak alatt óriási garmadákban paprika, vereshagyma, káposzta és más egyéb zöltség volt felhalmozva. A földön óriási tökök és dinnyék heverték; faedényekben szőlőt és egyéb gyümölcsöt árultak. Az árúsok többnyire bolgárok, vannak azonban törökök is. Különösen meglepett a sokféle nemzetiség és viselet, mely itt e kis helyen egymás mellett békésen jelentkezett. Bolgár férfiak és nők tiszta fehér ingeikben, amazok fehér darócz köntösökben, emezek tarka szoknyákban, s többnyire guzsalylyal hónuk alatt s szorgalmasan fonva; szikár magas cserkeszek és tatárok bozontos fővegeikkel, itt-ott egy cserkeszfőnök topánkában, veres nadrággal és attila forma hosszú kabáttal, majd török katonák és török nők hosszú, egész testüket elfödő lebbentyűikkel, bekötött fővel és eltakart arccal, úgy hogy csak szemeik maradtak födetlenül; rongyos, majdnem meztelen cigányok, itt-ott egy-egy pénzváltó asztalkája, melyen üvegfedél alatt a különféle pénznemek a nagy török aranytól a legkisebb paráig csomagosan vannak felhalmozva, — élénken emlékeztetve az ókori görög és római s a későbbi lombard pénzváltókra; — s ezen felül még a nyelvek

sokfélesége és különössége, mindez felette érdekes, egy más világrész és egy rég eltűnt kor jellegét viselő tarka képet nyújtott, melytől csak nehezen tudtam megválni. Azon néhány százezer cserkeszből, kik elhagyva hazájukat, az orosz üldözés elől Törökországba költözködtek, sok elhalt ugyan már, mintegy 50.000 azonban Viddin körül települt meg és mint vakbuzgó mohamedánok, élő falat képeznek a szerbek és bolgárok között. E harcziás, szabadságszerető s bérczes hazájában csak zsákmányolás és rablásból élő nép faj nehezen törődik a munkához. Lassanként azonban már mégis kezd dolgozni és egy helyhez szokni. Munkájának tanújelei, a durván faragott gerendák, melyeket két kis ökörtől vont primitív szekéren olykor kétnapi járóföldről szállít a viddini vásárra.

Mintegy kétórai barangolás után a vásártéren, végre hazafelé indultunk, annyiival inkább, mert a nap nagyon is keletiesen kezdett ránk melegedni. Értesítettek, hogy a pasák 11 órakor fogadnak, s hogy majd lovat küldenek érettem. Pinkast ugyanis megbízta volt, hogy eszközöljön ki számomra fogadtatást a pasáknál. Jelenleg három pasa volt Viddinben, t. i. Szabri, a ruszesuki főkormányzó, ki tegnap érkezett s mint hallám, csak pár napig szándékozott maradni, továbbá Aziz, a rendes polgári és Omer, a katonai kormányzó. Ezeknél óhajtottam tehát látogatást tenni. Nem sokáig kellett várakoznom, mert az idő már előre haladt volt; s a consulus erkélyéről csakhamar megpillantottam a néhány zaptie (csendőr) kíséretében vezetett s számomra küldött lovat. Erős nagy pejő volt; de nem sokat láthattam belőle, mert a nyereg egy széles lefüggő aranszegélyű kék posztó takaróval volt fődve; a kantár ugyan ezüsttel volt kiverve, de a kantárszárakat két közönséges elviselt csomóra kötött szíj képezte, mintegy jelöl annak, hogy a török uralom csillog ugyan még ott, a hol nem kellene, de legszükségesebb alkatrészei kopottak. Én felültem s a csapat megindult. Elöl kavaszom Oszman, utána én lóháton, a ló mellett egy zaptie, ki egyik kezét a ló farán tartotta és hátul a többiek. Így haladtunk a szűk utcákon keresztül. Lovam bámulatos ügyességgel lépdelt vagyis inkább tánczolt a hegyes kövek és mélyedések között; egy pillanatig sem ment csendesesen s fejét folytonosan rázta. Ezt már így kívánja a kelet feltűnési vágya. Egy török pasa, azt hiszem

semmiért sem volna rábírható, hogy egy nyugodtan járó lóra üljön. Nemsokára a várhoz értünk s a sáncz hidján át s a kapun keresztül bejutottam a várba, hol azonban még semmi sem tanusította, hogy egy erődített helyen vagyok, mert egy éppen oly városban találtam magamat, mint a falakon kívül. Miként már fentebb említettem, a vár falain belül egy oly nagy, ha nem nagyobb város foglal helyet, mint azokon kívül, csak hogy ezt kizárólag törökök és zsidók lakják, s a török jelleg még feltünőbb. Az éppen oly görbe, rosszul kövezett ronda utcákon s nyomorult apró házak között végre a konakhoz értem. Nagy egyemeletes épület, töredezett ablakkal, rozszant állapotban, természetesen török stýlben épülve. Itt minden oly szembetűnőleg viseli magán a romlás jeleit, hogy még a kő sem képes ezen pusztulásnak ellentállani; legalább azt vettem észre, hogy a kőlépcsők is töredezettek. Egy szűk kis lépcsőnél Pinkas várt reám, elmaradhatatlan érdemjelével. A lépcsőn fel, egy nagy faoszlopos előcsarnokba értünk, a hol egy csomó zaptie és katona ácsorgott. Csakhamar bevezettek egy nagy terembe, a hol Szabri és Aziz pasát találtam. A terem egész bútornatát a fal s az alacsony ablakok mellett elnyúló divánok képezték; közepén egy asztal. Pinkas bemutatott, s Szabri maga mellé egy divánra ültetett. Aziz pasa a szoba túlsó oldalán egy divánon foglalt helyet, azonban csakhamar távozott. Szabri pasa középtermetű, erős testalkatú férfiú sötétbarna hajjal és szakállal. Értelmes arcz, s ha valahol a Tisza mellett találkoztam volna vele, meg lettem volna győződve, hogy a jó magyar táblabíró fajból való. Hosszú csibukokat és fekete kávét hoztak. Ezután beszélgetni kezdtünk francia nyelven, melyet Szabri pasa eléggé jól bír. A beszélgetés természetesen a szerb és bolgár állapotok körül forgott. Biztosítottam őt, hogy a török kormánynak a szerbektől nincs mit tartania, amíg a most uralkodó férfiak vezetik az állam ügyeit; ezek sokkal higgadtabbak, sem hogy valamely mozgalom létrejöttét elősegítenék. Nagy megnyugvással vette e nyilatkozatomat, s monda, hogy Blaznavacot (a regent) több ízben hallotta dicsérni. Ő viszont a bolgárokról állítá azt, a mit én a szerbokről, t. i. hogy nincs ok valamely komoly mozgalom kitörése felett aggódni. A bolgár nép nyugodt, és nem akar már természeti hajlamainál fogva sem valamit kezdeni. Csak kevesen

vannak a forradalmárok, s ezek is csak idegen befolyás által tartatnak izgalomban. Számuk azonban csekélyebb, hogysem a béke és nyugalom komoly megzavartatását okozhatnák. Említé, hogy tegnap este hire jött, hogy Rahovánál ismét betörésre készülnek oláh részről. Noha a telegramm csak annyit jelentett, hogy egy Dunaszigeten gyanus egyéneket vettek észre, ő mindazáltal már az éjjel egy hajóval katonaságot küldött oda. Dicsértem az óvatosságot, s hangsúlyoztam, hogy mily óhajtandó mind Ausztriára, mind Törökországra nézve a béke fentartása. Mintegy félórai beszélgetés után, csibukom is kialudván, kézszorítások között távoztam. Szabri pasa különös szívességgel fogadott, a mi ugyan török szokás, de azt hiszem, hogy nagyrészt a jóbarát Ausztria hasonló szellemtől lelkesültnek vélt ügynökét illeté. Ha tudná! Még Omer pasánál, a katonai kormányzónál akartam látogatást tenni. Pinkas egy hosszú piszkos fafolyosón vezetett keresztül, melynek végén néhány lépcsőn fel a pasa szobájába jutottunk. Egyszerű fehérre meszelt szobácska volt divánokkal a fal körül, a zöld asztalon könyvekkel, a falon térképekkel. Megmondván a benünket kísért zaptienek, hogy Omer pasát óhajtjuk látni, ez azonnal távozott, hogy a pasának megjelentse. Jó ideig kellett várakoznunk. Ezalatt Pinkastól kérdezősködtem az orosz és francia consulok felől. Pinkas úr azonban kereskedelmi ügyein kívül úgy látszik figyelmét nem igen terjeszti ki egyébire, de ha nem csalódom, nem is képes erre. Csak annyit említett, hogy az orosz befolyás a bolgár kivándorlás megghiúsulta óta némileg csökkent. Champoiseaut illetőleg egy kis adomát, — mely azonban való, — beszélt el. Nem sokkal megérkezte után Champoiseau dragomanjával sétálván, egy kávéház előtt az ott ülő bolgárok egyike, egy Champoiseau mellett ténfergő kutya-hoz fordulva, hangosan így szólott: Te francia jer ide! A tolmács e szavakat megmagyarázván, Champoiseau dühbe jött s a bolgárt pofonütötte, később pedig a pasa előtt is bevádolta, a minek a bolgár elítéltetése lön eredménye. Ez után azonban a bolgár kezdett ellene pert, s most a ruszcsuki francia consulates dragomanját küldte ki az ügy megvizsgálására. Azt hiszem, hogy ily heveskedéssel nem nagy népszerűsége fog szert tenni a kis francia, s Kira-Dindzsán, collegája, alighanem erőlyesen szítani fogja az ellenszenvet irányá-

ban. Végre megjött a pasa, de nem Omer, a ki, mint mondták, rosszul van, hanem Aziz, a polgári kormányzó. Pinkas magunkra hagyott; s mi egy divánon foglaltunk helyet, s miként Szabrinál, a szokásos fekete kávé után beszélgetni kezdtünk. Asiz alacsony, köpczös férfi, jóindulatú vastag ábrázatát ritka szakáll köríti. Eredetére bosnyák mohamedán, neve Szokolovics, most Aziznak hívják. A magyarokat nagyon szereti, forradalom után sok menekültnek segített, s többet közülök még most is ismer. Szükségesnek tartja, hogy Török- és Magyarország Szerbia nyugalmának fentartása felett örködjenek. A bolgárokat illetőleg azt állítja, hogy ő igen jó barátságban él velök, s maguk a bolgárok szokták őt mindenről tudósítani. Bizton hiszi, hogy Törökországnak a bolgároktól nincs mit tartania, s meg van győződve, hogy bárhol is nyugtalanság ütne ki, képes lesz azt a bolgárok segélyével elfojtani. Természetesen én is török szellemben nyilatkoztam előtte. Az egész kis vastag ember csupa udvariasság, s távoztamkor igéri, hogy meglátogat.

Végre kijutván a konakból, gyalog Pinkas házához mentem, s őt és családját meglátogattam. Miután egy kanál szladkot és egy findza fekete kávé elköltöttem, s egy cigarettet kiszíttam volna, ismét lóra ültem, s miként jövék, két zaptietől kísérve, az örök tisztelkedése közben visszalovagoltam a consulatushoz, a hol is aztán kísérőimet, baksist nyomva kezükbe, elbocsátottam.

Kanitz-czal éppen frugalis ebédünkhöz készültünk ülni mely egy sült csirkéből, egy kacából és szöllőből állott, midőn jött Kira-Dindzsán. Mintegy két órát ült itt, látszik, hogy reá nézve életszükség oly emberekkel beszélhetni, a kik megértik őt. Épp oly sokat beszélt mint tegnap, természetesen kedves themájáról, a politikáról, de valóban oly ziláltan s oly képtelenségeket állított, hogy végre meg nem állhatám kissé gúnyosan felelni, főképp, midőn azt iparkodott bizonyítani, hogy a lengyel száműzötteknek oly jó dolguk van Szibériában, hogy nem is akarják azon országot odahagyni. Többek közt említette, hogy Champoiseau tulajdonkép nem vicze-consul, legalább még exequaturt nem kapott s bár a francia kormány által van küldve, nem hivatalos minőségben időzik Viddinben. Rendeltetése valószínűleg az, hogy a viszonyokat tanulmányozza s azután egy vicze-consulatus felállításának szükségessége

felett véleményt adjon. Éppen menni készült, midőn jött Cham-poiseau. Kira-Dindzsán mindnyájunkat meghívott holnap ebédre két órára.

Már egészen kiszáradt sovány ebédünk elköltése után Champoiseaual is hosszabban beszélgettem. Még igen járatlan az itteni viszonyokban. Átlátja ugyan a török gazdálkodás káros voltát, azonban a török uralom megszüntét még sem tartaná időszerűnek, mert attól tart, hogy ezáltal csak az orosz befolyás növekednék. Már sokat utazott az európai Törökországban s mint maga is mondja, küldetése ideiglenes tartamú. Viddint nem tartja fontos állomásnak; szükségesebbnek látná Nisben egy consulates felállítását. Távozáskor meghítt holnap reggelire tíz órára. És így holnap nincs mit tartanunk attól, hogy éhen fogunk halni. Midőn kikisértem, az ablakból láttam, hogy a gyorshajó érkezik az Al-Dunáról. Azonnal siettem a partra s az éppen megálló hajóra, melynek árbócán egy veres zászló lengett az egyiptomi alkirály két fiának tiszteletére, kik e hajóval utaztak felfelé. A hajó csak pár perczig állott itt, de éppen elég időm volt a kapitányt megkérdezni, vajjon nem hallotta-e útközben, hogy Rahova körül egy csapat tört volna be Oláhországból Bulgáriába? Állítja, hogy sehol semmi ilyesmit nem hallott s az egész út hosszában a legnagyobb nyugalom uralkodik. Rövid tartózkodás után a gőzös távozott s én egyedül maradtam az idegen földön, ez idegen emberek között. Oly különösnek tűnt fel körülöttem minden, mintha Isten tudja mily távol, talán a csendes tenger valamely szigetére vetett volna a sors. Nem mondhatom azonban, hogy kényelmetlenül éreztem volna magamat, sőt e szokatlanság igen jól esett, annyira, hogy elhatároztam még egy napot tölteni Viddinben s holnapután gőzhajón menni Radujevacba. Estefelé Kanitzczal ismét Kira-Dindzsánhoz mentünk, de fáradtak lévén, már kilencz órakor elhagytuk őt. Ügylátszik, ő is megsokalta a politizálást és most legalább megkimélt csodálatos sophismáitól.

Vacsora után, mely éppen fél oly egyszerű volt, mint az ebéd, minthogy csak egy csirkéből állott, Kanitzczal egy philosophico — politikus beszélgetésbe elegyedtünk, mely daczára fáradságunknak, éjfélig ébren tartott bennünket. Kanitz megvallotta, hogy a Bécsben felőlem hallottak után nem igen ked-

vező véleménye volt rólam, de most kellemetes meglepetéssel látja, mennyire csalódott. Hátha még mindazt értette volna, a mit mondtam neki. Én oly eszmékről szóltam, melyek valószínűleg csak a jövő nemzedékeket fogják foglalkoztatni, ő pedig archaeologus és így minden értelmessége mellett is messze vagyunk egymástól.

Szeptember 18.

Alig hogy felkeltünk, Jovanovics, a gőzhajózási agens, jelenté, hogy egy Kalafatról jött oláh tiszttől hallotta, hogy Rahovánál semmi sem történt, s hogy az egész csak vak láрма volt. Igen örvendek, hogy e hír keletkezésének és elenyésztének egész történetét végig éltem. Ha ily közel a helyszínhez ily álhírek oly hitelre találnak, hogy a pasa jónak látja hadihajót szerelni fel és küldeni a legnagyobb sietséggel, mennyivel nagyobb benyomást kell azoknak okozniok a távolban. E kis tapasztalás újból megerősített azon nézetemben, hogy Bulgáriából s általában a török birodalom belsejéből jövő híreket, melyek leggyakrabban szándékosan koholtatnak, csak a legnagyobb óvatossággal és csak kellő devalvatio után lehet elfogadni, — igaz, hogy e devalvatio eredménye a legtöbb esetben zérus.

Tíz óra felé aztán felkerekedtünk Kanitzczal s Champoiseauhoz mentünk, tegnapi meghívásának eleget teendők. A keletiesen bútorozott egyszerű, de csinos szobácska közepén az asztal már terítve volt; s ott találtuk a valóban sárga-fekete Kira-Dindzsant is. E színvegyület csak külsejére vonatkozik, sárga arczbőrére, s fekete hajzatára, mert különben nincs nála nagyobb ellensége a sárgafekete színnek, midőn az t. i. Ausztriát jelzi; a mint ezt fönnebb jegyzett nyilatkozatai eléggé tanúsítják.

Kanitz egy félórára távozott a várba, hogy Szabri pasától a bujuruldit (menedéklevelet) megnyerhesse. Majd visszajöven, asztalhoz ültünk. Az első tál pilaf volt, mely étel minden török étkezés zárkövét képezi; mi azonban most az egyszer ezzel kezdtük. Valóban kitünően volt készítve, sokkal jobban, mint rendesen a török házaknál szokás. Hasonlólag a többi ételek is igen ízletesen voltak készítve s a reggeli ebédhosszúságra nyult. Kira-Dindzsán nem állhatta meg azon, bár mosolyogva mondott, de komolyan értett megjegyzést, hogy Cham-

poiseau azért készítettett ennyi ételt, hogy az ő ebédje illetlenül maradjon. S aligha nem volt némileg igaza. Kénytelen voltam a reggelit még befejezete előtt odahagyni, mert Aziz pasa 12 órára ígérkezett hozzám, s így sietnünk kellett haza. Alig hogy Kanitzczal a consulatushoz értünk, jelentették a pasa megérkeztét, ki lóháton (az én tegnapi Bucephalusomon) 5—6 zaptie kíséretében jött. Bevezettem őt a Pinkas úr által teremtetett *salonba*, s adattam neki fekete kávét és cigarettet, ezáltal hódolva egészen a helyi szokásoknak. Alig néhány percznyi beszélgetés után, meghívott ma ebédre naplementekor. Mondtam, hogy felette megtisztelve érzem magamat e kitüntetés által, de fájdalom már Kira-Dindzsához ígérkeztem, s valóban nem tudom, hogyan egyeztetsem e két ebédet, mivel-hogy az orosz semmikép sem akarnám megsérteni. „Nem tesz semmit, felelte ő, meghívom Kira-Dindzsant és a francziát is“. Ennyi szivesség lefegyverezett, s elfogadtam a harmadik ebédet, aggodalmamat a végett, hogy miként fogok az ily könnyelműen magamra vállalt evési kötelezettségnek megfelelni, mérsékelvén némileg a kívánság, mely természetesen egy pasánál elköltött ebéd iránt ébresztett volt. Kanitz nemsokára magunkra hagyott, hogy kedvünkre politizálhassunk. Aziz pasa azonban úgy látszik ma nem nagy hajlamot mutatott a politizálás iránt. Ennélfogva a tárgyat teljesen elejtván, inkább a balkáni vadászatokat dicsérte előttem. Mint szenvedélyes Nimród egészen neki hevült, midőn a Balkán erdőségeiben általa elejtett medvékről, szarvasokról és vadkanokról beszélt. Minden évben az ősz végével nagy hajtóvadászatot rendez. Végre midőn ezen általa annyira kedvelt mulatságot a lehető legélénkebb színekkel ecsetelte volna, meghítt, hogy vegyek abban részt az idén; s midőn eleinte szabadkoztam volna, meghívását oly szívesen ismételte, hogy végre is megígértem, hogy ha csak körülményeim engedik, el fogok jönni. Pasa barátom még hozzá tette, hogy hozzák magammal annyi barátomat, a mennyit csak akarok, s különösen fog örövendeni, ha magyarok lesznek. — Valóban nagy kedvem volna, ha e vadászaton részt vehetnék, legalább a legjobb módjával eljuthatnék az annyit emlegetett Balkánba, s talán alkalmam is nyílnék a bolgárokkal találkozni, s nézeteik és vágyaik felől tudomást szerezni.

A pasa távoztával, miután már az idő előrehaladt, újból

felkerekedtünk Kanitzczal és Kira-Dindzsához siettünk. Itt már az ebéd készen várt, melyhez kívülünk még Champoiseau és Jovanovics, a gőzhajó agense, voltak hivatalosak. A bolgár stylusú ebéd nagyobbára igen rossz volt, többnyire olajos, faggyus ételekből állott. Szerencsére igen találó okunk volt Kira-Dindzsán kínálgatásainak ellentállani, Champoiseau pár óra előtt elköltött reggelijével, s a pasának pár óra múlva elköltendő ebédjével mentetgetni magunkat. Körülbelül öt óráig maradtunk együtt, a midőn Jovanovics kivételével megindultuk a vár felé, szándékunk lévén előbb a várat megtekinteni és így aztán a pasánál megjelenni. Három felfegyverkezett kavasz által megelőzve, lassan sétáltunk végig a görbe utcákon s egy hidon és kapun át a várba. Itt aztán Kanitz vállalta el a kalauz szerepét, miután ő már ismerte a helyiségeket, s mint archaeolog már kétizben megszemlélte azokat. A nagy terjedelmű vár, mely mint fönnebb említém, a török és zsidó várost foglalja magában, sok érdekes dolgot tartalmaz. Itt van egy mosé mellett Hussein pasának, a jancsárok kiirtójának sírja; pyramisalakú sírkövén a régibb török sírokat megkülönböztető köből faragott fezzel. Ezen sírkövek csúcsát ugyanis régebben turbán vagy fez alakban faragták ki, a mint az illető életében jancsár volt, vagy az ellenpárthoz tartozott. Benéztünk a sír mellett emelkedő moséban, hová a hívek, a nap nyugvófélben lévén, estimára gyülekezni kezdtek, papucsukat az ajtóban hagyván. Az esthomályban, mely már a templom belsejét ellepte, csak egynéhány strucztojásból készült függő lámpát vehettem észre. Tovább menve, egy régi, félig elsüllyedt, egészen elhagyott keresztyén templom romjaira akadtunk; majd ismét egy kis bolgár templomba léptünk be. Ez egy más, a föld alatt levő igen régi templom fölött épült, hová most néhány lépcső vezet le. A falakat régi, kopott, elmosódott frescók borítják. A bolgár pap, ki oda levezetett, e földalatti templomot 1260 év előtt, tehát a keresztyénség VII-ik századában épültnek állítá. Kanitz feladata lenne ez állítás valódiságát megbírálni. Körüljártuk aztán az úgynevezett kis várat, mely egy idomtalan nagy romladozó kötömege a mostani vár egyik szögletében. Porladozó téglá rétegei közé itt-ott egy-egy római kőtábla felirással van befalazva. Hogy e kőtáblák csak mint építési anyag használtattak, eléggé bizonyítja azon körül-

mény, hogy az egyik felirással lefelé fordítva lett befalazva. A nap már lement, midőn a Dunára szolgáló bástya egyik ormára felmentünk. Gyönyörű kilátás nyílt ismét az egész vidékre. Lábaik alatt az óriási Duna tükörsima felszíne, a túlsóparton Kalafat fehér házaival és a távolban a Hodzsa Balkán hosszú elnyúló kéklő bércei, a csendes tiszta légben s a közeledő est bűvös világításában, elbájoló színezetű tájképpé olvadtak egybe. Lassanként a távolabbi ormok tűnedezni kezdtek a gyorsan mindent előzőlő homályban, majd a közelebbi tárgyak is elmosódtak, s mi kénytelenek voltunk megválni e szép kilátástól, mert végre is eszünkbe jutott, hogy a nap már jóideje lement, s a pasa vár bennünket. Gyorsabb léptekkel haladtunk most a konak felé. Már lámpásokkal vártak a kapuban, s nemsokára bejutottunk a pasához. Kívülünk még néhány vendég volt hivatalos; ú. m. két vastag öreg török ezredes, kik mindketten csak törökül beszéltek, vagyis inkább hallgattak, mert közülünk e nyelvet senki sem érté; továbbá a ruscsuki francia consulatus dragomanja és egy zsidó, a ki most Viddinben a török hivatalnokokat francziául tanítja. A pasa rendelte úgy, hogy hivatalnokainak rövid időn francziául kell tudniok. Mindegyik köteles naponként két órát ezen tanulmánynak szánni. Igen eredeti a módszer, mely szerint a főnőbb említett kis zsidó a nyelvtanítást gyakorolja, s melyet nagy hévvel mint a legjobbat iparkodott nekünk bemutatni. Ugyanis egy nagy szobában sorba ülteti tanítványait s francia szavakat és szólásformákat mond előttük, melyeket ezeknek mindaddig kell ismételniök, a míg emlékülben maradnak. És azt állítja ez új Ollendorf, hogy fáradozását máris a legszebb siker koronázza. Nem sokáig okulhattunk azonban a kis zsidó tanulságos előadásán, mert csakhamar jelentették, hogy az ebéd készen van. Átmentünk abba a terembe, a hol tegnap Szabri pasa fogadott. Az ajtóban azonban még egy operatió kellett átesnünk. Egy szolgáló gyönyörű ezüst tálat tartott elémbem, mely fölé kezeimet kellett tartanom, s ekkor egy másik szolgáló egy szinte remek munkájú ezüst korsóból vizet töltött kezeimre és végre törülközőt adott. Medencze és korsó valóban ritka művészettel készült, a mit így futólagosan is észrevehettem, azonban mindkettő piszkos, a törülköző pedig inkább csak rongy volt. Régi fény, újkori homály, e jellemző

két vonás vonul végig a török világ minden mozzanatán. Aziz pasa az asztalfőhöz ült, Kanitz és én természetesen balról-jobbról mellette foglaltunk helyet, így következtek aztán a többiek, meglehetősen szorosan. A teríték egészen európaias volt; az evőeszközöket ugyan minden étel után elszedték, de azért meglehetősen zsirosan hozták vissza, bizonyosan nem mosták meg, hanem egyszerűen csak lenyalták a künn ácsorgó szolgák és zaptiek. Az ebéd maga a jó francia konyha rosszul készült, és a kétségkívül jól készült, de rossz török konyha ételeinek hosszú sorából állott. A pasa előtt két üveg francia bor állott, egy vörös és egy fehér, melyből időről-időre nekünk töltögetett. Mindenki elébe csak egy pohár volt helyezve, de ily apróságokon nem szabad fennakadni; legalább mi igen jól ittunk ez egy pohárból vizet, fehér és vörös bort. A pasa maga bort nem ivott; ámbár midőn ma meglátogatott, a Balkán vadászatokról szólván, megvallotta, hogy nem ismer nagyobb gyönyört, mint a vadászat fáradalmait után fellobogó erdei tűz mellett keresni pihenést s egy darab vadpecsenye s egy kis bor által nyerni új erőt. És midőn a bort említé, mutatoujját feltartva s ajkait széthúзва nevetett, úgy hogy egész teste oly mozgásba jött, mint egy kautsukból készült alakocska. Ebéd alkalmával azonban, úgy látszik, nem vélte illőnek áthágni a korán rendeletét, és így tartózkodott a borivástól. — Ebéd után természetesen kávét hoztak, s a pasa szivart adott. A csibuk már nem divatos többé, helyét a sokkal egyszerűbb papirczigaretta foglalta el az egész európai Törökországban. Aziz pasa azonban még egy lépéssel előbbre haladt a civilizáció terén, s ő már szivart ad vendégeinek.

Soká nem időzhettünk, mert a hajónak, melylyel Kanitz tovább szándékozott utazni, 9 órakor kellett jönnie; és így csakhamar felkeltünk, hogy szíves házigazdánktól búcsút vegyünk. Ez azonban nem ment véghez oly egyszerűen, mint azt gondoltuk. Midőn megköszönném szíveségét, Aziz pasa benyul mély zsebébe s abból egy igen szép ezüst dohánytartót von elő, melyet már ebéd alatt mutogatott nekünk, s kér, hogy fogadjam el. Természetesen, hogy elfogadtam. De még mindig nem távozhattunk. Egy általa lőtt medvének a bőrét akarta még megmutatni. Behozták s mi megbámultuk az igazán szép és óriási medvebőrt. Ekkor hozzám fordulva,

kért, hogy ezt is fogadnám el tőle emlékül. Meg kell vallanom, hogy nem kérettem magamat. Végre melegen megköszönve házigazdánk sokszoros, különösen irántam tanúsított szíves-ségét és barátságát, távoztunk. Néhány zaptie kísért bennünket egész a consulatusig; egyik a medvebőrt hozta utánunk, másik egy színes papirból készült mozgó lámpát vitt előttünk. A consulatus előtt elbúcsúztunk Kira-Dindzsantól és Champoiseau-tól, s baksist nyomva a zaptiek kezébe, ezeket is elbocsátottam és így magunkra maradtunk. Ekként végződött e nap, melyen három ebédet kellett elköltenem, de mely valóban csak kedves emléket hagyott maga után. A hajó késvén, Kanitz felöltözve dőlt le ágyára, én pedig lefeküdtem, s nemsokára mindketten elaludtunk, előbb elbúcsúzva egymástól azon hiszemben, hogy Kanitz az éjjel fog tovább utazni.

Szeptember 19.

Hat óra felé ébredtem fel, s nagy meglepetésemre az első, ki jó reggelt kívánt, Kanitz volt. A hajó, melyre várt, elkésett, s így ő is itt maradt. Nekem azonban jelentették, hogy egy gőzös közeledik alulról, mely Orsovára megy, s Radujeváczot is érinti útközben. Gyorsan felöltöztem s elbúcsúzva Kanitztól s megajándékozva Schnellt, az e közben megérkezett „Friedrich“ fedélzetére siettem. Rövid megállapodás után a hajó fél nyolcz felé megindult. Mindaddig, míg Kalafat előtt haladva Viddint s a környező tájképet látni lehetett, a fedélzeten maradtam. Kalafaton túl azonban minden eltűnt az egyhangú bolgár és oláh partok mögött. Ekkor aztán a cabineba mentem kipiheni a nem annyira testi, mint inkább szellemi fáradtságot, melyet a másokkal és különösen idegenekkel való folytonos érintkezés okozott. Jól esett egészen egyedül töltenem pár órát, s visszagondolni a Viddinben töltött harmadfél napra; és pedig annyival inkább, mert e visszaemlékezés csak kellemes képeket és benyomásokat varázsolt előmbe. A gőzös három óra alatt tette meg az útát, s 11 felé kötöttünk ki Radujevácznál.

Radujevácz nagy falu mintegy 400 házzal. Lakosai vegyest szerbek és oláhok. A házak, mint Szerbiában többnyire, nem szögellenek ki az utcára, hanem a fákkal beültetett udvar vagy kert közepén állanak; domború cserép fedélzettel és

többnyire faoszlopokon nyugvó tornáczczal. Távolabbról nézve egy szerb falut, alig lehet a házakat a sok fa közt észrevenni, s csak itt-ott vöröslík egy-egy cseréptető.

Radujeváczban éppen csak annyi időt töltöttem, míg a gözhajó agensének szekere, mely engem tovább viendő volt, elkészült. Kisded útításkámat feltéve s magam is felülve az egylovas szekérre, megindultam Negotin felé.

A vidék, melyen utam áthaladt, nem nagyszerű, de felette kedves és barátságos. A Negotin mögött emelkedő inkább domb, mint hegyláncz, félkör alakban egy térséget foglal be, mely a Dunához nyulik le, egy oldalról magában foglalva a Timok folyót is s nem messze azontúl a bolgár halmok által lévén elzárva, melyeken néhány nap előtt a gözösről az első török karaulát pillantottam meg. E csak kevésbé undulált térség termékeny földét búzatarlók, lábon álló tengeri, legelők és ligetek s kertek lepték el. Ezek között kanyargott a kitünő karban lévő, mintegy 6° széles országút; félúton egy kis fahídon haladván keresztül. Falut nem értünk Negotinig, jobbra és balra nem messze az országúttól maradtak Szamolov és Szbovlah helységek. Csak a sűrűbb facsoportok jelezték a falu helyét. Mint már fönnebb említém, a házak, főképp némi távolságból, nem látszanak a sok fától, tornyot pedig nem vettem észre. Éppen egy órai kocsikázás után a déli nap forró sugarai alatt izzadva érkeztem meg Negotinba, s egy, a Negotinszka patak mellett fekvő emeletes, kívül tiszta fehérre meszelt fogadóba szálltam. Az emeleten a kávéház gyanánt szolgáló terem mellett levő szobába vezettek. Az összes butorzat két vaságyból, két nádszékből, egy asztalból, egy kis éji asztalkából s egy ruhafogasból állott; különben minden jóval tisztább volt, mint sok nagy alföldi város fogadóiban. A mint azonnal észrevettem, szobámnak már volt lakója, legalább a fogason ruhák lógtak, ~~az~~ asztalon könyvek feküdtek. Kérdésemre, hogy a vendég, ki itt szállásolva van, eltávozik-e csakhamar, azt a választ nyertem, hogy az e szobának állandó lakója, más egy ágyas szoba nincs, a két ágyas szobákba pedig két vendéget szoktak tenni; és midőn e különben igen praktikus szokás ellen legalább a jelen esetben némi ellenvetést kísértettem megtenni, azzal nyugtattak meg, hogy szobatársam telegraf hivatalnok, a ki csak kevésbé ezelőtt távozott a hivatalba, a

hol 48 órát fog tölteni, így tehát ezen idő alatt egyedül maradhatok; a szobában levő holmik pedig aligha terhemre lehetnének. Teljes megelégedésemet fejezvé ki az eredmény felett, mindenekelőtt az úti portól igyekeztem, a mennyire lehetséges volt, megmenekülni. Szobám ablaka a Negotinszka patakra nyílt, melyen túl a tiz percznyi távolban kezdődő szőlőborította hegyhátig egy közlegelőül szolgáló, s a patak által olykor elárasztott térség terül el. Ezen húzódik keresztül a Negotinból Zajcsár felé vivő, fákkal beültetett országút, az áradásos térségen végig magasabbra feltöltve. Az egész táj oly benyomást tett rajtam, mintha egy nagy kertben lettem volna.

Negotin, a krajnai kerület székvárosa, mintegy negyedszáz lakost számlál. A kerület lakóinak jó része oláh, a várost azonban többnyire szerbek lakják. Szerbiában az oláhok, pedig számuk az összes lakosság hatod részét meghaladja, még nem formálnak nemzetiségi igényeket; de a szerbek nem is hajlandók ily netaláni igényeket teljesíteni. A tisztviselők ugyan e vidéken jobbra tudnak oláhhul, s a néppel e nyelven közlekednek, de a hivatalos nyelv a szerb, az iskolákban csak szerbül tanítanak. Tehát itt is, mint mindenütt, alkalmazható Gleim meséjének refrainje: Weil ich bin gross und du bist klein; csakhogy ezt aztán éppen a szerbek oly örömet elfelejtik máshol.

Megszabadulván az útiportól, elindultam Alimpicset, a nacselnikot felkeresni. Lakását, nem messze a fogadótól, könnyen megtaláltam. Nem volt otthon, már öt nap óta kerületében jár, s éppen ma estére várják haza. Meglátogattam nejét. Csak pár nap előtt érkezett Belgrádból Negotinba, hová férje alig egy hónapja hogy nacselnikká lőn kinevezve. Csendes, beteges nő. Szívesen fogadott, de nem soká maradtam, látva hogy háza rendezésével van elfoglalva. Innét a pomocsnikhoz (az első hivatalnok a nacselnik után) mentem. Kissé megütöközt, midőn bemutattam magamat, annyival inkább, mert csak egy óra előtt kapta jöve telem hírért hivatalosan Belgrádból, és most főnöke távollétében bizonyosan nem igen tudta, hogy mitévő legyen velem. Mindazáltal igen szíves volt irántam. Bemutatta természetes nejét, a ki egykor szép lehetett, és hideg-lélős kislányait. Az igen kellemetlen szagtól áthatott szobában aztán mintegy fél órát beszélgettünk. A fő tárgyat természetesen

Mihály herczeg halálaképezte, mely még mindég nagyban foglalkoztatja a közvéleményt. A mennyire feleleteiből érttem, a nép a ministereket okozza, kik nem ügyeltek eléggé a herczeg biztonságára. Nem tetszik az sem, hogy a tetteseket egyszerűen csak kivégezték; sokan azt óhajtották, hogy éppen úgy összekaszaboltattak volna, miként ők a herczeggel tettek. A pomocsnik maga, ki már élemedettebb férfi, s élete nagy részét államszolgálatban töltötte és így természetesen a conservativ elemhez tartozik, tartani látszik a reformoktól; s bár elismeri Blaznavác Milivoj érdemeit, különösen, hogy egyedül ő tartotta fenn és biztosította a rendet és nyugalmat, mindazáltal, ha nem csalódom, nem sok bizalommal viseltetik a mostani kormány állandósága iránt. A bolgárokat és összeköttetéseiket a szerbekkel, valamint ez utóbbiak nézetét illetőleg a bolgár mozgalom felett, mely tárgyak pedig, utazásom főczélját képezik, semmit vagy csak igen keveset tudhattam meg tőle, vagy mert ő maga sincs értesülve az eseményekről, vagy mert nem akart nyilatkozni. Annyit véltem észrevehetni beszédéből, hogy itt álmodoznak ugyan a délszlávok felszabadulásáról és egyesüléséről, de valamit kezdeményezni nem hajlandók; a bolgárokról pedig az a vélemény, hogy közöttük még nincs kellő egyetértés.

Végre felkeltem s azon szándékomat nyilvánítám, hogy a negotini püspököt óhajtanám meglátogatni. A pomocsnik elkísért a széles utcza túlsó oldalán nem messze fekvő püspöki lakba, mely azonban nem egyéb egy valamivel nagyobb emeletes háznál. Jevgenije püspökkel, e vastag, összes szakállú, tompaorrú pappal már találkoztam volt egyszer Belgrádon. Mint értesültem volt, ő mindég némi barátságos indulatot tanusított Ausztria és az osztrák politika iránt; s kétségkívül az igen kevés számú értelmes szerb papok sorában elsőrendű helyet foglal el. Nála találtam az aránylag szinte igen értelmes sabácsi volt püspököt, Gavrilót, ki püspöki székét a szépnem túlságos kedvelése miatt vesztette el s most egy kisdud kolostorban Negotin mellett kénytelen napjait tölteni. Jelenleg azonban a városban tartózkodik püspöktársánál, mert egy éjjel tolvajok mutatkozván a kolostor körül, nem mert többé ott maradni. Meglehet, hogy ez csak ürügy s talán régi szenvedélye ösztönzé a városba költözni. Gavriló bajai származású.

Már 34 éve, hogy szülőföldjét elhagyta, s hogy Szerbiában tartózkodik. Mindazonáltal még meglehetősen beszél magyarul, bár kiejtése kissé idegenszerű; és örömet idéz a régibb magyar költőkből. Jevgenije püspök igen barátságosan nyilatkozott Magyarország felől; a pomocsnik jelenlétében azonban nem akartam a beszélgetést ily irányban tovább folytatni, talán a püspöknek is kellemetlen lett volna az. Fájdalom, holnap Belgrádba utazik papi gyűlésre, és így hasztalan volt reményem, hogy tőle némely biztos adatot szerezhettek a népválódi hangulatát illetőleg. Erős negotini bort és kávé hoztak. Amabból főképp annyit ittam, hogy kissé fejembe ment s azért csakhamar búcsút is vettem a szíves püspöktől, ott hagyván őket egy időközben érkezett katonatiszt és a polgári kapitány (szolgabíróféle) társaságában. A pomocsnik a kapuig kísért, a hol elváltunk, ő haza ment, én pedig a várost jártam be, azaz hogy egy pár utcán, melyből az egész áll, végig menve, kiérttem a nagy vásártérre, melyen át a város végén fogadóhoz értem; nemsokára ismét felkeresve a pomocsnikot. Kérésre, holnap tovább szándékozván utazni, egy szekeret kerített, ki engem Zajesarba volt viendő, s alkudozni kezdett vele. Eközben belépett Alimpics,¹ a ki pár percz előtt tért meg útjából és sietett engem a pomocsniknál felkeresni. Középtermetű, erős, inkább köpczös férfi, magatartása katonás, feszes (ő t. i. alezredes a rendes hadseregnél). Berlinben tanult, szolgált a porosz hadseregben, s mint értesültem, egyike Szerbia legképzettebb tisztjeinek. Apró szemei élénken villognak és sok ravaszságot árulnak el. Különben már több ízben elszánt, erős jellemet tanusított; így 1858-ban is, midőn ő volt az első, ki Milost herczegül kikiáltotta. A szokásos üdvözlések után² átadtam neki a ministertől kapott ajánló leveletem. Egy

¹ Alimpics Ranko sz. 1831. az 1876—8. Jarebiczában, szerb-török háborúban nagy szerepet játszott, mint vezérlő tábornok, † 1881.

² A szerb társadalmi illemszabályok megkívánják, hogy midőn két ismerős találkozik, ekként üdvözlölje egymást: *Како сте, шта радите?* (hogyan van ön, mit csinál?) a mire gyorsan köszönve, ugyanazon kérdéssel kell felelni: *и ви како сте?* (és ön hogyan van?) Gyakran megtörténik, hogy kis idő múlva a kérdések ismétlődnek s kiterjednek a család jelen nem lévő tagjaira. Megvallom, ez örökös úton-útfélen hallható *како сте,*

ideig a pomocsnik nehéz szagú szobájában beszélgettünk. Békés szándékot tulajdonít a szerb kormánynak, mely jelenleg semmiféle támadást nem akar kezdeni, annyiival kevésbbé, mert biztos a nép felől, hogy ha eljő a kedvező idő, számíthat rá, s csak egy szavába kerül s az egész nép mellette fog állani. Távozván a pomocsniktól, Alimpics haza kísért, azon ajánlatot téve, hogy még egy napot töltsék Negotinban, mert holnap, miként évenként szept. 20-ikán, nagy vásár lesz, melyre több ezer ember gyűl egybe, a mi érdekes látványt nyújt. Örömetst elfogadtam az ajánlatot, nem lévén sem időhöz, sem helyhez kötve. Sokkal kevésbbé örültem azonban azon ajánlatának, hogy holnapután Zajcsárig elkísér. Így meg leszek fosztva az egyedüliségtől, amit útközben legalább felette szeretek. De mindegy, Alimpics társalgását majd igyekszem hasznomra fordítani.

Szeptember 20.

Alig öltöztem fel, Alimpics jelent meg nálam, s mondta, hogy ha beleegyezem, egész napomról rendelkezett már. Templom után az itt állomásozó tiszteket fogja bemutatni, azután egy közelfekvő kolostorba megyünk, a hol az igumannal fogunk ebédelni, délután pedig a vásárt nézzük meg. Szívesen beleegyeztem a tervbe, csak a tisztek bemutatását óhajtottam volna elhagyni, de erről nem szóltam semmit sem Alimpicsnak. A nacselnik távoztával, egyedül maradván, e várakozási időt az ablaknál töltöttem, nézve a vásárra érkezők tarka tömegét. Félitzenegykor csakugyan megjelent Alimpics, mintegy tíz tisztet hozván magával, kik közül kettő a nemzetőrségből, a többi pedig a rendes katonaságból való volt. Minden kerületi városban néhány tiszt tartózkodik állandóan a sorkatonaságtól; s ezek feladata a nemzetőrséget oktatni, s a gyakorlatokat vezényelni. Nincs itt helye a szerb hadseregről szólni. Legyen elég annyit megemlítenem, hogy a szerb nemzeti haderő, mely Európában aránylag a legnagyobb (70.000 fő 1,200.000-nyi lakosság mellett), egyszersmind talán a leggyengébb is; e gyengeség oka egyéb hiányok mellett is a

шта радите, nem egyszer nervosussá tett Belgrádon is. A jó nap után azonnal hogy van ő, mit csinál, és ez naponként annyszor, a hányszor az ember egy ismerősével találkozik. Még sokkal jobban tart e szokásra a nép, mely mielőtt a beszélgetéshez fogna, egész sorát mondja el az ily kérdéseknek.

tanult és ügyes tisztek nem létében rejlik. Egy-kettőt kivéve, kik tőlünk jöttek át, alig van szerb tiszt, a ki valaha egy egész ezredet vezényleni csak látott, nem hogy még maga vezénylett volna. Alimpics sorba bemutatta a tiszteket, s ezek úgy a hogy szűk szobáskámban lehetett, helyet foglaltak. Mondtam nekik néhány szót jövelem céljáról, meg lehetős ügyetlenül, de azt hiszem nem is értették. Pár percznyi mulatás után mindnyájan távoztak. Alimpics csakhamar visszatért, most már kocsijával, hogy engem a bukovai kolostorba vigyen. A tisztek több kocsin kísérték. A fűzfás országúton haladtunk, mely a vásárt ketté metszé; jó ideig lépést kellett menünk, a sok kocsi, marha és ember miatt, végre letérve az országútról, a negotini szőlőhegyek alatt követtünk egy mellékutat, mely nemsokára egy erdős meredek völgybe tért be. Mintegy negyed óra mulva elértük a fák között elrejtve, a hegy oldalán fekvő bukovai kolostort. Az egész telep egy igen kis templomból s néhány alacsony, többnyire faépületből áll. Ilyen apró kolostor sok van Szerbiában, hol egy-két szerzetes éldegél, néha nem éppen fényes jólétben. Majd valamennyi a hegyek között, völgymélyedésekben, többnyire rejtett helyeken épült, mert még nagyobbbrészt azon korból származnak, midőn a pusztító török seregek elől földre kellett vonulni. Az igumán fogadott, s természetesen először is a templomocskába mentünk, a hol kísérom szerb szokás szerint egy szentképet sorban megcsókoltak s rövid imát mondtak. A frescók szentjei igen meg vannak rongálva a török golyók által. A törökök ugyanis nem igen rontották le a keresztyén templomokat, de rendesen összelövdözték a szentképeket. Kimenetkor mindnyájan némi pénzt tettünk egy tálczára, s aztán az igumant követtük, ki a kolostor mellett fákkal beültetett gyönyörű helyre vezetett, hol az asztal volt terítve. Nem soká kellett az ebédre várakoznunk. Kisérom ismét rövid imát mondtak, s aztán asztalhoz ültünk; természetesen én a főhelyen, melletttem Alimpics és az igumán, s kívülünk még kilencz tiszt, tehát éppen tizenketten. E kis és szegény kolostor módjához képest evőeszköz s asztali készülék durvák és közönségesek, az ételek azonban szerb ízlés szerint készítve, de nem rosszak voltak. Többször kell még valószínűleg az út folytatában szerb házaknál ebédelnem, ennélfogva ide igtatom, hogy aztán ezzel

többé gondom ne legyen, egy szerb ebéd menujét. Savanyú leves (a híres kiszela csorba) aprólékkal; igen puhára főtt marhahús rizskásával, burgonyával s lúd vagy csirkeaprólékkal; kelkáposzta húsdarabokkal; hasonlókép töltött káposzta, természetesen a utóbbiak roppantul paprikázva; pulykapecsenye salátával; hússal töltött pite és kitünően jó szőlő; negotini fehér bor és végül kávé. Meg kell jegyeznem, hogy itt mindent felette zsírosan esznek, sok paprikával s fájdalom még több veres- vagy fokhagymával. Valamely külföldi német, ha mindjárt porosz is, ily ebéd-től kétségkívül, ha nem is halna meg rögtön, de legalább halálosan megbetegednék. Én azonban nem igen találtam különbséget a szerb barátok főztje s valamely alföldi város civisének életmódja között. Azért minden aggodalom nélkül nyultam a zsirban s paprikás lében úszó ételekhez, sőt némelyiket ismételttem is. Ebéd vége felé aztán a felkészöntésekre került a sor, mely szokás itt épp oly divatos, mint nálunk, csak az a jó, hogy pecsenye előtt senki sem mond toasztot, és így a felkészöntések száma mégsem emelkedik oly ijesztő módon, mint rendszeren nálunk. A felkészöntések sorát Alimpics kezdte meg, iván a jó egyetértésre a magyar és szerb nemzet között, s üdvözölvén engemet, mint a ki magyar vagyok. Utánna a negotini *главни кмет* (glavni kmet = városi előljáró), ki egyszersmind az itteni nemzetőrség parancsnoka s egyike a legtehetősebb polgároknak, köszöntött fel engem, s ő is kiemelte a jó egyetértés szükségét magyarok és szerbek között. Erre aztán már nekem is felelni kellvén, felálltam s mindenekelőtt elnézésüket kértem, hogy a szerb nyelvet csak töredezve beszélvén, nem köszönhetem meg kellőleg a szíves fogadtatást, de egyszersmind biztosítám őket, hogy örömmel emelem poharamat a szerb nemzetre s Szerbia jövőjére.

Igy csöndesen poharazgatván a mellettünk kanyargó hegyi úton szekéren, lóháton és gyalog vásárosok haladtak végig, rendszeren *помози Бог-гал* (pomozi Bog = Isten segíts!) köszöntve bennünket, mire mi a szokásos *да ти Бог поморao!* (da ti Bog pomogao! = Isten segítsen neked is!) feleltünk. Az egyik elmenő meglátván, hogy toasztot iszunk, *на здравље-t* (na zdravlje! = egészségetekre!) kiáltott. Ebédlőtársaim természetesen minden toaszt után az elmaradhatatlan *многа љета-t* (mnogaja ljeta =

számos évekig) énekelték. Ez szerb szokás; ugyanis a mint a toast befejeztetett, az egész társaság folyton az említett két szót énekli egy igen monoton és vontatott dallamra, mely aztán egy felmenő hangon végződik. Ezt minden szerb tudja s annyira nemzeti vonás, hogy a templomban is, a Te Deum bevégezte után, az egész közönség rákezd a mnogaje ljetát.

Még egy ideig asztal mellett maradtunk s én igyekeztem beszélgetés közben a helybeli viszonyok felől annyit, a menyit lehetett, megtudni. Nem lesz talán érdektelen, ha az így szerzett adatokat röviden feljegyzem. A kormány feltétlenül számíthat e kerületre s ha kell, készek fegyverre szállani; mindazáltal a krajnai kerület népe nem harczias, különösen, mert oláhokkal van vegyítve. Szorgalmas és vagyonos nép, de azért éppen nem él kényelmesen, de még jól sem, mert kevéssel megelégedő és szükségletei nincsenek s e részben a rondaságig cynicus. Nevezetes körülmény, hogy Negotinban évről-évre több házat és boltot vásárolnak a környékbeli parasztok, azokat aztán hasznóbérbe adván. A nép éppen nincs eladósodva, annyira, hogy a falusiak között 20 év óta alig fordult elő 10 árverelés. Adójukat pontosan fizetik, úgy hogy az 1600 adófizetőtől rendszeren 6—8 nap alatt teljesen bejön az adó; hátralékok pedig itt nincsenek. Leginkább szőlőműveléssel foglalkoznak, néhány év óta azonban mind több és több búzát is természetnek. Az idén elég búza lett ugyan, de a minőségnek a sok eső ártott, hasonlókép a szőlőre nézve is tartósabb száraz időjárás volna kívánatos. A szüret itt október elején vagy szeptember végén szokott lenni, az ó-naptár szerint.

Végre felkeltünk az asztaltól s elbúcsúzva szíves házi vagyis inkább szabad ég alatti gazdánktól, az igumántól, kocsijainkra ültünk. Az öt kocsiból álló karaván megindult. Gyönyörű kék ég, tiszta, friss erdei lég, lombos fák, a galyak közt csicsergő madarak s fejünkben néhány csöppel több az erős, tüzes negotiniból, valóban nem csuda, ha mindnyájan meglehetősen jó kedvvel indultunk útnak s hogy az erdőség csakhamar társaink vig danájától visszhangzott. Utunk nem sokáig vezetett az erdőn keresztül felfelé. Egy kanyarulattal tisztásabb magaslatra értünk, és most lábainknál terült el a gyönyörű síkság, melyet tágas félkörben a negotini hegyek övedznek, két oldalt a Dunáig nyulván; a hegy alatt a város veres házfedeleivel,

zöldelő kertjeivel és ligeteivel, távol a Dunán túl, a beláthatatlan oláh síkság. A termékeny negotini térségen itt-ott berkek és ligetek vannak elszórva, egynéhány faluval, melyek alig látszanak ki a sok fa közül; a térséget négy, hosszan kigyózó országút szeli át, négy különböző irányban indulva ki Negotinból. Az erdőt elhagyva, kiértünk a Zajcsárba vivő országútra, s itt az erdőt szőlők váltják fel, sűrűn tarkázva különféle gyümölcsfákkal. A mint a lefelé kanyargó országúton haladtunk, még szebb, még teljesebb képét nyertük az előttünk nyíló vidéknek. A város és heglányz közti elterülő téren egy roppant tábor sürgött-forgott, mozgott, élt; melyben túlnyomó volt a fehér szín, s mely igen nagy élénkséget árukt el. A vásár volt ez, melynek megtekintése volt most célunk. Útközben beszélte Alimpics, hogy Lenk, (hivatalbéli elődöm, derék ember) mielőtt Belgrádról távozott, panaszkolta előtte, hogy neki menni kell, mert nem képes magát bele élni az új rendszerbe s ezért van szükség új emberre, még pedig magyarra; ám hadd töltsék kedvüket a magyarok is, tevé hozzá, majd megválík, mire mennek új eszméikkel. Mielőtt leértünk a hegyről, kissé balra tértünk s nem messze az országúttól, egy bő és jó vizű cseszmánál állottunk meg, melyet fák közé rejtve egy csomó borház vesz körül. Szerbiában mindenfelé sok cseszmát, vagyis oly forrást találni, mely mellett vagy felett faragott köemlék emelkedik. A bukovai kolostornál is két ily cseszmát láttam. A borházak, vagy miként itt nevezik, pivniczák, cseréppel földött faépületek s nemcsak a borpréseket tartalmazzák, hanem pinczék gyanánt is szolgálnak; mert különös, hogy a par excellence bortermelő vidéken hegyi pinczék nincsenek, s a bort az említett kalyibákban tartják; a minek kétségkívül káros befolyása van a bor minőségére. Míg a cseszma körül állongáltunk, a hegyről a fák között asszonyok jöttek, vállaikon rúddal, melynek két végéről szőlővel telt kosarak függtek. Szívesen kínáltak szőlővel, s csak azt látszottak sajnálni, hogy igen keveset fogyasztottunk. Még egy pivniczába is betértünk, a hol természetesen egy pohár bort kellett üríteni a házigazda egészségére. Végre leértünk a térségre s csakhamar a vásár kellő közepébe jutottunk. Itt leszálltunk a kocsikról s gyalog hatoltunk be a szekér- és embertömegbe.

Az országút mellett két oldalt elterülő térségen a legtarkább

tömeg hullámzott, sürgött-forgott, tánczolt, danolt, kiabált, egy szóval a legnagyobb élénkség uralkodott mindenfelé. Mintegy 4—5000 ember volt itt összegyűlve az egész környékből s a legnagyobb rész nem vásárolni, hanem mulatni jött s így nem csoda, hogy a vigasság ily élénken nyilatkozott. Majd szorosabban, majd távolabb egymástól festői rendtelenségben foglalt helyet, megrakva árúkkal, vagy már üresen, a számtalan szekér. Az ökrök kifogva a szekerek mellett a gyöpön heverték, kérődzve és bámulva a körülöttük zsongó zsibongáson. Némely szekéren asszonyok ültek, csevegve és gyermekeiket ápolva. Gyékényeken vagy a nélkül heverték a földön szerte szórva a különféle portékák. Itt óriási hordók és felhalmozott dongák, ott vasárúk, lemezek és házi eszközök, majd egy csomó törött só, gyapjú és bőrök, népies öltözetek egész halommal, rakásokban a sok veres fez, durva cserépedények, korsók, tálak és tányérok; egy szóval minden, a mi egy falusi háztartás szükségleteinek megfelel; nem szabad megfélemednünk az ódon szerkezetű puskák és pisztolyokról, a sokféle késekről, az üveggyöngyökről és apró bronz, agát és jaspis csecsebecséről, a szerb nők e kedvencz ékszereiről; de ki tudná mindazon ezernyi tárgyat, a kezdetleges ipar- és kézművesség terményeit előszámolni, melyek itt a vásárlókat vevésre ingerelték. Vásár volt ez, a szó régi jó és kedélyes értelmében, miként az a nyugaton a közlekedés és forgalom gyorsasága folytán mindinkább eltűnik. Földbe vert karók galyakkal befödve, apró kalyibákat képeztek, melyek némelyikében szinte igen primitív asztalokon, apró csecsebecséket, színes szappandarabokat stb. árultak, legtöbbször azonban egy-egy laczikonyhás ütött tanyát az ily kunyhókban. És ekkor a két oldalt elnyúló padon sűrűn egymás mellett az étkezők vagy ivók lármás csoportja foglalt helyet. A konyha mindjárt a kunyhó előtt szabad ég alatt volt felütve, vagyis inkább leásva. Egy gödör képezte a a tűzhelyet, ebben égett a tűz, e mellett nagy csuprokban főtt a hagyma, paprika és húsdarabokból álló keverék, a parázs felett pedig egy-egy gyerkőcz fanyársat forgatott, melyen egy egész bárány vagy valamely más darab hús sült. A borral telt hordók és vizes kancsók a kalyiba mögött foglaltak helyet. És mily mozgás, mily élénk jövés-menés mindenfelé. Oláh és szerb a legjobb egyetértésben tolongott itt egymás mellett és mulatott

egymással. A nők kettesével-hármasával járkáltak szerte szét s már öltözetük azonnal elárulta nemzetiségüket. Az oláh nők színes, tarka, rövid katrinczákat viselnek, mely alól hosszabbra nyulik a fehér ing; vastag harisnyáik szinte sokszinű pamutból készülvék; czipőik idomtalanásban hasonlóak a sárzipőkhöz, sokan szandálokat hordanak, melyek éppen csak a talpat födik; hajuk közé csinált virágok s kisebb-nagyobb pénzdarabok vannak fonva; némelyek prémmel szegélyezett posztó felöltőt viselnek. A szerb nők öltözete többnyire fehér rövid szoknya, színes kötő s kis gömbölyűre szabott mellényke, vagy e helyett a derékon széles színes fűző öv (a szoknya folytatása gyanánt), mely a mellet fel és előre szorítja. Az öltözők gazdagságát a nyakra s a haj közé fűzött arany és ezüst pénzek képezik. Némelyeknek lebontott haját a különféle ezüst pénzekből összerakott egész pánczél borítja, mások több sor aranyat viselnek nyakukon. A menyecskéket csinált virágokból készült, üveggyönggyel és ismét pénzekkel ékesített toronyalakú magas fejék különbözteti meg. A férfiak viseletében is megvan a különbség a két nemzetiség között, mely leginkább a főveg különféleségében nyilvánul. Az oláhok roppant terjedelmű bozontos kalapokat viselnek, a szerbek veres fezt; amazok fehér inge hosszabb, emezeké rövidebb, amazoknak lábbelije szandal, emezeké czipő s többnyire még szűk fehér nadrágot hordanak s ingüket a derékon szíj tartja össze. Különös látványt nyújt, főképp kissé távolabbról tekintve, a sok fehér ing s a teméntelen vörös fez, mely itt túlnyomó számban uralkodott. A fömultság természetesen a táncz, nem csuda tehát, hogy vígan és élénken folyt a kolo. Egy furulyás rákezdi a kolo monoton nótáját, két-három legény összefogódzik s elkezd ugrálni, csakhamar mások csatlakoznak hozzájuk, majd ismét többen lépnek a körbe, menyecskék és leányok is s pár percz mulva készen van az óriási kör, melynek közepén jár fel s alá sebes léptekkel a furulyás, bámulatos kitartással fujva a legfeljebb négy ütenyből álló nótát. Körülötte aztán tombol, ugrál, kiabál és izzad a tánczoló sereg. Midőn aztán elfárad a zenész, egyszerre megszűnik, a kolo felbomlik, csakhamar azonban más furulyással más koló képződik s foly a multság tovább lankadatlanul reggeltől estig. Alimpics, hogy lássam a különböző tánczszemeket, összeszedte a legjobb szerb és oláh tánczo-

sokat s eltánczoltatta velük előttem a kolo különféle fajtaít; melyek ugyan felette hasonlitanak s leginkább csak a lépések élénkségére nézve különböznek egymástól. Legeredetibbnek találtam az oláh kolot, melyet egy zömök, vaskos oláh legény vezetett.

Olykor-olykor a hullámzó tömeg egy része nagy zajjal egy távolabb eső emeletes házacska felé rohant. Kérdésemre, hogy mi történik ott, Alimpics azt a választ adta, hogy ott a pomocsnik tartózkodik, ki egyszersmind vásári bíró is, és az apróbb csinyeket brevi manu bünteti, hajduival egyszerűen lehúztatván a rajtakapottakat. Alimpics jónak látta az igazságszolgáltatás e nemének igazolására néhány szót mondani; én helyeseltam azt, mint a mely a műveltségi foknak, melyen a nép áll, még megfelel; mindazáltal látva, hogy Alimpics kissé restelli a dolgot, elkerültem e helyet s más irányban folytattam sétámat.

Átmentünk aztán az országút másik oldalára. Itt tartatott a tulajdonképeni marhavásár, a tömeg is ritkább volt s ide csak a venni s eladni szándékozók jöttek át. Elszórva néhány ökör, ló és pár csapat juh képezte az egész állományt, mindössze igen kevés és az is silány minőségű. Kérdezősködtem az árak iránt, egy ökröt 14 #ra tartottak, egy párt 29 #, egy jó kis lovat 35 #ért kínáltak. Végre összejárva az egész tért, megindultunk Alimpicsessel az országúton a város felé. Az utolsó fűzfánál azonban még megállapodtunk. Egy rongyos, vak guzslar (tamburás) ült annak tövében, előtte lyukas kalapja, néhány darab pénzzel. A guzlán vagy tamburán csak egy húr van s ezen kíséri recitativszerű elbeszélését a guzslar. Siralmas rikácsoló hangon kezdett énekelni, minden sor után a hason tartamú monoton dallamot játszva. A dal Mihály herczeg meggyilkoltatásáról szólt. Ennek hallatára Alimpicsnek könnybe lábadtak szemei s nem hallgathatván tovább, pénzt dobtunk a kalapba s tovább mentünk. Meg kell még itt említenem, hogy szép nőt az egész vásárban nem láttam, az oláh nők között volt egynéhány csinos arc. Ez utóbbiak legalább többnyire csinos nyulánk termetűek, a mit a szerb nőkről nem lehet mondani. A város elején elváltam Alimpicstől, de nemsokára ismét felkerestem lakásán s elbúcsúztam nejétől s utóbb a pomocsniknéától is, és végre lakásomra tértem, elfáradva az

idegenekkel való folytonos társalgás, a járkálás s a roppant hőség (29° R árnyékban) következtében. Kis idő múlva Alimpics kitünő kaviárt és mézet küldött. Ebből állott vacsorám, melyet csakhamar végezve, a nyitott ablakhoz ültem. Már beállt az est. Gyönyörű idő volt; csendes lanyha lég, tiszta csillagos ég. Néhány száz lépésnyire tőlem a vásár mindinkább csendesülő zsbongása. Kilencz órakor megperdült a dob a vásártéren, takarodóra, s ezzel csakhamar minden elcsendesedik. Annál élénkebben foly azonban a társalgás szobám mellett, melynek egyik ajtaja a kávéházba, másika az étterembe nyílik. Ez utóbbi csakhamar kiürült, de amabban még sokáig tartott a billiárdozás. E zaj azonban engem nem zavart s nemsokára elaludtam s valóban nem tudom, álmodtam-e valamit.

Szeptember 21.

Hat órakor reggel jelent meg Alimpics könnyű kis nyitott szekerén fogadóm előtt. Én már teljesen felkészülve vártam s negyed hétre megindultunk, át a vásártéren s szőlők között fel egész a hegyhátig a már tegnap megtett utat követve. Innét még egyszer visszatekintettem a negotini síkságra, a kedves kis városra s az élénkülni kezdő vásárra. E bájos kép az út egy kanyarulatánál végkép, reám nézve valószínűleg örökre eltűnt szemeim elől. Itt már a szőlők is elmaradtak, helyettük cserjések, apró ligetek s kukoriczaföldek szögeltek ki az országútra. Egy facsoport árnyékában két cseszmát láttam; utasok ültek mellettük. Miként Alimpics beszélte, a negotini kerületben a nép különös kegyelettel viseltetik a cseszmák iránt. A cseszmák vagyis inkább azok jókarban tartásának joga rég időtől fogva egyes családok birtokát képezi, s e jog firól-fira száll. És e jogra oly féltékenyek az illetők, hogy nem egyszer pörrel igyekszenek azt biztosítani, s a törvénynek kell elhatározni, hogy melyik családot illeti a cseszma fenntartásának joga. Utunk egy nagy fennsíkon vitt keresztül, melyet apró halmok és völgyek szelnek át. E fennsíkot egyrészt a délről éjszakra húzódó kis és nagy Deli Jovan hegyláncz, s a kettő közt meredező Sztolovi sziklafala, délen távolabb a zajcsári hegyek s a Vrska-Csuka csúcs zárják be; ez utóbbiak és a Deli Jovan közt emelkedik a Hrtanj magában álló kúpja. A meglehetősen jókarban tartott országút mindenütt apró

erdőcskék, majd kaszálók, rétek és kukoriczaföldek között kanyargott.

Háromnegyed kilenczkor az 1500 lakossal bíró Szállás faluba értünk s itt a mehana (korcsma) előtt megállottunk. Egy minis-teri rendelet a korcsmákat egész Szerbiában három osztályba sorolta, külön tervet rendelve mindegyik osztály számára, nemcsak az épületet, hanem még a berendezést illetőleg is. Innét van, hogy pár év óta Szerbia nagy részében, majd minden faluban csinos és gyakran a falu népességével s a forgalommal éppen semmi arányban sem álló korcsmákat találunk, melyek mindannyian ugyanazon terv szerint lévén építve, azonnal felismerhetők. A hol a közlekedés gyér, ott aztán a sohasem használt vendégszobák természetesen tiszták is maradnak; ellenben, a hol nagyobb a forgalom, ott bizony a kívülről csinos épületek belseje undok piszkot rejt magában, mert az atyáskodó ministeri rendelet, midőn ily, a szükségletet jóval meghaladó, s a helyi körülményekhez képest mondhatni luxuriosus építkezésre kényszeríté a lakosokat, természetesen nem volt képes egyszersmind azok szokásait is megváltoztatni, s az igen tisztességes külsejű mehanák legtöbb esetben nem egyebek közönséges csárdáknál. A szállási mehanában négy vendégszoba, mindegyikben két ágy, egy asztal, pár szék, s a ruha számára fogas; az ágynemű tiszta, mert vendég ide sohasem száll; az ajtókon azonban sem kilincs, sem zár nem látható, valószínűleg ugyanazon okból. A mehandzsia azonnal szladkóval, slivoviczczal, kávéval és gyümölcsessel szolgál. Erővid reggeli után betértünk még az iskolába. Mint mondták, 50 tanuló látogatja azt. Most csak úgy 10—12 volt itt egybe-gyűlve, várva bennünket. Kissé kikérdeztük a gyermekeket, s mindnyájan jól olvastak, irtak és számoltak. Félórai mulatás után folytattuk utunkat. Útközben Alimpics a legnagyobb készséggel adott felvilágosításokat a helyi viszonyok felett. Így említett egy igen üdvös intézményt, mely már jó idő óta létezik Szerbiában. Minden faluban vannak t. i. csardakok, vagyis takarékmagtárak. Minden lakos köteles e magtárakba évenként bizonyos mennyiségű életet (leginkább kukoriczát) szolgáltatni. Rossz termés alkalmával az élet a lakosok közt kiosztatik, ellenben pedig mindaddig összegyűjtve marad, a míg a jó évek annak eladását előnyössé teszik. Az így befolyt pénz aztán

községi czélokra, iskola vagy templom építésre stb. fordittatik. Egy más rendeltetése a csardakoknak az, hogy háború esetén a hadsereg élelme legalább egy időre biztosítva legyen. Alimpics állítása szerint, a csardakok képesek két hónapon át az egész szerb hadseregnek elegendő élelmet nyújtani. Ez intézmény még Milostól származik; Karagyorgyevics idejében azonban nagyon elhanyagolták s csak Mihály herczeg uralkodása alatt nyert ismét új lendületet. Hiven és egyszerűen feljegyeztem mindazt, mit ez érdekes tárgyról Alimpicstől hallottam. Vajjon ez intézmény csakugyan megfelel a czéljának, vajjon a praktikus kezelés nem rontja-e le az elméleti tervet, e kérdések eldöntése csak hosszabb tanulmány által volna lehetséges. A beszélgetés természetesen áttér a hadseregére is és ennek folytán megtudom, hogy a Negotin kerületi nemzetőrség áll 5 bataillon gyalogságból (1 bataillon = 300 legény), 2 escadron lovasságból, 2 batteria tüzérség (1 batteria = 6 ágyú) és egy csapat utászból.

A völgyek itt már mind mélyebbek lettek, s majd mindegyikben patak kigyózott végig. E most oly kicsiny patakok romboló hatását tanúsítják az itt-ott romokban heverő hidak. Egyike e patakoknak, a Jaszinkova, arany szemecseket hömpölyget. Egy hegytetőre érven, előttünk erősen ondulált térség terül el; és itt a zajcsári hegyek s a Vrska Csuka már inkább előtérbe nyomulnak, s a Hrtanj még magasabban emelkedik ki. Majd egy ritkás erdőben lefelé tartva, féltizenegykor Koprivnicze faluba érünk.

Koprivnicze nagy szétszórt falu, nem messze a Timok mély szakadásaitól, melyeknek túlsó meredekjei már Bolgárországhoz tartoznak. Megszemléljük itt is az iskolát, melyet 41 tanuló látogat. Az iskola mellett két hosszú csarda nyúlik el. Hasonlók ezek a mi góréinkhoz, csak hogy léczek helyett kosárfonadék képezi az oldalakat. Mindkettő színiig volt töltve kukoriczával. Idáig kísért Alimpics, s ide kellett jönnie a zajcsári nacselniknak, hogy engem tovább szállítson. E nacselnik Jankovics Milán, mint nemsokára megtudtam, régi ismerősömnek, Milovannak testvére. A községházánál tértünk be, s Alimpics hajdúja itt készítette számunkra az ebédet. Félóra mulva megjön Jankovics kapitányával és Negotinból egy Berlics nevű tiszt, kivel a tegnapi ebédnél ismerkedtem meg. Ebéd alatt

egy koprivniczei nevezetességgel ismerkedtem meg, legalább hírből. Ez egy Sztaniszávlyevics Adám nevű fiatal gazdag paraszt, ki iskoláit, sőt a jogot is Belgrádon végezvén, megtanult németül, francziául, angolul s pár évig utazásokat tett külföldön. Azután pedig hazajött falujába, s felöltvén a parasztruhát, ismét földművessé lett, maga végezvén minden munkát, hogy mint mondja, saját tapasztalása után tanulja ismerni a nép munkáját, igényeit, szükségleteit. Ebéd után a két nacselnik félrevonult és sokáig tanakodott egymással. E hosszas beszélgetés tárgya kétségkívül én voltam. Nagyon szívesen fogadnak ugyan, de egy kissé túlságosan is, annyira, hogy ha nem csalódom, némileg felügyeletet gyakorolnak felettem, mint egy meggátolandók, hogy a nacselnikokon kívül mással is érintkezhessem. Majd meglátom utam folyama alatt, vajjon e gyanúm megvalósul-e.

Végre elbúcsúztam Alimpicstól, ki visszatért Negotinbe, s én Jankovicscsal és kapitányával folytattam utamat. Természetesen elmondtam Jankovicsnak egykori viszonyomat bátyjával, Milovannal, és sajnálatomat fejeztem ki a felett, hogy most, bár kétségkívül ártatlanul (részvétellel vádoltatván Mihály herczeg meggyilkoltatásában), bujdosni kénytelen. Határozottan állítja ő is, hogy Milovan ártatlan.

Csakhamar elérjük Golasnicze falut, egy völgyben patak mellett, s negyedóra mulva Hrgotinát. A falu háza előtt a pap s egy csoport paraszt várt bennünket, kétségkívül a nacselnik rendeletére gyűlvén itt össze. A nacselnik ajánlá, hogy szálljunk le. Már megszokva a feltétlen engedelmességet, de különben is nem akarván semmiben sem ellenkezni, követtem őt, s vele együtt egy parasztház tágas nagy udvarára léptünk. Itt egy nagy fa árnyékában terített asztal várt, mely mellé azonnal le is telepedtünk. A házigazda leánya (a gazda nem volt honn) egy tálczán szladkot, majd kávé és baraczkot hozott, s üvegekben bort tett az asztalra. Természetesen mindebből enni és inni kellett. Uzsonnাকözben beszélt Jankovics, hogy a házigazda Zdravkovics¹Alexa, bár itthon mint közönséges paraszt él, szinte tanult egyén, s gyakran kereskedéssel foglalkozik, nem egyszer megfordulván sertéseivel Pesten is. Jelenleg is ily járatban van. Elvégezvén az uzsonnát, betekintettünk a házba is. Két-három szobából s a konyhából állott az egész,

az egyikben, mely tiszta fehérre meszelve volt, a falon puskák s handzsárok függtek, egy almárium tetején az újkori industria terményei, üveg csecsebecsék s néhány photographia pompáztak, melyeket bizonyosan a házigazda hozott haza utazásaiból. Megkóstolván még a kukoriczakenyeret, melylyel a család él, elbúcsúztunk a háziaktól s szekereinkre ülve folytattuk utunkat. Nemsokára ismét egy nagy faluba érünk, Vrazsnogranciba. A mehana előtt újra megállunk s egy szobában letelepedvén, szladkot, kávét és mézet vacsorálunk. Mintegy 10 percnyi szünet után megindulunk. A vidék mind szebb és szebb lesz. Végre elérjük a Timok völgyét, melynek egyik oldalán kanyarog a Timok folyó. A túlsó oldalon a hegyek tetején kezdődik a török határ, melyet egy benyuló völgy jelez. Most már egészen előttünk emelkednek a zajcsári hegyek s a Vrska Csuka; és távolabb a Hrtanj; balra a hegyoldalban Beli Izvor falu terül el. A Timok völgye zöld rétjeivel, melyeket kukoriczaföldek és egyes fák tarkáznak, igen kedves látványt nyújt. Rövid idő múlva egy igen rossz karban levő hidon mentünk át a Timokon, melynek két ága itten egyesül. A hidon túl két völgy találkozásán át egy hegy alatt fekszik a kis Zajcsár, a kerület székvárosa. Természetesen Jankovics házához szálltunk. Szegényes, de tisztán tartott lakás. A nacselnik felesége fogadott s egy nagy szobában helyezett el, melynek egész bútorzata a fal mellett körülfutó széles, színes szőnyeggel betakart divánokból, néhány székből s egy asztalból állott. Még nem jött el a vacsora ideje, s addig házigazdámmal beszélgettem. Középtermetű szikár férfi, némileg hasonlít Milovanhoz, szemeiben mint amannak, ugyanaz a daczos tűz. Beszélgetésünk tárgyát természetesen a politika képezi. Azt állítá, hogy e kerület népe nagy kedvet érez a török ellen menni, a bolgárok segítségére, de csak azon esetben, ha a kormány is akarja, ellenkezőleg esendően fog maradni. A volt kormányról meglehetősen kedvezőtlenül nyilatkozott, ellenben mint mondá, a mostanival a nép meg van elégedve. Ha nem csalódom, Jankovics éppen úgy, mint bátyja, az omladina azon fanatikus tagjai közé tartozik, kik köztársaságról álmodoznak; e nézetemben megerősített azon körülmény is, hogy az egész házban csak egy képet találtam s ez is Garibaldi arczképe volt.

Vacsora előtt egy cseh származású orvos látogat meg, ki

már számos év óta tartózkodik itt, s most a kerület orvosa. Daczára szláv létének, a szerb nyelvet még mindég rossz kiejtéssel beszéli. Ő panslavismus!

A vacsorához, mely a — különben jól készített — ételek végtelen hosszú sorából állott, megjelent Berlics kapitány is. Beszéli, hogy a törökök folyvást remegésben élnek, félvén egyrésről a bolgároktól. Különben ez most felesleges, jegyzé meg többi közt, mert hiszen jelenleg Szerbia őrzi Törökországot. Ez gúnyos vonatkozás volt a kormány azon rendeletére, mely meghagyja, hogy a Bolgárországból betört bandák alkalmából, a határ szigorúan őriztessék s gyanús egyéneknek meg ne engedtessék azt átlépni.

Mielőtt e napot bevégezném, még némely tapasztalataimat kell feljegyeznem.

Radujevácztól egész Zajcsárig, sem a városokban, sem a falvakban sehol sem vettem észre tornyot, hanem csak egyszerű, többnyire igen kis templomokat. Kérdezősködvén e körülmény oka iránt, azt nyertem válaszul, hogy e kerületek legkésőbb szabadulván fel a török uralom alól, akkor pedig nem lévén szabad tornyokat építeni, azóta sem idejük, sem módjuk nem volt, hogy e hiányt pótolják. Sokáig nem tudtam elképzelni, hogy mi az, mi reám eddigi utam alatt oly sajátosságos benyomást tőn, míg végre aztán rájöttem, hogy a tornyok hiánya.

A temetők bekerítve, többnyire bizonyos távolságban a falutól, a mennyire lehet magasban vannak elhelyezve.

Az is különös, hogy a szénát és kukoriczaszárat sok helyt a fákon szárítják, úgy hogynémely fa egészen szénával beborítva, hasonlít valamely óriási gombához.

Sajátságos szokás e vidékeken, hogy ha valamely házhoz lépsz be, néhány birsalmával kínálnak meg, melyek közül egykettőt elvéve, magaddal kell hogy vigyél.

Főtermény mindenütt a tengeri, de láttam sok helyt tiszta buzatallókat is.

Szeptember 22.

Még tegnap elhatároztuk, hogy ma, mielőtt Zajcsárt elhagynám, kirándulást teszünk a gamzigradi római romokhoz, melyeknek megtekintését Kanitz különösen ajánlotta. Magam akartam menni, de természetesen ezt Jankovics nem engedte,

s ő is velem jött. Hét órakor indultunk el a cseh doctor szekerén. Hozzánk csatlakozott még egy Gesa nevű fiatal hadnagy, kivel még tegnap ismerkedtem meg. Gyönyörű idő volt; a völgyet még átlátszó fehér köd lepte, de a napsugárok már keresztül törtek rajta, s minden arra mutatott, hogy nemsokára végkép el fog tűnni a köd és csakugyan tíz percznyi kocsizás után teljesen kitisztult a vidék. Azon völgyek egyikében haladtunk, melyek összetalálkozásánál Zajcsár fekszik. Káposztás és egyéb zöldséges kertek közt vitt el a rögsös dűlő út. De a vidék szépsége s a kellemes reggeli lég elfeledteté velem azon iszonyú rázatást, melyet a doctor szekerén kellett szenvednem. A völgy, melyen haladtunk, tulajdonkép zsákvölgy, ha ugyan szabad ily kifejezést használnom a zsákuteza mintájára. Három oldalról hegyek által van bezárva s csak Zajcsárnál nyílik a másik három völgybe. A Zajcsárral szemközt levő zugban fekszik Zvezdan falva. E falun keresztül kellett mennünk. A főutcán a falu összes lakossága két sorban volt felállítva. Valóban megijedtem, hogy talán az én tiszteletemre, s aggódva kérdeztem Jankovicstól e különös jelenet okát. Felelete megnyugtató volt ugyan rám nézve, de érdekes. Ugyanis valami lopás vagy kár történnhetett a faluban, s azért van az összes lakosság sorba felállítva, mert várják a kapitányt, a ki investigálni fog. Nagyon szerettem volna ugyan az investigatiót látni, de erre nem volt időnk, s így tovább hajtattunk. Mindjárt a falu végén egy bár nem magas, de igen meredek, kopár hegyre kellett felvergődnünk. A tetőre érve, egy magános, minden oldalról kopár vagy csak gyéren fűvel és törpe cserjével benőtt hegyektől környezett szűk völgy terült előttünk. Lent a völgyben a római vár romjai, a távolban a többi hegyek felett a Hrtanj kéklő kúpja. Pár percz alatt lent voltunk a romoknál. Valóban nagyszerű látvány. Az egész egy nagy térséget rendetlen négyszögben befoglaló kőfal, 21 kisebb-nagyobb toronynyal. Természetes, hogy mindez már csak rom; de eléggé bámulatos, hogy a római mész és építészeti modor annyi századon át ennyire is ellent tudott állni az idő viszonyosságainak. Nem vagyok archaeolog s így e rom tudományos leírásába nem is bocsátkozhatom, de különben is igen szépen megtette ezt Kanitz szakavatott tolla. E romok e magános hallgatag völgyben bizonyos nem éppen szomorú, de minden-

esetre valami idegenszerű érzést költenek az emberben. Egy rég letűnt világba képzeltem magamat varázsolva, mely azonban már mégsem létezik, mert csak romjait láthatám. S a környezet oly méltóan megfelel a fehér falaknak. Mély csend mindenütt, sehol lakás, sehol az emberi kéz nyoma, ha csak pár szénaboglya nem tanúskodnék, hogy olykor-olykor emberek is járnak erre. A romok közt néhány juh és kecske mászkált, s utánuk két vagy három oláh gyermek. Ki tudja, melyik tribunnak utódai? Mintegy félórát töltöttünk e helyen s aztán ugyanazon az úton, a melyen jöttünk, visszatértünk. Zvezdan falun keresztül haladva, most már a faluház udvarán láttam a lakosokat egybegyűlve, s ebből ítélve, hogy a kapitány megérkezett s így a vallatás is kétségtől kezdődött, hogy ezt is lássam, leszálltunk s betértünk a falu házához. A lakosság (természetesen csak a férfiak, a nők Szerbiában nem számítanak, úgy hogy még bűnesetekben sem igen vonják őket kérdőre, miről egyébiránt még később bővebben fogok szólni), a lakosság tehát katonás rendben, három sorjával volt felállítva a tágas udvarban. A helység háza előtt állt a kapitány, a tornáczon pedig az előljárók foglaltak helyet. A csudálatos eljárás a következő. A kapitány egy intésére kilép a sorból egy férfi s elibe áll. A kapitány kérdezi, hol töltötte az éjet, mire az felel s a többiek, a kik csakugyan ismerik állítása valóságát, bizonyítják azt (az elkövetett bűntény egy szénaboglya felgyújtása volt a múlt éjjel). Ha a kérdezett kielégítőleg felelt, a kapitány félre küldte őt s az utánna következő lépett ki a sorból. Több ízben az előljárók, még mielőtt kérdés intéztetett volna az illetőkhöz, rámondták, hogy ez nem, ez nem, ez becsületes ember, s ekkor csatlakozhatott a másoldalt szinte sorban felálló ártatlanokhoz. Találkozott azonban egynéhány, kinek becsületességeért az előljáróság nem kezeskedett, s a ki egyébként sem tudott éjjeli hollétéről kielégítőleg számot adni, sőt a ki ellen dorgáló szöveg is emelkedtek a tömegeből. Ezeket aztán a kapitány egészen hátra küldte a kerítéshez. Midőn így az egész lakosságot végig kérdezik s az ártatlanokat a gyanúsaktól szétválasztják, amazok hazabocsáttatnak, emezek pedig formális vizsgálat alá kerülnek. Mi nem vártuk be az investigatio befejezését. Midőn távoztunk, az ártatlanok már tetemesen megsaporodtak, s a gyanúsak csoportját csak

5—6 egyén képezte. Mindenesetre eredeti módja az igazság felderítésének, hanem talán nem rosszabb, mint más civilizált országokban alkalmazott módok. Rövid idő múlva ismét Zajcsárba értünk. Kirándulásunk egészben mintegy három órát vett igénybe.

Jankovics házánál aztán a városban állomásozó tisztek tisztelkednek nálam. Ezután pedig Jankovicscsal a cseh doctor látogatom meg, megköszönni szívességét, hogy szekerét idekölesönözte. Beszélgetés közben a doctor egy Ruszcsukból kelt cikket mutat a Lloydban, mely a bolgárokról szól. Ez alkalommal a doctor megjegyzi, hogy a zajcsári kerület népe éppen nem gondol a bolgárokkal, s azok sorsával, sokkal békésebb, hogysen a háború eszméjével foglalkoznék. A nacsalnik természetesen ezt tagadja s a népet igen harcziasnak állítja. Megvallom, hajlandó vagyok inkább a doctor szavainak adni hitelt.

Visszatérve ebédelünk, s miután még Jankovicsnétól egy pár általa készített különös szekle-harisnyát kaptam volna ajándékba, elindultunk a nacsalnikkal fél egy órakor iszonyú hőségben.

Utunk a gyönyörű termékeny Timok völgyében vezetett, melynek mentét két oldalt hegyek szegélyezik, egy hol keskenyebb, hol szélesebb kanyargó völgyet képezve. Különösen feltűnt itt nekem az egész völgyben elszórt nagyszámú gesztenyefa. A nap oly forrón sütött, hogy daczára a nacsalnik jelenlétének, kivel beszélgetni óhajtottam, daczára a szép vidéknek, az álom elnyomott. Nem sokáig szunyókálhattam azonban, a kocsi rázása ismét teljesen felébresztett. Gorljan falun át $\frac{5}{4}$ óra múlva a nagy Vratarnicza falut értük el. Itt már várt bennünket a knyazseváczi nacsalnik, Naumovics kapitány... kis fiával és a kerületi orvossal Mácsayval, a ki szentendrei eredetű s daczára hosszas távollétének, még mindig jól beszél magyarul. Természetesen szladko, gyümölcs, rokiya, kávé. E nélkül talán elkárhoznának az itteni emberek. Végre $\frac{3}{4}$ órai mulatás után búcsút véve Jankoviestől, a ki visszatért, mi is elindultunk, én a nacsalnikkal s fiával az első, Mácsay a kapitánynyal a második kocsiban. Folyvást a Timok völgyében haladtunk, gyönyörű szép vidéken. Új nacsalnik utitársam magas, erős, már őszbe vegyült férfi, úgy látszik jovialis termé-

szetű úr, van valami benne egy magyar táblabíróból, csak hogy sokkal mozgékonyabb és kétségkívül sokkal ravaszabb, mint a milyeneknek a hagyomány a mi régi jó táblabírainkat festi. Delian faluban ismét uzsonna a már ismert ingredienciákból. Ha hajlamom volna a csömörhöz, úgy okvetlenül itt már megcsömörlöttem volna. Valóban, ha az útleírások kedvelői nagy részének csak távrolról is volna fogalma arról, hogy mennyi kellemetlenséget kell átélnie a szegény utazónak, míg egy kellemesen hangzó útleírást összetákol, talán elmúlna kedvök az ily munkák olvasásától. Rövid tartózkodás után, körülbelül úgy érezve magam, mint egy hizlalt liba a tömés végstadiumában érezheti magát, ismét útnak indultunk a meglehetősen országúton, mely folyvást a Timok völgyét befoglaló hegyek oldalában halad. A vidék mindenütt igen szép. Végre is egyebet nem mondhatok. A természet nem áldott meg leíró tehetséggel s én nem tudom a kéklő bércek fantastikus ormait a lenyugvó nap sugáiraival megaranyozni, sem egy sötét lombok alatt kanyargó patak folyását poetico-topografice híven lefesteni, sem a rétek bájos virányainak áradozó illatáról lapokat összeírni. Bércz, napsugár, lomb, patak, virány és illat, arra nézve, a ki nem látja s csak olvas e tárgyokról, mindenütt csak bércz, napsugár, lomb, patak, virány és illat, sem több, sem kevesebb. Meg vagyok legalább győződve, hogy sokkal könnyebb egy vidéket a legprimitívebb mappa, mint a legpoetikusabb leírás után megismerni. És azért, mivel úgyis haszontalan fáradság volna, e tájak szépségeinek ecsetelésében még mérsékletesebb leszek, mint eddig voltam s csak annyit fogok mondani, hogy szép vagy csúnya, hegyes vagy róna stb. Annak, a ki nem látta, tökéletesen elég, nekem pedig még ennyire sincs szükségem, az emlékezet hívebben visszavárazsolja mind e tájakat, mint a legművészibb leírás. Kezdek doctrinaireskedni, ez pedig unalmas, már pedig nekem nincs jogom unalmasnak lenni, mert mellettem ül nagybajuszú beszédcselnik barátom, a ki par force mulattatni akar s a ki által nekem mulattatni kell hagynom magamat. Mindjárt eleinte elmondván neki, hogy Viddinből jövök, a bolgárookra tért a beszélgetés. Igen erősen állítja, hogy e terület népe alig várja, hogy bolgár testvéreinek segítségére siethessen s azokat a török járom alól felszabadíthassa. Azonban a nép nem követi

most még ezen természetes ösztön sugallatát, mert szófogadó s tiszteli a kormányt s azért, míg a kormány nem szólítja fel, nem is fog semmit sem kezdeni. Hát miért akarnak ezek az emberek erőnek erejével ilyesmiket elhíttetni velem? Bizonybizony, a szerb nép nem kezd semmit, erről mindinkább meggyőződöm; csak majd aztán, ha egyszer a kormány akar kezdeni, akkor is ne maradjon nyugodtan; ez pedig megtörténhetik. Ha nem esalódom, Naumovics, ki már a régibb hivatalnokok sorába tartozik s csak Knyazseváczban is tiz év óta nacsalnikoskodik, nem nagy barátja az új kormánynak, legalább igen résztvevőleg nyilatkozott Karagyorgyevics felől.

Estefelé megérkeztünk a gyönyörű fekvésű Knyazseváczba. E város is, mint Zajcsár, a Timok két ágának egybefolyásánál épült, csak hogy a hegyek magasabbak, a völgyek mélyebbek, a város emelkedettebb s az egész táj nagyszerűbb. A város maga is sokkal csinosabb és festőibb, mint Zajcsár. Nem mondhatom, mennyire jól esett itt már tornyot is látni, az elsőt, mióta Belgrádból távoztam. Senki sem vádolhat bigottsággal, de a torony egészen megnyugtatót s talán ez az oka, hogy a sok suta falvak és városok után Knyazseváczot oly kedvesnek s hogy egy barbár szóval éljek (a mi talán ez országban megbocsátható hiba), oly lakályosnak (heimlich) találtam. Természetesen a nacsalnik házához szálltam, hol neje és már felserdült leánya fogadtak. Meglátszott az egész ház táján, hogy a család vagyonosabb, minden csinosabb és kényelmesebben volt rendezve. Ezt pedig nem a torony befolyása alatt mondom, hanem mert valóban így találtam s az objectivitás legerősebb vagy leggyengébb oldalam, a mint tetszik, de mindenesetre egyik kiváló sajátságom, ezt kérem elhinni; s hogy ez való, eléggé bizonyítja az, hogy ily objective tudok szólani saját objectivitásomról. Az objectivitás nemsokára igen kézzelfogható alakban jelentkezett a nacsalnik házánál is. Vacsorához ültünk, hosszú, sőt végnélküli, csupa nehéz, erősen paprikázott és hagymázott ételekből álló vacsorához. És én mindenből ettem, minden borból ittam, sőt még mindent megdicsértem s hogy a háziakat dicséreteim objectivitásáról azonnal objective meggyőzzem, egyet-mást még ismételtam is. Többféle bátorságot szoktak megkülönböztetni, különösen katonai és polgári bátorságot. A kik a bátorság e nemeit annyira magasztalják,

kétségkívül azért teszik ezt, mert mást nem ismernek, pedig van még egy bátorság, mely mindennél nagyobb és mindennél több lelki és testi erőt igényel: s ez a tapasztalni indult utazó bátorsága. A hízó libának, ha már a szó szoros értelmében torkig van a tömással, megmarad az a reménye, hogy előbb-utóbb levágják s így megszabadul kinjaitól; azon szerencsétlen azonban, a ki egy ősi szokásokkal díszlő vendégszerető nép között utazik, ha már este a tehetetlenségig megtömetett, nem kecsegtetheti magát a levágatás édes reményével. Ilyenkor aztán egy emberevő törzs kellős közepébe óhajt varázsoltatni a szegény utazó s búsan mosolyogva gondol azon elérhetetlen gyönyörre, hogy ha a helyett, hogy neki kellene paprikás becsináltakkal küzködnie, őt magát költenék el paprikás becsinált gyanánt.

Az ebédnél részt vettek Mácsay és neje is, egy budai származású élénk német asszony, a ki azon kilencz évet, melyet itt töltött, nem számítja élete legboldogabb évei közé. Egy pillanatban, midőn Mácsayval egyedül maradtam, magyarul, hogy senki se értse, közölte velem, hogy a nacsalnikok rendeletet kaptak a ministeriumtól, hogy a lehető legszívesebben fogadjanak, a mennyire módjukban van, kellemessé tegyék rám nézve az utazást s hogy a tiszteket és hivatalnokokat mutassák be. Mácsay olvasta a rendeletet s kérdésemre, vajjon nincs-e egyszersmind meghagyva a nacsalnikoknak, hogy szép módjával szemmel tartsanak, válaszolta, hogy nincs, mindaz, a mit tesznek, nem egyéb, mint a ministeri rendelet által felébresztett és fokozott természetes szíveség és vendégszeretet. Köszönöm alásan! Most már a harmadik nacsalnik karmai közt vergődöm s nem tudok módot a szabadulásra. Így tépelődve, egy ördögi gondolat villant meg agyamban. Ismét Alexinácza szándékoztam menni; az országút bár igen szép vidéken vezet keresztül, de mégis csak országút, a hol kocsin s így a nacsalnikkal együtt lehet utazni. Hogy ezt elkerüljem és hogy még közelebb jussak a bolgár határszélhez, midőn házigazdámmal a holnap továbbiutazás módozatairól beszélgetünk, kijelentém, hogy a kocsikázást megúntam s Knyazsevácból nem az országúton fogom folytatni utamat, hanem a hegyeken keresztül a bolgár határszél mentében lóháton. Így ni, gondolám magamban, a nacsalnik nem mer majd ellene tenni, s ekkép végre megszabadultam. De ó sors! Házigazdám ki-

nyilatkoztatá, hogy a terv neki igen tetszik, ő különben is folyvást lóháton járja be kerületét s így különös szerencsésjének fogja tartani, ha velem lovagolhat. Kétségbeesve protestálni akartam e szándék kivitele ellen, felhasználtam az udvariasság egész ékesszólását. Hiába! *mi* lovagolni fogunk, igenis fogunk és nemcsak fogok. A diplomatia cserben hagyott; a lovaglás kellemetlenségeit nem fogja a nacsalnik távolléte kárpótolni. Ám ha meg kell lennie, hát lovagoljunk!

Talán nem is szükség mondanom, hogy ez útleírást nem a helyszínen írtam, hanem hogy sokkal később, részint emlékezetből, részint futtában tett jegyzeteim után igyekszem összeállítani. Innen magyarázható azon humoristikus hangulat, mely főképp ez utóbbi lapokon végig vonul. Hogy akkor nem voltam humoristicus, sőt hogy közel álltam a végkétségbeeséshez, azt mindenki elhiheti. És most jó éjszakát, holnap lovagolunk!

Szeptember 23.

Gyönyörű reggelre virradtam. Szíves házigazdám a ház előtt levő lugasban készítettett reggelit. Itt jelentek meg a knyazseváci tisztek nálam tisztelkedni. Nehány perczig beszélgettünk s mint igazi Marsfiak, igen harczias szellemet árultak el; vajjon azonban e harczvágy őszinte-e vagy sem, e felett legyen szabad kételkednem.

Utánuk jöttek a törvényszék tagjai, fekete ruhában, viseltes sárga glacékeztyűkben. Hál'Istennek, ezek sem maradtak sokáig; s miután a nép erkölcsi állapota felett igen dicsérőleg nyilatkoztak, eltávoztak. Ekkor aztán mi is felkerekedtünk házigazdámmal s egy sétát tettünk a városban. Legelőször is a főnökség épületét szemléltük meg. A város felett egy magaslat szélén emelkedő emeletes épület ez. Belsejéről mit szóljak; a ki látott egy kis megyeházát Magyarországon, annak teljes fogalma lehet a knyazseváci főnökség házaról. Fehérre meszelt falak, piszkos padlózat, a kopott íróasztalok előtt bozontos hivatalnokok; a fal körül felállított polczokon írománycsomók; a pénztárszobában egy vasszekrény, a nacsalnik szobájában Milos herczeg könyomatú arczképe, a folyosón szolgák, kik itt is pandúr nevet viselnek stb. stb. Levezettek a börtönökbe is. Földalatti szobákban vannak a foglyok elhelyezve; az egész butorzatot egy, a szoba falát elfoglaló

széles deszkázat képezi, mely fekhelyül szolgál; az ágyneműt minden egyes fogolynak saját ruházatja (a mennyiben van) szolgáltatja. Minden szobában 5—6 egyén van együtt elzárva. Az egyik kamarában egy egész cigánycsaládot találtam. A midőn beléptünk, valamennyi egyszerre jajveszékelni és panaszkodni kezdett, világos jeléül, hogy a cigányfaj minden égalj alatt, minden országban híven megtartja hagyományos jellemét. A kevés számú fogoly közt feltűnt, hogy aránylag igen sok volt a gyilkos. Végre körüljártuk az összes helyiségeket; az egészben csak a gyönyörű kilátás volt élvezetes, mely a nacsalník szobájának ablakából szemeink előtt elterült. Innét a kaszárnýába mentünk. Miként már Negotinban is megjegyeztem, rendes katonaság nincs a vidéki városokban; azonban minden kerületi főhelyen egy batteria van elhelyezve s ezenfelül 4—5 tiszt a rendes katonaságtól, kik a nemzetőrség tanításával foglalkoznak. Egy fiatal tiszt ajánlkozott vezetönkül. Megnéztük az ágyúkat, a szekereket s a készleteket és az istállókat. A hat ágyúból álló batteriánál csak négy ágyúra való ló van készen az istállókban s mint hallottam, így van ez más városokban is. A hiányt szükség esetén a nemzetőrség lovaival reménylik pótolhatni. A nap már ugyancsak forrón kezdett sütni, midőn a kaszárnýát elhagyva, a magas dombról, melyen fekszik, lefelé irányoztuk lépteinket, hogy a város végén levő kórházat s abban dr. Mácsayt meglátogassuk. A kórház csinos U alakú földszintes épület, tágas udvarral, melyen ültetvények kezdenek sarjadzani. Ez intézet leginkább az e környéken nagy számmal jelentkező syphilis-betegek befogadására van szánva. Az utcára néző épületben lakik dr. Mácsay nejével, már kilencz év óta. E lakás bár kicsiny, de igen rendes és tiszta. Mácsay dolgozószobájában két polczon könyvek vannak elhelyezve, köztük sok magyar, talán legnagyobb részük az. Bár Mácsay már régóta szerb alattvaló, azért nem szűnt meg magyar lenni, még igen jól beszéli a nyelvet is s óhajtaná az igen szép, de kétségbeesésig unalmas és egyhangú zugot elhagyni s Szerbiának valamely a Duna vagy a Száva partján fekvő városába költözni. Alkalmam nyílt itt vele néhány perczet egyedül lenni s ezalatt az itteni hangulat felől tudakozódtam. Szerinte az itteni nép a műveltség lehető legalacsonyabb fokán áll s különösen a politika

íránt a legnagyobb közönyt tanusítja. Oly sokáig élt együtt a törökökkel, hogy mintegy megszokta őket s nem érez irántuk különös ellenszenvet, valamint rokonszenvet sem a többi szlávok iránt. Így ha Bulgáriában forradalom ütne is ki, az itteni nép saját ösztönét követve, nem fog semmit sem kezdeni, azonban vakon engedelmeskedik a kormánynak s ha ez parancsolja, akkor fegyvert fog, bár nem örömet. Éppen ezen vis inertiaenél fogva csakis azon egy esetben kelne ki lethargiájából, ha megtámadtatnék s ha saját tűzhelyét kellene védelmeznie. Beszélte továbbá Mácsay, hogy van itt egy horvát eredetű tiszt, Horvatovics,¹ a ki folyvást Ausztria ellen szitkózódik. Ez ma is, midőn a többiek nálam tisztelegtek, betegség ürügye alatt elmaradt. E tisztet láttam a kaszárn야ban s emlékezem, azt mondta, hogy a hideg leli. Mácsay igen dühös reá és szándékozik a nacsalnik segélyével, ki neki (Mácsaynak) jó barátja, e tettéért megfenyíttetni.

Mácsay még a knyazseváci kerületnek egy térképét adta át, mely holnapi utamban kétségkívül jó szolgálatot fog tenni. Végre közöltem vele, hogy ez a szíves fogadtatás a nacsalnikok részéről mennyire alkalmatlan reám nézve, annyiival inkább, mert nem tudom, mivel viszonzozzam, pénzt nem mervén adni. Ő erre felhozta egy orosz tábornok példáját, ki itt utazván, szinte a nacsalnik vendége volt, s később a nejének ékszereket küldött, a miket igen szívesen fogadtak. E példát fogom tehát én is követni.

Mindezt úgyszólván csak lopva beszélhettem Mácsayval, az alatt, míg a nacsalnik a doktor nejével a másik szobában beszélgetett, honnét azonban rövid idő múlva ismét hozzánk csatlakozott. Ekkor aztán, dél felé járván már az idő, mindnégyen felkerekedtünk a nacsalnik laka felé. Útközben még betekintettünk egy parasztház udvarára, hol egy asszony az ismeretes élénkszinű erős szerb szőnyeg (tyilim) szövésével foglalkozott. ~~En~~ műtét egy merőlegesen felállított ráján történik, melyre igen sűrűen fonalak vannak feszítve. Ezek között fonja át a munkát, bámulatos sebességgel, minden minta és egyéb eszköz segélye nélkül, a különböző fonalakat, melyeknek egész csomóját tartja egyik kezében, s melyekből lassanként a szabályos ábrákat formáló szőnyeg alakul.

¹ 1875 – 78-ban nagy szerepet játszott, mint tábornok halt meg.

Végre visszatértünk a nacsalnik házához. Az ebéd már készen várt. Legyen szabad most az egyszer erről hallgatnom, épp oly hosszú és épp oly zsíros volt, mint az előbbiek. Ebéd alatt megérkeztek paripáink; öt kis vézna mokány ló; kettő nekem és a nacsalniknak, kettő a pandurok és egy a podgyász számára. Nem sokáig készülődtünk, s búcsút véve a háziaktól és Mácsaytól, felkapaszkodtam a kápás medve-, vagyis inkább fekete juhbőrrel betakart nyeregbe, s két órákor szép lassacskán megindultunk, mi ketten a nacsalnikkal elől, utánnunk a két pandur, mindegyik puskával vállán, s az egyik kötőféken vezetve az ötödik megpakolt lovat. A nap oly forrón sütött, mint még egyszer sem egész utam alatt, a szokatlan török nyereg oly kényelmetlen volt, hogy még ki sem értünk a városból, midőn banni kezdtem lovaglási viszketegemet, melyre különben csak a menekvés vágya vitt, mint azt fentebb oly keservesen elpanaszoltam. Szólni azonban nem bátorkodtam, mert nacsalnik barátom kurta kengyeleiben oly jól látszott magát érezni, hogy szégyenlettem volna bevallani előtte ily korai aggodalmaimat, annyival inkább, mert hiszen én magam választottam az utazás e módját, s ő még lebeszélni akart. Így tehát benne lévén a magam által készített kelepczében, kényszerültem faire bonne mine à mauvais jeu.

Egy darabig az országutat követtük, mely mindjárt a városon túl egy magas hegyre kanyarog fel. A hegyre felérve, a míg lovaink fújtattak, megszabadítottam nyergemet az igen meleg és alkalmatlan bőrtakarótól, s így kissé megkönnyebbülve folytattam utunkat. Innét kezdve elhagytuk az országutat, s ösvényeken vagy azok nélkül botorkáltunk, kopár hegyormokon vagy mély völgyeken keresztül, mindenütt magasabb hegyektől körnezve, melyek a messze kilátást teljesen elzárták. Ez alatt nyugot felől sötét felhők kezdtek az égbolton tornyosulni; olykor-olykor már egy vézna villámlás is szakítá meg a mindinkább terjedő fekete felhőlepet. A nap már lehanyatlott a magas csúcsok mögött, a borulat folytán gyorsan kezdett sötétedni. A nap lehanyatlásával felcsillámló csillagok egymásután tűntek el az előre siető felhőcsoportok mögött is, s a hold is csak nagy ritkán világíthatta meg utunkat. Egy kis hegyi falu mellett, egy forráskútnál megittattuk lovainkat, s aztán vízkadásos völgyeken át végre ismét elértük egy tágasabb völgy-

ben a pár órával előbb elhagyott országotat és ezen a derventi mehanát, mely nevét a Dervent-hegységtől kölcsönzi. Hét óra lehetett s már egészen sötét, midőn a mehana nagy termébe beléptünk. Húsz vagy harmincz munkás volt itt a hosszú faasztalok mellett letelepedve, egy pislogó faggyúgyertya mellett. Sokáig nem időzhettünk, útunk végezelja még messze volt, s az égbolt perczenként fenyegetőbbé vált. Miután egy kanál szladkót elköltöttünk, ismét lóra kaptunk (a mi annyit tesz, hogy lassacskán felültünk) s most már a pandurokat bocsátva előre, tovább folytattuk utunkat. Megvallom, némi aggodalommal szemléltem az ekkor már általános borulatot, melynek okvetlenül záporral kellett végződnie, a mi pedig nem igen kecsegtetett. Olyannyira sötét lett, hogy semmit sem láttam többé, s csak az előttem haladó lovak dobogása után irányoztam magamat. Olykor-olykor egy most már dörgéstől követett villám fénye árasztotta el pillanatra az előttünk elnyúló országotat. Nemsokára nagy cseppekben kezdett az eső hullani, a feltámadt szél azonban el-elkapkodta a cseppeket s nem engedte az esőt záporrá fejlődni; a föld azonban megázott annyira, hogy az országút elveszté fehérségét, s most már ezt a csekély irányzatot is nélkülözni kellett. A jókedv azonban nem hagyott el bennünket, s vígan kérdeztük egymástól, hogy látjuk-e egymást; természetesen nem láttunk semmit, annyira, hogy nem egyszer ütdöttünk össze lovainkkal. Az út, mely eddig egyenesen haladt, egyszerre emelkedni kezdett, a bennünket körülvevő suhogásból ítélve erdő vagy legalább is cserjés között. Ekkor a pandurok ügetni kezdtek és mi utánunk. Gramada, az óhajtott tanya már csak néhány perczyi távolban volt. Azonban meg volt írva, hogy szárazon nem érjük el, s éppen a mint a fák között felvillant egy barátságos gyertyavilág, rákezdte a zápor s a még hátralevő öt perczyi ügetés alatt derekasan átáztatott. Végre azonban mégis csak megérkeztünk a gramadai határállomáshoz 9 óra tájban. Sokkal sötétebb volt és sokkal inkább át voltam ázva, hogysem tájékozni iparkodtam volna magamat. Örültem, hogy száraz födél alá jutottam. A határvámfelügyelő saját szobáját engedte át. Kicsiny, alacsony szoba volt ez, két óriási minderlukkával (szőnyeggel beterített széles pad, a mi díván és ágy gyanánt szolgál). Itt már vártak, s csakhamar vacsorával is szolgáltak. Ezt úgy a hogy,

mert igen rossz és piszkos volt, elköltvén, csakhamar elfoglaltuk én és a nacsalnik a két minderlukot, hol azalatt ágyat készítettek.

A hétórai lovaglás s a megázás után valóban jól esett kinyújtózkodhatni a széles minderlukon. És most itt e magános őrházacskában, Szerbia legdélibb zugában, hol csak pár lépés választ el a bolgár földtől, gondolkozhatom és álmodhatom mindenféléről. Én azonban nem gondolkoztam semmiről, s átadtam magam egészen azon kellemes érzésnek, mely nem egyszer ébredt fel már bennem utazásaim alatt, olyankor, midőn valamely igen elhagyott, a világtól teljesen elzárt helyen találtam magamat, azon meggyőződéssel, hogy most senki ismerőseim közül nem tudja, hogy hol vagyok. Reám nézve ez egyike a bár rövid ideig tartó, de legkellemesebb érzéseknek. És ezzel elaludtam.

Szeptember 24.

Élénk madárcsiripelésre ébredtem fel. Hat óra reggel lehetett. Pár percz alatt nacsalnik útitársammal együtt talpon voltunk s elkészültünk az öltözködéssel. Természetesen mindenk előtt siettünk ki a szabadba. A nap már fent ragyogott, a kék égbolton a legkisebb felhő sem mutatkozott, az éjjeli eső az egész természetet felfrissítette. Egyszóval a leggyönyörűbb, a legkellemetesebb reggelre virradtunk. És most aztán körületekintettem. A gramadai határállomás csak két épületből áll; az egyik, melyben mi töltöttük az éjet, a másik ezzel szemközt a mehana, a kettő között vonul el a Bolgáriából jövő út, mely azonban inkább csak mellék-, mintsem országútnak nevezhető. Az állomás völgyben fekszik, mely Bolgáriából nyúlik át, s mindjárt az épületek mögött emelkednek a nem magas határhegyek. Mintegy 20—30 lépésnyi távolban az állomásházaktól húzódik el a *határsövény*, mely Szerbiát Bolgáriától elválasztja. Ez a sövény is egyik nevezetessége Szerbiának. Kétségkívül Szerbia az egyetlen ország, mely teljesen be van kerítve. Mindenütt, hol a határt nem folyó képezi, folytonos sövény veszi körül az egész országot, csak a vámállomásoknál kapuk által megszakítva, melyeken át a közlekedés történik. E sövény mindazonáltal nem chinai fal s csak kissé nagyobb kell lépni s az ember túl van rajta. Ennélfogva éppenséggel nem is akadá-

lyozza a dugárúságot. A kapu mellett hosszú hambár emelkedett, mely az itt állomásozó örcsapatnak szolgál menedékhelyül. A nacsalnikkal átléptünk a török földre. Itt csak egyetlen toronyforma köépület vonta magára figyelmünket, mely a török örcsapat tanyája. A kapu előtt fuvaros szekerek ácsorogtak, megrakva portékákkal. Ezek Bolgária belsejéből jönnek és Szerbián át a radujeváci gőzhajóállomáshoz szállítják áruikat. Az utazás Gramadától Radujeváczig, ez ökröktől vont nyomorúlt szekereken, melyeken egy vasdarab sincs, még a kerekek sem bírnak vasalt talppal, 6—10 napot tart.

Sétánk közben egy szerb határőr fából mesterségesen faragott néhány kanállal kedveskedett, mint a honi industria terményével. Természetesen a kanalakat, mint úti trophaeumot, gondosan eltettem.

Ezalatt felnyergelték lovainkat. Itt az egyik pandurunk elhagyott, helyette azonban a nacsalnik kapitánya csatlakozott hozzánk. Megajándékozva a vámtiszteket — házigazdáimat, — ismét lóra ültünk s félnyolezkor megindultunk. Út nélkül, mindenütt a határsövény mellett haladtunk, folyvást hegyen fel és völgybe le. Szerb részről e hegyoldalakat mindenütt törpe cserjések borítják. Magas, jó karban levő erdőt sehol sem láttam. A parasztok minden rend nélkül iszonyúan pusztítják az erdőket, annival inkább, mert ősi szokás szerint minden kertet, minden udvart, sőt minden darabka földet palánkkal kerítenek be; nem egyszer e kerítés (mely a marhalegelőket választja el egymástól) az országúton is keresztül vonul, s ekkor az országútat kapu zárja el, melyet minden egyes utazó maga nyit ki és zárja be, miután áthaladott. A fiatal sarjnövényekbe pedig beboesátják a juh- és kecskenyájakat. Így aztán az erdő örökre eltörpül, s bármerre néz az ember, egyetlenegy magas szálfat nem lát. Így találtam ezt a szerb részen; török részen azonban még cserjések sincsenek, ott minden puszta és kopár, itt-ott egy darabka szántóföld. A sövény tulsó oldalán, török földön, itt-ott gabonakereszteket láttam egy rakásba összegyűjtve s az idő viszontagságai által félig elrothadva s már egészen megfeketvedve. A szegény földmivelő azonban nem hordhatja be életét, míg a dézsmáló meg nem jelenik, s míg a maga részét ki nem veszi. Ez pedig gyakran csak igen későn történik, úgy hogy hónapokon át szabad

ég alatt hevervén az élet, annak jórésze hasznavehetetlenné válik. Ezen adóztatási rendszer egyike a bolgár nép legfájdalmasabb sérelmeinek. A vidék itt már mindenütt nagyszerű. Csupa hegy és völgy; itt-ott óriási hegyesoportokkal.

A sövény mellett bizonyos távolságra egymástól nyomorult gunyhókban szerb határőresapatok tanyáznak. Az első ily őrtanyánál (karaula), melyet Kurilovonak neveznek, s mely meg lehetős magasan fekszik, megállapodtunk. A kilátás, mely e pontról nyílt előttem, kétségkívül egyike a legszebbeknek, melyeket valaha láttam. A Balkán és Stara Planina, s a távolban a magas Kopornik szakadozott ormai és mindezen csodálatos rendetlenségben óriási hullámok gyanánt össze-vissza hányt csúcsok és ormok oly bámulatos tájképet képeznek, melynél a svájci havasok nagyszerűbbet nyújtanak ugyan, de nem kellemesebben meglepőt s eredetibbet. Mélyen lent alattunk terjedelmes völgy, a völgyben kanyargó folyó, a folyó mellett Nis, a nagy török város, a távolság miatt egybeolvadó háztömegével, mely felett csak a nyulánk minaretek emelkednek ki szembetűnőleg. És fent a kék ürben, kitudja mily magasságban, egy 30—40 darabból álló sascsoport kóválygott.

Mintegy félórát időztünk itt; aztán újból lóra ültünk s folytattuk utunkat. Mit szóljak még a kurilovoi kilátás után további utunkról? Egy darabig a sövény mellett haladtunk, majd a topolai karaulán túl eltérve attól, kopár, sziklás, szűk völgyeken botorkáztunk át, míg végre délfelé a zuhogó hegyi patak mellett, egy erdős völgyben elrejtett Szveti-Arangyeo nevű kolostorhoz értünk. E kolostort három különálló épület képezi, egy kisdud templom, egy földszinti nagyobb ház, mely iskola gyanánt szolgál, s egy alacsony, emeletes tornáczos épület, hol a két világi pap lakik, kikből áll e hely összes szent lakossága. Itt már várt reánk Devics, az alexináczi naicsalik, köpczőstermetű, őszbevegyült férfiú, kinek arca azonban értelmességet árult el. Fogadásomra jött ide kapitányával és egy katonatiszttal, hogy aztán innét Alexinácza tovább szállítson. Még csak dél volt, s én reményltem, hogy még estére Alexinácza érek; azonban ismét csalódtam. Devics állítása szerint az út oly rossz, hogy ma már semmi esetre sem vergődhetnénk odáig, s kénytelenek volnánk valamely nyomorult falucska még nyomorultabb viskójában tölteni az éjjel. Ezen körül-

ménynél fogva azt ajánlotta, hogy maradjunk itt holnap reggelig s akkor elindulván, délután kényelmesen beérhetünk Alexinácza. Annyira megszoktam már nem saját tetszésem szerint cselekedni, hogy minden szó nélkül beleegyeztem e tervbe, s aligha tovább boszankodtam két percznél, s azonnal ismét visszanyertem jókedvemet. A papok csakhamar feltálaták paprikáshagymás ebédjüket, zöld cseréptálakon. Tetemesen piszkos volt minden, s az ételek kétségbeejtőleg rosszak vagy talán csak szokatlanok, de azért nekem minden jól esett. Ebéd után részint hogy kissé egyedül lehessenek, de mert valóban fáradt is voltam, az egyik czellában leheveredtem egy minderlukra s mondhatom, igen jól aludtam. Már felébredtem volt, de azért még kétségkívül tovább is fekve maradtam volna a félébrenlét kellemes állapotában, ha joviális nacsalník barátom, Naumovics, be nem jön s fel nem szólít, hogy most már elég az alvásból, menjek velök sétálni. Természetesen azonnal felugrottam s engedelmesen követtem őt. Devicscsel együtt indultunk meg a zuhogó hegyi patak mellett, mely fák között vájt magának szakadásos mély utat. Majd tovább egy virágos gazdag fűvű kaszálón át mintegy óra mulva ismét visszatértünk a kolostorhoz. Séta közben Devicscsel beszélgettem. Ő Magyarországból származott, de már ifjú korában átjött Szerbiába s azóta itt hivatalnokoskodik. Igen értelmes, józan és higgadt gondolkozású férfiú, ki úgylátszik tovább néz és lát is az általános szerb fogalmak igen szűk körénél. Nem éppen hizelgőleg nyilatkozik a szerb jellem és tehetség felől. Szerinte a szerbek cselekvési ösztöne, legalább eddig egyedül az önző haszonlesés volt; nyilvános tetteiknek rugója hivatal vagy pénzvadászat. Áldozatra valamely eszméért vagy hazafias ügyért senki sem kész, ha csak a mellett nem látja saját közvetlen hasznát is. Csak mióta a nemzetörtség intézménye életbe lépett, lehet e részben némi változást észlelni. Hasonlóan kedvezőtlenül szól az úgynevezett intelligentiáról is. Ennek némely tagjai, külföldön töltve pár évet, a helyett, hogy ott komoly tanulmányoknak éltek volna, megismerkedtek felületesen az előrehaladottság némely még ott is túlságos eszméivel, s most ezeket óhajtanák Szerbiába átplántálni, nem gondolva meg, vajjon el van-e már készítve a talaj azok befogadására vagy sem. Mióta Szerbiában vagyok, nem hallottam ily helyesen jellemezni a szerbek hiányait és hibáit.

A vacsora mindenben hasonlított az ebédhez, talán azon egy különbséggel, hogy kevesebb ételből állott. Ezalatt az egyik pap mulattatott bennünket, terjedelmes, bár igen felületes nyelvismeretet árulva el, s énekelt török, görög, arab, bolgár, szerb stb. dalokat. Végre ezen is túlestünk s én a két nacsalnikkal az iskolaépület egyik nagy szobájába vonultam vissza, a hol három óriási minderluk volt számunkra készítve. Még pár szót az iskoláról s azután aludjunk. A környék szét-szórt tanyáiról s apró falucskáiból hétfőnként idejönnek a gyermekek, s az egész hetet itt töltik, szombaton délután pedig haza távoznak. Egy nagy teremben hálnak mindnyájan, egy a szoba nagy részét lefoglaló széles fapadon. Mit tanulnak és hogyan, ez iránt nem volt alkalnam, de kedvem sem kérdezősködni.

Szeptember 25.

Már öt órakor reggel talpon voltunk s nemsokára összekészülődve s az obligát szladkót és rakiás reggelit elköltyve, elbúcsúztam Naumovics nacsalniktól, ki innét ismét hazafelé vette útját, s Devicscsel ennek szekerén indultam el fél két óra tájban. Az idő mint eddig, folyvást gyönyörű, a vidék szép, bár távolról sem hasonlítható a tegnapihoz. A köves, majdnem járhatatlan út völgyön és hegyen s mély zúgokon keresztül kanyargott. Így értük el 11 óra tájban Szveti-Sztefan kolostorát, hol mintegy negyedórát nyugodtunk nagy fák árnyékában. E szorosok között csak egy izben nyílt kilátás a nisi völgyre, a nélkül azonban, hogy a várost láthattuk volna. Egy óra tájban egy dombról leereszkedve, a szemközt elnyúló magas Jasztrebacz által bezárt hosszú, elég széles völgyben megpillantottuk Alexinácz városát lábaink alatt. A lejtőn Csucskovics jött elénkbe, osztrák postatiszt Alexináczban, ki a politikai viszonyokról is tájékozva van. A nacsalnik engedelmetkért, hogy nem hívhat házához, de ő is csak pár nap előtt költözött ide s így vendéget nem fogadhat. Csucskovics azonban már készített számomra szállást egy Prendics nevű szerbnél, ki egykor az angol consulus tatárja volt, s most megszédvén magát, itt él csendesen és kényelmesen családjával. A Prendics-család, az öreg félig török és görög öltözetben, neje, fiúk és menyők, igen szívesen fogadott s elhelyezett a törökös zamatú épület eme-

letének egyik szobájában. Az ebéd, mint rendesen, felette hoszszadalmas volt, de mégis egyszer véget ért. Ezután Devics egymásután bemutatta az itteni katonatisztek, a törvényszék tagjait, a posta- és telegraf- s a rendőri hivatalnokokat, s a nemzetőrség és polgárság előkelőbb tagjait. Mintegy 30—40 egyénnel kellett itt szólanom és kezet fognom; egészen belefáradtam, s már-már elvesztettem türelmemet. Bevégződven a kellemetlen czeremónia, természetesen a nacsalnik látogatására siettem. Mint tegnap, úgy ma is beszélt a szerbek elmaradt szokásairól, s mint az ő felvilágosodottságának egyik példáját említé fel azon körülményt, hogy az ő neje nem marad férfiak társaságában állva, mint a többi nők rendesen, hanem európai módra helyet foglal és beszélget. Alig hogy ezt mondá, belépett neje, egy kis öreg asszony, s megállva az ajtónál, elkezdett hajlongani. Én természetesen felkeltem, üdvözöltem őt, s állva maradvá vártam, hogy leüljön. A nacsalnikné azonban daczára férje bosszankodó intéseinek, állva maradt az ajtó mellett. Mit volt tehát mit tennem, leültem ismét s folytattam a beszélgetést Devicscsel a szerb civilisatio elmaradottságáról. Végre e látogatáson is túlestem, s ekkor magamhoz véve Csucskovicsot, sétát tettem a városban. Alexinác nem nagyobb ugyan az eddig látott városoknál, de sokkal tisztább s nekem úgy tetszett, hogy csinosabb is. — Csucskovics nem tudott semmi újat sem közölni, csak megerősíté azt, a mit már tudtam, hogy itt minden csendes és hogy a bolgár bandák idejében sem mutatkozott semmi forrongás sem. Így tehát utazásom politikai részét befejeztem. Azt hiszem, meglehetősen hí tudomást szereztem magamnak a határtartományok hangulatáról és személyesen meggyőződtem azon körülményről, hogy Szerbiának legalább az általam bejárt részében a nép nem hajlandó felkelésre, s ha mégis ily mozgalom történnék, az egyedül csak a kormány kezdeményezésére, sőt világos rendelése folytán létesülhet. Séta közben beesteledett, s a félhold kétes világa mellett, a kellemes hús légben, élvezve az est szépségét, tértünk vissza szállásomra, a hol aztán egy hosszú vacsora után, végre szobámba vonultam kipihenni a nap fáradalmait, annyiival inkább, mert a nacsalnikkal a holnapi napra kifőzött terv szerint még némi fáradalmak néztek reám.

Szeptember 26.

Elhatároztam ma délután indulni innét a postakocsival s minden megállapodás nélkül menni Belgrádig. Ennélfogva Csucskovicot megbíztam, hogy számomra egy helyet rendeljen a postán. A nacsalnik már jókor megjelent, hogy engem egy közel fekvő kolostorba szállítson ebédre. Miután többé nem szándékoztunk visszatérni Alexinácza, elbúcsúztam házigazdától, egyszersmind pár aranyat nyomván kezébe. Ő azonban nem fogadta el, sőt megbántva látszott lenni. Így tehát ismét zsebre dugtam a pénzt s most majd nem marad egyéb hátra, mint ennek is valami ajándékot küldeni. Mintha bizony az az ajándék nem éppen úgy pénzembe kerülne!

Kocsira ülve a nacsalnikkal, egy tágas bekerített helyiségbe hajtottunk, hol egy üteg nemzetőrségi tüzérség tartott gyakorlatot előttünk. A nacsalnik kérésére a gyakorlat bevégezte után megdicsértem őket. Ezután ismét szekérre ültünk s a belgrádi úton Deligrad helység felé kocsiztunk. Itt az alexináci völgy kiszélesedik és meglehetősen térséget képez. Ezen a térségen tartotta a kerület nemzetőrségi két bataillonja gyakorlatait. A nemzetőrség elléptetett előttünk s néhány evolútiót tett, nem értek ugyan semmit sem a taktikához, de nekem úgy tetszett, hogy e harczfiaknak még igen sok gyakorlatra és kivált sokkal jobb vezetésre van szükségük, míg együttesen lesznek képesek működni. A sorok előtt elhaladva, a szokásos „Pomozi Bog bratye“-val üdvözöltem őket, mire ők „Bog ti pomogao“-val feleltek.

Tizenegy óra elmúlt már, midőn utunkat tovább folytattuk, kísérve az alexináci tisztek által. Húsz percz alatt elértük Szveti-Roman kolostort, mely egy mellékvölgyben fekszik a kerület határán. E kis kolostor igen hasonlít azokhoz, melyeket már eddig láttam. Itt aztán ebédeltünk. Valami szerb bőjt lévén, az ebéd csupa bőjtös ételekből állott s én hősi bátorsággal nyúltam a piszkos, utálatos eledelekhez. Ebéd alatt megjött a kruseváci nacsalnik is tisztjeivel, nálam tisztelkedendő; s aztán mindnyájan szekerekre ültünk s pár percz múlva elértük az itt még nem nagyon széles és sebes Moravát, mely az alexináci és kruseváci kerületek között a határvonalat képezi. A folyón egy ponton-híd vezet keresztül, melyre foly-

vást egy csapat hidász ügyel fel. A hidon áthaladva, a folyó partján egy kies ligetben foglaltunk helyet, mintegy negyed-óraig élvezve a szép kilátást a deligradi térségre, a közel levő magas Jasztrebáczra és a kanyargó erdős kruseváci völgyre. A nacsálnokok s a tisztek társaságában aztán visszatértünk a deligradi meháához, melynek közelében a térségen nagy vásár tartatott. Mit szóljak a különben felette érdekes látványról? Egyes részletek különbségével majdnem mindenben hasonlított az a fentebb leírt negotini vásárhoz, csak hogy nem volt oly népes. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt már több igen csinos női arcot figyeltem meg, s hogy a nők viselete is szebb, mint a negotini vidéken. E tarka tömeg a hegyektől környezett térségen, a lemenő nap által megvilágítva, gyönyörű képet nyújtott.

Végre öt óra tájban megjött a Negotinból Belgrád felé haladó postakocsi; egy közönséges ernyős szekér, csak hogy az ernyőtartók vasrudak, az ernyő maga pedig erős bőrből készült. Elbúcsúztam alexináci barátaimtól, megköszönve szivességüket, és Csucskovicstól, felültem a postakocsira s megindultunk.

Kimondhatatlanul jól esett egyedül lennem. Kivülem csak a conducteur foglalt helyet a kocsiban, velem szemközt az első ülésen. Bármily kellemetes volt is ez utazás, a túlságos szivesség már valóban idegessé tett volt. Azonban kinszenvedésem még nem érte végét. Hallgatagon élveztem az egyedül-lét, a szép est és a gyönyörű vidék bájait. Csakhamar beesteledett. Nemsokára egészen besötétedett; s én, bár a kocsi alvásra éppen nem volt alkalmas, elnyomva a fáradtságtól, elszunnyadtam. Az első állomásnál, hol lovakat váltottunk, egyszerre csak többen gyertyákkal léptek a kocsihoz s bármennyire szabadkoztam is, hogy álmos vagyok, kiszállásra kényszerítettek, mondván, hogy a vacsora készen vár. Leszálltam dühösen és kétségbeesve, de a vacsorának még felé sem néztem. Egy cseh doctor vagy mi, nem tudom, igyekezett mulattatni. Ettől értettem meg, hogy az egész úton egyedül leszek, mert az egész kocsi számomra van csak rendelve. Úgy tettem, mintha nem hallanám e megjegyzést, hanem azért ennek az egy szivességnek mégis örültem. Végre a kocsis elkészült s én megszabadultam sanyargatóimtól.

Szeptember 27.

Gyönyörű éjjel volt; olyan, minőre nem emlékezem. A csillagokat ily ragyogó fényeseknek még sohasem láttam. Az egész éjjel félálomban töltém. Csak annyit tudok, hogy egy helyütt a Moraván mentünk át, mely itt már sokkal szélesebb, s hogy egy városban ismét egy nacsalnikatusi kapitány jött előmbe és iparkodott a lóváltás ideje alatt mulattatni, az én nagy keserűségemre. Ezután békében maradtam egész Szmederevoig, hová délelőtti 11 óra felé érkeztem meg. Itt még egy nacsalnik és tisztjeinek látogatásán kellett túlesnem, azután azon boldog öntudattal indultam tovább, hogy több nacsalnik Belgrádig nem létezik. A kis Groczka faluban azonban meglátogattam Garasanint, Szerbia híres ministerét, ki mióta a kormány mások kezébe jutott, itt él visszavonulva, de azt hiszem nem tétlenül, hanem szüntelen fondorkodva. Mintegy félórát töltöttem nála, beszélgetvén egész általánosságban.

Négy órakor délután érkeztem meg Belgrádra, fáradtan, porosan, eltikkadva, igen elégedetten ezen kis kirándulással, de nem bánva azt sem, hogy egyszer már végét érte.

2. Kállay Béni naplójegyzetei első boszniai útjáról.

1871. júl. 12. — aug. 12.

Kállay Béni belgrádi főconsulsága idejében b. Beust akkori külügyministertől szabadságidőt kapott, hogy Boszniát beutazza s közvetetlen benyomásai alapján tegyen a látottakról jelentést. Gróf Andrássy Gyula magyar miniszerelnök nagy érdeklődéssel kísérte ez útát. Nem hiszszük, hogy tévedünk, állítván, hogy ez az út a kiinduló pontja annak a hét évvel később testet öltött politikának, mely Boszniát és Hercegovinát a monarchia egyenes érdekkörébe vonta.

Kállaynak az volt a szándéka, hogy útjában, napról-napra benyomásai alapján rögtön papírra vetett jegyzeteit, azonkép, mint azt szerb utazásánál tette, irodalmilag is feldolgozza. Soknémű teendői, hivatalos elfoglaltsága azonban nem engedték e terve megvalósítását. Hozzáfogott ugyan a munkához, de a bevezetésen túl nem jutott. E töredéken kívül megmaradt kéziratai között, sebtében írónnal jegyzett kisdéd naplója, a mely ugyan nem tartalmazza a feldolgozott anyagot, de belé-

tekintést enged a műhelybe, miként fogott neki úti benyomásai formulázásához.

Úgy a bevezetés töredékének, mint a naplónak közlését — éppen a főmunkával kapcsolatban — váltig megokolja az körülmény, hogy számos oly részletet, sok oly szempontot tartalmaz, mely úgy a szerb történelmi evolúcióra, mint a délszláv kérdések multjára nézve tanúságos. Egyes vonatkozásai e naplónak úgyszólván fénykép-felvételei az azonkori helyzetnek, melyből a jelen állapot fejlődött. Hogy az egyes észleletek becsét az észlelőnek egyénisége kiválóan növeli, fölösleges különösen hangsúlyoznunk.

Közöljük tehát először a töredékben maradt bevezetést, s nyomában a naplójegyzeteket, egyes jegyzetekben, — a hol szükségét láttuk, — felderítvén a kissé röviden megérintett pontokat.

*

1. Bevezetés Kállay Béni boszniai útjáról szóló kidolgozott naplójához. (Töredék.)

Bosznia az Európai Törökbirodalomnak végtartománya éjszak-nyugat felé, s legalább földrajzilag egészen Nyugat-Európa közelébe nyomul. Éjszak és nyugat felől a katonai határörvidék és Dalmácia, délről Montenegro, keletről Szerbia képezik a határokat, s csak e két utóbbi között elvonuló alig 8 órányi szélességű földterület által áll Bosznia összekötetésben a birodalom többi közvetlen tartományaival. Montenegro nem tartozik az ottoman birodalom hűbéresei sorába, Szerbia, daczára a most már úgyis felette laza függési viszonynak, mely a Portához csatolja, tényleg majdnem teljesen önállónak tekinthető, s így nem helytelen azon állítás, hogy Bosznia a fentebb említett keskeny földterület kivételével minden oldalról idegen, sőt mi több éppen délen és keleten ellenséges államok által van környezve. E földrajzi helyzet kétségtelenül fontos mozzanatot képez a tartomány politikai viszonyainak megítélésében. Mert míg egyrésről az előretolt bekerített helyzet folytán az elszakadhatás, sőt erőszakos elszakítás lehetőségének látszólagos könnyűsége a szomszédok foglalási vágyait folyton ébren tartja, — másrésről a központtól való távolság, az elszigeteltség és folytonos veszély érzete a tartomány moha-

medán lakosságát még inkább megerősíti a vallási fanatizmusban s a régi intézmények iránt táplált előszeretetben. E körülmények természetesen nem maradhatnak visszahatás nélkül a bosnyák viszonyok alakulására. Mielőtt azonban ez utóbbiakat tüzetesen tárgyalnók, szükséges lesz a szinte nagy fontosságú történeti s az ezzel kapcsolatos etnografico-vallásos mozzanatról is megemlékezni.

1. Bosznia lakosságát, — miként általánosan tudva van, — mohamedánok és keresztények képezik. E lakosság viszonyainak megítélésében különösen három nevezetes mozzanatra kell figyel-nünk, ezek: a nemzetiségi, a vallási és a politikai mozzanatok.

a) Nemzetiségi szempontból, ezalatt a faj- és nyelvrokonságot értve, a mohamedánok és keresztények között nem létezik különbség. A történet bizonyossága szerint, midőn a XV. század közepe táján Bosznia a törökök által elfoglaltatott, a feudális bosnyák nemesség, hogy birtokait és előjogait megőrizze, tömegesen áttért az islamra. A szultánok méltányolták e lépést s a renegat nemességet meghagyták előbbi jogaik és javaik élvezetében. Így támadt aztán Boszniában a jelenleg is még fennálló bég és aga név alatt ismeretes mohamedán földbirtokos osztály; mely azonban a hit változtatásával nem változtatta egyszersmind ősi nyelvét is. A bosnyák mohamedánok, a régi bosnyák nemesség utódai, miként a foglalás előtt, úgy jelenleg is a szerb nyelvnek bosnyák dialectusát beszélik, sőt sokan régi nevüket is megtartották, úgy hogy gyakran találni az előkelő mohamedánoknál szerb neveket a bég vagy aga szócskákkal kapcsolatban. Többen nevüket törökre fordították ugyan, de az így megmászított névhez ismét hozzáragasztották az ics szerb végragot. A török kormány a főbb hivatalokat valóságos ázsiai törökökkel töltette be ugyan, de ezek ha Boszniában maradtak, az ottani bosnyák-mohamedán családokból házasodván, csakhamar elfelejtették a török nyelvet, szinte a szerb-bosnyák nyelvet fogadták el. Innét van, hogy jelenleg s a Konstantinápolyból küldött kevés számú török hivatalnok kivételével, Boszniában a bennszülött mohamedánok majdnem kizárólag a szerb-bosnyák nyelvet beszélik.

A lakosság azon része, mely a foglaláskor keresztény maradt, elveszté birtokait, jogait és rajah-vá lett. Boszniának jelenlegi rajah lakossága, éppen úgy mint a mohamedánok

legnagyobb része, a szerb-horvát szláv törzshöz tartozik, mely 630—640 körül K. u. vándorolt be e tájakra a mai Galiciából és Oroszlengyelországból. Szerbia, Bosznia, Horvátország, Dalmácia, Krajna, Isztria és Ó-Szerbia egy részének lakossága ugyanazon egy szláv nép sarjadéka, mely Nyugat-Horvátországra is kiterjed. Legnagyobb a nyelvkülönbség a krajnai és isztriai szlovéneknél és Kelet-Szerbiában, hol a bolgár nyelv befolyása válik már érezhetővé. Szerbia, Bosznia, keleti Horvátország és Dalmácia különféle vidékein azonban mindenütt ugyanazon nyelvet beszélnek, legfeljebb a kiejtésben némi módosítással, mely azonban a teljes megérthetést éppen-séggel nem gátolja.

Daczára ezen nyelvegységnek, még ezen tekintetben sem létezik szolidaritás e délszláv fajok között. Noha tényleg nyelv, melyet e vidékeken beszélnek, a szerb-horvát, e kifejezés Boszniában egynéhány kereskedő és tanító kivételével teljesen ismeretlen. Ha a mohamedán vagy keresztény bosnyákot kérdezzük, hogy mily nyelven beszél, rendesen azt feleli: naski vagy bosnyácski (a mienken, vagy bosnyákul). A különlegesség ez érzete nemcsak a nyelvre terjed ki, hanem a fajra és általában a nemzetiségre is. Nem egyszer hallottam beszélni a bosnyák nép természetes tehetségeiről, képességeiről, melyek az ottani felfogás szerint csakis a bosnyák faj tulajdonait képezik. Tagadhatlan tehát, hogy Boszniában, természetesen a mennyiben az az ottani viszonyok mellett lehetséges, és így inkább csak öntudatlanul, a különálló nemzetiségnek bizonyos homályos érzete lelhető fel.

b) Vallás tekintetében két főcsoportra oszlik Bosznia lakossága, ú. m. mohamedánokra és keresztényekre. A mohamedán vallás az uralkodó, a keresztény csak tűrt. A mohamedán vallás azonban nemcsak egyházi szempontból bír egyedül jogosultsággal, hanem egyszersmind alapját képezi a politikai jogok összességének. A keresztény vallás követői, a mellett, hogy vallásuk gyakorlatában sokféle megszorításoknak vannak alávetve, politikailag is az elnyomott osztályt alkotják. A mohamedán egyház gazdag javak (Vakuf) felett rendelkezik, a keresztény egyházak csak nagy erőfeszítéssel és áldozatokkal tarthatják fenn magukat. Keresztény templomok építése a kormányzók jóakarától függ s még az engedélyezés esetében

is sok akadályokra talál a mohamedán lakosság részéről. Általában a mohamedánok Boszniában fanatikusabbak, mint a birodalom többi tartományaiban. E jelenség okát kétségkívül a központtól való távolságban s a tartomány geográfiai elszigeteltségében és a mohamedán lakosságnak ezen körülményekből származó azon talán öntudatlan érzetében kell keresni, hogy itt nagyobb veszély fenyegetheti a keresztények részéről, mint bárhol másutt, s hogy ennek elhárítására az egyedüli eszköz az islamhoz való ragaszkodás és a koran rendeleteinek szigorú fenntartása. Természetes hogy e viszonyok folytán az ellentét mohamedánok és keresztények között, és pedig az utóbbiak rovására, nagyobb mértékben érezhető, mint a birodalom egyéb tartományaiban.

A keresztények, noha az uralkodó mohamedánokkal szemben csak egy osztály gyanánt tekinthetők, egymás között vallási szempontból két különálló csoportot képeznek t. i. a katolikusokét és a görög-nemegyesültekét vagy orthodoxokét. Nem lehet ez emlékirat czélja e két vallás történetét és fejlődését tüzetesen tárgyalni, legyen elég annyit megemlíteni, hogy a szerb-horvát bevándorolt törzsek a kereszténységet először is Rómából vették. Később a schisma beálltával s a keleti császárak befolyása alatt a keleti egyház tanai terjedtek el inkább Boszniában, szintűgy mint a többi délszlávok között. Hogy a katholicismus ki nem veszett, azt egyedül azon körülménynek, lehet tulajdonítani, hogy Bosznia csak rövid ideig tartozott Szerbiához, a bosnyák bánok és királyok azonban, kik jobbra a Szt.-István koronájának felsőségét elismerték, sőt azt gyakran keresték is, már ezen oknál fogva nem léphettek fel nyíltan a katholicismus ellen, sőt azt gyakran pártolták is. Igen korán meghonosult azonban Boszniában a patarenusok schismaticus felekezete, s a bosnyák bánok és királyok függetlenségi vágyaik által vezérelve majdnem mindnyájan többé-kevésbé nyíltan előmozdították e felekezet terjedését ezáltal reménylván Róma és a magyar királyok fensősége alól szabadulhatni. Ez az oka, hogy a katholicismus, daczára a magyar királyok által az eretnekek ellen több ízben viselt hadjáratoknak, nem terjedt el jobban Boszniában. Noha tehát a katolikusok számra jóval az orthodoxok mögött állanak is, ezeket fontosságra nézve mindazáltal megelőzik, mert egyáltalában vagyonosabbak, pap-

jaik műveltebbek és aránylag több kolostor, templom és iskola felett rendelkeznek. Katholikusok és orthodoxok között eltekintve a

(Itt megszakad az 1871 aug. megkezdett kézirat.)

2. Naplójegyzetek. (Vázlat.)

Július 12. (Péntek).

Kis hajóval Zimonyba. Onnét 7 órakor elindulok a sziszeki hajóval, — Sabáczig alszom. Reggel a fedélzetre megyek, szemlélem a lapos partokat. 5 órakor Mitroviczába érünk. Bejárom a sok és nagy katonai épületekben és szép asszonyokban bővelkedő várost. Félhétkor tovább indulunk. Egy Vucelić¹ nevű osztrák kapitány mutatja be magát. Beszél a Hrtkovcezen és Nikinczében lévő klementinus arnautákról.² Különös az öltözetük s a nyelvök, veszekedők, nem dolgozók. A szomszéd faluban levő magyarokat egy izben megtámadták, de a rövidebbet húzták. Irigylük a magyarokat, a kik szorgalmasak és gyarapodnak. Beszél még a nazarénusokról, a kik minden nemzetiség és vallás közt terjednek. 9 órakor szép holdvilág mellett Rácsá-hoz³ érünk. A Drina beömlése roppant sebes folyású. Később szép meteort látok. Éjfélkor lefekszem.

Július 13. (Szombat.)

9-kor felkelek. Omchikus őrnagy⁴ a mi consular-ügynökünk Breskából⁵ szállt be a hajóra s elkísér Bródig. Boszniai

¹ Vucelić Miklós százados a 9. határőrvidéki ezredben.

² *Hrtkovci*, Szerém vármegye rumai járás, ugyanott *Nikinci*. Eredeti lakossága albán, az északi albán *klementi* törzsből, a XVIII. század elején települtek oda. Ma csak az öregek közül értenek néhányan albánul (mintegy hatvanan), a többi elhorvátosodott. Az ott levő magyarság azóta mintegy fele a lakosságnak.

³ A Drina-Száva torkolat mellett. Rácsától Zvornikig Kállay mint minister kotortatta a Drina medrét s kisebb gőzhajókat járatott rajta.

⁴ Omchikus Miklós, cz. őrnagy, sz. k. viszonyban, előbb tuzlai, utóbb breskai consuli ügynök.

⁵ Breska járási székhely, 1895-ben 6146 lakóssal, a Dolnja-Tuzlai kerületben, élénk kereskedelmi forgalommal, ma vasútja van Vinkovcéval összeköttetésben.

állapotokról beszélek vele. A nép elnyomva, de inkább a föld-birtokosoktól, mint a kormánytól. A törökök felhasználják a katolikusok és orthodoxok ellenségeskedését. A keresztények még nem képesek gondolkozni, összetartás nincs köztük, s ezért komoly mozgalomról nem is lehet szó; egyik a másikat árulja el a török hatóságnál. A kereskedők szerb újságokat olvasnak, inkább a mieinket (t. i. a magyarországiakat), mint a szerbiaikat. Onnét (Szerbiából) a „Vidovdan“ és a „Jedinstvo“ jár. A nagybirtokosok (bégek) törökök, néhány keresztény is van közöttük, de ezek mind a törökökkel tartanak, s éppen úgy nyomják a népet, mint amazok. Ilyen Breska környékén az orthodox *Kajdics*, kiről a „Zastava“ és a belgrádi lapok diffamáló cikkeket közöltek. Ennek 12.000 holdja van.¹ A törökök között semmi izgatottság sem vehető észre. Tíz óraker *Samac*-hoz² érünk. A Száva számtalan kanyarulatai, omladozó partjai. Samac felett a Boszna beömlését néztem. Lapos vidék, távolabb néhány alacsonyabb boszniai hegy látszik. A hajó fedélzetén mindinkább szaporodnak a törökök.³

Két óraker Bródba (Száva-Bród) érünk. Meto kavas⁴ vár rám, csak holnap mehetünk tovább. Levél Theodorovicstól,⁵ a ki ajánl egy Borosa⁶ nevű papot. Ezzel később beszélek; előadja, hogy szükséges volna, ha mi Szerajevóban azonnal egy árvaház építéséhez fognánk, különben ez már elvileg el van határozva, de most a francia consul mindent elkövet, hogy kormánya bőkezűleg segítse a boszniai katolikusokat, a minnek a mi befolyásunk csökkenése lehet az eredménye.

¹ A család máig meg van, egyik tagja a szilvatermelés terén nagy érdemeket szerzett.

² A tervezett Samac-Vukovári csatorna szüksége!

³ Szerző *török* elnevezésen nem ozmánokat, hanem bosnyák mohamedánokat ért.

⁴ A consulusat benszülött, a törököktől hivatalosan elismert fegyveres szolgálja.

⁵ Theodorovics magyarországi, szentendrei születésű szerb, cs. és k. főconsullá lett Szerajevóban. Előbb Belgrádban szolgált Kállay alatt, kinek Szerajevóban úgyszólván exponense volt.

⁶ Borosa Alajos esperes, ma jaszakai plébános-helyettes Zágráb-megyében.

Dervent-ben az odavaló pap¹ templomot óhajt építeni, udvarában már is van egy kis fatemplom s így nem kell fermán,² de egy bég nagyon ellene van. Theodorovics intézze el azt; kérdezem még Borosát, hogy a törökök közt lehet-e bizonyos nyugtalanságot észrevenni. (Ezt azért kérdezgetem, mert *Blaznavacz*, az egyik belgrádi királyi regens, mikor búcsút vettem tőle, említé, hogy a kormány lassankint a régi fanatismust akarja felébreszteni.) Említi, hogy Theodorovicsnak sikerült a vali³ kegyeit nagy mértékben megnyerni. Borosa később bemutat két franciskánusnak, az egyiknek elfelejtettem a nevét, a másik *Fra Lovro Tomics* plébános.⁴ E falu utamba esvén, *Fra Lovro* meghí magához ebédre. Körüljárom a várost, a vár és a Száva közt lévő parkot. A város egyébként nagy falu. Este félkilenczkor lefekszem.

Július 14. (Vasárnap.)

Már 4-kor elhagyom Bródot. Gyalog a parthoz megyek, onnét csolnakon át a boszniai oldalra $\frac{3}{4}$ 5.⁵ Omchikus idáig kísért. Félhatkor indulok el. Itt már turbánosokkal és bugyogós asszonyokkal találkozunk, lakossága nagyon vegyes (t. i. keresztény, mohamedán, izraelita). Egy darabig jó az út, a Száva mellett haladunk, majd a mint elhagyjuk, szép téres vidékre érünk, a hol sok a fa. 8-kor *Dervent*-ba jutunk egy nagy faluba.⁶ Itt látok először két előkelőbb török nőt, a mint sötét öltönyükben, sárga csizmával, lefátyolozva, járkálnak. A faluban egy európai modorú kis emeletes kastély van, mely Hadzsi Jusszuf gazdag török bég tulajdona. Háromnegyed kilenczkor egy fánál vár *Fra Lovro* kocsija, a mienk előre

¹ A bosnyák schematizmusok igen fogyatékosak, lévén, néhány nevet nem tudtunk megállapítani.

² Akkor a török birodalomban minden új keresztény templom építésére külön szultáni fermán kellett, a melynek kieszközlése sok pénzbe került.

³ A boszniai császári helytartó.

⁴ Plehanjban.

⁵ Bosnyák-Bródba, ma a derventi járás kirendeltsége, vasúti csomópont 2000 lakossal.

⁶ *Dervent*, a hasonnevű járás székhelye, 5424 lakossal (1895). Ma jelentékeny hely, régebben híres kapitányok székhelye, sok előkelő bég (nagybirtokos) lakóhelye.

megy. Fél óra múlva a franál vagyunk Plehanjban.¹ A hegy tetején kis új templom, s egy 9 barátira szánt, megkezdett klostrom. Reggelizünk. Megigérem, hogy a templomnak ajándékot küldök. Háromnegyed 12-kor elérjük kocsinkat, itt a fratól elválunk. A bosnyák nép dicsérete.² Az út mellett két kis fakaliba, inkább disznóólhoz hasonló. Mindegyik mellett egy póznán kereszt. Ezek katolikus kápolnák, melyekben a pap az isteni tiszteletet tartja, a nép az alatt künn a szabad ég alatt ájtatoskodik. Majd elérjük a Bosznát s most annak mentében haladunk, 4 órakor a *Doboj* várromhoz érünk, ott³ hol a völgy majdnem egy hűrt képez. Valaha — a legenda szerint — Dvoboj-nak hívták, mert magyarok és bosnyákok ott kétszer ütköztek meg egymással. Találtak itt Mátyás-pénzeket is.

A völgy néhol megszűkül és a hegyeknek a folyóra néző oldalai sziklásokká válnak. Egy-egy gömbölyded nagy szikla a víz közepén meredez felénk. Az egész táj azonban fás és zöld. Mitrovicza tájékán a túlparton nagymennyiségű dinnyét látunk felhalmozva. Maglajba⁴ 7¹/₄-kor érünk. Igen szép fekvése van, a túlparton (t. i. a Boszna túlpartján) török házak vonulnak végig és felnyúlnak a nem magas, közvetlenül a víz mellett emelkedő hegyek közé. Ezek egyikén kisdud vár van, alatta szép nagy dzsámi.⁵ Itt a szekérben hálók a sebes Boszna morájánál. Sűrű felhők sűrűsödnek az égen, utóbb kibukkan a holdvilág, sugaraival megezüstözi a víz melletti kompot.

Július 15. (Hétfő.)

Miután a Boszna zavaros meleg vizében megfürödtem, 3³/₆-kor reggel elindultunk. Maglaj mögött elhagytuk a Bosznát,

¹ 6·5 km. Derventtől.

² K. e. megjegyzése mutatja, hogy az ottani nép jó benyomást tett rá, illetőleg Tomics plébános sok jót beszélhetett neki hiveiről.

³ A doboji várrom ma is még meglehetősen karban van. A legendát említi Roszkiewicz is Boszniáról szóló útleírásában.

⁴ *Maglaj* a hasonló nevű járás székhelye, ma kb. 4500 lakossal, a szerajevoi kerületbe tartozik. Neve az 1878-iki occupationális hadjáratban lett hirhedtté, ott esett meg a huszárok katasztrófája.

⁵ Mecset.

hogy egy hosszú hegyen¹ át haladva pár óra múlva Zsepcsenél² ismét elérjük. Nyomorult, török fészek. Roskadozó faházakat látok, török mód szerint egyemeletesek, az emelet előre nyúlik, alatta vannak a boltok. Három famecsét van benne. A völgy itt szűkebbé és erdőssé lesz. Orahoviczában³ megállunk etetni. A zeniczai mudir⁴ Rusztem bég vár itt rám a pasa parancsából. Fiatal ember, a régi Szokolovicsok⁵ családjából való. Elbeszéli, hogy tönkre ment s Sztambulban volt, hol ezt az állomást nyerte. Itt ebédelek a magunkkal hozott libából, a bég előre lovagolt. Beszélte még azt, hogy járt Bécsben is, tavaly Belgrádon, a hol Blaznavaczczal beszélt és látta a herceget (Milánt). Úgy nyilatkozik, hogy a törököknek Ausztria a legjobb barátja. Az aranyat „magyarlijá“-nak nevezi, mint úgy hiszem a muzulmánok nagyobb része.⁶

A völgy ezután teljesen szűk lesz s merész kanyarulatokban fordul, éppen csak a Bosznának van benne helye. A Boszna mentén kanyargó út nagyon szűk, itt-ott cölöpökkel van megtámogatva. Egy erős fordulónál gyönyörű vadregényes tájkép tűnik elő; Vranduk⁷ kisdéd falu és váracska. Ezen túl a völgy kiszélesedik s köralakúvá válik szép rétekkel, ezt hívják Babinopoljének (Asszony-mezeje), a monda szerint egy asszony kapta ezt a birtokot jutalmul a törököktől, mert Vrandukot elárulta nekik, egy szűk hegyszoroson vezetvén át őket oda. Ezt a hegyszorost az útról lehet látni Garovi⁸ falu mellett. A Boszna völgy túlsó oldalán emelkedő magas hegyek

¹ A Vrana planina (?).

² Zsepcse hasonnevű járás székhelye, szerajevoi kerület, ma körülbelül 3000 lakossal.

³ A zsepcsei járásban, Jajistével és Rastusával alkot egy községet.

⁴ Mudir a város előljárója.

⁵ A Szokolovicsok a szerajevoi kerület déli részén Gorazdában és Csajnicában törzsökösök.

⁶ Tényleg régebben az arany pénzt a Balkánon így nevezték. Boszniában a körmöczi aranynek s a Mária Terézia találnak volt a legnagyobb kelete.

⁷ Vranduk kisdéd falu a zeniczai járásban, kb. 600 lakossal. Már a római hódítás korában, Arduba néven szerepet játszott.

⁸ Kb. 6 km.

között *Zenica*¹ városa tűnik fel sudár fák között fehérlő minaretekkel. Általában mindenütt sok itt a fa. *Zenica* előtt egy háznál az út jobbra eltér. E háznál várt rám Rusztem bég. Leültünk, egy csésze kávé megittunk, Rusztem bég még sült szeleteket adott vacsorára, melyekért nem engedett fizetnem. Azután elbúcsúztunk. Az út tele volt néppel, *Zenicában* vásár lévén. Csapatostul jöttek szekereken, gyalog, lóháton, magas nyergeikben ülve, árúkkal terhelt lókaravánok. A veres s fehér turbánok, a színes mellények, fehér lábravalók tarka látványt nyújtanak. Sokaknál a mell egészen szabadon marad, némelyeknél az ingujjak hiányzanak, majd minden töröknek pipája a nyaka mellé van dugva. Szép ősz szakállakat látok; fejüket leborotválják. *Zenica* előtt láttam egy asszonyt lóháton, férfi módjára ült a nyeregben, egészen fehér lepelbe burkolva. Láttam, mint adott egy török alamizsnát egy öreg keresztény koldusasszonynak. Láttam törököt és szerbet együtt lovagolni. Az egész úton csak egyszer esett meg, hogy egy keresztény előttünk leszállott a lováról, kavaszom révén valami török hivatalnoknak nézett.²

Zenicától egy hosszan elnyúló hegyen vonultunk fel. A tetőről szép kilátás nyílt a minden irányban szerte vonuló hegylánczokra.³ Óriás sötét felhők gomolyognak, erős északnyugoti szél fú. A hegyről éppen olyan hosszan, mint fel s alá menedékes lejtőn ereszkedtünk le, s a hegy lábánál *Kumpaniahannál*⁴ megállapodunk, 9-kor este. Itt vár egy *zaptie*⁵-kapitány 3 *zaptiéval*, kiket a *travniki pasa* küldött elém üdvözlésemre és kíséretül. A felhők elvonultak, mire gyönyörű holdvilágos éjre fordult az idő s mély csend lett, a mintegy 8 és fél órányi széles völgyben. Csak a *Lasva* vizének⁶ mormogása szakította félbe a csöndet. Ismét a szekérben háltam.

¹ *Zenica* hasonnevű járás székhelye, nagy ipartelepekkel, egyházzal, a *Kállay* alkotása mind. 1895-ben 4400 lakosa volt.

² A török uralom alatt a kereszténynek le kellett a lováról szállni, ha urat látott. Egyébként a jobbágvilágban nálunk is jaj volt annak a jobbágnak, a ki nem tért ki az úr elől!

³ A *Vjetrenicát* érti szerző, honnan a *Zecz-planinát* látta.

⁴ *Han Kompanie*, az itten akkor már működő fát szállító társaságról elnevezve.

⁵ Török csendőr.

⁶ Nem messze a *Boszna* folyóba való torkolatánál.

Július 16. (Kedd.)

Reggel két aranyat adtam a kapitánynak, ki azt némi vonakodás után elfogadta, ugyanannyit a zaptieknak, kik közül az egyik katolikus volt. Ez az árnyoldala az ily megtiszteltetéseknek. Reggel borult az ég, és a hegyoldalakon ködök, félhatra indulunk el. A Lasva völgyében, félóra mulva a folyón át hid vezet. 7-kor *Brestovac*-ra¹ értünk; a környéken vasat szednek a föld színéről s azt az itteni kovácsok apró hámo-rokban feldolgozzák. Innét az út mellett kettős telegráf, az egyiken két, a másikon egy drót!

Kilencz órakor *Bilalovac*² helység; az út mellett savanyú forrás, egy négyszög lábnyi faketrezczeskébe van felfogva. Kellemes savanyú víz. E falunál egy hegyláncz mögött magasabb csúcsok,³ melyek Szerajevot környezik. Kissé tovább haladván egy dombról leereszkedve, még ezeknél is magasabb hegyek tűnnek fel (*Radobolye*, Szerajevo és *Mostár* között), melyeket itt-ott örökös hó főd. Balra az úttól egy hegyoldalon *Brestovsko*⁴ fekszik. Az útról egy fehér házacska látszik; ott lakik a katolikus püspök, *Vuicsics*.⁵ Egy rét közepén, egy fehér kő tünt szemembe. *Kavaszom* figyelmeztetett, hogy a törökök, midőn azt akarják, hogy valamely birtok a családban megmaradjon, azon földbe temetik magukat s egy követ helyeztetnek a sir fölé. Ily esetben az utódok nem adhatják el a birtokot, ez a szentesített szokás.⁶ *Fojnicában* a katolikus barátok már minden oldalról bekerítettek egy darab földet, csak éppen ezt nem vehetik meg, a török birtokos nem adhatván el, mivel egy előde oda temetteté magát.

10 és fél órakor *Kiszelyak*-ba⁷ érünk, mely nevét egy rét közepén, egy patak mellett felbugyogó savanyú forrástól

¹ Fojnicai járás.

² *Milodrazsje* község faluja a fojnicai járásban.

³ A *Bjelasnica* hegység.

⁴ Fojnicai járás.

⁵ *Vuicsics* Pászko.

⁶ A középkori bosnyák nemesek, jobbra bogumilok, mind a „saját nemesi földjökbe“ temetkeztek.

⁷ *Podastijenj* községben, fojnicai járás. Ma is kizárólag bosnyákoktól látogatott népszerű fürdőhely, mely azonban nem felel meg a modern igényeknek. Kállay minster korában erre a fürdőre is gondot fordított, de csak keveset haladt.

nyerte. Itt több nagyobb és a rendesnél valamivel tisztessége-
sebb ház van. Szerajevóból ugyanis naponta pár száz ember
jön ki ide s tölt itt pár hetet, fürdőzván és iván a savanyú
vizet. Itt találom Pavlovics Miklóst, ki már Belgrádon is sokat
kinozott a török kormány ellen folytatott perével.¹ Fél kettő-
kor tovább indulunk, hosszú hegyen fel és ismét le, mint teg-
nap s itt egy meglehetősen magas hegyek környezte térségre
érünk, melyet több folyó szel át, ezek között a Boszna is,
mely alig egy negyedóránnyira ered a hegyek között. A túlsó
oldalon egy völgynyílásban Szerajevo hegyi látképe tűnt elő.
Gyönyörű táj. Hosszú hid a Bosznán, Oszmán pasának egy nyári
laka; Ilidzse,² tíz percznyi távolban gyógyforrások. A térségen
kanyargó úton fél hétkor Szerajevoba érek és Theodorovicsék-
nél szállok meg.

Július 17. (Szerda.)

Reggel összejárom a várost, néhány pillanatra benézünk a
Begova-dzsamiába,³ később látogatások Hamdi pasánál, a
katonai parancsnoknál, Asszim pasánál, a válinál (kormányzó-
nál) és a consulatásokban. Délután kilovagolunk a táborba. A
szerajevói helyőrség ugyanis az egész nyarat a város mellett
tölti, sátrak alatt. A parancsnokló pasa szárnysegéde igen szí-
vesen fogad s mindent megmutogat. Az egyenruha ugyan töb-
beknél meglehetősen kopott, de a legénység erőteljes s jó kül-
sejű, jól fegyverezett. A rend és tisztaság valóban feltűnő
nemcsak a táborban, de a gömbölyű sátorokban is. A sátorok
között itt-ott csinos kis kerteskék vannak. Megkóstoltam a
legénység ételét, nagy üstökben főzik, igen izletes és többféle:
zöld bab juhhússal, rizs többféle alakban, mint pilaf, s azután
juhhússal vegyítve s megborsolva. A kenyér kitűnő jó. Éppen
a tűzéség gyakorlataihoz értünk, s feltűnt a legénység gyors-
sága. A lovak nagyok, erősek, jól tápláltak, többnyire Magyar-

¹ Egy szállítási ügyben.

² 12 km. Szerajevótól; Kállay Ilidzséből modern fürdőt
teremtett, mely haláláig meleg gondoskodása tárgyát képezte.
Kitűnő kénes hévvize már a római korban ismeretes volt.
Most a szerajevói állomástól külön vasút közvetíti a forgalmat
1891 óta.

³ A Chusref bosnyák kormányzó († 1520) alapította díszes
mecset, a XVI. században épült.

országából kerülnek, s a török kormány 5—600 forintot fizet párjáért.

Este *Blau*¹ porosz consulnál ebédelünk, hol a ma látott társaság nagy részével találkozom.

Július 18. (Csütörtök.)

Reggel meglátogatom *Fra Grgo*-t,³ az itteni katolikus plébánost; azután *Saint-Marie*³ francia viceconsult, ki sokat utazván az országban, némi felvilágosításokat ad arról. Délben meglátogat az orthodox metropolita, Paiszia, kinél tegnap voltam, Asszim pasa és Hamdi pasa. Hírét hozzák, hogy Asszim pasa letétetett és helyébe Mahmud Haszim pasa jő.

Rossz idő lévén, sehová sem mehetünk, különben is nem jól érzem magam, s kénytelen leszek további elutazásomat elhalasztani. Este Theodorovicséknál ebéd s soirée, a hol többekkel megismerkedem.

Július 19. (Péntek.)

Esős idő lévén, a nap egy részét a szobában töltöm. Délután Theodorovicsékkal a városban járok, némi apróságokat vásárolandó. Felmegyünk a várba, honnét igen szép kilátás nyílik a városra. A Beszeztánt⁴ (bazár) látogatom meg.

Este írok Andrássynak ajánlva, hogy az árvaház költségeinek legalább egy részét folyósítsa.

Július 20. (Szombat.)

Ma délelőtt vizsga volt a török iskolában (medressze).⁵ Elmentünk oda. A második emeleten vékony kis faoszlopokkal

¹ Otto Blau jeles orientalista, ki a bosnyák-török nyelvről becses munkát írt.

² *Fra Grgo* Martics ferenczes barát (szül. 1822. febr. 5. Poszusjeban, Ljubuski jár. Hercegovinában † 1905. aug. 30. Kresevoban), a legjelesebb bosnyák modern költő. „Osvetnici“ (a bosszúállók) cz. eposa kiváló munkája. Rendkívül érdekes életpályát futott meg. Törökül, magyarul kitűnően beszélt. Emlékiratai Zágrábban jelentek meg. (Kiadták: Kohárics és Sisics).

³ Hercegovináról írt egy máig is használható munkát.

⁴ A szerajevoi bazár akkor még eredeti formájában volt meg.

⁵ A medressze vagyis theologiai tanulmányokkal foglalkozó szofták magasabb intézete, a Begova-dzsámia mellett.

elválasztott három kis szoba. A középsőben ültek a fal mellett a tanárok és a hallgatóság egy része turbánokban. A két szélsők egyikében a tanulók, a másikban pedig a két pasa és a consulatusok tagjai foglaltak helyet. A középső teremben láttam a vastag kadit, a Vakuf¹ éles arczvonulú igazgatóját, a fanatikus Csemerlics béget, és Oszmán² béget, a redifek ezredesét. A középső teremben tanszerként egy fekete tábla és egy Európát ábrázoló nagy földabrosz volt. A vizsgálatra a tanulók kettesével léptek ki, s azután térdeikre ereszkedvén, lesütött fejjel, könyveikbe merültek. A tanártól feltett kérdésekre gyorsan feleltek, néha még mielőtt a tanár a kérdést bevégezte volna. Látszik, hogy mindent könyv nélkül tanultak be, s hogy az egész oktatás sohasem lépte át a tankönyv

¹ Kegyes alapítványok.

² Oszmán bég, befolyásos cserkesz család tagja, mint kapitány szolgált egy orosz ezrednél a Kaukázusban. Bátyja, Omer bég ugyanazon ezredben alezredes volt. A krími háború alkalmával azonban nem nyervén el a remélt előléptetést, Omer bég Törökországba menekült s ott Kars várában William előtt földre dobva orosz rendjeleit, török szolgálatba lépett; a hol nemsokára pasává (tábornok) lett. Omer bég távozása rossz következményeket vont maga után Oszmán bégre is. Muraviev, az orosz parancsnok annyira rosszul bánt vele s üldözte, hogy végre is Oszmán bégnek elfogyván a türelme, Muraviev elé lépett azzal, hogy senkit sem lehet jogosan a rokonok vétkéért üldözni, mert ha igen, akkor Muravievnek igen rossz dolga lenne, hiszen atyját, ki Miklós csár trónraléptekor egy összeesküvésbe keveredett volt, felakasztották. E merész szavak nagy haragra lobbantották Muravievet, Oszmán béget azonnal Szentpétervárra küldte, honnét két évre Finnországba küldetett. Innét visszatérve Pétervárra, egy reggel kiment Czarskoje Szeloba s egy bokorban elbujván, az arra magánosan sétáló csár elébe lépett, kérvén őt, hogy küldje vissza a Kaukázusba. A csár megigérte, hogy ügyét figyelemmel fogja kísélni s szólott is a hadügyminiszternek. Ez utóbbi azonban kijelenté, hogy ez nem lehetséges, mert Oszmán bég nem annyira fegyelem ellen elkövetett vétségéért, mint inkább politikai okokból távolíttatott el a Kaukázusból, a hol családja, a még teljesen be nem hódolt törzsek közt nagy befolyással bír. Oszmán bég látván, hogy másképp nem szabadulhat, megszökött, s végigbujdosván Oroszországon, miközben két ízben majdnem fogságra jutott, Törökországba ért és a hadseregbe állott. Most ezredes és a bosnyák redifek parancsnoka. Értelmes szép magas szál férfi.

K. B.

szük határát. A vizsga kezdete előtt egy tanuló köszönetet mondott a pasáknak s nekünk idegeneknek a megjelenésünkért. Mi már a vizsga vége előtt eltávoztunk.

Délután kikocsiztunk a Boszna¹ forrásaihoz, melyek a szerajevoi térséget északnyugotra környező hegylánc tövében az Igmánból erednek. A hegy lábánál köves, mohás helyeken számtalan forrás (77-et mond a nép) bugyog fel, oly bőségben jó a víz, hogy már néhány lépésnyire a forrástól malmot hajt és csolnakázható. Igen jó hideg víz.

Itt egy rajah² házát néztük meg. Deszkából összetakolt gunyhó ez. Kis konyhába lép az ember, a közepén a földön tüzet raknak, a bográcsban éppen főtt valami eledel. Egy polczon néhány konyhaeszköz. Innét alacsony ajtón át kicsinyded szobácskába léptünk. Az összes bútortatot a kályha és egy deszka képezte. Az ágyakat zsupszalma szokta helyettesíteni. A szoba egyik oldalán a mennyezet alatt egy fogas féle vonul végig, melyen pár fekete kávé csésze és pohár látható. A szoba egyik szögletében szentkép, előtte lámpa, a kályhához támasztva egy kenyeret láttam. A ház körül néhány pulyka s pár kacsza keresgeti élelmét. Két asszonyt találtunk honn és egy fiút. Az öregebb asszonyt megkérdeztük, hány gyermeke van: három vagy négy felelte, s mind fiú. Általában Boszniában a rajah nem örömet vallja meg figyermekének számát, mert minden keresztény férfifőtől 28 piastert kell fizetni és pedig születésétől haláláig. Természetes tehát, hogy a rajah, ha lehet, eltitkolja figyermekének számát.

Július 21. (Vasárnap.)

Ma délelőtt az orthodox iskolában³ volt vizsgálat. Az iskola a metropolita lakának egy részét képezi. Ez is, mint az itteni házak nagy része fából készült, nagy terem van benne, természetesen alacsony mennyezettel. Meglehetősen számú hall-

¹ 3 km. Ilidzsetől, Kállaynak ministersége korában, ilidzsei időzése alatt kedvencz sétáló helye; 3 km. szép sétányt csináltatott oda s egy állami pisztráng-tenyésztő állomást létesített.

² Keresztény kmet (jobbágy) neve.

³ A bosnyák orthodoxoknak már a mult század hatvanas éveiben voltak iskoláik és külföldi segélyben részesültek.

gatóság gyűlt egybe. Többek között Hamdi pasa és a consulok is. A vizsgálat tárgyai: történet, geometria, földleírás, egy kevés physika, a gőzgépekről; olasz nyelv, s az asztalon szépirási példányok. A felsőbb osztály tett vizsgát. A gyermekek bátran és meglehetősen volubilitással feleltek, de ezeken is meglátszott, hogy mindent szóról szóra betanultak. Miután még a metropolitánál szladkot (czukorban befőtt gyümölcsöt) és kávévettünk magunkhoz, távoztunk és én meglátogattam Avram Salom rabbit.¹ Házában feltűnt a roppant tisztaság, a falépcsők s tornáczok fehérre súrolva, a legcsekélyebb mocsok sem vehető észre rajtok. A szobát teljesen szőnyeg födi s minder² futja körül, szinte szőnyeggel fedve megannyi. A jómódu bosnyákok házai általában igen tiszták; a keresztényeknél minden szombaton van rendszerint tisztogató és súrolás, annyira, hogy a ház előtt még a kövezetet is szappannal mossák.

Délután meglátogattam egy Rajkovics nevű jómódú orthodox kereskedőt, ki a mi alattvalónk. Háza szinte igen tiszta. Sokat beszél a török garázdálkodásról, a hivatalnokok zsarolásáról s a népre nézve oly súlyos tizedről, melyet egészen önkényesen szednek be. A földbirtok majdnem kizárólag mohamedánok kezében van. A mohamedánok közt is van néhány gazdag kereskedő, némelyiknek vagyona 2—300,000 frtra rúg; azonban nem versenyezhetnek a keresztényekkel, ha ezek egyszer szabadabban mozoghatnak, mert lusták s a számadáshoz nem értenek.

Az utcán járkálva, egy magas, erős férfit láttam magam mellett elhaladni, zöld kaftánban, turbánnal, lábai térdig meztelenek, gatyában, papucsokban, kezében hatalmas bottal. Szemei vadul forogtak, nagy léptekkel haladva el mellettünk, valamit morgott. Ez Hadzsi Loja³ volt, egykor hordár, most egyike a legdühösebb mohamedán fanatikuskoknak, a ki a mohamedánokat folyton izgatja a keresztények ellen. Kudriavczev orosz consullal esett meg éppen ma, hogy lovait hajtva, Hadzsi Loja az utca közepén útját állotta s nem akart onnan moz-

¹ A spanyol zsidók rabbija.

² Kerevet.

³ Az 1878-iki bosnyák ellenállás hirhedt főmozgatója.

dulni. Kudriavczev neki hajtotta lovait, hogy elgázolja, de a lovak félreugrottak. Az orosz consul panaszt tett a valinál, ez azonban azt felelte, hogy ő már semmit sem tehet s nem is tesz, mert állomásáról visszahívták.

Nagy baja ez is a török administratiónak, hogy a gyakori hivatalnokváltozások alkalmával azok, a kik elmozdítottak, a mint hírét veszik ennek, utóduk megérkezéséig többé nem végzik az ügyeket, miáltal minden hátramaradást szenved.

Július 22. (hétfő).

Reggel Abeles¹ orvossal a katonai kórházat nézem meg. Nagy épület ez, elől kis kerttel. A falépcsők és széles tornáczok tiszták, úgyszintén a betegszobák is. Vaságyak, szalmazsákfedő, két vánkos, pamut-paplan, minden meglepően tiszta. A kórház kb. 100 betegre van számítva, most azonban csak 36 van benne. Ételeket s gyógyszereket az orvos szabadon rendelhet, bármilyen drágák legyenek is. A betegek ruházatát is kapnak s mindegyiknek fehér sapkája van. A kórházban van teljesen felszerelt gyógyszerár, dzsámi és fürdő is.

Délután gyalog a Kozsija-Tyuprija-hoz² megyünk, mely a konstantinápolyi úton a Milyácskán³ keresztül épült, mely itt sziklák övezte völgyben kanyarog. A híd nagyon régi, magas merész övben köti össze a folyó két partját. A tulsó oldalon egy jóvizű cseszme,⁴ mely felett bekerített füves helyecske kinálkodik a pihenő utasoknak.

Július 23 (kedd).

Egész nap itthon maradok.

Július 24 (szerda).

Az új orthodox-templomot⁵ nézem meg. Jövő héten kell átadatnia az isteni tiszteletnek. Magas, szűk, quasi bizanci épü-

¹ Az osztrák-magyar consulátus orvosa.

² A kecske-híd, a gorazda-esajniczai úton dk. Szerajevótól 1.2—2 km, ma is kedvencz sétálóhelye a szerajevóiaknak.

³ A Milyácska vize folyik Szerajevon át, a Kállay-sétány a jobb partján van, az Jszeta városi negyed és a pályaudvar között.

⁴ Forrás.

⁵ Hosszú ideig épült s csak nagy nehézségek után fejeztetett be.

let, helyes proportiók nélkül. Belül az ikonosztáz előtt levő képek Oroszországból kerültek oda, de nincsen művészi becsük. Az aranyozásokat szinte orosz festő készítette, de úgy látszik nem valami tökéletesen, mert itt-ott az aranyozásnál vörösödni kezd. Különben a puszta, magas fehér falak nem tesznek kedvező benyomást. A templomnak három hajója van négy-négy oszloppal egymástól elválasztva.

Július 25 (csütörtök).

Hire jött, hogy tegnapelőtt este a török postát, öt órányira Szerajevótól Románjánál¹ kirabolták, a tatár² megsebesült s a rablók a Szerajevóból a postával küldött pénzt, mintegy hat-ezer ₸ elvették. Ez esemény itt nagy sensatio, mert Boszniában ritka dolog a rablás.

Holmes (angol consul) beszéli, hogy a városban az a hír van elterjedve, hogy az új orthodox-templom megnyitására (augusztus 1.) tizenötezer idegen jön Montenegróból és Szerbiából. Holmes beszélt a valival és figyelmeztette, hogy tegyen rendelkezéseket, nehogy valami zavar történjék. A vali ígérte, hogy minden szükséges intézkedést meg fog tenni.

Július 26 (péntek).

Gauseau nevű francia zsidót látogatom meg, ki török szolgálatban áll s az erdők felügyelője. Szerinte Bosznia erdősége 7—800,000 hektárt tesz. Többnyire bükk, tölgy kevesebb. A legszebb erdők az Ukrina-völgyben találhatók Banjalukától Bród felé.³

Július 27 (szombat).

Reggel 6 órakor Theodorovicssal néhány katolikus kolostor megtekintésére kocsin elindulok. A bródi úton haladunk Blazsujon túl egészen a Kobila Glava nevű hegyig, a hol az út balra letér és szűk völgyekbe mélyed. Az út rossz, úgy hogy helylyel-közzel le kell szállani. A vidék semmi különös érde-

¹ 15 km. Szerajevótól keletre Rogaticza felé.

² A postakisérő neve a Balkánon.

³ Bosznia és Hercegovina összterületének 50% erdő, összesen 2.549,715 hektár, ebből 26.1% fenyő, 40% bükk, 7.4% tölgy, 26.3% vegyes. 1871-ben természetesen ezek a hozzávetőleges becslések, felmérések hijján nem bírnak értékkel.

keset sem nyújt, összeszorult völgyek minden nagyszerűségek híjjával. 10 $\frac{1}{2}$ órakerék érére Kresevo.¹ Kresevo előtt az út egy darabon át egy malomnak a csatornájával szolgál s néhány perczig vízben kell menni. A malom egy törökre, a ki ezt így kényelmesebbnek találja, a keresztények pedig nem szólhatnak ellene. Kresevo látszólag minden kijárás nélkül zugban fekszik. Lakosainak legnagyobb része katolikus, csak mintegy 30—40 mohamedán ház van benne, ezek is külön állanak a katolikus lakásoktól. A mohamedánok, noha csekély számban vannak, vagy talán éppen ezért, itt felette türelmetlenek s folyvást protestálnak a klastrom tornyának az építése ellen, noha azt a török hatóság már megengedte. A kresevoi keresztények kmétek (vagyis szegődvényes jobbágyok, úrbéreszek), hanem a mit bírnak, a sajátjuk; szabad parasztok; ezenfelül a környéken vasbányákat művelnek, igazabban szólva, a vasat lehető legprimitív módon szedik ki a földből, függőleges üregeket ásván, a vastartalmú érczeket pedig többnyire rudakban fel is dolgozzák, vagy szögeket és patkókat készítenek. Ezen körülmények következtében a kresevoiak jobb módnak örvendenek, mint a rajahk általában. A török módra (tehát borzasztóan) kövezett főutczán haladtunk végig. A házak majd mind emeletesek. A földszint nyitott boltot vagy műhelyt képez, az utczára kinyúló deszkapaddal, az emelet fehérre meszelve, alacsony, szűk ablakokkal. Az utca végén egy hídon áthaladva, a hegyoldal széles ösvény vezet fel a francziskánus kolostorhoz, nem nagy, rendetlenül, styl és izlés nélkül kőből, vályogból, fából készült épület; csupa zeg-zug az egész. Meredek falépcsők, alacsony fatornácok, melyeknek tetőzete is fa, a régiségtől, talán a füsttől és pizsoktól is megbarnulva, mert noha Kresevo (miként Fojnica és Szutjeska is) már a török foglalás előtt is kolostor volt, azóta többször elpusztítatván és elégvén, régi részleteiből semmi sem maradt fenn és az aránylag újkori épület a jelenlegi elnyomatás és nyomor bélyegét viseli magán. A kolostor temploma mellett most egy tornyot építenek. Hogy ezt tehessék, sok bajjal sikerült kieszközölni a török kormánynál az engedélyt. Mindamellett, mint említém, a

¹ Kresevo nagy község, fojnicai járás, 1895-ben 1466 lakossal.

kresevoi mohamedánok ismételve tiltakoznak az építés ellen, de a barátok mégis megkísérelték azt és midőn mi megérkeztünk, dolgoztak is rajta. A templom és kolostor egy épületes-tet képez, csak hogy az utóbbinak tetőzete valamivel magasabb. A kolostorból a karra és a sekrestyére egyenesen lehet belépni. A templom hosszúkás, négy-négy oszlop által (melynek alsó négyszögletű része a helyi tömöcs¹ kövekből épült), három részre, hogy ne mondjam, hajóra van osztva. A főoltáron kívül van még egy mellékoltár. A sekrestyében egy templomi öltönyt mutatnak, mely állítólag Katalin boszniai királynétől származik. Egynéhány szent kép található még a templomban, melyek azonban nem hiszem, hogy különös becsesl bírnának.²

A kolostorban van a francziskánusok provinciálisa Fra Csondrics, kit minden harmadik év letelte után választanak a három régi kolostor (Fojnica, Szutjeska, Kresovo) tagjai közül, és 13 barát; tehát összesen 14; továbbá hét klerikus, kiket itt készítenek elő hivatásukra s azután Djakovárra s a pesti seminariumba küldenek. Előbbi időkben Olaszországban is végezték a theológiát. Most már Olaszországba nem küldenek.³ A kolostor elemi iskolájába a városból járnak a gyermekek.

A barátok, élükön a provincialissal igen szívesen fogadtak és mindent megmutattak. A könyvtár nem érdemli meg a nevét. Néhány száz újabb, régibb, többnyire egyházi munkát tartalmaz, egy rossz kis alacsony szobában olyan rendetlenségben, hogy még azt a keveset sem lehet áttekinteni, a mi van.

A provincialis szobájában a mi királyunk arczképe függ.

A provinciális, valamint egy 78 éves, félig vak és süket exprovinciális bizonyos örömteli visszaemlékezéssel mondogatták, hogy Pesten tanultak, amaz 1842-ben, emez 1817-ben. Néhány szót még tudtak is magyarul.

Miután mindent megtekintettünk, a refectoriumban ebédhez ültünk. Az ebéd: csirke és juhhús különféle változataiból állott, nem éppen a legizletesebb módon készítve; de bizonyosságul annak, hogy a barátok aránylag nem rosszul élnek, mert ők

¹ K. a tömör helyett tömöcsöt írt.

² Mindenesetre régi munka, de provenientiájának híre csak legendán alapul. A K. látta képek tényleg nem értékesek.

³ A mult század hetvenes éveiben, de küldenek oda most is.

(szombat lévén) ugyan böjtöltek, de azért kb. annyi tál ételt kaptak, mint mi, kiknek számára külön főztek.

12 órakor indultunk el a provincialis és a vicarius igen jó bosnyák lovain. Mindjárt a kolostorból fák között meglehetősen meredeken értünk fel a hegyre sziklás ösvényre. A hegy tulsó lejtőjén egy parasztházat akartunk megtekinteni, de a mint az ajtó felé közeledtünk, nagy láрма hangzott felénk. Ekkor értettük meg, hogy ez mohamedán ház s a férfiak nincsenek otthon. Mi tehát tartózkodtunk a belépéstől s folytattuk utunkat, mely innen lefelé vezetett. Egy szép tisztás ösvényre érven, hol kukoricza és búzavetések terültek el, beléptünk egy parasztházba; katolikusok voltak. Csak két asszony volt otthon. A család látszólag a jobbmódúakhoz tartozott. A ház beosztása mint rendesen: közepén a konyha plafon nélkül, csak a hosszfákkal betetőzve. A földön tűz égett, az oldalfalakon össze-vissza némi eszközök. Oldalt egy padlózott szobát láttunk. A kályhán kívül semmi egyéb butor sincsen a házban, alig lehet azonban feltenni, hogy ez a szegénység következménye volna, mert a szobában egy a gazda által készített szövőgépet vettem észre, melyen az asszonyok a ruhaféléjüket készítik. Miután fájuk elég van, ha szövőgépet tudtak készíteni, kétségkívül tudnának egy pár padot, asztalt és szekrényt is összerakolni; azonban nem érzik még e bútorok szükségét, nyáron künn, télen pedig szalmán a szobában hálnak. Volt a szobában még néhány fonott kosár gyapottal és gyapjúfonállal töltve; egy bölcső, egy polcz és az elmaradhatatlan szentkép. A fiatalabbik asszony, midőn beléptünk, éppen kenyeret dagasztott árpalisztból. Adott is egy darab kenyeret, mely fekete ugyan, de nem ehetetlen és melléje igen jó savót. Az asszony vonásai, bár a terhes munkától látszólag fáradtak, nincsenek kellemes híjjával. Általában Kresevóban sok jó, sőt csinos asszonyt láttam. A tisztásról¹ utunk a Duszina köves völgyébe vezetett, melyen keresztül a hasonnevű patak, hol zuhogva, hol csendesebben kanyarog. Itt is mindenféle vasat szemelnek. Megnéztünk egy patakmenti primitívebb módon épült hámort. Hutában olvasztják a vasérczet, majd fúvók segítségével erős tűznél kiválasztják a tiszta vasat, rudakba nyujtva tovább. A huta,

¹ A Brimenak-hegy tetején terül el, szerző a Kresevo-Fojnici régi úton haladt.

melyet megnéztünk, mintegy 6—700 q vasat termel évenként. Minden völgynyílásnál fel-feltűnt a Zecz-hegység 6000 lábánál magasabb gerincze, melynek egyik csúcsán láthatók még Zvonovár (Zvonograd) romjai. Végre egy magas hegyektől köryezett szép völgybe érkeztünk, hol a Fojnica patak a Duszinával egyesül. A búza és kukoriczaföldek közel vagy sövénynyel bekerítvék, sőt egy helyen mesterségesen, apró csatornák segítségével öntözött rétet is láttam, mely a fojnicai barátoké. Hat órákor értük el Fojnicát.¹ Fojnica városa (kevés török és túlnyomólag katolikus lakossággal) a szélesebb völgynek (melyen mi áthaladtunk) két magas hegyláncz közé szűkülése kezdeténél fekszik. A város felett magas, meredek hegyoldalba, magas kőfalra építve, a klastrom két emeletes épületéhez meredek út vezet. Nagyobb, mint a kresevoi, a folyosók tágasabbak s magasabbak, minden sokkal tisztább és rendesebb, mint ott. A templom hosszú granariumhoz hasonlít. Egyetlen hajóból áll, minden oszlop nélkül. A főoltáron kívül van még négy oldaloltár. A sekrestyében egy templomi öltönyt mutatnak, gazdag aranszövetűt és szép aranyhimzetűt, melynek egyik oldalán egy czimer van, több mezőre osztva. A két felsőben Magyarország czimere, alul balra Dalmáciaié, jobbra Csehországé, a középső kicsinyben (szívpajzs) a Hunyadiak hollója. Alig lehet tehát kétség, hogy ez öltöny Mátyás király adománya.² Egy más palást is van ott, kék bársony, behintve csillagokkal. Ez II. Mehemed szultán, Bosznia meghódítójának ajándéka, ki előtt a francziskanusok akkori provincialisa, Zvejezdovics Angelo, megjelent, s meggyőzte őt arról, hogy a vallási üldözés nem előnyös a török uralomra nézve, ellenben ígérte, hogyha a katolikusok jogai tiszteletben tartatnak, a francziskánusok a népet hűségben tartják meg a szultán iránt. A szultán hajlott

¹ Fojnica városa, hasonlónevű járás főhelye, 1895-ben 1540 lakosa volt.

² Ezt az eredetileg trónkárpitot, melynek párja Galgóczon gróf Erdődy Imre tulajdona, (van rá adat, hogy még lappangnak egyebütt is a trón falazatához illő darabok), Kállay előterjesztésére Ő Felsége 1886 január 18. a rendtől megszereztetvén, a budavári udvari kápolna részére adományozta. A casula első ábráját Asbóth J. közölte a Bosznia és Herzegovina cz. munkájában, arch. méltatása Lubóczi Zs.-tól (Hampelné Pulszky Polyxena) az Arch. Értesítőben.

a provincialis szavára s megajándékozta őt a paláستtal, melynek ezüst csillagai a provincialis nevére (Zviježda, annyit tesz mint csillag) vonatkoznak. Ugyanekkor II. Mehemed egy állítólag saját-kezüleg (?) írt fermánt állított ki, melyben biztosítja a francziskanusok jogait s őket minden adóviseléstől s tehertől menteseknek nyilvánítja. Ez okmány üveg alatt a kolostorban őriztetik; azonkívül egy könyv van itt, mely egy csomó bosnyák nemes család czimerét tartalmazza. A könyv 1340-ből van datálva, de csak copia.¹

Nem szükség mondanom, hogy a barátok itt is igen szívesen fogadtak. A quardián Olaszországban tanult, még fiatal ember, igen értelmesnek látszik; úgy tetszik, hogy Ausztria-Magyarország iránt különös sympathiákkal viseltetik. A vacsoránál, miután a Benedicítét elénekelték, mi s a papok leültünk, a klerikusok pedig szolgáltak. A vacsora végével a quardian felköszöntött bennünket, mint annak a hatalomnak a képviselőit, mely a boszniai katolikusokat mindig különös pártfogásában részesítette és most is részesíti. Intettem Theodorovicsnak, hogy feleljen, a ki is megköszönvén a fogadtatást, biztosította őket, hogy felséges Urunk valamint eddig, úgy ezentúl is pártolni és védeni fogja érdekeiket. A quardian erre felállott és éltette Ferencz József császárt (Zsivio car Franjo Josip).

Mindegyikünk külön, nagy, tágas, tiszta, minden szükségessel ellátott szobát kapott. Az ágy kemény, de tiszta és poloskától mentes.

A könyvtár nagyobb, mint Kresevóban, de szintoly rendetlen. Megjegyzem, hogy a fojnicai barátok közül is többen szívesen emlékeztek Magyarországon töltött idejükre.

Július 28 (vasárnap).

Reggel ötkor már talpon voltunk, úgy szinte a quardian s több barát, a kik elkisértek az új iskolaépülethez, mely a hegy lábánál lévő, elég jó emeletes házból áll, egy-egy teremmel a fiú- s leánynövendékek s kis lakással a tanító számára. A quardian megjegyezte, hogy iskoláik eddig is csak az Ausztria-

¹ E czimergyűjteményről megemlékszik Asbóth J. i. m. II. 182. s. kk. II., heraldikai méltatását lásd Thallóczy: Az illyr czimergyűjtemények cz. tanulmányában Turul VIII. k.

Magyarország által adott segélyek által állhattak fenn, a mit ő a néppel is tudatott. Ha mi ez új iskolát nagyobb mérvben segitenők, ő azt feliratná annak a homlokzatára.

Hat órákor indultunk el kocsin. Az út a Fojnica patak mellett vezet s meglehetősen jó. Nemsokára kiérünk a Szerajevo-Bródi útra Kiszelják és Jehovac¹ között. Ez utóbbi falun túl letérünk a chausséeról s meredeken fél kilencz óra tájban Bresztovszkoba érünk, a katolikus püspök, Vuisics, székhelyére, Lakása emeletes ugyan, de mint az itteni házak, jobbára fából épült s igen egyszerű. A püspökkel együtt lakik fivére, a lelkész s titkára. A püspök, nem kellemetlen jelenség, szakállt s bajuszt visel, míg a francziskánusok csak bajuszt. Hosszasan beszélünk vele, ő Andrássynál tett látogatásáról beszél, Theodorovics pedig előadja azokat a pontokat, melyekre Andrassy meghagyása folytán a püspöknek a kresevoi provinciálissal együtt véleményyt kell adnia.²

A püspöknél ebédelünk, a hol többek között egy eredeti boszniai ételt is kapunk, a turity-et,³ mely azonban meglehetősen rossz főttcsirke, bizonyos tejfelkéreg és savanyútej vegyületeiből áll.

Pontban 12 órákor indulunk el a püspök és fivére lovain, kocsinkat előre küldve Viszokóra.⁴ Egy meglehetősen magas hegyen (Grcsicza) keresztülhatolva a Bosznához érünk s Dobrinje falunál átkelünk a folyón egy ingadozó kompon, melyben a 3 lóval alig hogy elfértünk. A kompot egy török taszitotta, egy hosszú rúd segítségével, evező nélkül. Útunk sokáig a Boszna jobb partján vezetett, olykor felemelkedve a hegyoldalra, majd ismét leszállva a folyóig, sőt néha annak szélét gázolva. Csatyics falunál elhagytuk a Bosznát s a Szutiszka patakhoz szegődtünk, mely mellett azután hat óra felé elértük a Szutjeszka⁵ falut, s a hasonló nevű kolostort. A falu kicsiny, csak katolikusok s mohamedánok lakják. Az itteni dzsámi, — mint mondják — az első, melyet a törökök Boszniában

¹ Orahovo községben. Fojnicai járás.

² Az iskolaügy hathatósabb fejlesztése érdekében.

³ Voltakép görög-török étel.

⁴ Viszoko, hasonló nevű járás székhelye.

⁵ Szutjeszka község 3 faluból áll, kb. 500 lakossal, a viszokói járásban.

építettek.¹ A kolostor szinte meredek hegyoldalon épült, talán a legrégibb Boszniában. Temploma tornyos, van harangja is. Nevezetes, hogy a harangozást itt sohasem akadályozták a mohamedánok. Régi építkezési részlet itt sem maradt fenn, a kolostor többször elégett, de noha minden az újabb idők munkája, a kolostornak egy része elég rossz állapotban van, s inkább Kresevohoz, mint Fojniczához hasonlít. Egy szárnya csak az utóbbi években épült, kényelmesebb is. A templom eléggé tágas, természetesen stil és ízlés nélkül épült. A főoltáron kívül van 4 mellékoltár. Az egyikben egy fából készült Mária-alak, a melynek kezét egy török handzsárral megszúrta, a seben a vér nyomai még most is látszanak. Egyéb csudákról is beszélnek, mik a templom körül történtek. A folyosó végében egy nagy kökoporsót mutatnak, melyben még csontmaradványok találhatók. A koporsón magán nincsen semmi felírás. A régi lerontott templomban találták meg befalazva a kőoltár keresztje alatt levő felírás útmutatása szerint, melynek értelmében a koporsóban Tamás bosnyák király² teste nyugszik. A könyvtár nagyobb és rendezettebb, mint a kresevói és fojniczai, de kétkem, hogy valami értékes munkát tartalmazna.³ Este vacsora a barátoknál, kik mint mindenütt, igen szívesen fogadtak. A quardian folyton panaszkodó vén ember, 2 fiatal papja sokkal ügyesebb, az egyik Djakováron nevelkedett, délszláv eszmékkel van eltelve, a másik négy évet töltött Pesten, örömet emlékezik vissza erre az időre. Vacsora után, mint az itt szokás, mindnyájan összegyűlnek a quardiánnál, mindegyik egy pohár bort kap, azután egy darabig beszélgettünk. Így van ez a többi kolostorokban is. Egy barát hosszasan beszélt el egy kalandját, miként támadták meg és fosztották ki őt a rablók, midőn Dervent környékén plébános volt. Én azonban sokkal fáradtabb és álmosabb voltam, hogysem a megkívántató érdekekkel hallgattam volna ez elbeszélést.

¹ Izsák bég idejében 1415-ben.

² István Tamás király 1443—1461-ig. Ehhez a tradícióhoz szó fér.

³ A becses darabok az ötvenes években elkallódtak. Néhány velencei ritka incunabulum volt benne.

A szobák és ágyak jók, meglehetősen tiszták voltak, habár nem annyira, mint Fojnicában.

Július 29. (Hétfő.)

Reggel hat órákor elindultunk lóháton. Két barát kísért. Az út hegyen-völgyön keresztül vonult, de nagyobb érdeket nem nyújtott. Tíz órákor értünk Viszokoba, nagyobb helység a Boszna balpartján, szép fekvéssel, egy kupalakú magas hegy alatt. Itt csak annyit időztünk, míg előre küldött kocsinkat megigazították. Ekkor elbúcsúzva kísérőinktől, felültünk s folytattuk útunkat mindenütt a Boszna mentén, csak itt-ott térve el a parttól, hogy egy magasabb hegyen át megrövidítsük az útunkat. Roppant meleg volt, melyet végre is csöndes eső szakított meg, de bennünket csak Szarajevohoz közel ért el; oda délután félháromkor érkezünk meg.¹

Július 30. (Kedd.)

Az orthodox iskola tanítói Theodorovicsnál voltak, megköszönendő neki és nekem, hogy a vizsgán megjelentünk. Beszélték, hogy milyen akadályokkal kell megküzdeniök, nagyon óhajtották volna az iskolában az új tanítási módszert behozni, de a szülők ez ellen feltámadtak, s meg kellett maradni a régi magoló rendszernél. Panaszkodtak, hogy szegények, azt szokták ugyan mondani, hogy Oroszország segíti őket, de ezt legjobban megczáfolja az a körülmény, hogy minden szükséges taneszközük hiányzik. A templomnak is sok adósságai vannak. A képeket, igaz, egy orosz archimandrita ajándékozta; az aranyozást egy orosz művész csinálta, de pénzért s úgy látszik megcsalta őket.

A városban nyugtalanító hírek keringenek a holnaputáni templomszentelési ünnepélyt illetőleg. Mondják, hogy a mohamedánok ócska handzsárjaikat élesítik, hogy a fanatikus Hadzsi Loja el volt fogva, de ismét szabadonbocsáttatott, hogy az

¹ Megjegyezzük, hogy ekkoron a következő franciskánusok fungáltak: A kresevoi provinciális: Csondrics Máté, a kresevoi exprovinciális: Kujundzsics András, a fojniczai quardian: Barbarics Hieronym, a szujeszkai quardian: Tyure Domenicus.

orosz consul végrendeletét a valinak adta át azon esetre, ha az ünnepélynél lemeszároltatnék, stb. Természetesen én nem hiszem, hogy aggodalomra ok volna; azonban úgy látszik, maga a kormány is tart némi excessusoktól, mert a táborból katonaságot szőlított be a városba.

Délután Száva pap és egy orthodox kereskedő írásbeli meghívást hoznak nekem és Theodorovicsnak a holnaputáni ünnepélyre.

Július 31. (Szerda.)

Ma a városban erős őrzérek czirkálnak.

Fra Grgo Martics beszélt, hogy jelen volt a magistratusban (beledia, községtanács), midőn a polgármester, Csenagics, egy városnegyed előljárójának meghagyta, hogy az orthodox templom szentelésekor mindenki nyugodtan viselje magát, mert ha nem, elkoboztatja birtokaikat és elűzi őket. S ez már a 71-ik ily előjáró volt.

Kudriavcevez beszélt, hogy Hamdi pasa igen erélyesen nyilatkozott, hogy a mint a legkisebb zavar lesz, ő lövetni fog s azután nem az ő hibája lesz, ha a golyók mohamedánokat is találnak. Az orthodox községnek pedig kinyilatkoztatta, hogy nem kívánja, hogy titokban végezzék szertartásaikat, sőt óhaja, hogy egészen nyíltan, kibontott zászlókkal menjen véghez a processió, ő felel majd a rend fenntartásáért, csak azt kívánja, hogy pisztolyokkal ne lövöldözzenek, miként ezt a bosnyákok örömmükben tenni szokták.

Augusztus 1. (Csütörtök.)

Reggel félhétkor az új orthodox templomba megyünk. Az utcákon a templom körül katonaság van elhelyezve és őrzérek czirkálnak. Különben a legnagyobb csend van mindenütt. A templom udvarán sok nép gyűlt egybe; a templom tömve van. A beszentelési szertartás már elkezdődött. Tulajdonképen az ünnepély éjjel után két órakor vette kezdetét, midőn processióval jöttek át a régi templomból.¹ A beszentelést az ikonosztáz mögött néztük végig, a misét pedig magában a templomban, hol a consulatesok számára székek voltak előkészítve. A beszédet Pop Száva tartotta röviden és korrektül,

¹ Ezért írja a szerb orthodox schematizmus, hogy a felszentelés már július 31. történt.

köszönetet nyilvánított a szultánnak és fohászkodott hosszú életéért. A mise $\frac{1}{2}$ tízkor végződött, midőn is a nép a legnagyobb csendben eloszlott.

Az itteni orthodox tanító ma elhozta Theodorovicshoz a tesanji protot¹ és az ottani orthodox tanítót. Ez utóbbi igen értelmes ember. Ezek is úgy nyilatkoznak, hogy ők szegények, a nép nem bír érzéssel az iskolák iránt, különösen ellenez minden újítást, Oroszország nem segít e részben, különben ők a mellett lesznek, a ki őket segíti s legjobban szeretnék, ha azt a szomszéd Ausztria-Magyarország tenné. A tanító a montenegrói herczeg adjutánsa volt, s beszélte, hogy az előbbi montenegrói herczeg egy ízben Vlangeli orosz konzulnak nyíltan azt mondta: „*Ti oroszok bennünket csak izgattok, de azután, ha vérünket ontottuk, cserben hagytok és nem segítetek*“.

Augusztus 2. (Péntek.)

Búcsulátogatásokat teszek a valinál és a consuloknál. Este az angol consulnál ebédelek.

Augusztus 3. (Szombat.)

Reggel ötkor Holzingerrel² elindultunk kocsin a Blazsujbródi úton, onnét balra letértünk a mostári útra, szép völgyeken, a hegyoldalakon a rendesnél több fa, noha erdőnek még nem mondható. $\frac{1}{2}$ 11-kor az Ivan-hegy alatti hanban megállapodunk, honnét $\frac{1}{2}$ 1-kor indulunk el. A 967 m. magas Ivanra felérve, onnét azután hosszasan lefelé, mélységek mellett kanyarogva vezet a keskeny, többnyire sziklába vágott út. A vidék mind nagyszerűbbé lesz. A völgyet, melynek oldalában haladunk, egy magas, szépen recézett hegyláncz, a Prenj zárja be, melynek némely csúcsán (a 2123 m. magas Zelena Glavan) hó tündöklök a napfényben. Négy órakor érünk a Neretva (Narenta) mellé. Magas hegyek között rohanó, szép kék vizű hegyi folyó, helylyel-közzel zuhatag. Innenső partján van Neretva, kisdud falu, melytől a tulsó parton fekvő nagyobb

¹ Esperest.

² Holzinger Tamás, akkor alconsul Szarajevóban, később a cs. és kir. consuli akadémia igazgatója. Mint athén—piraeusi főconsul halt meg. Jeles keleti nyelvész.

Konjicába¹ egy hat íven nyugvó szép magas köhid vezet. Közepén egy kőlapon török felírás szerint a hid 1093-ban (török számítás szerint) épült, tehát 196 év előtt (1676-ban). Sétára indultunk a Neretva partján, egész odáig, hol a mostári út elhagyja a folyót. A han² alól istálló, piszkos, szűk, meredek lépcső vezet fel, minden fából készült; fenn két szoba, a kettőt tornác választja el egymástól. A szobák bútorzata: a kályha és a falak körül néhány hüvelyknyi magas deszkázat, mely szőnyegekkel (pokrócz) van leborítva, ezen hálnak az utasok. Mi az egyik szobát lefoglaltuk a magunk számára, sok szénát hordatván a közepére, s arra saját takaróinkat téven, s azokat még jól lehintettük rovarporral. Azonban lehetetlen volt aludnunk a poloskák miatt, rémitő nagyok s sok van belőlük. Lementünk tehát s Holzinger szénán a Neretva partján, én pedig egy kocsiban kerestem menedéket, de már rajtam lévén néhány poloska, miattuk egész éjjel nem tudtam aludni.

Augusztus 3. (Vasárnap.)

Reggel korán talpon voltam, de daczára annak, hogy a kajmakam (járási főnök) tegnap este megigérte, hogy lovakat fog szerezni, — elküldtem ugyanis hozzá bujuruldimat, — mégis csak nagy bajjal tudtunk három kis gebét szerezni. Ezek közül kettő engem és Metot (a szolgál) — Holzingert — egy pedig holminkat vitte. Egy rongyos zaptie is velünk jött. Hét órakor indultunk el a Neretva itt már elég széles, szép völgyében.

Az úton itt-ott régi nagy négyszögű kövek látszanak.³ Ezek bosnyák sírok a török foglalás előtti időkből. Többnyire minden felírás hiányzik, némelyeken még látszanak egyes betűk, alakok és magyarázhatlan jelek. Ily köveket mindenfelé találni Boszniában, különösen szemembe tűnt azok nagy száma ezen a vidéken. A reggel óta fenyegető idő csakugyan zivatarrá vált s erős széllel, villámlás s dörgés között mintegy egy órát áztunk. Csak nagysokára találtunk egy hant, a hol meg-

¹ Konjica (Konyicza) hasonló nevű járás székhelye. 1895-ben 2000 lakossal, ma a szerajevo-mostári forgalom csomópontja.

² Török, illetőleg keleties vendégfogadó.

³ Bogumil sírkövek. Kállayt a bosnyák középkor ezen emlékei rendkívül érdekelték s 1896-ban valamennyit statisztikailag felvettette s egy térképen összeállíttatta.

húzhattuk magunkat. Nemsokára megszűnt az eső s tíz és fél órakor folytattuk útunkat.

Egyik kalauzunkkal beszédbe ereszkedtem. Konjiczából való, katolikus s kmet.¹ Konjiczában igen kevésnek van saját földje s legnagyobb részt kmetek. A kalauz csiflikja (házhely) mintegy 150 $\mp$ érhet. Termése annyi van, hogy minden adó levonása után marad még vagy 30 tovar (1 tovar egyenlő 100 oka, egyenlő kb. 150 kg.) és vagy 2—3 tovar bor. Van négy ökre. Ezeket és a gabonaneműt nem adja el. A szükséges pénzt szilva s egyéb gyümölcseladásból szerzik be.

Dél felé a Neretva partjáról jobbra egy nem magas hegyen (a Tovarnikon) áthaladva, a Ráma völgyébe jutottunk. A tájkép szembetűnőleg változik, jellege elűt a Neretva völgyétől. A Ráma vize gyorsan nesztelenül folyik a meredek völgyben s nem messze innen ömlik a Neretvába, mely e ponton még kisebb a Rámánál. Lebocsátkozván a Rámához, egy órakor egy hidat találtunk. Merész magas vékony egyetlen ívet alkot e híd,² két oldalról meredeken emelkedve a közepe felé. Építésének ideje bizonytalan, a parasztok, kiket kérdeztünk, 200 évről beszéltek, s ez összeesnék a konjicai híd építésével. Meg lehet, hogy mind kettő valamely tevékeny vezértől származik.³ Hanok erre nem lévén, egy negyed órányira a hídtől a víz partján megállunk, a lovakat legelőre bocsátjuk, magunk pedig a velünk hozott csirkét és sajtot megeszszük. Két óra múlva folytatjuk utunkat. A völgyfenék mindinkább összeszorul a sziklás meredek hegyek között. Olykor meredeken magasra kell felkapaszkodni, azután lebocsátkozni, mivel a sziklák miatt nincs ösvény a víz partján. A Ráma roppant zuhogással fehér habokat hányva tör magának utat a sziklák közt, s az útkép szolgáló ösvény veszedelmesnek mondható. Utóbb a völgy még inkább összeszorul s a Ráma két egymással szembenéző sziklafal közt zuhog alá. Fél hat felé egy hidaeskán kelünk át a folyón, s azután jobbra fel a majdnem függőleges hegyre: a Doszcziczára számtalan kanyarulatban. A hegytetőről gyönyörű látkép nyílt meg előttünk, mindenfelé itt-ott megművelt hosszú hegyol-

¹ Urbéres.

² Jablanica előtt.

³ Bizonyos annyi, hogy ragusai mesterek építették a hidakat.

dalok. Lábaik alatt a szűk völgy a sziklakapuval, melyben a Ráma folyik s mely innen csak jelentéktelen hasadéknak látszik. Ezentúl egy nyiltabb tér, melyen a Ráma kanyarog végig, fel egy magasabb hegyek (a Volujak hegység) képezte szorosig, hol forrása van. Délre Klekhez érünk, egy minden hegyet tul-szárnyaló hosszú rovátkolt sziklafalhoz. A tájkép igen szép, de még szebbé tették a különböző színvegyületben gomolygó óriási felhők. Hűvös éjszaki szél fúj. Nyolcz órákor érjük el az uzdoi¹ plébániát, hol megszállunk. A plébános joviális kövér ember, Fra Paolo. 1837-ben Szegeden tanult, egy kissé tud még magyarul. A nép itt többnyire kmet s igen szegény, ámbár a törökök maguk is mindinkább elszegényednek.

Augusztus 5. (Hétfő.)

Reggel 7-kor elindulunk. Eldöltem a hóban. A plébános a Menikre² (választék) kísér, Így hívják azt a hegységet, mely a Fekete tenger és az Adria között választékul szolgál. E hegyig 2 oldalról völgyek nyilván s e hegy nem lévén sem magas, sem széles, alig hiszem, hogy nehéz lenne a Verbász völgyéből a Ráma völgybe vaspályát építeni s így a Szávát az Adriával összekötni. Kissé följebb a hegytől megpillantjuk a Verbász vizét, amint az érett vagy learatott gabonától sárguló völgyben kanyarog. Mi azonban még kis ideig keletnek tartunk s roppant meredeken leereszkedünk a Verbászhoz, mely itt a szűk völgyben még csak pataknak látszik. A forrás pár órányira innét a Zecz hegység³ alatt ered. A Meniktől a Verbászhoz 3 óra alatt értünk. Innét mindenütt a Verbász mentében folytattuk utunkat. A völgy viszonylag eléggé meg van művelve, s elég széles is arra, hogy a fűzfáktól környezte Verbász kanyargását lehetővé tegye. Egy órákor érjük el Gornji-Vakufot⁴

¹ Prozori járás, Donja-Vast községe, 1895-ben 252 lakosa.

² Menik. Történet-philosophiai elmélkedéseiben Kállay a Balkán 2 oldalú történeti evolúciója fejtegetésében mindig nagy súlyt fektetett az adriai és a pontusi földrajzközi helyzetre.

³ Helyesebben 10—12 km. dny. Jogniczától, egyik forrása az 1950 m. magas Luka-hegy, a másik az 1721 m. magas keleti Aganj hegy keleti lejtőjéről ered.

⁴ Gornji-Vakuf, a bugojnoi járás egyik kirendeltségének székhelye 1895-ben 1800 lakossal. Török neve Szkoplje.

(Szkoplye város), melyet többnyire mohamedánok laknak, de vannak katolikusok is. Oldalt a plébánia, ahová betérünk; Fra Bono, a plébános, fogad a káplánjával. Csak 1 $\frac{1}{2}$ óráig maradtunk, a míg lovakat váltunk. A szerzett lovak egyike igen hitvány lévén, a plébános a maga lovát adja nekem. 2 $\frac{3}{4}$ -kor folytatjuk útunkat. Egy darabig a káplán is elkísér. Igen kedves szép vidék. A széles völgy termékeny, éppen most aratnak. A hegyek mérsékelt magasak, oldalaikon jobbadán összeépült falvak. Némely faluban egy-egy vastag erős torony (kula) látszik, valamely régi kastély maradványa. A völgy közepén a füzes Verbász kanyarog. Hat órákor érünk a bugojnoi¹ plébániához, a legnagyobbhoz az eddig látottak között. Emeletes épület, emeletes ugyancsak az iskola is, nagy kerttel, szilvással. A környék igen kedves és szelíd. Csak a káplán, egy paralitikus öreg barát van idehaza, igen szívesen fogad. Az itteni bégek igen gazdagok és a leghíresebb bosnyák családokból származnak. A bégek falvaikban laknak, jövedelmüket a hárem ruházatára költik. A környékbeli törökök még most is igen erőszakoskodók a keresztényekkel szemben, ez utóbbiak közül alig van néhánynak saját földje. Szóba kerülván a katolikus püspök, a káplán azt jegyzi meg, hogy a nép szerencsétlennek érzi magát, ha nem látja a püspököt. A páterek különben gyógyítással is foglalkoznak.

Augusztus 6. (Kedd.)

Hat órákor reggel elindulunk lóháton. A káplán egy darabon elkísér. Beszéli, hogy a bégek közül csak igen kevesen tudnak törökül, bosnyákul beszélnek, azonban legnagyobb örömük, ha néhány itt-ott eltanult török szót vegyíthetnek a beszédbe. A mohamedán népesség fogy. Mutat egy falut, a melyben most már csak három mohamedán han van, pedig három nagy temető tesz tanuságot az egykori népesség számáról. A mohamedánok nem dolgoznak, elszegényednek s elpusztulnak, ellenben a keresztények gyarapodnak.

Nyolcz és fél órákor érünk Dolnji-Vakufba.² Ott egy rom-

¹ Bugojno 1894. október 14. óta vasuti góczpont a dalmát határ felé. Virágzó gazdasági telepe van. Hasonnevű járás székhelye 1895-ben 1800 lakossal.

² Dolnji (Donji) Vakuf a bugojnoi járás kirendeltségének főhelye. 1895-ben 2400 lakossal.

ladozó köhídon, a Verbász jobbpártján a városon keresztül haladván, egy oldalvölgybe térünk s elhagyjuk a Verbászt. Ezután egy szűk völgyben majd fel, majd lelovagolunk, majd egy hegyen át¹ tágasabb, erdősebb völgybe térünk, s ezen végig hat és fél óra alatt Travnikba érek. Travnikból a Verbász völgyébe szintén könnyen lehetne jutni vasuttal,² mert a két völgyet elválasztó hegy nem nagy. Travnikban dr. Galanthay-hoz³ szállok, magyar menekült, s azóta török szolgálatban orvos volt. Kissé bőbeszédű, az országban és annak viszonyairól szerzett ismereteire sokat tart, legfőbb vágya úgy látszik, hogy Boszniában osztrák-magyar consuli ügynök legyen. Iparkodtam tőle a nép állapotáról egyet-mást megtudni, de ő ismét csak a saját témájára jött vissza. Óhajtsa, hogy Theodorovicsnak ajánljam őt, kinél már volt ugyan, de ez nem bocsátkozott vele közelebbi érintkezésbe. Megigérem, hogy megteszem. Galanthay-val azután kissé megtekintem a várost, mely egy egy mindenfelől bekerített mélyedésben fekszik.⁴

Augusztus 7. (Szerda.)

A Szerajevoból jött kocsit, rázós rossz szekér lévén, visszaküldtem — lovakat fogadtam. A muteszarif⁵ igen jó zaptie lovakat rendelt számomra s egy zaptie is kísért. Negyed kilenczkor indultunk el. Az út egy völgyben vezetett, majd elértük a meglehetősen nagy Karaula hegységet, melyen át kellett haladnunk. Igen szép vidék. Fenyő és bükkerdők. Lejövet az erdők között még sokáig egy tiszta vízű, gyönyörű zöld pázsitos martu patak szelte völgyben haladtunk. A vidék egyszerre kopárabb és sziklásabb lett, a hol a patak (Brczava?) a Verbászba ömlik. Egy hídon át bekanyarodunk Jajcebea.

¹ A Komar hegyen át.

² Eszméje megvalósult.

³ 1878-ban osztrák-magyar szolgálatba lépett, fia is hivatalnok Boszniában.

⁴ Kállay jegyzetei innen mindinkább gyéresebb tartalmúak, a folytonos pihenés nélkül való gyors utazás nem engedett időt a benyomások felvételére. Hosszas e fajta útjai közben azt a tapasztalást szerezte, hogy két hétnél tovább pihenő nélkül nem lehet eredményesen utazni, mert a benyomások rohamosan érvén egymást, a szemlélő befárad.

⁵ Kerületi főnök.

Fekvése: Pliva zuhogása a hid alatt, kissé távolabb a zuhatag két sziklafal között.¹ A Verbász szűk tulsó meredek partja. A vár, abban a régi királyok kriptája. Katholikus templom. Szíves francziskánusok, kivált jovialis köztük Fra Nika, ez is Magyarországon tanult s szívesen emlékezik tanulmányaira. Látogatás a kajmakamnál.²

Augusztus 8. (Csütörtök.)

Korán reggel a kajmakam visszaadja a látogatást. Öt és negyedkor lóháton elindulok. Az út a Pliva mellett vonul el, Gyülhisszárig. A folyó itt kiszélesedik és egy hosszú tavat képez, mely sötétzöld színével, erdős hegyektől körülvéve kárpáti tengerszemhez hasonlít. Gyülhisszárt két óra alatt érjük el, más két óra alatt egy nem kietlen völgybe, Varczarba,³ érünk. Innen az út kopár, sziklás, itt-ott cserjével benőtt fennsíkon vezet, hol még víz sincsen. Nyolcz órai lovaglás után megállapodunk egy magános hannál (szurjan), hol a lovak szénát, mi pedig sém enivalót, de még vizet sem kaptunk ezért háromnegyed óra múlva folytatjuk útunkat. Nem messze tőlünk vonulnak el az útunkkal kb. párhuzamosan haladó verbászi hegyek. Délután néhány erdőrészletet kivéve, a vidék megtartja kietlen jellegét. Este fél nyolczkor értünk a rakovicsai hanhoz.⁴ Elhatározom, hogy maradunk, mert a lovak fáradtak s Banjalukáig még három óranyi útunk lett volna. A szabadban akartam hálni, de alig feküdtem egy óráig a kertben kiterített szalmán, midőn hirtelen zivatar támadt s erős széllel borzasztó eső jött. A han istállójában kerestem menedéket.

¹ A vízesést érti, melynek turisztikai kifejlesztése érdekében minisztersége alatt igen sok történt.

² A járás főnöke. Jajcze Kállay kedvencz helye volt Boszniában. Állami szállót építtetett oda, kilátót a vízeséshez, kibővítetté az oda vezető úthálózatot, s hacsak szerét tehette, mindig odalátogatott. E följegyzései sajnos, csak úgynevezett „Schlagwortok“.

³ Varczar-Vakuf a jajczei járás egyik kirendeltségének főhelye.

⁴ Kállay a régi Jajcze-Banjalukai úton haladt, melyet minisztersége korában teljesen újjáépíttetett.

Augusztus 9. (Péntek.)

Negyed ötre indultunk el s folytonos esőben értünk a Verbász partján fekvő Banjalukába, a hol Draganics osztrák-magyar viceconsulhoz szálltam. Megnéztük a vas- és timsó-tartalmú fürdőket a városban a Verbász mellett. Katonai lovas kaszánya, négy eskadron. Trappista kolostor (Banjalukától öt km. Mária Csillaga a telep neve). Vasút (a Hirsch-féle), Bayros marquis vasúti inspektor.¹

Augusztus 10. (Szombat.)

Reggel hat órákor kocsin Ivanszkába;² szép kellemes vidék a vasút mellett, kavicsos kocsikkal járó lokomotívok egyikén Prijedorba,³ onnan vissza. A vasút nincs a legjobban építve.

Draganics szerint a nép itt teljesen tudatlan. Szerbiáról csak egynéhány kereskedő s pap tud valamit. Belagics volt ezek vezére, ki mint mondják, Oroszországból kapott szubvenziót. Szerbia nem segíti az itteni orthodoxokat, Oroszország is csak templomokra adakozik. Horvátországról épp oly keveset tud a nép, de a horvátok is csak elméletileg törődnek Boszniával, a viszonyokat nem ismerik. A mohamedánok nagyon haragszanak az ottani török-ellenes czikkekért. Azóta még fanatikusabbak. A vasúti tisztek katolikusok, ezek jobban dolgoznak, mint az orthodoxok.

Augusztus 11. (Vasárnap.)

Délelőtt Szlatinát⁴ járjuk meg kocsin. Kénes fürdő s savanyúvíz forrás. Boszniában több birtok olesón eladó. Itt-ott holdja egy #.

Délután látogatás a muteszarifnál.

¹ Banjaluka a banjalukai kerület középpontja, 1895-ben kb. 15.000 lakossal. A régi b. Hirsch-féle terv szerint Bosznián át kellett volna a szaloniki-konstantinápolyi vasúti összeköttetésnek átvezetnie, de csak Doberlinig épült ki. Az építést már 1872-ben kezdték, de csak 1875-ben fejezték be, s 1879-ben adatott át a rendes forgalomnak. Kállay itt csak röviden jelzi, hogy mit látott.

² Banjaluka vidéki járásában nagy község. 22-45 km.

³ Prijedori járás székhelye.

⁴ A banjalukai vidéki járásban. 17 km. Banjalukától. Kénes fürdjét Ilidsének hívják.

Augusztus 12.

Reggel Draganicscsal Gradiskára. Hajó fél háromkor érkezik, ezzel tovább...

Itt a napló megszakad, szerző augusztus 13. visszatért Belgrádba.

Kállay ezen utazása összesen 582 km. tett meg kocsin s lóháton.

C) Kállay Béni tisz. tag emlékezete.

A M. Tud. Akadémia 1909. évi május 2-án tartott ünnepi közülésén felolvasta:

Thallóczy Lajos r. t.

Kállay Béninek jó sorsa megadta mindazt, a miért a belső indulatai fölött elmélkedő Marcus Aurelius császár hálát adott az isteneknek: becsületes nagyszülöket, becsületes szülöket, nővért és tanítót. Szándékosan idézem e kijelentést, mert Kállay Béni a régi római állameszmének hódolt elméleti tanulmányaiban s a rómaiakhoz tekintett föl gyakorlati működése folyamán, császáraik közül pedig ezt a Duna hullámai mellett elandalgó imperatort, mondhatni pietással szerette. Hiszen atyja is a maga etikáját e szemlélődések alapján rendezte be s valósággal magyar stoikus számba ment, zsenge korában elhalt fiacskáját is e császár nevével illette.

A nemzetség, melyből Kállay Béni sarjadzott, az ősi foglalkozások közé tartozik. A Kraszna-Szamos partjain terülnek el a Balog vagy Bályok-Semjén nemzetség birtokai. Ér-Semjénen kezdve északra Kér-Semjénig, Szabolcsban Kálló-Semjénig. Színmagyar fajta, mely valószínűleg az Ákosokkal és Borsákkal fakadt egy töből. A nemzetiség története kis mértékben a magyar középosztály általános történetének a tükré. Harcolnak a birodalom minden hadjáratában, intézgetik a közügyeket, a győzelmekből kijut a részök nekik is, a szomorúság napjaiban együtt szenvednek nemzetökkel. Az ország legmagasabb kormányzati szervei közé ugyan nem jutottak föl a nemzetség

tagjai, nagy hadvezérek nem váltak ki közülök, de talán szerencsésjökre. Physiologiai jelenség az Árpád-korra visszamenő családaink történetében, hogy azok a nemzetségek és családok, melyek a nemzet legfőbb szellemi, politikai és vezéri karában előljáró szerephez jutottak, meteorként föl-fölvillannak, de éppen olyan gyorsan levitézlenek. A Kállayak közül sohasem fogyott el a férfi. Szívósan ragaszkodtak az ősi földhöz, megőrizték multjok hagyományait s ha olykor súlyos megpróbáltatások árán, de megéltek s megmaradtak.

Ennek a nemzetségnek egyik tagja, Kállay Antal fia, a mult század első fele magyar, tanult, becsületes középosztályának egy igen értékes tagja, Kállay Béninek az atyja: Kállay István.

Kállay Béni édes atyja classikus képzettségű, rendkívüli szorgalmú, külsőleg rideg, önmagával szemben hajthatatlan, alárendeltjeivel szemben szigorú, de méltányos, titokban jótevő, a népet becsülő, fölfelé loyális, de szókimondó magyar úr volt. Hivatalt vállalt s harmincz évi szolgálata az akkori közigazgatási és pénzügyi szakok minden ágában érvényesült. Sohasem személyeskedett, mindig az ügyet nézte, az adózó népet, az özvegyeket és árvákat védte. Nem engedett senkit közel magához, mert független akart lenni. A hevesmegyei túlzók zajongtak ellene, mikor alispánhelyettesnek választották, a cancellariánál rebellisnek nevezgették. Ádázan üldözte az akkor dívó ajándékozgató (sportula) rendszert. S a nyakas hajdúvárosiak, kiknek kir. biztosuk volt, áldották emlékét, mert hosszú ideig tartó, bonyolult contributionális ügyeiket dülőre juttatta. Őt esztendeig volt máramarosi kamarai tanácsos és administrator, nagy állás akkoron, ezrek jó vagy rossz sorsának intézője. S Méltóságos Nagy-Kállói Kállay István úr, Csanádmegye főispáni helytartója, a máramarosi kamara igazgatója, ki soha senkitől semmit sem fogadott el ingyen, csak következetes maradt önmagához, midőn Ebeczki Blaskovich Amáliától 1839 december 22-én Pesten született Béni fiához keresztszülökül Bernhardt Ferencz hentest és özv. Csuka Lőrincznét kérte föl.

Ilyen volt a Kállay Béni atyja. Szinte csábító feladatnak kinálkozik az átöröklés vonásait megállapítani a későbbi államférfiúban, az apjához hasonló jellemzőségeit kidomborítani s vezérlésre való képességét tőle leszármaztatni. De ha van is benne valószínűség, Kállay Bénit, ki öt éves korában apjától árván

maradt, az anyja nevelte s a lelki tulajdonságokat az anyja fejlesztette ki benne. Ez a gyöngé testalkatú, alacsony termetű, de vasakaratú, elveiben megalkuvást a ridegségig nem ismerő, a mellett nemesszívű és házias magyar nagyasszony adta meg neki az irányt, ő határozta el, hogy árva fiát egyéniségének megfelelően miként kell nevelni. Akár ösztöne vezette, akár külső körülményei, de tettel fölérő volt ez a mondhatnók „ad usum Delphini“ kijelölt mód.

Abban az időben, midőn a szabadságharcz után a hit elveszőben volt, a nemzet ereje megzsibbadt, s rókák jártak a romok között, midőn pörök halmaza szinte létharczra készítette a magában álló özvegyet, egyetlen czélja volt fiának jó nevelést biztosítani. Okos, olvasni és gondolkodni szerető nő volt, a közügyek s a nemzet sorsa haláláig foglalkoztatták. A szabadságharczot megelőző időben Pestmegye egy közgyűléséről sem maradt el. Leginkább a természettudományok érdekelték. Fiából képzett, de nem tudákos, hazafias, munkabíró, kötelességtudó, igaz embert akart nevelni. E czélnek a megvalósítását egy kiváló tanítóra bízta.

Csik-Tusnádi Benedek Józsefnek hívták ezt a lelkiismeretes nevelőt, ki a gondjaira bízott növendék tehetségeinek fejlesztésében önczélát látott. Nem volt nagy elme. Verseiben, beszélyeiben józan, azonban világoselméjű, logikus fő, a ki jól látott s figyelmeztetni tudott. Nyelvek, történelem, természettudományok és a testgyakorlatok minden ágában való alapos kiképzés, e mellett utazás a hazában gyalogszerrel, a látottak feljegyzése és kidolgozása, ebből állott Benedek nevelési rendszere, melyet következetesen hajtott végre minden részletében. A miben nem érezte magát erősnek, azokban a szakokban kiváló mestereket választott növendéke mellé.

Mindez azonban csak keret volt. Betölteni tartalommal a növendéknek kell az ilyet. S a gyermekifjú szívós kitartással, fokozódó érdeklődéssel megtanult mindent s földolgozta azt, a mit elsajátított.

Egy kis világot alkotott magának, melyet egyfelől elméleti ismereteiből, a családi körben hallottakból s utazási tapasztalataiból állított össze.

Testvéreit rajongóan szereti, de akaratos és különös gyermek. A 12 éves fiúnak már volt bizonyos fölfogása a haza dol-

gairól, igaz, hogy jobbára még csak a nevelője szemüvegén át látta a világot. Mély érzésű, de gondolkozó. Már gyermekkori naiv, magyar s német dolgozatain föltetszik, hogy az elűtő viszonyokat megészlelte, erre oktatta akkoron mestere. Pedig nem tartozott a korarérett gyermekek közé, csak idegenekkel szemben komoly és tartózkodó, családi és baráti körben kedélyes és mulatságos. Nem igen barátkozott, de a kit megszeretett, ahhoz ragaszkodott. Erős akaratnyilvánulások, bizonyos cynikus negédeskedés, de e mellett akarata ellen föl-fölbuggyanó mély érzése már e korban is jelentkeznek. A mellett azonban az önbirálatnak sem volt híjjával.

A matematikát különösen kedvelte s nagy fejszámoló hírében állt. Midőn tanulmányait befejezte, sokat foglalkozott a felsőbb mathesissel. Munkálkodásáért anyjától megdicsértetvén, azt felelte, „hogy a matematikában talán minden problémát meg tudnék oldani, de egy új problémát sem volnék képes föltalálni“. Pedig ebbeli dolgozatai fölfogásukban eredetiek voltak. Egyhez érzett talentumot — a politikához. Hajtogatta ugyan, hogy utálja, de erre készült vaskövetkezetességgel.

Az egyetemen jogot, nemzetgazdasági történelmet, természettudományokat hallgatott, szabatosan szólva tanult. Kivette a részét a hazafias mozgalmakból ő is, aláírta az ifjúságnak a magyar nyelv tanítása iránt beterjesztett felségfolyamodványát. Abban az átmeneti időszakban, mikor már meglazult a bilincs, a rajongó ifjúság mohón akarta szolgálni a hazát, „csak nem tudta, hogy mivel“. Ő tudta. Oroszul tanult, azután neki feküdt a török nyelvnek, technikai gyakorlati tanulmányokat folytatott. Mindezt azért, hogy megalapozza ismereteinek a körét. Nem életrajzi szempontokat fejtegetek e tények fölsorolásával, csak jellemezni kívántam vele azt a sajátos, mondhatni önrendszert, a melyet magának megalkotott. Nem kapkodott, autodidakt sem volt, mert a legjobb kalauzokhoz fordult, megjelölván, hogy mit akar tőlük tanulni. Megértette jókor a szerb kérdés fontosságát s noha kortársai gúnyoros megjegyzésekkel kísérték a szerintök haszontalan kedvtelést, a lehető tökéletességgel elsajátítá e nyelvet, sőt mi több ennél: beléhatolt a szellemébe. Írt is e nyelven, néhány czikke az illető körökben feltűnést keltett. Éppen ily alaposan elsajátította az újgörög nyelvet is.

A budapesti magasabb társadalmi körökben ez a különös

tudós ifjú csakhamar figyelmet keltett. Különösen megtetszett báró Eötvös Józsefnek ez a maga lábán járó, kezdő politikus. Fejlődését éber figyelemmel kísérte, politikai tanulmányaiban pedig tapasztalataival segítette. Szerencséje volt Deák Ferencz igéit is hallgatni, kinek elvei közül egyet mindig szem előtt tartott: „hátra lépni soha egy lépést sem szabad, hátralépés csak akkor engedhető meg, ha tudjuk, hogy a körülmények által vissza nem löketünk.“

Fejlődésére nézve nagy hatással volt az a trias, melyet gyermekkori s holtáiglan barátjával ifj. Szögyény Marich Lászlóval s a nagy tudású és fenkölt lelkű Beöthy Ákossal alkotott. Mindhárman komolyan törekedtek a parlamenti pályára, alapos eszmecseréket folytattak a közügyekről. Ideális szövetség volt ez, céljuk az volt — a mint Beöthy Ákos írja 1868 február 18-iki levelében — „hogy a mennyire erre véges elme és igyekezetünk elegendő, az egyéni tökély lehető netovábbjára törekedve, nemtelen ösztöneinket kiküszöbölve, egymást buzdítva, istápolva, szigorúan bírálva, a magunk lábán és ne mások kegyéből haladva, elérjük azt, hogy ne úgy érezzünk, gondolkozzunk, cselekedjünk, mint az emberek nagyobb része, hogy emelt fővel járunk oly helyzetekben, midőn mások talán a földre tekintenek, hogy környezetünket, ha lehet jobbra, ha lehet boldogabbá tegyük, hogy minden vesztett csata után harczképesebbek legyünk, mint valaha, és ha győztünk, a győzelem teljes és sikeres legyen, hogy együtt végre „per aspera ad astra“.

Ily komolyan fogták föl a törekvést mindhárman. Kállay tanulási rendszere, iránya oly individualis volt, hogy e lelki kötelékben is megtartotta önállóságát. Az akkor folyamatban lévő nagy közjogi harc érdekeltte ugyan, de nem elégítette ki vágyait. Huszonhat éves korában föllépett Szent-Endrén képviselőjelöltnek — s párját ritkító heves küzdelem után megbukott.

Lélektanilag e bukásnak csak az a hatása volt reá, hogy még komolyabban tanult s most már a saját tapasztalatán is okulva, még alaposabban készült a politikai pályára. Társadalmilag e választásból azt nyerte, hogy a szerb elemekkel egyenes érintkezésbe jutott s ebbeli tanulmányait is kiszélesítette. Irodalmi munkásságának első nagyobb terméke Mill Stuart a szabadságról írt művének terjedelmes, önálló bevezetéssel ellátott fordítása.

Millnek világos okfejtése, áttetsző előadása annyira megragadta Kállayt, hogy a munkát nemcsak lefordította, hanem alaposan gondolkozott is fölötte. Nemcsak behatolt Mill elméletébe, de neki magának is támadtak és pedig Milltől eltérő nézetei. Úgy tetszik nekünk, hogy noha Millnek szabadság-fogalmi elemzései is lekötötték Kállay figyelmét, de főleg a gyakorlati politikai vonatkozások érdekelték különösebben.

Teljesen meddő dolog volna Kállay azonkori elméleti tanulmányainak színvonalát alkalmazni későbbi működésére. Éppen Millnek a tapasztalásból meritett meggyőződése iértelték meg benne azt a felfogást, a melyet később a gyakorlatban is érvényre juttatott, hogy az elmélet az emberi működés terén a körülményekhez képest módosul. Mindazonáltal mérvadó szakember elismerte, hogy Kállaynak a munkához írt bevezetése oly tanulmány, a melyet a Mill-commentárok között figyelembe kell venni. Természetes, hogy e munkálat eredményeit mindig az illető kör színvonala szempontjából kell megbírálni. Nagyon megérzik Kállay gondolatmenetén Buckle hatása. Vannak egyes történeti reflexiói, a melyek önálló gondolkodás eredményei. Ilyen az a megjegyzése, hogy a magyarországi szláv népek és a magyar hódító törzs öszzesimulásából keletkezett az a közigazgatási szerkezet, mely azután a mi sajátos önkormányzatunkká fejlődött. Sok tekintetben — s mi természetesebb ennél — báró Eötvös József hatása alatt áll. Egyes kérdések felett, mint a társadalomalakulás módjának és feltételeinek kutatása, még elsuhan, de az a jellemző, hogy midőn később a társadalomtörténeti kutatások oly nagy lendületet vettek, az eredményeket éber figyelemmel kísérte. Valóságos önjellemzés és korfestés számba megy Kállaynak következő megjegyzése:

„A gondolatszabadság okvetlenül feltételezi azt, a mit én gondolatbátorságnak szeretnék nevezni, s a mi már nem a mások, hanem a saját véleményeinkre vonatkozik. Nem elég az idegen, sőt ellenkező nézetek eltűrése és nyugodt meghallgatása, szükséges még, hogy saját véleményeink felett is folytonos ellenőrzést gyakoroljunk s hogy bírjunk elég erkölcsi erővel megbírálni és pedig a lehető legszigorúbban még azt is, a mi bármi módon, ha mindjárt az ész megdönthetetlennek látszó okoskodása folytán is, benső meggyőződésünk ké vált. Csak ha erre képesek vagyunk, ha ezen, igen gyakran fájdalmas műtétet elfo-

gulatlanul és nyugodtan tudjuk véghez vinni, tehetünk szert azon szellemi teljes önállóságra, mely a szabad egyéniséget leginkább jellemzi.“

„Nem tudom, csalódom-e, de nékem úgy tetszik, hogy hazánkban a gondolatbátorság még nem fejlődött oda, hová az egyéni szabadság érdekében jutnia kellene. Nálunk, úgy látszik, az emberek még sokkal rézhajlóbbak saját véleményeik iránt, hogysen azok valóságára felett kétkedni bátorzkodnának, vagy hogy éppen gyenge oldalait belátni és bírálni merésznél. Elégge bizonyítja ezt azon kicsinylés, melylyel különbség nélkül mindenkre tekinteni szokás, a ki nézeteit megváltoztatta, ha mindjárt hosszas benső küzdelem s az ellenokok helyességének belátása folytán történt is az ily apostasia; és nem gondolják meg, hogy azon ember, ki ily módon változtatja meggyőződését, ritka erkölcsi erő és szellemi fensőbbiséget tanusít, mert nem kis dolog lemondani oly meggyőződésről, mely az idő folyama alatt már mintegy második természetévé vált; és valóban erős szellemi tevékenység is szükséges ily önbírálathoz és az ellentétes okok felismeréséhez. Hogy aztán a gondolatbátorság hiánya a gondolat szabadság korlátozására, türelmetlenségre és a tekintélyek vakon követésére vezet, az a dolog természetéből következik.“

Kissé bővebben méltattuk e munkát, de Kállay egyéniségéhez és felfogásához sok tekintetben kulcsként szerepel ez.

1867-ben sorsa fordulásához ért. Elméleti tanulmányaival kész, akarata erős, tudása alapos, de ő még — „semmi“. Azonban van egy barátja, mentora: gróf Andrássy Gyula, ki évek során át figyelemmel, érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte Kállay „különleges“ tanulmányait és irányát. A magyar miniszterelnöki székre kerülván, a magyar jogos érdekek képviselését össze akarta egyeztetni az addigi ellentétes külpolitikai vezetéssel s a belgrádi főconsulágot és diplomatai ügynökséget tekintette azon állomásnak, a hová nemcsak diplomata, hanem az országot és nyelvet ismerő, politikailag gondolkozó fő kell. S az arra való embert Kállay Béniben ismerte föl. Nincs miért külön hangsúlyoznom gróf Andrássy Gyulának szerepét Kállay élete alakulásában. Letette ő maga a hála koszorúját abban a beszédben, a melyet itt e helyen e nagy államférfiú fölött mondott, akit Cavourral együtt a legfényesebb politikai lángelmének tar-

tott. E beszédbe beleöntötte a szívét, ezt megtoldani, commentálni fölösleges.

Kállay Béni mielőtt elfogadta az állást, habozott és nagy lelki küzdelmet vívott magával. Nem utasíthatta vissza, mert hisz arra törekedett, hogy hasson és megmutassa tanulmányai eredményének alkalmazását azon a helyen, a melyre illet. De fájt a lelke elválni barátaitól, elhagyni megszokott körét, letenni parlamenti ambíciójáról. Végre azonban tülesett lelke belső lázán s vállalta a megbízást.

Eddig csak a sudárzó fát s a rügyezést vázoltuk. Mert Kállaynak voltaképp főconsulágával kezdődik a közpályája.

Valósággal eseményszámba ment, midőn Ő Felsége Kállay belgrádi főconsulnak és diplomatai ügynöknek nevezte ki (1868 január 27.). Kivételes dolog volt ez a Ballplatz tradíciói között, midőn gróf Beust azzal indokolta kineveztetését, „hogy Kállay komoly tanulmányokat folytatott és irodalmi működést fejtett ki s ha eddig nem szolgált is, mindamellett gróf Andrassy nézete, — ki reményét fejezte ki, hogy a belgrádi állomáson minden várakozásnak meg fog felelni, — megérdemli, hogy tekintetbe vétessék“.

Gróf Andrassy emberismeretének bizonyossága, hogy a monarchia külképviseletébe, — minthogy Belgrád diplomatai jellegű állomásnak tekintendő, — ajánlani mert egy „nem szabályszerű minősítésű“ egyént, befolyását pedig föltünteti, hogy a külügyminiszter egyenesen az ő ajánlatára hivatkozva terjesztette föl jelöltjét.

A monarchia keleti képvisellete nem szűkölködött jeles tehetségekben. A keleti akadémia kitünő képzettségű növendékei becsülettel megállották helyüket a régibb időkben is. Neveztek ugyan ki azelőtt is olykor egy-egy katonatisztet is a consuli karba, de a Kállayéhoz hasonló kinevezés, — hivatalos nyelven „Einschub“ — nem történt.

Régi consulainkra ónsúlyllyal nehezettek a szabályok, béklyóba szorítá őket a sablonok tömege.

A miniszteriumban nem szerették azokat, a kik röpülni, hatni óhajtottak volna, de igaz az is, hogy nem tudnak vala, ha megpróbálják is. Politikai iskolázottságuk nem volt; mire megvénültek, s megismerték a világot, elfogta őket a morbus

consularis: a hazavágyódásnak s az idegenben való örökös vándorlás folytán támadt undornak a vegyüléke.

S most egy 29 éves ember egyszerre közibük és pedig föléljük kerül főconsulnak. Képzeltető, miként nyilatkoztak az irodákban. Azt, hogy erre a pályára rátermett, hogy e pályára öntudatosan és alaposan készült, Andrássyn s barátain kívül nagyon kevesen tudták. Nem is sejtették, hogy az új főconsul ugyancsak ismerte már annak az országnak a viszonyait, a történetét, beszélt és irt a nyelvén, s volt ezenfölül még benne olyasvalami, a mit nem lehet megtanulni: politikai érzék. De megvolt a kellő önbizalma is.

Midőn 1868 április 20-án Obrenovics Mihály herczegnél, Szerbia nagyreményű fejedelménél, mint újonnan kinevezett consul bemutatkozott, a herczeg, — a mint az már ily alkalomnál szokás, — örült az új választásnak; az audientia után Kállay, sikerének teljes reményében kijelentette: „azt hiszem, hogy elmenetelemkor még inkább fognak dicsérni“.

Ez a tehetséges, kifejezéseiben eredeti és plastikus, nem is annyira ravasz, mint ravasznak látszani akaró, politikai fölfogásában majd az idegességig túlzó, majd meg lethargikus nyugalomú szerb társadalom vágyaival, fölfogásaival nem volt ujság előtte. Tudta nagyon jól, hogy rendesen a görbe utat tartják az egyenesnek, hogy bizalmatlanok, éles szemmel veszik észre s csúfondáros nyelvvel illetik az idegenek gyöngéit. De tudta azt is, hogy a kiről megérzik, hogy ismeri őket s belé lát a lelkükbe, az előtt megnyilatkoznak a magok ősi egyszerűségében. Ebből a tudatából fejlődött ki az ő keleti lélektani vezérelve, hogy mindenkit meg kell hallgatni, de adni csak arra lehet, a mit az ember maga jónak tart.

Ehhez járult — a mint mondani szokás — az a bizonyos hatodik ösztön, a mely a fejlődés tüneteiből a jövőre tud következtetni. Így képződött benne az a politikai éleslátás, a mely a kelet világában lefolyt és lefolyandó tünetekre nézve mintegy „látóvá“ avatta őt. Kállay Béni mindamellett, hogy a részletek alapos ismeretére fektette a súlyt, tanulmányai folyamában arra törekedett, hogy a részletek kritikai megrostálása után kidomborítsa a nagy, általános szempontokat. Ez a harmonia már akkor jellemzi őt; később az alkotó államférfiúnál s történetírónál a maga teljességében állott elő. Midőn a hegy

magaslatára jutott és onnan áttekintése nyílt a messze szemhatáron, bátran elmondhatta magáról, hogy nem vezetők vonszolták őt fel, hanem ő maga küzdött meg az út fáradaival. Ez a kemény tanulás útján elsajátított nagy tudás biztos garantiája volt a sikernek. Ekként érthető, hogy Kállay Béni, mint belgrádi főconsul, ezen monarchiánkra nézve oly fontos ország történetének nemcsak szemlélője, politikánknek erélyes, de jóakaratú képviselője, a belgrádi társadalomnak nemcsak egyik európai vezéralakja, de egyúttal összes viszonyainak alapos ismerője és megítélője lett. Működése folyamán a sajátos szerb viszonyok bírálatában sohasem alkalmazott főnhéjazó módon nyugati mértéket: mindig a nép jelleméből és történetének, valamint társadalmi szerkezetének alapjából igyekezett azokat rekonstruálni. Tudta, hogy Szerbia Magyarországnak és a monarchiának legközvetlenebb szomszédjaként állott, de e földrajzi szoros kapcsolatból eredő kérdéseket nem elszigetelten bírálta, hanem Szerbiában a balkáni problémának azt a mediumát látta, mely minket érdekel első sorban.

Idegzüllesztő, verejtékes munkát végzett, míg tapasztalatokhoz jutott. A kezdő főconsul, alig, hogy bemutatkozott Obrenovics Mihálynál, ennél az érdekes, becsületes lelkű, melancholiára hajló embernél, alig, hogy megnyerte rokonszenvét, még két hónap sem telik belé (június 10.), a hercezetet bérnyilkosok lesből megölik, s mint a vadállatok nem érik be halálával, hanem össze-vissza marczangolják az arcát. A főconsul majdnem szemtanuja e jelenetnek, az elsők közt látja a tetemet s vinni segíti a koporsót a temetés alkalmával. Szemtanuja a gyilkosok tömeges kivégeztetésének, előtte játszódnak le azok a cselszövények, melyek a törvényes örökös, a 14 éves Obrenovics Milán trónrajutását akarták mindenkép megakadályozni. A gyilkosok, a hóhérok s a börtönőrök álltak az előtérben, széthúzó, konkolyt hintő államférfiak a háttérben.

De nem akarjuk Szerbia azonkori viszonyait tárgyalni. Csak utalunk rá, hogy Kállay mindjárt nagy actiók megfigyelésével kezdte pályáját.

Valóságos kortörténeti kinematographot kellene ideállítanom, hogy bemutassam Szerbiának mindama személyiségeit s a kormányzat azon vonatkozásait, a kikkel Kállay érintkezett s a melyekben része volt. Szólnom kellene az Obrenovics Milán

kiskorúsága alatt kormányzó régensség két főemberéről: az őseredeti, erélyes, de primitív vonásokban bővelkedő Blaznaváczról, jellemezni kéne Riszticset, s ki kellene terjeszkedni az orosz befolyás szövevényeire, melyekkel Kállaynak küzöldnie kellett. Részletezni kellene azt a megerőltető munkásságot, melyet Miletics és az omladina izgatásaival, a határörvidéknek bekebelezését megelőző s az azt követő évben támadt zavaros helyzetben, s a horvát kiegyezés ügyében kifejtett. De mindez meg van írva az ő történeti forrásszámba menő, czikornyamentes jelentéseiben; földolgozásuknak a feladata majdan a történetíróra vár.

A „hivatásos“ consul talán a könnyebb végét fogta volna a dolognak, beérte volna a tények közlésével. Kállay azonban, akár csak a vegyész, vizsgálta ezt a féllábbal még a kelet világnézetében álló társadalmat, megismerni iparkodott az egyes elemeket. S ez a munkásság annál nehezebb volt, mert a régi patriarchalis rendszer szünőben, a maga teljességében tiszta agrarius nép életmódja átalakulófélben s ezek mellett egy akkor még nem nyugdíjképes, csak félig művelt, az általán elfogadott moral nézete szerint nem mindig igazmondó hivatalnoki kaszt kezdett elhatalmasodni. Folytonos nézetváltozások, összeesküvésektől való félelem jellemezték a helyzetet.

Nem érte be vele, hogy Belgrádból tekintse a szerb viszonyokat, hanem az izgalmak lecsendesülése után (1868 szeptember 14-től szeptember 27-ig) beutazta Bulgária érdemes ismertetője, Kanitz társaságában Szerbia keleti részeit.¹

Egy évvel utóbb ugyancsak ily módon Szerbiának nyugati részeit utazta be. Ez útjai fejlesztették ki benne azt a közvetlen vonatkozások iránt való érzéket, melylyel az illető nép lelki világához férközött.²

Éppen oly méltóan képviselte azonban a monarchiát mint hivatalnok. Úrként viselkedett, — hiszen másként nem tudott viselkedni, — úgy az alája rendelt hivatalnokokkal, mint külföldi hivatali társaival, de a szerb társasággal szemben is. A hivatalos formaságokat csakhamar elsajátította, s rövid idő múlva ebben is irányt adott hivatalnokainak. Sikerült megértetni velök, hogy miként kelljen politikailag viselkedniök. Szorgalmával

¹ L. naplóját e kötetben.

munkára serkentette őket, tapintatával megoktatta, hogy az idegen elemeket aggregálni, megnyerni kell. Jellemző, hogy ez a németekből, csehekből, horvátokból álló belgrádi consuli gárda haláláig fanatikusan ragaszkodott főnökéhez.

Ebbeli működése folyamán alkalma nyílt megízlelni a népszerűség gyümölcsét, de egyúttal tapasztalni az ellenszenvnek is különféle nyilvánulását — egészen a macskazenéig. Nem örült a népszerűségnek, de nem félt a népszerűtlenségtől sem.

Míg a Karagyorgyevics-pör véget nem ért, a szerb régensség a legnyájasabban viselkedett vele szemben s honorálta abbéli kijelentését, hogy „mi egy önálló, minden külső befolyástól mentes független szerb kormányt óhajtunk“; tették ezt Karagyorgyevics Sándor herczeg elítéltetésének reményében. Noha még azt is fájlalták a régensek, s nem igen akarták megérteni, hogy a magyar bíróságok Karagyorgyevics Sándort miért tekintik politikai menekültnek, mégis reménykedtek, hogy a legfelsőbb magyar bírósági fórum végérvényesen el fogja majd ítélni. De midőn Karagyorgyevics váratlan fölmentése bekövetkezett, vége szakadt a monarchia iránt mutatott nagy bizalomnak. Hiába vitte ki Kállay nagy munkával a capitulatiók megszüntetését, a szerb politika már csak a Karagyorgyevicspektől való alapos félelmében is az „orosz vasat“ tette a tűzébe. Risztics, a ki különben sem jó szemmel nézte Kállay népszerűségét a szerb családoknál, mert folyton árulástól félt s még azon is fennakadt, hogy Kállay olykor pörge kalapot viselt, — újból felvette a magyarországi szerb omladinával tartott összeköttetés meglazult fonalát s az ifjú Milán fejedelmet elküldte a Krimbe. (1871.)

Azonközben Kállayt folyton hazahívták barátai. A parlamenti pályára készült, oda vágyott mindig a nagy viták harc-terére, észszel, erővel dönteni.

Sokat epekedett magában, hogy míg barátai a parlamentben működnek, neki ebben a hysterikus légkörben kell marakodnia. Érthető, hogy olykor torkig lett e szávamenti apró ügyekkel, mikor még meg sem várták a másik napot, hanem már délután [letagadták azt, a mit délelőtt ígértek. Vágyott Athénbe, sőt vállalta volna Japánt is. Azonban éppen Belgrádban olyan gyorsan kivívott tekintélye volt az oka, hogy pártfogó barátja, gróf Andrássy Gyula, már mint külügyminiszter, megmarasztalta állomásán.

Némileg megváltozott a helyzet Milán herceg nagykorúsítása után (1872 augusztus 22.), noha ekkor vagy hatezeren jöttek a túlpartról szerbek mindenféle ürügy alatt, „behódolni“, — a hercegnek Kállay kemény föllépését csak dicséri, hogy Miletics Szvetozár ezért interpellatiót intézett ellene a magyar képviselőházban (október 4.). Pedig ha volt Kállayban bizonyos előszeretet valaki iránt: Obrenovics Milánt igazán szerette. Az okos, Párisban nevelkedett élénk gyermek Belgrádba jötté után azonnal megnyerte rokonszenvét. Ez az ifjú csakhamar átlátott a gyámkodó régenseken. Telve életörömmel Belgrádba jön Párisból s legelső benyomása, hogy tettetnie kell magát. Szinlelni, csakhogy megmaradhasson. Páratlan emberismeretével, éles eszével csakhamar kifogott rajtuk s a gyermek imponált a vén csel-szövőknek. Kállayt nagyon megszerette, vele szemben őszinte volt, mert érezte, hogy jóakarója. S a 19 éves herceg alig egy évvel, hogy a kormány gyepölőjét kezébe vette, (1873 augusztus 4.) ezt mondja Kállaynak:

„Mint gyermek jött ide, de ha ismerte volna a viszonyokat, nem is jött volna, mert minden trónnak legalább egy erős pártra kell támaszkodnia, ilyen azonban Szerbiában nincs. Mihály herceg igyekezett mindenkit kibékíteni és senkit sem nyert meg. Dynastikus párt Szerbiában nincs, nem azok az ügynevezett liberalisok, sem az öregek, sem Garasanin, a kik csak személyes érdekeiket követik. A pártok egyesítését, egy erős dynastikus párt alakítását talán nagy tettekkel elérhetné a fejedelem, ha mint nemzeti fejedelem áll a mozgalom élére, ennek azonban két nagyhatalom állja útját, tehát nagy kérdés, vajjon Bosznia birtoka nem volna-e inkább szerencsétlenség Szerbiára. A nagyhatalmakkal jó barátságban akar lenni. A míg ő uralkodni fog, loyalis lesz a monarchia iránt“.

S ez a szerb Petronius, ez a Párisból Belgrádba ültetett rácz Epikur, a ki mikor azzal fenyegették, hogy Szerbiában köztársaság lesz, azt felelte, hogy ő nem bánja, ha kikiáltják, csak azután őt küldjék Párisba követnek (1874 augusztus), haláláig úgy gondolkozott s állta szavát olykor megrázóan tragikus, majd groteszk fordulatokban gazdag élete folyamán.

Kállay megkönnyezte halálát, s élte minden szakában jó barátként helytállott érte, mert ő ismerte legjobban.

Ily körülmények között, Kállay, ki időközben méltó élet-

társat választott magának (1873 április 2.), apránként annyira eltelt a szerb állapotokkal, hogy hazavágyódását gróf Andrássy Gyula is megértette. A magyar politikai viszonyokban beállott fordulat közéről érdekelte őt, régi szándéka ekkor elhatározássá vált.

Sennyey Pál politikai pártjához csatlakozott. Régi barátai, izlése s a szabadabb parlamenti érvényesülés lehetősége, a mit az ellenzék inkább nyújt, oda vonzották, gróf Andrássy ezt az elhatározását nem ellenezte, sőt midőn állásáról lemondását (1875 május 4.) benyújtotta, ezt abban a formában fogadta el, hogy disponibilitásba helyezte, vagyis a pályára való újra visszatérhetést biztosította. Mint fenkölt gondolkozású, tapasztalt ember szívesen látta, hogy a parlamentben helyet foglal oly erő, a ki a kelet viszonyait ismeri, az ő politikáját érti; az a körülmény pedig, hogy nem a kormány pártján foglal helyet, már csak azért sem bántotta, mert gróf Andrássy báró Sennyeynek csak ellenfele volt, de nem ellensége.

A saját akaratából, önerejéből vált meg Kállay ezen első pályájától. S ha most mérlegeljük, hogy mit ért s mily súlya volt ezen a téren, éppen nem túlozunk, ha az azon korbéli keleti diplomaták között a legelőkelőbb helyek egyikét az ő részére foglaljuk le. Hogy fényesen megfelelt a hozzáfűzött várakozásoknak, hogy kitüntették, hogy a főconsulása körébe tartozó alattvalók, magyarok és osztrákok egyaránt, a szó szoros értelmében megbecsülték s távoztakor megsiratták, az csak életrajzi vonás; a főeredmény, hogy Belgrádban a szomszéd nagyhatalom értelmi és erkölcsi fölényét azért érezték, mert Kállay képviselte azt.

*

A diplomatából tehát országgyűlési képviselő lett, s ezzel régi ábrándja teljesült. Egyik vezérszónoka a Sennyey-pártnak, e nem nagy számú, de fényes tehetségekben bővelkedő csoportnak. Kicsi lévén az ellenzék, egyes szónokaik a viták folyamán annál inkább érvényesültek, minthogy a kormánypárt szónokai nem éltek oly bőven a felszólalás jogával. Kállay gyakran felszólalt s az országgyűlési tárgyalások folyamán élénk részt vett a költségvetési vitában, a közigazgatási és tanügyi, valamint közgazdasági és pénzügyi téren felmerülő egyes kérdések tárgyalásában.

Beszédeire mindig lelkiismeretesen elkészült, a mennyiben a szóban forgó tárgyat összes vonatkozásaiban tanulmányozta. Előadása logikus, a részletek és általánosítás kellő arányban állanak egymáshoz. Beszédei folyamatosak, kerüli a phrasist, óvakodik minden lelkesítő zománcztól. Érezte, hogy a színezés és a hallgatóságnak magával ragadása nincs hatalmában, ezért inkább fölvilágosítólag akart hatni. Néha föl villan benne a humor, kivált ha túlzásokkal áll szemben. Közbeszólások nem zavarják, hidegvérrel vág vissza. Érveit nem alkalmazza élesen, de csoportosításaiban oly meggyőzően, hogy mindig komoly gondolkozásra késztet. Nem kenyerre a minden áron való ellenzékieskedés, inkább úgy fogja föl az oppositio szerepét, hogy annak ügyelni, bírálni kell a kormány cselekedeteit, de a javítás munkájában is részt kell vennie annyiban, a mennyiben a kormány javaslatait, alkotásait a lehetőség szerint a maga eszméivel megtölteni törekszik.

Historiai tudásának, tapasztalatainak nagy hasznát veszi, Felszólal a burautratia nehézkessége ellen, a közigazgatási reform kérdésében szépen fejtegeti a megye-rendszer szerepét. Elve : a helyi érdekű autonomia kinevezési rendszerrel. Szabad fejlődést kell engedni az individualitásnak, de az állami fensőség érdekeinek kellő összeegyeztetésével, hogy ez ne veszítse el magyar jellegét. Nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy szeretünk idegen formáknak, melyek csak másutt bírnak jelentőséggel, az átlánálásához ragaszkodni a nélkül, hogy azokat komolyan igyekeznénk egyszersmind megfelelő összhangba hozni a mi nemzeti sajátságainkkal.

Fölszólalásaiban ugyan szem előtt tartotta pártjának irányát, de alapjában véve mindig az ő egyéni nézete, az ő saját gondolkodásának eredménye tetszik föl, még ezen belpolitikai tárgyú beszédeiből is.

Noha sorsa egyéni ízlésének jobban megfelelő úgynevezett conservatív egyéniségekkel hozta politikai kapcsolatba, s bár frondeur mindenkor átalott volna lenni, nem volt a szó megfelelő értelmében pártember. Vállalta a képviselőiséget, vállalta a párt organumának : a Kelet Népének vezetését, tehát teljesítette kötelességeit, de a maga egyénisége s nézetei föntartásával. Az ő conservatismusa abban állott, hogy a szó szoros értelmében veendő fokozatos s nem eruptív fejlődést tartotta.

egyedül egészségesnek. E nézeteit gyakran pártja vezéreitől eltérőleg, különösen a külügyi politika terén érvényesítette, s a mit hangsúlyoznunk illik, gróf Andrássy Gyulával föntartotta viszonyát. Keleti politikáját vállalta, nem elméletből, nem devotióból, de mert szükségesnek tartotta. Magyar parlamenti szereplésének ezért kimagasló része 1877 június 26-án mondott beszéde. Az ország közvéleménye lelkesen nyilatkozott a török birodalom föntartása mellett, a közügyek iránti apathiát és indifferentismust nagy tűz váltotta föl. Az orosz birodalom terjeszkedésétől való félelem, s az a körülmény, hogy a gyöngye Törökország szomszédsága előnyösebb, volt e rokonszenvnek az igazi alapja. A magyar parlament mondhatni túlnyomó többségében, szinte türelmetlenül fogta a töröknek pártját.

Abban a villamos török rokonszenvvvel telített házban fölszólal, szenttelen hanggal, de bátran, s miután kifejtette a panslavismus és panrussismus lényegét, hidegen constatálja, hogy az a kétségtelen rokonszenv „nem elegendő egy nagyobb szabású határozott politika megállapítására“. Türelmetlenkedtek mindenfelé, éles megjegyzések hallatszottak. Egy öblös hang fölkiálta: Halljuk a muszkát! . . . De folytatta: „nem állítom legtávolabbról sem, hogy a török faj maga bizonyos körülmények közt nem lenne képes a művelődésre és haladásra“, de nem akarja „önmagát ámitani vagy talán éppen másokat, hogy Törökország, mint állam, a hanyatlás útján halad, még pedig föltartóztathatlanul“. Világos okfejtéssel nyilvánítja meggyőződését, hogy a török alkotmányosságról nincs nagy nézete, győzhetnek a kitünő török csapatok, mindez azonban nem tartóztathatja föl a hanyatlást, — s zúgástól kísérve erős jelzővel még megtoldja, — a nagymérvű benső rothadást. Nem óhajtja a török birodalom fölbomlását siettetni, mégsem tekinti dogmának integritását minden eshetőségre nézve.

A beszédet végighallgatták, akadtak bizonyára olyanok is, a kik igazat adtak neki, de rokonszenvet nem keltett vele még pártfeleinél sem. Pedig neki lett igaza, jobban látott, hüvösebben ítélt.

Hiába hangzik el a legokosabb beszéd ily egyetemes nemzeti nyilvánulással szemben, minő a turkophilismus volt. Minden ettől eltérő, bármennyire indokolt fölszólalás turkophobia számba ment. Kállaynak e nézetei nemcsak hivatalos pályája alkalmával,

nemcsak a gróf Andrássy Gyulával való solidaritás nyomán fakadtak, hanem már 1875 óta ezeket hangoztatta a sajtóban, erre az eredményre jutott Belgrádban megkezdett szerb történelmi tanulmányaiban, melyeket fejezetenként kezdett közreadni a Budapesti Szemlében.¹ A szemelvényeket csakhamar nyomban követte a munka I. kötete, mely a szerbek 1780—1815-ig terjedő története címmel jelent meg. A sajtó s a szakemberek ugyan nagy elismerésben részesíték e művét, de szerzője első jelöltetése alkalmával az Akadémiában — megbukott. Csak annak a bizonyosságára említem föl ezt a körülményt, hogy Kállayt az Akadémiában sem értették meg akkor, s némelyek még itt is szlavo- és russzophil irányzatokat tulajdonítottak neki.

Azonban nem riadt vissza. Közzétette külön munkálat gyanánt Oroszország keleti törekvéseiről megírott tanulmányát, melyben szigorú tárgyilagossággal, gondos forrástanulmányok alapján vázolta az orosz balkáni törekvéseket 1804-ig.

Kállay Bénit parlamenti szereplése, melyet pedig kora ifjúságától kezdve öncézlnak tartott, nem elégítette ki. Itthon elismerték tudását, tekintélye megnövekedett, de oly magaslaton állott, a hová úntak utánna menni, mert meredek volt a feljárás. Hírlapi működésében elismerték szorgalmát, csakhogy — mint egyik hí munkatársa helyesen mondotta — „keservesen tapasztalta, hogy a sajtó igenis nagy tényező a politikában, de nem a pártközlöny vezérletének alakjában“. Dicsérték könyveinek, cikkeinek magvas voltát, de úgy voltak vele, mint annak idejében Kemény Zsigmond regényeivel, magasztalták, de nem olvasták.

Az ő sorsa fordulásában az orosz-török háborút megelőző bonyodalmak s a berlini szerződés eredményeivel kapcsolatos változások játszották a főszerepet. Szerencse volt-e ez rá nézve? Hívságos kérdés. A gondviselés kedvezett neki, mikor megnyílt előtte az érvényesülésnek az a tere, mely tehetségeinek s készségének legjobban megfelelt. Ismét gróf Andrássy Gyula nyitotta meg előtte a sorompót. A távol kódében derengett előtte Boszniának és Herzegovinának, ennek a két tartománynak a képe, melynek sorsa az ő kezére jutott s melyre

¹ A munka keletkezéséről l. e munka I. köt. 6—10. ll.

ráhalt. Ő volt az egyetlen az akkori illetékes tényezők között, a ki Boszniát és Hercegovinát a maga szemével látta, viszonyait tanulmányozta s a kérdésnek csak olyatén megoldását ítélte célravezetőnek, hogy ezek a tartományok a monarchia birtokába jussanak.

Első útját gróf Andrassy Gyula megbízásából tette meg Boszniában (1871 júl. 12—aug. 12.), a melyet szekéren, lóháton, gyalog járt meg.¹

Szinte csábító az alkalom, hogy történetbölcseleti eszmefuttatással tetézzem Kállaynak, Bosznia ez első lelki conquista-dorjának ez útját. De csak annyit említek meg, hogy az Adria- és Fekete tenger közti vízválasztó hegységen: a Mennyiken elmerengve, vált igévé benne, hogy e földterület csak akkor térhet a nyugodt fejlődés útjára, ha a nyugathoz csatlakozik. Ez időtől fogva a két tartomány sorsa szakadatlan foglalkoztatta. Már 1877 április 10-én azt a meggyőződést vallotta, hogy a két tartományt egyelőre a monarchia egyik államához sem kell csatolni, hanem legyen az ideiglenesen különálló kormányzati rész. Egyelőre nem kívánt alkotmányt, csak jó administratiót. Alapelve, hogy az ottani hitfelekezetek közt egyenlő, igaz osztályt kell tenni. A mi pedig a tartományi kormányzat kereteit illeti, azt ajánlotta, a mit később ő valósított meg. Az occupatio előtt azonban nem akart semmiféle küldetést vállalni, pedig komoly lépés történt, hogy már ekkor ő intézze a szervezést.

Nézetét nyíltan hirdette is határozottan gr. Andrassy politikájának parlamenti és irodalmi előharczosai közé állott. Így történt, hogy gróf Andrassy Gyula őt szemelte ki ama kelet-ruméliai nemzetközi bizottságba a monarchia képviselőjének, mely a berlini szerződés XVIII. és XIX. cikknei értelmében ez új tartomány szervezése ügyében javaslattevésre volt hivatva (1878 szeptember 4.). Ezen az álláson nálánál alkalmasabb férfiú alig képviselhette volna a monarchiát. Nincs miért tömjenezni az államférfiak előrelátásának, a miért egyszer vagy másszor helyesen következtettek a jövőre. Hanem ez esetben lehetetlen meg nem emlékeznünk Kállaynak arról a teljesen magánúton nyilvánított nézetéről, melyet öt évvel Bulgária felszabadulása előtt vallott.

¹ L. naplóját e kötetben.

Ugyanis midőn 1873-ban a bolgár exarchatus, mint önálló egyház, orosz segedelemmel kiválni készült a konstantinápolyi patriarcha fennhatósága alól, ez a mozgalom rendkívül nagy megdöbbenést keltett a balkáni kérdésekkel foglalkozó körökben, főképen Szerbiában, a hol a bolgárookra csak addig reméltek számíthatni, a míg a patriarchátus egyházi kötelékében állanak. E részben Kállaynak ez volt a nézete:

„Ha a bolgárok az exarchátus kérdésében Oroszország segedelmével fognak is győzni és Oroszország irányában különös rokonszenvvel viseltetnek is s ekkép országukban az orosz befolyásnak tág tere fog nyilni, mindazonáltal az egyház függetlensége folytán a nemzeti élet minden terén bizonyos önállóság fog jelentkezni, minek következtében a bolgárok politikai tekintetben is még ma nem is sejtett jelentőségre fognak emelkedni. Abban a mértékben pedig, a melyben a bolgárok nemzeti öntudata emelkedni, politikai jogaik tágulni fognak, nemcsak hogy eltávolodnak a szerbektől, hanem oly igényeik támadnak, a melyek a szerb törekvésekkel ellentétben állanak. A bolgárok nagyszámú, szorgalmas, törekvő és már most is viszonylag gazdag nép, mely az önálló fejlődésnek szükséges elemeit kedvező időkben magában foglalja.“

Nincs azért rajta mit csodálkozni, hogy a philippopolisi nemzetközi bizottságban a döntő szerepet voltakép ő játszotta. Kitént ez már az első ülésen. Fölötte tanulságos volt e működése rá nézve, mert a török birodalomnak úgyszólván a keresztmetszetét látta maga előtt. Mint a bonczoló teremben, apróraszédszedhette az akkor elvált testrészeket; tudta, hogy Bulgária és Keletrumélia egyesülése csak idő kérdése, de kötelességét teljesítette.

Nem tartozik ide, hogy mérlegeljük e kiküldetés politikai fontosságát, avagy azon szabályzatot, a melyet Keletrumélia részére ez az európai bizottság megállapított és a melynek első fejezetét, Kállay Béni saját munkálatát a politikai igazgatásról, maguk az ellenséges bolgár fejedelemségbeliek is kiváló műnek ismerték el, sőt a későbbi egyesítés után is alkalmazták.

Ebbeli érdemeit elismerték már kortársai. Csak a biographia mesgyéjére térnénk, ha azon személyzet bátorságát és tapintatát részleteznők, melynek e commissió alkalmával akkori tisztikárral együtt tanujelét adta.

De leginkább gróf Andrassy Gyula becsülte meg, midőn távozása alkalmával őt ajánlotta külügyminiszteri osztályfőnöknek.

Külügyminiszteri hivataloskodását, az általa intézett ügyek halmazát nincs miért részletesebben tárgyalnom. Első osztályfőnöki állásában kifejtett működéséről, minisztere halála után helyettes minőségében viselt dolgairól elég annyit megjegyeznünk, hogy ő volt a fejsze, melylyel vágtak, de egyéniségét ott sem tagadta meg. Teljes kifejtésére azonban Bosznia kormányzata átvételekor nyílt meg a tere.

*

1882 június 5-én neveztetett ki közös pénzügyminiszterré. Nem akarok ez alkalommal történelmi szempontok mérlegelésébe bocsátkozni s megrajzolni Bosznia állapotát 1878-ban, midőn hadaink bevonultak azon tartományokba. Túlzás nélkül megállapíthatjuk azonban, hogy a török uralom nem tudta felszántani azt az ugart, melyet Boszniában és Hercegovinában a szegénység, a teljes anarchia és a magánjogok különféle sérelmeinek sűrű dudvája vert föl. A török reformkorszak egyfelől a konstantinápolyi központ távolságánál, másfelől a még középkori gondolkozásban leledző társadalmi néprétegek: a mohamedán birtokos- és keresztyén jobbágyosztályoknak egyaránt kifejtett ellenállásánál fogva nem tudott eredményt fölmutatni. Az európai beavatkozás bizonyára siettette ezt a politikai csődöt, de bekövetkezett volna az utóbb magától is, abban az arányban, a mint a központi hatalom meggyöngült.

Nem kívánok az occupatióval sem részletesebben foglalkozni s a bekövetkezett kísérletezések fogyatékoságát behatóbban taglalni. Csak utalok arra a körülményre, hogy az 1882-ben Montenegrótól szított hercegovinai lázadás, ha általán leverett is, de még egyes helyeken veszélyeztette a közbiztonságot. Mohamedán és orthodox hercegovinaiak nagy számmal (2400) menekültek a szomszédba, a lakosság elégedetlen volt. A monarchia két államában a közhangulat gunyoros fásultsággal konstatálta, hogy a költséges occupatio s az első négy év munkája ilyen gyümölcsöket termett. Az alkotmányos testületek únni látszottak a felkelés elnyomására megszavazott hiteleket, s már-már tartani lehetett attól, hogy a két tartomány feladásá-

nak eszméje gyökeret ver majd a monarchiában is. Ha Boszniában nem áll helyre a nyugalom s a monarchia részéről életbe léptetett közigazgatási szervezet nem tud gyökeret verni, s ha ennek következtében az igazgatás költségeinek esetleges hiányát a két államnak kell fedezni, okvetlenül oly ellenhatás következik, melyből messzevágó conflictusok keletkeztek volna.

Ily körülmények közt csak erős akarat, a helyzetet ismerő, öntudatos, de tapintatos és gyors kéz érhetett el sikert.

Az uralkodó bizalmával kellő időben az oda illő embert ruházta fel. S Kállay megfelelt a várakozásnak. Nem hatalmi kedvből: az alkotás és tett ösztönének sugallatából vállalta el hivatását. Czélt tűzött maga elé.

Tevékenységet oly irányban akarta intézni, hogy Bosznia és Hercegovina birtoka többé ne szerepeljen a megoldatlan kérdések közt; ott vagyunk, ott maradunk, volt az elve. Ezért első sorban erős csendőrséget kívánt szervezni, a határt kívánta oly hálózattal övezni, hogy meglepetéstől ne kelljen tartani, s helyreállítani az élet- és vagyonbiztonságot.

Programmja folyományakép a keleten megismert kiváló diplomatai és consuli erőket szemelte ki munkatársainak. Gyorsan cselekedett s már augusztus havában leutazott az országba, a hol ünnepélyesen, a szokott hivatalos és megszabott pompával fogadták, melyre vonatkozólag hivatalos jelentésében szárazan megjegyzi, hogy az „rendezve volt, mert a nép jellege nem oly expansiv, hogy ily tüntetésekre a maga akaratából szánná rá magát“. Már ez a megjegyzés bizonyítja, hogy mennyire ismerte a keleti ember szövevényes érzelmi életét. Tudta, hogy mikor és hogyan kell kegyelmet gyakorolni a keleti emberrel szemben. A gög és idegesség, még kevésbbé a durvaság nem imponál e szabad embereknek. Kállay, kinek minden nemzetsége úr volt, tudta ezt s megértette; azért sarkalta hivatalnokait, hogy törődjenek az egyszerűbb emberekkel, hatoljanak be lelki világukba. S az az eleinte ugyancsak tarkán összeállított hivatalnoki kar, melyet vaskézzel tisztított meg a bojtorjántól, éppoly érdemű munkatársának b. Appel kormányzónak, mint választotta főhivatalnokainak ösztönzésére apródonként belétanult, hogy „ő van a népért“. Lelkesen, néha tán túlzott lelkesedéssel érdeklődtek mindenért, a mivel hitték, hogy használhatnak. A tabula rasa-n valóságos missio-munka

indult el s nem egy hivatalnokot áld még ma is ez a különben nem érzelmős nép. Ez a lelki occupatio jellemzi Kállay rendszerét. S az a meleg érdeklődés, ez a bosnyákophilismus okozta, hogy a hivatalnokok szerettek lenni dolgozni, egy-egy kellő időben jött elismerés feledteté velők az élet kényelmeit, melyektől ezen evolutio kezdetén ugyancsak módjukban volt elszokni. Fáradtságot nem ismert. Utazott folyton, s nem volt ez országoknak oly helye, hol meg nem fordult, melynek irányadó elemeit ne ismerte volna. Nem kímélte magát, inkább embe-reinek engedett pihenőt. Neki nem adatott meg, hogy boldogan pihenjen a lobogó tűz körül. Hanem ismerték az országban, lassanként a nép is megszokta, hogy törődnek vele. Az elért eredményekről ítéljen a história pártatlanul. Itt csak jelezni akartam, hogy Kállay, a miniszter, miként dolgozott.

Elérte azt, hogy Hercegovina megbékélése bekövetkezett, az ú. n. mozgó csendőri osztályokkal biztosította a határt s az életbiztonságot. Már 1882 szeptember 29-én bátran mondhatta Nikita fejedelemnek, hogy „nem volna loyalis, ha ő maga az annexio esetére — melyről akkor szó sem volt — a reménynek csak leghalványabb sugarát tükröztetné eléje bizonyos területek átengedését illetőleg, mert meggyőződése, hogy a politikában éppúgy, mint a magánéletben akkor áll elő a legjobb kölcsönös viszony, ha csak azt ígérjük, a mit meg-tarthatunk“.

S csönd lett a Hercegovinában. Kállay „boldogult a népeivel“, mert ezzel az élcczel kísérték útjában.

1883-tól kezdve megindult a kormányzat munkája Bosz-niában az állami élet minden terén, egyfelől bizonyos passivitástól gátoltatva, másfelől a monarchia két államának viszonylagos közönye mellett. Erre én himet varrni nem akarok. Nem itt kell arról beszámolni; a dicséret izléstelen, e nagy emlék nem szorul rá, a kritika pedig nem az én tisztem.

Néhány megjegyzést azonban nem fojthatok el magamban. Fölvetették sokan, kivált a sentimentális érzésű politikusok, hogy ime mennyit tett Kállay e két tartományért s a nép hálája nemcsak hogy nem nyilatkozott meg iránta, hanem ellenkezőleg, kivált az újabb időkben, nem egy jelét adta ellenszenvének. Ez igaz. A felelet nehéz erre a megjegyzésre.

Kállay nagyon szerette a bosnyák népet. Megvallotta ezt

a nyilvánosság előtt Budapesten, kifejezte rokonszenvét az osztrák delegáció előtt mondván:

„Büszke vagyok, hogy Boszniát kormányozhatom, érzem, hogy összenöttem ezzel az országgal, s nincs más és magasabb feladatom, mint hogy ez országot és népét előre vigyem a haladás terén, az ország és a nép javára, de az osztrák-magyar monarchia nagy előnyére is, ha ugyan e monarchiában valósággal meg is értik ez országok fontosságát és értékét.“ (1896 jún. 18.)

Hálára sohasem számított, sőt nagyon is jól tudta, hogy nem számíthat. Hiszen a népek tudvaleműleg a saját fajtájokbeli próféták iránt sem szoktak háladatosak lenni. Hát a másfajtabéliek, a kiket ugyan az ő javokra sajtáságaiknak tekintetbe vételével, de mégis csak rákényszerítik őket arra, a mire a saját erejükből soha sem lettek volna képesek, a hála érzetét keltsék bennök? Az az új eszmeáramlat, mely e népben elmaradottsághoz képest új relatiót teremtett, csak bizonyos nyomás útján ölthetett megfelelő testet. Az ilyenfajta alkotó államférfiaknak, népreformereknek az a természetes jutalmok, hogy vagy félreismerik őket, vagy megörlődnek a népretegekben olykor észre sem vehető passivitas által. Pedig Kállay, noha nem volt a Tolstoj tanainak föltétlen bámulója, nem vallotta elméletét, hogy csakis a „büszke ész, az elbizakodott tudomány“ felsőbb-sége boldogítja a népeket. Nagyon is értette, hogy mihelyt számára kel ez az új nép, röptét nem lehet a régi eszközökkel irányítani. Nem lévén plebejus-természet, magatartását, irányát következetesen a szerint intézte, a mint maga elé kitűzte. Számot vetett a körülményekkel, s így nagyon jól tudta, hogy hálára nem számíthat sehol, legfőljebb a halála után való elismerés jut majd osztályrészeül.

Azonban éppen ebben a halál után való megdicsőülésben rejlik Kállay tevékenységének igazolása. Tudja azt minden gondolkozó, hogy az egyén élete az egyetemes fejlődésnek csak egyik gyenge szála-cskája. De még ennek a mozgalmas emberi életnek különféle szövvényei is, mily piczi parányok. Az ember nemcsak a létért küzd, hanem önmagával is. Azok, a kik a köztevékenység csúcsára jutottak, nagyon jól tudják, hogy működésük csak egy-egy apróbb körnek a központja, s hogy ezek a körök mind egymással összeszővődnek, úgy hogy a

kortárs alig látja, hogy az egyes tényezőknek mekkora hatásuk van az összetevékenység alakulásában.

Kállay tisztában volt vele, hogy az, a mit ő tesz, nem az, a mit ő akarna tenni. Mint közös miniszternek, két politikai centrum között a monarchia két államának összes áramlataival számot kellett vetnie s a mellett Bosznia és Hercegovina kormányzatát úgy vinnie, hogy azzal a monarchia is megelégedjék s hogy a kormányzat legalább a helyzet szükségleteihez mértén megfelelően annak, a mit Kállay lehetőknek tartott.

Hazánkban Kállayt — noha azok, a kik ismerték, tudták e részben fenkölt érzéseit — részint nem ismerték, részint félreismerték, részint — a mint ő mondani szokta — „turáni közönnnyel szemlélték úgynevezett sikereit“. Az osztrák közvélemény nemzetiségre való különbség nélkül elismerte benne a kormányzati tehetséget, de nem tekinthette osztrák államférfiúnak, mert nem volt az. Sőt hosszú kormányzata alatt olykor bizonyos éllel fordult ellene. Nincs rajta csodálkozni való tehát, hogy ha az inkább negatív, mint affirmatív bosnyák közvélemény, fejlődésének legutóbbi fázisaiban, éppen az ő kormányzatának hatása alatt bizonyos erjedési folyamatot tüntet fel. Az átnyugotiasodás ezen tünetei azonban nem mennek újdonságszámba a történetvizsgáló szemében. Hiszen egy-egy nemzet egy század folyamán többször is változtatja céljait s nézeteit. Ma agresszív, holnap elgyengült, ma engedelmes, azután ellenáll, majd megint behódol. Ha nem jól megy a dolga, akkor a kormányzót és közegeit okolja első sorban, ha jól megy a dolga, akkor azon panaszkodik, hogy az csak relativ haladás és hogy jobban kellene menni a dolognak. A huszadik században ugyan már gyöngé talaja van a heroszok legendájának, mégis el fog következni az az idő, a midőn a bosnyákok visszatekintve fejlődésükre, maguktól meg fogják adni Kállaynak historiájukban azt a helyet, a melyet fejlődésükben ő mint protagonista betöltött.

De hadd szólaljon meg maga Kállay, miként vélekedett elért sikereiről (1892):

„Ha meggondoljuk, hogy amaz országokban csak 14 év óta kormányzunk és ha tekintetbe vesszük, hogy 1881. és 1882-ben egy meglehetősen kiterjedt lázadás szárította az első két esztendő ültetvényeit s így tulajdonképpen csak tíz esztendő óta működhetünk; s ha másrésről latra vetjük azt, hogy az igazság-

szolgáltatás kitünő, a közoktatás legalább is nem rossz, a közlekedés, utak és vasutak igen jók s a közbiztonság nem csekélyebb, mint a monarchiában: azt hiszem, hogy nemcsak a kormányzat, hanem mindenki, a ki az occupatiót végrehajtotta volna, megelégedhetik ezzel az eredménnyel.

Oly országban, a mely tudvalevőleg századokon át szomorú viszonyok közt élt, oly országban, a hol az occupatio előtt, 1875-től kezdve, majdnem általános fölkelés uralkodott, s a honnan százezrével vándoroltak ki az emberek, tíz év alatt ilyen eredményt elérni, azt hiszem, nem beszél a kormányzat ellen.

Európai intézményeket kell behozni elővigyázattal és a fönnálló viszonyokhoz való alkalmazkodással. De megjegyzendő, hogy az ország nem leledzik oly középkori állapotban, mint a hogy azt Európában hiszik. Az ország jobbára keleti volt. A Kelet természete — és ezt a jelleget a legrégibb időktől fogva máig megtaláljuk — a legszélsőbb határokig vitt individualismus, a melyből azután a kicsinyes particularismus folyik, valamint az a képtelenség is magyarázható, hogy nagyobb, erősebb, egységesebbet nem tud alkotni. A nyugat szelleme — vagy ha azt akarjuk, a régi Rómáé — mintája az állam fogalmának, a maga teljességében, tekintet nélkül a nemzetiségekre, a nézetek különbözőségére, ez jellemzi a souverain hatalmat.

Ezt a különbséget a bosnyák igazgatás figyelmére méltatta és midőn én léptem ez országok kormányának az élére, tudtam, hogy mit kelljen e tekintetben tennem, ha állandót akarok alkotni. A Nyugatnak ezt a szellemét, tudniillik az államiság erős érzetét kellett fölébreszteni, természetesen az egyes sárságok sérelme nélkül; de nem volt szabad a kicsinyes, pusztító és bontó hatású particularismust uralomra engedni. Hová vezet ez a particularismus, arról megoktat minket egy tekintet Bosznia délkeleti határait.

Addig, míg én leszek ez országok élén, mindig ügyelettel leszek arra, hogy a bosnyákokban is fölébredjen az államiság érzete és pedig egy nagy, hatalmas államiságé. S ha így cselekszem, helyes úton járok, mert nemcsak Bosznia érdekében akarok jót alkotni, hanem a monarchia érdekében és ama jogok és kötelességek érdekében is, a melyeknél fogva magunkra vállaltuk ez országokat.

Nem hangsúlyozom különösen, hogy a külföld Kállayt elis-

merte kitűnő administratornak, hogy szó volt róla, mint Kréta kormányzójáról, hogy Amerikában gondoltak rá a Philippinek kormányzósága kérdésénél, hogy az Újvilágban (Roosevelt) s Angliában különösen méltatták. Ez a biographus dolga.

Gyakran idézik azt a szállóigét, hogy a világtörténelem a világ ítélőszéke. Csakhogy a kortársak is bírák, lehet, hogy elfogultak, érzésektől vezettetek, de bizonyos személyi mozzanatokat jobban ítélnék meg. Így kétségtelen, hogy Kállay azt a programját beváltotta, a mit maga elé tűzött. Biztosította a rendet s úgy megalapozta ennek a két országnak a berendezését, hogy azok az imént szerencsésen lezajlott annexio alatt, melyre ő mindig törekedett, nyugton maradtak. Nem mozdultak, pedig, noha kivált 1898 óta erős társadalmi küzdelmek s egy gyakran kiélesedett belső evolúció támadt, kapcsolatban a culturmunkával, vagy tán éppen annak következtében, a külső befolyások próbáltak zavarokat rendezni. De elszámították magokat.

Ennek későbbi megítélésénél az elismerésből Kállay munkájának is kijut majd a maga része, de már csak: post funera munus.

*

S ha igaz osztást teszünk e kísérletkép tételesen felsorolt élet értéke s a nemzet összértéke között, melyből eredett, azt találjuk, hogy Kállaynak egy különleges tétel jut. A magyar nagyok fenyvésében szélről álló sudár ő, az erdőnek azon a szegélyén, mely védetlen. Nagyjainknak voltakép kettős hivatásuk van: a belső működés, a nemzeti munka s a nemzetközi érvényesülés, mely a nemzet fajsúlyát növeli. Mentől többször látja meg a világ egyes kiválóbbjainak tetteiben azt a pontot, melyet a magyarság az emberiség történetében elfoglal, annál igazoltabb a mi létünk.

Modern államférfiaink között gróf Andrássy Gyula az, a ki a magyarság háromegységének: Széchenyinek, Kossuthnak és Deáknak az összeredményét magába felvette, s úgy befelé, mint kifelé érvényesült a világ szemében. Kállay Béninek, mint az ő egyik emanatiójának csak a kifelé való érvényesülés jutott osztályrészéül, viszont befelé irodalmi munkásságával alapozta meg emlékezetét. Künn dolgozott, de befelé tanított. Ezért nem lehet és nem is kell őt valamely osztályba soroznunk. Mig Andrássy

az őseredeti genialitással hat, Kállay nem szárnyaló színpompás elme, hanem mint az édes anyja, ha paradoxnak látszik is, legjobban jellemezte, megvolt benne a *raison* genieje. Az ő változatos s öntudatosan szerzett ismeretei s azoknak gyakorlati alkalmazása, céltudatossága mellett, az ő sajátlagos idealismusa alkotják lényének főelemeit.

Nincs miért elődöket keresnünk, a kik irányában megelőzték. Felhozhatnók a nagy gräfenbergi „polgári halottat“, Wesselényi Miklóst, a ki szózatával a magyar és szláv nemzetiség ügyében, kár hogy meg nem értett komoly reflexiókat tárt a nemzet elé. De ez csak a magyar politikai irodalom becses terméke. Kállay magában álló, nagy jelenség, kinek nyoma, szeleme kifelé vágta a barázdát. Az ilyeneknek, a míg élnek, van ugyan iskolájuk, de utódjuk nincs, mert annak ugyanazt a fejlődést kellene átélni, mint neki.

Magyar volt a lénye, magyar a gondolkozásmódja. Fajaszerető, királyhű, a szó nemes értelmében. Akadémiánkban hangzott fel a szava eszmékben legváltozatosabb tanulmányában Magyarország hivatásáról, a kelet s nyugat közt szebb himnust a nemzeti dynastiának vajjon ki mondott nálánál? „Okosan számító magyar, mint egy *primae occupationis* genus ivadékához illet“ mondotta róla találóan Hermann Ottó. Annak maradt meg mindvégig. Nem gyűlölt egy nemzetet sem, de a magáét legjobban szerette s meg akarta szerettetni a többivel.

*

S most álljon elő immár a belső s külső ember, a mint az én emlékemben él.

Kállay Béni mély érzésű, erős lelki válságokban megedzett idealista volt, a ki ezt az érzését részben öntudatlanul erős külső kéreggel takargatta. Ez a kéreg, felében fejlődése folyamatában természetes módon állott elő, felében mesterséges önalkotás. Ő nem tartozott azok közé, a kik akkor hajszolnak fel ideálokat, mikor elvesztették, s nem vesztette el azokat, mikor részben csálódott bennök.

Hova-tovább kifejlődött benne a magánosság érzete. Megszokta a járatlan utakon való egyedüllétet. Úgyszólván szervvé vált benne ez a maga feje szerint való alkotási ösztön. A kiben ez az ösztön nincs meg, az társakat keres, ha nem talál ilye-

nekre, hosszú leveleket ír, vagy szórakozás után néz. Levágá-
kozott ő is olykor a hegyről, de nem vegyült soha a tömeg közé.

A magányban — mert magánosan érezte magát gyakran
a társaságban — gondolkozott, elemezte tudását. Ismételjük:
gondolkozott s nem contemplált, legjobban ezt a szót utálta a
politikai szótárban. A praktikus embernek megvan az ő védő-
pajzsa, az ő úgynevezett szilárd, vagy erős, vagy mély, vagy
szent meggyőződése, ragaszkodik hozzá, de nem gondolkodik
felette. A gondolkozó államférfi, mielőtt tette váltja fel a nézetét,
megforgatja minden oldalról eszményeit s csak ha legyőzte kéte-
lyeit, akkor állja azt. Nem fogta el a Nirvana, rá nem illett a
hamletkedés thesise, hogy „kétkedés által sok nagyszerű fontos
merény kifordul medréből s elveszti tett nevét“, mert ő átvitte
eszméit a gyakorlati megvalósítás terére. Hitt, még pedig erősen
hitt a maga eszményeinek igazában, ez benne a hívő tulajdon-
sága, de a tudás és tapasztalat megtanította a végesség, a rela-
tivitás szomorúságára. Ő valódi sikereket akart elérni, ezért töre-
kedett a hatalom után. S mikor belefektette a lelkét tervébe, s
kezdte az eredményt elemezni a realitás — vagyis ez esetben —
a vélt ideál szempontjából, nem talált benne kielégítést. Alig ért
odább egy lépéssel, már nyomában volt az új küzdelem. Az idő,
ez a sehogysen érzékelhető nagy ellenség elhervaszt minden
sikert, mely bármily nagy legyen is, csak véges dolog. Ez a
folytonos küzdelem, ez az előretörtetés apránként szétfoszlóvá
teszi az egyéni nagyralátást, törekvést a maga frissességében.

S az ily magános természetű államférfi, ki az elméleti
philosophia elvont tanulságait önmagán érzi meg, annál melan-
cholikusabbá lesz, mennél tágabb az ő ismereteinek szintje.
Másként gondolkodott ő, mint a többi; átérezte, hogy a regés
Pygmalion szenvedésének: az ideál elérhetetlenségének mi a
nyitja.

Nem érzeltgett. Távol állott tőle ez az érzés, noha ifjabb
korában Goethe Wertherje és Heine őt is érdekelték. A magyar
ember ritkán érzélgős, még ritkább esetben philosophus. De van
olyan, a ki önelemző és gondolkozó. Nem egyszer ismételte
Aristoteles mondását: „Honnan van az, hogy azon férfiak, kik
kittűntek akár a philosophiában, akár a költészetben, vagy a
művészetben, mind melancholikusok? (Problemata XXX. 1.)
Ez az általánosítás ugyan nem felel meg a valóságnak, mert a

jókedv temperamentum dolga, de nála ez hitté fejlődött. Azonban nem annyira a szomorúság érzete fogta el, mint inkább az unalom kinozta. „Kétféle unalom van — úgy mondá — belső és külső. A külső unalom nem bánt, mert van dolgunk, de a belső emészt.“ S ez az érzés, a nem teljesen elérhető eszmény fölötti panasz, melyet magába fojtott, kísérté őt pályáján végig a haláltusáig, midőn azt mondotta: „Nincs nekem semmi fájdalom, csak nagyon unom magamat“.

S mégsem kételkedett önmagában. Kedvencz költője Madách volt, kinek végszavait nemcsak idézte, de magára vonatkoztatta: küzdött és bizott. Hogy nem lett délibábok hősévé, sem karthausivá, hanem hívös észszel gondolkozó és alkotó államférfiúvá, azt tanulmányainak, még pedig történelmi munkálkodásának köszönhette. A végesség fölött érzett unalmat ellensúlyozta nála a folytonosság tudata.

Ebből merítette tetteirejének szükségszerű indokolását. Kifejlődött benne ez a tehetség, mely egyaránt képesítette őt úgy a mult objectiv méltatására, mint az activ szereplésre. Államférfi, a ki tudta a históriát, és történetíró, a ki „csinálta a históriát“. Ez a történetcsinálás, magyarán politika és kormányzat, nála individualis jellegű. Azért, mert ismerte az előzményeket, még sem vált eklektikussá, a ki az ellentéteket mesterségesen próbálja kiegyenlíttetni. Ragaszkodott a hagyományhoz, ha kellett, de újat alkotott, ha szükségét látta. Alkotásaiban mindig feltaláljuk a multhoz fűző kapcsolatot, de a mi új van benne, az az ő eszméje. Éppenséggel nem állítjuk, hogy minden kormányzati ténykedése, alkotása új, de a hogy beállította, az ő egyéniségének volt az érdeme s ha nem vált be, az ő hibája. Mindent a maga szemével látott. Embereit maga válogatta, jutalmazta, ha érdemesnek tartotta rá. Ha kérték, rideg lett, s nem tette meg. Jutalmazott kéretlenül s váratlanul. S ezt nem számításból cselekedte, hanem gyöngédségből. Érezte, „hogy mily nehezen esik alázatos arcczal kimondani e szót, hogy kérem.“

Túrte az ellenmondást, határozott nézetet követelt, de a mit határozott, következetesen s gyorsan vitte végbe. Mindig csak a maga szemüvegén át nézte a dolgokat s ritkán csalódott. Ha tévedett, megvallotta. Ezzel oly bizalmat keltett s annyi fölényt biztosított magának, hogy közegeire bizton számíthatott.

A legtöbben szerették, sokan tartottak tőle, közönyös egy sem maradt iránta.

De itt már a panegyris következnek, hagyjuk azt . . .

Kétségtelen, hogy az egyén fejlődéséből s ebből kifolyólag cselekedeteiből, vezérlő eszméiből kell megalkotnunk lelki képét. Mindamellett meg kell construálni az egyénnek külalakját is, a mint az a kortársak emlékezetében él. A nélkül, hogy a somatikus és phrenologiai körülményeknek valami túlságos fontosságot tulajdonítanánk, ügyet kell vetnünk a külső megjelenésre, annál inkább ez esetben, mert Kállaynak egyik következetes apróbb különzsége volt, hogy míg azelőtt tréfára vette a fényképezést és a hatvanas években sokszor ült a gép elé, 1878 óta minden festő és szobrász elől szinte idegesen kitért.

Külalakja a nyolczvanas évek óta él a köztudatban. Termete magas, széles vállú, edzett testű, erős csontú. Karja izmos, keze arányos. Legérdekesebb inkább dolichocefál nagy, de arányos feje. Az arcznak hosszúkás, egyenes, csak a hegyén kissé szélesedő orra és zöldesbarnás, erős tűzű szeme adta meg a jellegét. Rövidlátó volt, de azért szeme egészséges, sok munkát bíró. Rendkívül figyelmesen tudott másokat meghallgatni, bizonyos fürkésző elem jelentkezett a nézésében, mikor valakinek a lelkébe akart pillantani, mintha át akarta volna vinni az akaratát abba, a kit megnyerni vagy megismerni óhajtott. Ezek voltak a koncentráció pillanatai, majd ha elgondolkozott s el-elrévedezett, az a melancholikus únottság vett rajta erőt, mely ily pillanatokban elfogta. Ilyenkor hosszabb ideig azt hitte a szemlélő, hogy vele foglalkozik s azt a gúnyoros, öntudatlan tekintet tévesen magára vonatkoztatta. Haragjában, felindulásában színlelte a nyugodtságot, lecsapott akár a kaplan oda, a hol a gyengét meglátta, de nem volt kegyetlen. Mindent megbocsátott, de okult a tapasztalatain.

Arcának kiváló jellegzetessége volt erős, inkább széles, de különben nem alacsony homloka, mely majdnem hosszúkás négyzetet formált, homlokesontja az orr tövénél, valamint a szemöldök felett erősen kidomborodott, ugyanígy halántékesontjai is, szemöldöke sűrű, mindig hátrafésült haja dús, valamint bajusza is, melyet sohasem pödrött s kajlán viselt. Hajszíne szeg, de inkább szőkésbe hajló, arcszíné fakó. Az ábrázatot erős szögletes magyar áll határolta.

Erős akaratot eláruló, első tekintetre inkább komor és hideg, mondhatnók fegyelmezett arcz ez, mely azonban a derű óráiban, mikor a szíve fellázadt a kényszer ellen, családi és baráti körben önfeledten nyájas; és majdnem gyermekiesen tükröztette vissza az örömet. Ezért szerették őt a gyermekek, kiket ő is szívébe foglalt.

Öltözkéiben nem adott sokat a divatoskodásra, beérte a pedans tisztasággal. Kortársai komolyságáért gyakran német professornak nevezték enyelgés közben. Pedig nem tekintve azt, hogy a maga módja szerint, — ezt külön kell hangsúlyoznom, — tudott tanítani, nem sok volt benne a cathedralis bölcseskből. Parancsolni, vezetni s dolgozni tudó természetet árult el a külsője életében, s a halálban megmerevedett vonásai is visszautkröztették a főembert.

Hangja nem volt erős, sőt még kellemes sem. Hiányzott az érze s nem tudta modulálni. A tömegekre, sőt még szűkebb-körü testületekre sem hatott azzal, a hogyan mondta, hanem azzal, a mit mondott. De ha elragadta a tárgy, öntudatlanul megtalálta a formát, s meggyőzte azokat, a kiket meg akart igazáról győzni. Csak egyet nem győzhetett le törhetetlen akarat: a végességet. Hiába parancsolta meg szeretteinek, midőn a halálos sötétséget érezte, hogy csináljanak neki hajnalt. Ellenvetésökre azzal felelt, hogy „mindent lehet, ha az ember akarja“. Ezt nem lehetett, hiába akarta.

S midőn mindazoknak öröme, a kiknek ő mindenök volt, alkonyra szállt s a nemzet és a külföld részvéte innen, e palota csarnokából kísérté utolsó útjára, ugyanazon időben imára kondultak a szerajevói harangok is. A harangzúgásba beledörögtek a szerajevói Trebevics-hegyen a keleti vasútnak útattörő taraczkjai, a munka szava kísérté örök eltávozását tettei színhelyén.

Az 1804—1813. szerb fölkelésben nevezetesebb szerepet játszott egyének életrajzi adatai.

1. Szerbek.

Dobrinjác Péter (Todorovics) született 1771-ben Dobrinyben. Fiatal korában hajdú volt; a felkelés után Sztojkovics Milenko vajda alatt harczolt. 1805-ben vojvoda lesz és 1806-ban intézi Deligrád védelmét. 1809-ben Rodofinikinnal elhagyja Szerbiát, Pancsovára, majd az orosz főhadiszállásra megy. 1810 visszatér, de visszautasítván az 1811-ben Karagyorgye és Mladen által neki felajánlott igazgatói állást (az igazságügyet), száműzetik. 1831-ben halt meg Jászvásártt.

Gagics Jeremiás született 1783. május 12-én Szerbiában (születési helye ismeretlen). A felkelés kitörésekor Zimonyban kereskedéssel foglalkozott. Elejétől kezdve nagy érdeklődéssel kísérte a szerbiai fejleményeket és gyűjtést rendezett a magyarországi szerbeknél a felkelők részére. 1807-ben átköltözött Szerbiába, hol mint írnokot, majd mint titkárt alkalmazták a tanácsban. Később Sztojkovics Milenkónak lett írnoka. 1815. decz. 15-én az orosz kormány raguzai consulnak nevezte ki, mely állásában 1856-ig maradt. 1859-ben halt meg Velenczében.

Glavas Sztanoje hajdúvezér, született Gliboczán Palánka mellett. Muja török szpahija megöletése után kénytelen volt elbujdosni. Már ekkor is veszedelmes hajdú hírében állott. 1804—1813-ig mint vojvoda vett részt a szabadságharczban. Egy alkalommal azt ajánlotta a tanácsnak, hogy foglalják el Magyarország déli vidékeit, de Karagyorgye ezért megfedtte. 1813-ban megadta magát és török szolgálatba lépett. Milos alatt megölték és fejét Belgrádban a pasa háza elé tűzték.

Grujovics Mihály született 1780-ban Rumában (Szlavoniában). 1804-ben Szerbiába ment, hol eleinte mint írnok, 1809 óta pedig mint a Szóvet (tanács) titkára működött. 1810. Obrenovics Milánnal és Melentije archimandritával segítséget kérendő az orosz főhadiszálláson járt. 1812-ben elbocsátották a szolgálatból. 1813. Magyarországra, Adára szökött, honnan Obrenovics Milos alatt ismét visszatért. Meghalt 1842. jan. 15-én Kragujeváczon.

Hajduk-Velykó (Petrovics) vojvoda született 1780-ban Leno váczon, a felkelés előtt az ország észak-keleti részében Glavas

Sztanoje alatt hajdukoskodott. 1803-ban Dubován megnősült. 1804-ben a Vulicsevicsek alatt harczolt. Belgrád bevétele után a tanács átengedi neki védelem czéljából a Czrna Reka (a zajcsári nahia) vidékét. Mint negotini vojvoda személyes hősieségével és vakmerőségével nagy hírnévre és tekintélyre tesz szert. Az utókor által alakjához fűzött mondák nem egész indokoltan a szabadságharcz legideálisabb és legönzетlenebb hőisévé avatták. 1813-ig visszatartja a törököket, Negotin ostrománál azonban elesik és az egész vidék török kézre kerül.

Jugovics Iván 1773-ban született Zomborban. Elvégezvén a gymnasiumot és a magyar jogot 1801—4-ig a karloviczi theologián tanár volt. 1804-ben Sztratimirovics karloviczi patriarcha kegyét elvesztvén, a verseczi püspök mellé került titkárnak. 1805-ben átment Szerbiába és 1807-ben a szóvet titkára. Rodofinikin befolyása következtében az orosz főhadiszállásról való visszatérte után elvesztette az állását. 1808-ban megveti az alapját a belgrádi főiskolának. 1809 elején mint a szóvet főtitkára ismét az orosz főhadiszálláson járt. Később még többször, hol Bécsbe, hol Oroszországba küldték. 1812-ben magára vonván Karagyorgye haragját, éjnek idején átszökött Magyarországra. 1813-ban halt meg Nagybecskereken.

Karagyorgye (Czrni Gyorgye) családi nevén Petrovics György, a szerb felkelés vezetője 1804—1813-ig, született 1752. Vserniczán. Többszöri helyváltoztatás után Zagorniczán telepedett le szüleivel, honnan egy gyilkosság miatt a Szerémségbe menekült. 1788-ban határőri szolgálatba állott és hősiesen harczolt a viddini janicsárok ellen. A szisztovai béke után Topolán telepedett meg, hol szinteg jó barátságot tartva a törökkel, állandó összeköttetésben volt a hajdukokkal. 1803-ban a knézek megöletése után már nem titkolta eme összeköttetéseit és 1804. jan. 20. (febr. 1.) kitűzte a felkelés zászlaját. Ettől kezdve minden erejével Szerbia felszabadításán fáradozik. Célját azonban nem éri el, 1813. október 3-án kénytelen hazáját elhagyni. Először Zimonyba, innen pedig Besszarábiába megy. A szerb népnek a török iga alól való teljes felszabadításának a reménye azonban nem hagyja nyugodni és 1817-ben visszatér, hogy lázadásra bírja honfitársait, de július 12-én (24) éjjel — u. l. Obrenovics Milos felbuztatására — megölik.

Leontije (Lambrovics Lampros). Görög eredetű, Jadrenben

született. 1801-ben Method belgrádi metropolita halála után ő nyerte el ezen méltóságot. Eleitől kezdve rossz szemmel nézte a felkelést s ennek elfojtására titokban mindent elkövetett, a mivel magára vonta nemcsak Karagyorgye, hanem az egész nép haragját. 1809. félve Karagyorgyétól, Rodofinikinnal elhagyja Belgrádot; visszatérvén, 1813-ig mint metropolita Szerbiában tartózkodik, a felkelés leveretése után azonban Magyarországra, majd Oroszországba szökik. 1829 és 1830-ban még említi, halálának helye és éve ismeretlen.

Lázárevics Lukács pap, született Szviljenában 1774. 1800-ban jelenti Nenádovics Sándornak nagybátyja, a sabáczi knéznek a törökök által történt megöletését s ettől kezdve elkeseredetten támadta a törököket Nenádovics Jakab alatt. Később, mint Sabácz városa, majd az egész sabáczi nahija parancsnoka vitézül folytatja bosszúálló küzdelmét a törökök ellen. 1813-ban ő is átszökött a Száván, honnan azután Oroszországba ment. 1832-ben Obrenovics Milos alatt ismét visszatért hazájába, hol 1852-ben április 29 (máj. 11.) halt meg.

Lukics Abrahám született Rajczában 1760-ban. 1805-től tanácsstag és a legfelsőbb bíróság tagja. Csardaklijával követ-ségben járt az orosz főhadiszálláson. 1812-ban nem hagyta el az országot, hanem elbujdosott és az amnesztia után megadta magát. A törökök meghagyták knéznek. Milos 1815-ben elküldte Boszniába Chursid pasa táborába a béketárgyalásokat megkezdendő; innen többet nem tért vissza, útközben meghalt.

Milovánics Mláden, született Botunyban. 1804-ben marha-kereskedéssel foglalkozott, a felkelés kitörésekor Karagyorgyéhez csatlakozott, kire később végzetes befolyást gyakorolt. A tanácsnak megalakulása után elnöke lett, majd pedig vojvoda és a hadügy vezetője. 1808-ban lehetővé teszi Jugovicsnak a belgrádi főiskola alapítását. Az ő befolyásának köszönhette Miloje a Nis ellen küldött csapatok feletti fővezérség elnyerését, a mi a többi vojvoda között nagy elkeseredést szült. Csel-szövényei és túlságos befolyása volt a legfőbb oka a vojvodák viszálykodásának. Nem egyszer figyelmeztették erre Karagyorgyét, de ő nem tudott szabadulni gazdag barátja befolyása alól. 1813-ban Karagyorgyéval elhagyta az országot. Eleinte a Szerémségben, majd Oroszországban tartózkodott, 1822-ben ismét visszatért Szerbiába. Milos megbocsátván egykori ármánykodá-

sait, szépen fogadta, de a törökök értesülvén jelenlétéről, követelték kiadatását, mely hírre Montenegróba akart szökni, útközben azonban megöletett.

Nenádovics Jakab, Sándor valyevoi knéz öcsese, született Brankovinán. Sándor halála után ő lett valyevoi knéz s azonnal készülődéseket tett Sándor halálának megbosszulására. 1804-ben fellázította Szerbia északnyugati részét, honnan a törököket lassan kiszorította. Öcscsét, Mátét Zimonyba küldte fegyverekért s így csakhamar ura lett az egész Kolubára folyón túli résznek. Mindvégig féltékeny szemmel nézte Karagyorgye hatalmát és népszerűségét. Tekintélyét emelendő egy ideig a szövet elnökségét is vállalta, de eredmény nélkül. 1813-ban a Szerémségbe menekült, honnan Milos alatt visszatért. 1836-ban halt meg Brankovinán.

Nenádovics Máté próta 1777-ben született Brankovinán. A felkelés kitörésekor többször fordul a végvidéki parancsnokokhoz úgy írásban, mint személyesen. 1811-ben a Bosznia határát védő sereg fővezére lett. 1813-ban ő is a Szerémségbe menekült; két évvel később ismét Szerbiában Milos mellett harczol és ennek uralma alatt működik 1854. nov. 29. (decz. 10)-ig, mikor is Brankovinán meghalt. Élete végén megírta „Memoari“ czímen a szerb felkelést és az azt megelőző korszakot édes atyja elbeszélése alapján.

Obradovics Doszitiye (Demeter) 1729-ben Csákován, Temes megyében. Korán árvaságra jutván, nagybátyja vette magához, ki, mivel jól tanult, papnak akarta nevelni; ő azonban mindenáron szerzetes akart lenni, a mit hosszú küzdelem után el is ért. A hopovai kolostorban tanult és itt is szentelték fel. Tanulmányainak befejezésére Oroszországba szándékozott menni, de nem tudván németül, három évig Dalmatiában telepedett le. Aztán járt Ausztriában, Németországban, Francziaországban és Angliában. Innen visszatérve, egy ideig Triesztben tartózkodott. Miután a francziák elfoglalták a tengerpartot, Karloviczra és onnan 1807-ben Belgrádba ment, hol eleinte Karagyorgye fiának, Sándornak nevelője. Nemsokára tanácsstag, majd a közoktatás vezetője lesz. Meghalt 1811-ben.

Obrenovics Milán, Milos a későbbi fejedelemnek mostoha bátyja, született Bruszniczán. A felkelés előtt ismeretes gazdag kereskedő volt. Mihelyt híre járt, hogy Karagyorgye megkezdte

a törökök elleni lázadást, ő is felkelésre szólította a népet s Karagyorgyéhoz csatlakozott. 1809-ben Milán mint tanáctag az orosz főhadiszállásra megy és orosz csapatokkal jön vissza, melyekkel egy év múlva ismét elhagyja Belgrádot. 1810. decz. 10 (22)-én meghalt.

Obrenovics Milos fejedelem, született Szrednya-Dobrinjában 1780 márcz. 19-én. Atyja halála után anyja nevelésre egy marhakereskedőhöz adta, hol három évig tanult. Innen hazajöven, mostoha bátyja, Obrenovics Milán, ki akkor nagyobb kereskedést kezdett folytatni, magához vette s Milos ekkor saját neve helyett (Teodorovics, Teodorovcsin) az Obrenovics nevet vette fel. A felkelés kitörésekor harcza is kísérte Milánt és mint vojvodát hathatósan támogatta teendőiben. Később, bátyja halála után egyike a legtekintélyesebb vojvodáknak. A felkelés leveretése után nem hagyta el az országot, hanem hazament anyjához; az amnesztia kihirdetése után megadta magát a törököknek, kik hivatalában, mint rudniki knézt meghagyták. 1815. ápr. 23-án élére állt a második felkelésnek s megszerezte Szerbiának az autonómiáját. Megszakítással 1860. szept. 26-án bekövetkezett haláláig uralkodott mint szerb fejedelem.

Petrovics Miloje vojvoda Trnavában született. A felkelés kitöréséig Milovánovics Mláden kísérelője, ki őt a háború kitörése után is mindig magával vitte. Belgrád visszavétele után (1806) mindkettő itt telepedett le. 1809-ben Mláden befolyása következtében a Nis ellen küldött hadsereg fővezére lesz, a mi azonban a vojvodák között általános felháborodást és viszálykodást okozott. A Nis előtt tanúsított gyáva magatartása ellenére, Deligrádnál megint csak mint fővezér szerepel Dobrinjác mellett. 1810. április 14-én Lázárevics Lukács megöleti.

Sztojkovics Milenkó a felkelés kitörésekor azonnal összeköttetésbe lép Karagyorgyéval; mint bimbasa, majd mint vojvoda nagy szerepet visz. Karagyorgyéval szemben eleitől kezdve az oroszok híve, a mi többször ellentétet és viszálykodást szül köztük. Mláden és Miloje szereplését tartja az ország bukása okának. Mládenre egy alkalommal a Nis előtti táborban kardot is ránt. 1811-ben száműzetett, mert nem fogadta el az igazgatóságban a belügy vezetését. Oroszországban fejezte be életét 1830-ban.

2. A szerb felkelésben szereplő főbb idegen (nem szerb) személyiségek.

Bagration (Péter Ivánovics) herceg, Georgiában Kiszliarban született 1765-ben. A Bagration ösi georgiai család utódja. 1782-ben orosz katonai szolgálatba lép. Részt vesz az 1792. és 1794-iki lengyel háborúban. Különösen az 1799-iki hadjáratban tüntette ki magát. 1805-ben Austerlitznál a visszavonulás közben, majd Eylau-, Gutstadt-, Friedlandnál hőiesen viselkedett. 1809-ben Finnországban hadakozik; ugyanezen évben Prozorovszky halála után a moldvai hadsereg fővezére, 1810-ben visszatér Oroszországba és 1812-ben a második nyugati hadsereg főparancsnoka. 1812 szept. 12-én a Borodino melletti csatában kapott sebeiben halt meg. (Ifj. b. Forster Gyula barátom közlése.)

Tombai *Czerwinka József*, született 1758 november 15-én Brdovczen, Sziléziában. 1769 jún. 29-én lépett a bécsújhelyi katonai akadémiába. 1778 máj. 4-én a 13. sz. Moltke-ezredbe soroztatott. 1784-ben jan. 1-én hadnagy; részt vett 1789 aug. 4-én a Mehádia, 1790 jún. 26-án a Kalafat melletti ütközetben, hol vitézségével és óvatosságával tünt ki. 1795 máj. 11-én százados, csakhamar őrnagy és alezredes, 1805-ben pedig a 63. gyalogezred parancsnoka. 1809-ben vezérőrnagy és zimonyi katonai parancsnok, mint ilyen ment nyugalomba. Meghalt 1839 máj. 27-én Bécsben.

Duka Péter báró, született Eszéken 1756-ban. 1776-ban mint mérnökkadet a 13. oláh—illyr határőrezredbe lépett s a ranglétrán lassan emelkedett. A francia háborúkban főként mérnöki szolgálatokkal tünt ki. 1800-ban Temesvár parancsnoka. 1805-ben a Bánság katonai parancsnokló tábornoka lett. Az 1813-iki hadjáratban I. Ferencz császár oldalán vett részt. 1815-ben államtanácsosi minőségben Bécsbe került s itt halt meg 1822-ben.

Hiller János báró, született 1754 július 10-én Brodyban, Galicziában, hol atyja ezredes volt. Tizenöt éves korában katonai szolgálatba lépett mint kadet, 1774-ben a varasd-kőrösi határőrezredben szolgált, melynek 1793-ban parancsnoka lett. 1788—89-ben a török háborúkban vitézül harczol, Novi ostrománál a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte el, Laudon ekkor szárnysegédévé tette. 1795-ben az olasz, 1796-ban a rajnai, 1799-ben a svájci harcokban vett részt. Szuwarow seregében mint északi Tyrol parancsnoka szerepelt 1807-ig, a mikor

a károlyváros—varasdi határörvidék parancsnoka lett. Az 1809-iki hadjáratban, főként Aspernnél, mint tábornok ismét kitüntette magát. A háború után Horvátország, 1811-ben Szlavónia és a Szerémség parancsnoka lett; 1813-ban az olaszországi hadtestet vezette. 1814-ben nyugalomba lépett, de még ez évben Erdély, majd Galiczia katonai parancsnoka; Lembergben 1819 jún. 15-én halt meg.

Ivelics Konstantinovics Márton gróf, született 1740-ben Risanóban, a Bocche di Cattaróban. Eleinte az orosz tengerészetben szolgált és diplomatiái küldetésben járt 1777-ben Montenegróban, a „kicsiny“ Istvánnál. Mint orosz alezredes 1788-ban ismét Montenegróba jött, ez alkalommal eredmény nélkül megkísérlette Niksics megtámadását. Ekkor a Közép-tengerre vitorlázandó orosz hajóhad számára 1300 montenegróit és dalmatát toborzott. 1798-ban a tobolszki (szibériai) kormányzóságnál járt küldetésben. 1804-ben harmadszor jött Montenegróba, I. Sándor csár egy levelével, hol 1806-ban is megfordult. 1812-ben a bukaresti béke kihirdetése céljából Szerbiába küldetett. Később senatorrá lett Szt-Pétervárott és ott halt meg 1825-ben.

Kutuszow Mihály, Szmolenszky (Ilarioniwich, Golenitschew), herceg, orosz tábornok, született 1745-ben. 1765-ben lépett hadiszolgálatba. 1776-ban Szuwarow alatt a törökök ellen harczol s a krimi hadjáratban elvesztette fél szemét. 1784-ben vezérőrnagy, 1793-ban követ Konstantinápolyban. 1801-ben szt-pétervári kormányzó. 1805-ben az első orosz hadtest parancsnoka. 1805 decz. 2-án Austerlitznél a szövetséges hadak vezére. 1811-ben a törökök ellen küldött hadsereg fővezére, mely alkalommal a hercegi czímet nyerte. 1812 szept. 7-én Borodino melletti csatában Napoleon ellen ő vezette az orosz hadműveleteket. A szmolenszki győzelem jutalmául Szmolenszky előnevet kap. 1813-ban fővezére a Napoleon elleni orosz-orosz hadseregnek. 1813 máj. 28-án halt meg.

Mihajlovics Kamenszky (Kamienski) *Miklós* gróf, tábornok, született 1778-ban. Mint hadosztályparancsnok vitézkedett Schwenbergnél Finnország meghódítása alkalmával. 1810-ben, 33 éves korában a moldvai hadsereg fővezére Bagration után. 1810 szept. 7-én részt vett a Batin mellett ütközetben. 1811-ben megbetegedve visszahívatott és 1811-ben 34 éves korában halt meg Odessában.

Michelson Iván Ivánovics (1740—1807), állítólag asztalos fia

Oesel szigetéről. Katonai szolgálatba lépve, ügyessége és testi szépsége következtében csakhamar tisztté, az első török háborúban pedig ezredessé lépett elő. Nagy hírnévre tett szert 1773-ban a lázadó Pugacsew leveretése alkalmával. A svédek elleni hadjáratban már mint tábornok vett részt. 1807-ben pedig átvette a törökök elleni hadsereg fővezérségét; azonban nem sokára Bukarestben meghalt.

Paulucci Fülöp márkí, szül. 1779 Modenában, 1794 piemonti szolgálatban harczolt Franciaország ellen, 1805 olasz kir. ezredes, 1806 francia vezérkari ezredes, ekkor orosz szolgálatba lép s 1807-ben Michelson tábornok szárnysegédje, ebbeli minőségében történt *szerbiai* küldetése. 1808 Finnlandban a 6. orosz gyalog-dandár parancsnoka, a svéd háborúban tábornok, 1810-ben Georgiában megveri a perzsákat s törököket, 1812-ben a francziák ellen hadakozik szerencsével, 1819-ben a balti tartományok kormányzója, 1829-ben érdemes szolgálatok után nyugdíjba vonul s a szárd hadsereg főfelügyelője a Genua kormányzója. † 1849 Nizzában.

Rodofinikin Konstantinovic Konstantin, született 1765-ben ismeretlen helyen, állítólag Rhodosban. Orosz szolgálatban álló görög fia s mint ilyen orosz katonai szolgálatba lépett. Eleinte a perejászlávi kozák ezredben szolgált, később mint tengerész-tiszt vett részt 1788-ban a svédek elleni háborúban. 1789-ben mint őrnagy kilép a hatonai szolgálatból; először az udvarnál, majd a külügyministeriumban nyer alkalmazást. 1805-ben mint diplomatai hivatalnok jelen volt a hadparancsnokságnál s szemtanuja volt az austerlitzi csatának. 1806-ban Konstantinápolyba küldetett, a háború kitörése után pedig mint diplomatai kiküldött a balkáni fejedelemségekben működött. Részt vett a batini ütközet után a törökökkel való tárgyalásokban. 1810-ben visszahívták Szt-Pétervárra és 1819-ben az ázsiai ügyosztály főnöke és titk. tanácsos lett. 1838-ban az államtanács tagja, azon évi jún. 11-én halt meg.

Simbschen-József Antal báró, született Liebendorfbán (Erdély) 1746-ban, katonai családból. 1783-ban zenggi parancsnok, 1788—1789-ben részt vett a török hadjáratban. 1807-ben ezredparancsnok és a katonai felebbezési törvényszék elnöke. A napoleoni harczokban az olasz, rajnai, svájci, délnémet csatatéren részt vett. 1806-ban a Mária Terézia-rend lovagja lett. 1810 novemberben nyugalomba lépett, 1820-ban Bécsben meghalt.

Sztrátimirovics István, karloviczi patriarcha, született 1757 decz. 27-én Kölpényben (Bácsm). Családja Hercegovinából vándorolt Magyarországra, hol nemességet kapott. Ő Budapesten előbb philosophiát hallgatott, majd jogot végzett. 1783-ban papi pályára lépett. 1786-ban, 26 éves korában már archimandrita Krusedolban, nemsokára budai püspök. 1790 nov. 14-én a temesvári congressus megválasztotta patriarchának. 1792-ben valóságos titkos tanácsos és 1809-ben a Szerémségben kitört parasztlázongások alkalmával tanusított szolgálatai jutalmául a Lipót-rend nagy keresztjével tüntette ki a király. 1838 okt. 4-én halt meg

TARTALOMJEGYZÉK

a szerb felkelés történetéhez 1807—1810.

ELSŐ FEJEZET. — Az orosz védnökség megalapítása Szerbiában: Oroszország keleti politikájának általános jellemzése. — I. Sándor csár keleti politikája, Napoleonhoz való viszonya e részben. — Novoszilczov tárgyalása Pittel. — Pétervári osztrák követek jelentései Oroszország czéljairól 1805—6. — Készülődések a háborúra. Benyomulás Moldvába. A porta hadizenete. — Izgatás a keleti keresztények közt. A szerb forradalom fontossága orosz szempontból. — Michelson tábornok hadszervezési munkálatai, Ugritics missziója. — Ypsilanti és Rodofinikin együttes működése. — Michelson és Karagyorgye. A császári eszme préstíge-e. Parabola a czárról és a rákokról. — Szerb követség az orosz táborban, orosz hivatalnokot kérnek. — Rodofinikin kineveztetése. — Paulucci missiója. A negotini szerződés. — Rodofinikin utasításai és feladata. — Rodofinikin fogadtatása Belgrádban. Meggyűlölük. Karagyorgye és Rodofinikin találkozása. Hadi segély. — Rodofinikin kormányzati terve és működése 1807 végén. Befolyását növelni törekszik. — Tilsiti békepontozatok és következményeik. A szlobodzsiai fegyverszünet. — Az orosz csapatok visszamennek a Dunán. A szerbek aggodalmai. Rodofinikin kellemetlen helyzete. — Az oroszok megszállják Moldvát és Oláhországot. Csatározások a Drinánál. — Jugovics

missiója. Prozorovszky orosz főparancsnok biztatása. — Avkszenti metropolita békemissiója és Rodofinikin szerepe. — Rodofinikin és Doszitije. Befolyása és az orosz védnökség. A hitközösség és a nemzetiségi eszme szerepe az orosz keleti politikában I. kötet 39—112

MÁSODIK FEJEZET. — Ausztria keleti politikája a szerb fölkelés első éveiben. I. Osztrák keleti politika Szavojai Jenő és II. József korában. — Szisztovai béke utáni felfogás. A török birodalom integritása, folytonos tekintettel a határtartományok nyugalmára. — Hadzsi-Musztafa megöletése. — Az osztrák kormány tartózkodása mohamedánokkal és szerbekkel szemben. 1802. — A porta barátságtalan magatartása Ausztria iránt. A felkelés kezdete, hatása Bécsben. A porta gyanakodása 1804. — Sajtinszky, Karagyorgye megbizottja, meghódolási ajánlatot tesz. — Cobenzl és Colloredo politikája. — Ausztria magatartása a felkeléssel szemben 1804 május végéig. — A felkelők Károly főherceghez és a császárhoz folyamodnak. — A bécsi kormány a portával közli Karagyorgye ajánlatát. — A bécsi udvar magatartása és a szentpétervári kabinet. — Az osztrák politika hatása a fölkelés további fejleményeiben. — Diplomáciai csatározások Szolimán belgrádi pasa visszahívása ügyében. — A porta felfogása a felkelésről 1805 ápr. havában. Hafiz pasa jön Belgrádba. Hadi készületek. — Szentpétervárt Ausztria magatartását a szerb kérdésben gyanúsítják. Stadion és Czartoryski. — Új mentegetődzések Szentpétervárt. — Orosz agitációk a Balkánfélszigeten 1804 óta. — A bécsi udvar s az orosz izgatások. — II. Osztrák-orosz-angolszövetség 1805. Francia háború. — Talleyrand keleti tervei 1805. s az Ausztriának juttatandó szerep; Napoleon nem fogadja el. — Az orosz udvar bizalmatlansága Ausztria iránt. — Orosz csapatok Cattarában. Ausztria engedékenysége. — A porta és a szerbek 1805. — Az osztrák közvetítés

a szerbek érdekében. — A szultán visszautasítja Ferencz császár közvetítő ajánlatait. — Stadion gróf érintkezése a pétervári kabinettel a szerb felkelés ügyében 1808. — III. Ausztria a semlegesség elvére tér vissza. — Orosz-osztrák féltékenység. Francia-orosz közeledés. — Merveldt gróf pétervári követ s a török birodalom felosztásának kérdése. — Pozzo di Borgo a török birodalom felosztásáról. — A bécsi kabinet s a keleti expansio. — Bizalmatlanság Bécsben az oroszok tervei iránt. Az orosz-török hadjárat 1806. — Pozzo di Borgo Bécsben. — Ausztria határszéli intézkedései. — Napoleon és a porta. — IV. Károly főherczeg s a bécsi külpolitika. — A szerb fölkelés növekedő fontossága 1807. Belgrádnak osztrák csapatok által leendő megszállásának terve. — Stadion gróf és Belgrád megszállásának terve. — Ferencz császár kiterő határozata. — Károly főherczeg nem adja fel a megszállás tervét. — Vincent osztrák tábornok missiója Varsóban Napoleonnál. — Ausztria óhajtja az orosz-török kibékülést. Sebastiani tábornok, Napoleon követe meghiusítja az osztrák követ törekvéseit. — A bécsi kabinet békítési kísérlete Szentpétervárott. — Stadion gróf várakozási politikát ajánl a császárnak. — A szlobodzsiai fegyverszünet okai. A porta Ausztria közbenjárásától nem idegenkedik. — Br. Stürmer internuntius tárgyalásai. A bécsi kabinet „udvarias“ válasza, semleges marad. — Metternich és Talleyrand 1808. Újabb tervek Törökország felosztása iránt . . . I. kötet 113—210

HARMADIK FEJEZET. — **A harcok megújulása (1808 május).** — A szlobodzsiai fegyverszünet utáni állapotok. — Napoleon s a moldvaláhországi fejedelemségek kérdése. — Musztafa Bajraktár Ruszcsukban. — A bosnyákok támadása. Bosznia s a szerb felkelés. Bosnyák belviszonyok és hangulatok. — A törökök békés magatartása. — A szerbek magatartása a fegyverszünet folyamán. — Hajduk-Velyko. — Musztafa Bajraktár békekísérlete.

— Prozorovszky orosz fővezér meghiusítja a béketárgyalásokat. — Az orosz közbelépés okai. — Az erfurti találkozás 1808 szept. 27. — Oroszország magatartása az erfurti egyezmény után. Konstantinápolyi lázadás, Musztafa Bajraktár halála. — Angoltörök béke, orosz ultimatum a portához. — 1809 ápr. 1. Az orosz hadműveletek megkezdése. A szerbek aggodalmai s előkészületei, hadi erejük. — Karagyorgye bosnyák összeköttetései és Montenegróhoz való viszonya. — Karagyorgye novibazári hadmenete 1809 ápr. közepén. — Szjenicza ostroma s kapitulációja. — A szuhodoli diadal. A montenegrói hadak külön operációja. — Karagyorgye Novibazár előtt, a kameniczei vereség következtében elvonul. — Lázarevics Luka és Márkovics Szima a Drina mentén. — Sztojkovics Milenkó a Dunánál, a kladovoi kudarcz. — Hadműveletek Nis elfoglalása czéljából, a szerb vezérek egyenetlenkedése. A törökök elfoglalják a csagári erősséget. A szerbek visszavonulása Deligradba. Deroute a szerb seregben. — A porta a szerbek ellen erélyes akciózt indít, Chursid pasa fellépése, Karagyorgye ellenakciója. A deligrádi sánczok védelme. Egyenetlenség a vezetésben, a törökök sikerei. — A törökök előzönlik a Morava jobb partján fekvő vidékeket. Csüggedés. Karagyorgye rendszabályai. Sikerek a bosnyákok ellen. — 1809 aug. 13. A szerbek elhagyják a deligrádi sánczokat. Milenkó veresége. — Török portyázások. Általános rémület, menekülés a Száván túlra. Elkeseredés Rodofinikin ellen. — Rodofinikin megrémülése, szökve hagyja el Szerbiát. — Rodofinikin szökésének hatása. — Karagyorgye védelmi intézkedései. — Aránylag kedvező helyzet a határokon. Karagyorgye sikeresen védi a Morava-vonalat. — Sztojkovics Milenkó helyzete Porecsnél. A török sereg tétlenségének okai. — Bagration herczeg orosz fővezér diadalmas előnyomulása Bulgáriában. A török csapatok elhagyják Szerbiát. — A vojvodák viszálykodása. A szerb tanács segélytkérő küldöttsége Oroszországba. Orosz

kudarcz Szilisztriánál, Bagration Oláhországba vonul, fogadja s megoktatja a szerb követséget. — Belviszályok, aggodalmak Szerbiában. — 1810 márcz. 22. Iszajev orosz tábornok átkel a Dunán. — Változás az orosz hadvezérletben. Kamenszky Miklós gr. fővezér. Sándor czár utasításai. — Kamenszky gr. 1810 márcz. 29. Jászvásárott átveszi a főparancsnokságot. Előkészületei. — Kamenszky gr. és a szerbek. Iszajev tábornok visszavonulása. — Hírlélek Belgrádban. — Kamenszky gr. összetartásra inti a szerbeket. A követség visszatérése. — Orosz rokonszenv Belgrádban. — A szóvet és Kamenszky gr. levele. Az orosz védnökség elismerése. — Készülődések a háborúra. — Hírek a törökök készülődéseiről. Krusevácra visszaveretnek. Karagyorgye összetartásra buzdít. A porta védelmi tervei s aggodalmai. — Drinamelléki s Moravamelléki események. — A porta Chursidnak megparancsolja a Szerbia elleni offenzívát. — 1810 május 22. Az orosz sereg átkel a Dunán. Orosz diadalok. Hatásuk Szerbiában. — Hadi események jún. 28. Az orosz és szerb sereg egyesülése, Brza-Palánka elesik. — Kladovo körülzárólása. Balsikerek Sumlánál, Várnánál, a szerbek nem látják reményeik beteljesültét. A bányai vereség. — Orosz balsiker Bulgáriában. — Előkészületek a török támadás ellen. Hadjárat a Drina mellett. Ornok ezredes orosz segélyhada, Chursid pasa visszaszorítása. — 1810 okt. 18. Karagyorgye győzelme a Drinánál, a bosnyákok visszavonulása. Kladovo bevétel. Timokmenti sikerek I. kötet 211—325

NEGYEDIK FEJEZET. — Belviszályok.

A visszavonás kezdetei s okai. — Karagyorgye egyéni szerepe. — Ellenzék Karagyorgye tekintélye ellen. A helyi vezérség elemei. — Szerb particularismus. — Karagyorgye mint a központi hatalom személyesítője. — Nenádovics Jakab és Máté szerepe; Jakab fondorlatai, megzaboláztatása. Sztojkovics Milenkó. — Todorovics, másként Dobrinjác Péter. — Az

elégedetlenek szervezkedése. — Michelson tábornok s az elégedetlenek. — Az elégedetlenek Karagyorgye személyes híveit üldözik. — Milovánovics Mlăden. — Vádak Milovánovics ellen; Gágics, a szöveti titkár intrikái. — Rodofinikin szerepe. — Leonti metropolita. — Avkszenti és Krályevics szarajevói metropolita. — Rodofinikin meggyanúsítása. — Zsivkovics István zimonyi kereskedő. Az ellenzék Mlăden tanácselnök eltávolítását követeli. — Mlăden felülkerekedik. — Rodofinikin Karagyorgyét megint oroszellenes kifakadásiért. — Prozorovszky orosz fővezér levele Karagyorgyéhoz. — Rodofinikin előadása Mlădenék fellépéséről Karagyorgye ellen. — Rodofinikin előadásának valószínűtlensége. Célja Karagyorgye eltávolítása. — Prozorovszky Karagyorgyét elismeri fővezérnek. — Rodofinikin beszünteti az izgatást. — Rodofinikin Mlăden ellen. befolyása meginog, alaptalanul árulással vádolják. — Karagyorgye küldöttséget meneszt Szentpétervárra. — Prozorovszky Rodofinikint védi, Karagyorgye színleg közeledik Rodofinikinhoz. — Deligrád védelme, viszály a vezérek között. — Az őrség lázadása. — Mlăden erélye, orosz kitüntetése. — Petrovics Miloje és Dobrinjac Péter versengése. — Miloje a Száván túlra szökik. — A viszálykodó vajdák félrevonulnak. — Rodofinikin gyors elutazása, Bagrationnál Karagyorgyét vádolja. Karagyorgye védekezése. — Bagration Rodofinikinra hallgat, Karagyorgye Filippovics Szpiridion archimandritát küldi a fővezér felvilágosítására s onnan Szentpétervárra. — Bagration nem engedi, hogy a csárhoz menjen. — Közhangulat Miloje és Mlăden ellen, a nép bizalmatlansága főnökei iránt. — Karagyorgye összehívja a szkupstinát Hasszánpasa-Palánkára. — A szkupstina Miloje és Mlăden ellen. — Karagyorgye Milojét feláldozza, a zimonyi várparancsnoktól kikéri. Kiadatván (1810 ápr. 14) Klenakban feje vétetik. — Karagyorgye és Nenádovics Jakab összeczördülése. — A lakosság hangulata. A czrna-rékaí oláh falvak lázadása. A belgrádi szkupstina. — A szkupstinában

Karagyorgye ellenzése, de utóbb beleegyezésével győz az orosz párt. Követség Bagrationhoz. — Nenádovics Jakab kiszorítja Mládent a szövet elnökségéből, ő lesz elnök. — Utóbb sógorság Karagyorgye s Mláden s ez utóbbi és Nenádovics között. — Nenádovics Jakab, mint a tanács elnöke, semmit se tehet, Belgrádból távozik, s Mláden újra befolyáshoz jut. — A szerb követség Oláhországban. — Milenkó, a porecsi vajda, elpártol Karagyorgyétól. — A követek bevádolják Karagyorgyét Bagrationnál. Karagyorgye védekezése. Az orosz fővezér egyetértésre inti a főnököket. — Rodofinikin összeköttetése Szerbiával, Milenkó üzelmei. — Karagyorgye fellépése Milenkó ellen. Behódoltatja az elpártolt knézeket. — Milenkó makacskodása. — Kamenszky gr. fővezér békességet szerez Karagyorgye és Milenkó s Dobrinyác között. — Milenkó, Dobrinyác, Nenádovics és Obrenovics Milán összeesküvése, letenni akarják Karagyorgyét s egymás között felosztani az országot. Az összeesküvés felfedezése. — Obrenovics Milán Oláhországba menekül, halálával Karagyorgyét gyanúsítják alaptalanul. — Mláden kormányzótanácsot akar szervezni, abba belevonni az elégedetlen vajdákat, hogy kerületeikben elveszítésük veszedelmessé válható befolyásukat. A ki nem fogadja el a rá eső választást, száműzetik. — Karagyorgye elfogadja a tervet. — 1811 január 11. Belgrádi szkupstina, a tervezet (jan. 25.) elfogadtatik, az ellenzék nem mer szót emelni. — Dobrinyác, Milenkó, Nenádovics megjelennek a Balla ezredes vezérelte orosz hadakkal. — Karagyorgye eltávolítja Hajduk-Velykót. — Balla ezredes nem lép közbe Milenkó és Dobrinyác érdekében, kiket Karagyorgye megfoszt a kerületi vezérségtől. — Milenkó és Dobrinyác nem fogadván el a rájuk eső választást, száműzetnek. — Karagyorgye teljes diadala. — Obrenovics Milos kegyelmet nyer. — Zsivkovics Oláhországba költözik. — Karagyorgye fővezérségének általános elismerése II. kötet 1—93

**ÖTÖDIK FEJEZET. — Szerb lázadások Magyarországon (Vogány, Krusicza) 1807—1808. — Belgrád megszállásának terve. For-
dulat 1809-ben. — 1. A magyarországi szerbség rokon-
szenve a fölkelés iránt. — Határsértések. — A hadi
sziget megszállása. — Csempészet. — Forrongás
Fehértemplomban 1807. — Lázadás a rumai urada-
lomban, Vogányban 1807. ápr. 4. — Vizsgálat a láza-
dás okainak földerítése ügyében. — Komáromy Péter
kir. biztos Szerémben. — Popovics Andrija a moz-
galom vezetője és társai. — A lázadás jellege. —
Katonai óvintézkedések. — Újabb mozgalmak elő-
jelei Vogányban. — Irodalmi izgatás, Zsefárovics és
Sztamatovics munkái. — A szerb felkelés hatása a
horvát részeken. Szökések a csász. hadseregben. —
Alvidéki gyanús mozgalmak. — 2. Belgrád megszállá-
sának terve. 1808. — Karagyorgye és Simbschen tábor-
nok tárgyalásai. — Orsova megszállásának terve. —
Simbschen eljárása Belgrád megszállása ügyében. —
Hadzsics és Urosevics működése. — A szerb főnökök
jellemé. — Karagyorgye és Hadzsics. — Karagyor-
gye és Simbschen találkozása. — Karagyorgye fel-
tétteleinek jellemzése. — Károly főherczeg és Stadion
jegyzékváltása. — Karagyorgye nézetváltozása. Rodo-
finikin nyomára jut a tárgyalásoknak. Rodofinikin
ellenmunkája, Topolára megy. — Urosevics Simbschen
nevében tárgyalni kezd. Rodofinikin szerepe. — Lajos
főherczeg a határörvidéken. — Karagyorgye elhajlik
a tervtől. — Osztrák-ellenes hangulat. — Hiresztelé-
sek osztrák csapatok bevonulásáról. Karagyorgye
védelmi állapotba helyezetteti Belgrádot. — Rodofinikin
Karagyorgye és a tanács útján visszautasító levelet
irat Simbschennek. — Simbschen jelentése. — Ferencz
császár és király neheztelése Károly főherczegre, az
akció elejtése. — Sebastiani fondorkodása a portá-
nál. — Kurokin herczeg felmutatja Stadionnak Simb-
schen levelét. — Stadion mentegetődzése, a hibát
Simbschenre hárítja. — Simbschen tábornok és Károly
főherczeg, ki mentőleg bánik vele. — Simbschen**

védelme, megszünteti a határzárlatot. — Orsova átadásának terve. Sikertelenség. — Gr. Stadion nézete a megszállásról. — 3. Szerb izgatás 1808-ban Szerémben. Glavas Sztanoje. — Karagyorgye nézete Glavas előadásáról. — Hirlelések, gyanús nyilatkozatok. — Márkovics Radojeza kísérlete. — Az izgatás folyik. Szerbiába jött túlparti szerbek szerepe, Rodofinikin keze. — Izgatott hangulat a Bánságban: Temes- és Krassómegyékben. — 1808 jún. 12—13. Lázadás kitörése Krusiczában. — Lefolyása, megghiúsítása. — A krusiczai pópa vallomásai. A vizsgálat. — Jovánovics Márján. — Milenkó szerepe . . . kötet 94—203

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

MINDKÉT KÖTETHEZ ¹

Személyneveknél a lapszám, illetőleg a kötetszám előtt az évszám található.

A beles szerajevói orvos. 1871.
II. 327.	Alimpics Ranko, negotini na-
cselnik. 1868. II. 274. sk.
Adair angol követ. 1806. 1809.
176. 242.	Alvinczy báró. 1807. II. 129.
adó, Szerbiában. 1810. 289. (I.
huszad, tized.)	Andrássy Gyula gr. 1871. 5.
II. 310. 323. 334. 352. sk.
adózás, viddini. 1868. II. 255.	Andrejevics kruseváczi knéz.
1810. 304.
Aguilar, szentpétervári osztrák
megbízott. 1806. 328. 332.	Anglia, angol (hajóraj). 88. sk.
146. sk. 242. sk.
Ahmed pasa I. Chursid
Ahmed	Arberg, Napoleon kamarása.
1808. 206.
albánok, Albánia. 87. 153. 252.
279. 303. sk. 307.	Archipelagus. 205. 207.
arnauták. 1806. 331. 1871. II. 315.
Aleksza knéz I. Nenádovics.	Arszenijevis pancsovai pap.
1807. II. 99.
Alekszics A. cikke. 1883. 36.	Arszenijevis Batalaka Lázár
emlékirata. 24. sk.
Alekszinác hn. 257. sk. 270.
314. 319. II. 17. 304. sk.	Asszim szerajevói pasa. 1871.
II. 322.
Alemar I. Osztromare.	Atif, reisz effendi. 1798. 338.
Ali bég I. Vidaics Ali.	Auerstädt hn. 174.
Ali janinai pasa (Tepelendi).
1810. 1811. 303. II. 239.	

¹ hn. = helynév, I. = lásd, sk. = s következő lap(ok),
II. = II. kötet.

- Austerlitz hn. 146.
 Avkszentí metropolita. 1805.
 100. sk. II. 30.
 Avram Salom szerajevói rabbi.
 1871. II. 326.
 Avramovics Tódor, vogányibíró
 (Ticzán). 1807. II. 110. 224.
 Aziz viddini pasa (Szokolovics).
 1868. II. 252. sk. 265.
Babinopolje hn. II. 319.
 Bács megye. II. 101. sk.
 Bagration, orosz tábornok. 1809.
 281. sk. 287. sk. 291. sk.
 II. 55. sk. 67. 202. 382.
 bagrdáni szoros. 277.
 Bajraktár l. Musztafa-Bajraktár.
 Balascsa G. czikke. 1905. 33.
 Balkán-szoros. 283.
 Balla l. Bolla.
 Bánát (banatus). 115. 117. -i
 mozgalmak. 1807. II. 99. sk.
 Banjaluka hn. 218. 222. 315.
 II. 345.
 Banovcze hn. II. 166.
 Bánya hn. 264. 266. 270. 280.
 313. 319. 325. II. 85.
 Barbarics Hieronym, bosnyák
 ferenczes. 1871. II. 336.
 Barjaktárovics knéz. 1809. II. 51.
 Batina hn. 321. 325.
 Batoesina hn. 270.
 Bayros marquis. 1871. II. 345.
 Bazardzsik hn. 309.
 Bázias hn. II. 188.
 Becse hn. II. 106.
 bécsi levéltárak. 12.
 Beer Adolf, osztr. történetíró. 19.
 Begova-dzsámia, szerajevói me-
 cset. II. 322.
 Bekir pasa, boszniai kormányzó.
 1804. 122. sk. 129. 133. 135.
 Belgrád hn. 58. sk. 74. 185. sk.
 198. 219. 246. II. 124. sk. 213.
 -i béke 113. -i nahia 318.
 -i pasalik 114. 117.
 Beli Izvor hn. II. 289.
 Belopolye hn. 253.
 Benyovszky gyalogezred. 1807.
 II. 116. 122.
 Berlics negotini tiszt. 1868. II.
 287.
 Berlistye hn. II. 191.
 Beszarábia. 46. 87. 149. sk.
 171. sk.
 betyárok II. 75. 91.
 Beust külügyminiszter. 1871.
 II. 310. 353.
 Bihács hn. 222.
 Bilalovac hn. II. 321.
 bimbasa. 31. 303.
 Binder szentpétervári osztrák
 követ. 1808. II. 231. sk.
 Bingula hn. II. 101.
 Bjelina hn. 256. 316. 324.
 Blau Ottó, szerajevói porosz
 consul. 1871. II. 323.
 Blaznavacz Milivoj, szerb re-
 gens. 1868. 1871. II. 263.
 275. 317. 319.
 Blazsuj hn. II. 328.
 Boda hn. 254.
 Bogovágya hn. II. 11.
 Bolics archimandrita. 1807. II.
 222. 225.
 Bolkunov, jászvárosi orosz con-
 sul. 1806. 54.
 Bolla orosz ezredes. 1811. II.
 84. sk. 208. 238.

- Bonaparte József. 240.
 Bopp Auguste tört. műve. 21.
 Borak (Borok) hn. 318. II. 12.
 Borosa Alajos pap. 1871. II. 316.
 Bósa szerb tanácsstag. 1806. 378.
 Boskota rablóvezér. 1808. II. 188.
 Bosnyák aga, ruszesuki parancsnok. 1810. 312. 314.
 Boszna, folyó. II. 318. sk. 325.
 Bosznia, bosnyákok. 63. sk. 87. sk. 95. sk. 114. sk. 171. sk. 203. sk. 252. sk. 279. 301. sk. 315. sk. II. 185. — leírása Kállaytól II. 311. sk.
 Böhm Lénárt történeti munkája. II. 233.
 Branováczky, osztrák ezredes. 1808. II. 189. sk. 222. sk.
 Breska hn. II. 315. sk.
 Brebir hn. 315.
 Brestovsko hn. II. 321. 334.
 Bresztovác hn. II. 321.
 Bród (Száva-) hn. II. 316.
 Brumauer, magy. kamarai tisz. 1808. II. 232.
 Brunswick-uradalom. II. 184. sk.
 Brusznicza hn. II. 78.
 Brza-Palánka hn. 284. 295. 310. sk.
 budapesti országos levéltár. 12.
 Budapesti Szemle. 8. 10.
 Budberg, orosz külügyminiszter. 1806. 54. sk. 65. 72. 165. sk. 330. sk.
 Bug, folyó. 331.
 bujruđi (török oklevél). II. 267.
 Bukarest hn. 62. 68. 96. 99. 293. 299. 323. 332. -i béke 1812. II. 207. 211. sk.
 Bukova, kolostor. II. 278.
 Bukovics hn. 24.
 Bukovina. 159.
 Bulgária, bulgárok. 75. 87. 149. sk. 173. 203. sk. 244. 251. 283. 289. 292. sk. 301. — 1868. II. 247. sk.
 bulyukbasa. II. 16. 197.
 campoformiói béke. 115.
 Champagny, francia miniszter. 1807. 336.
 Champoiseau, viddini francia viceconsul. 1868. II. 254. sk.
 Cherson hn. II. 107.
 Chotim hn. 173. 205.
 Chursid Ahmed pasa. 1805. 1808. 94. sk. 97. 99. 224. 280. 283. sk. 303. 307. sk. 314. sk. 3 9. sk. 337. sk. II. 202. 214.
 Cobenzlosztrák miniszter. 1804. 127. 130. sk. 139. sk. 183. sk. 342. sk.
 Colloredo osztrák miniszter. 1804. 127. 342. sk. II. 218. sk.
 Csagár hn. 259. sk.
 Csarapics. 1808. II. 167.
 csardak (szerb magtár). II. 286.
 Csardaklija (Novákovics) Péter. 1807. 61. 80. 130. sk. 129. 333. II. 31. 228.
 Csatyics hn. II. 334.
 Cselebi effendi. 1800. 339.
 Csemerlics bég. 1871. II. 324.
 Csenagics szerajevói polgármester. 1871. II. 337.
 cserkeszek Viddinnél. 1868. II. 262.

- Cservenka (Czervinka) József
osztrák tábornok. 1811. II.
239. 242. 382.
- cseszma (forrás). II. 281. 285. sk.
- Csicsakov orosz tengernagy.
1812. II. 209.
- csiflik (boszniai ház hely). II. 340.
- Csirics B. történeti munkája.
1898. 35.
- Csohádzsics A. Sz. 1897. 35.
- Csondrics Máté, bosnyák feren-
czes. 1871. II. 330. 336.
- Csopics I. Csúpics.
- Csucsokovics postatiszt. 1868.
II. 306.
- Csupics Nikola. 36.
- Csupics-társaság Belgrádban. 9.
- Csúpics (Csopics) bimbasa. 1810.
303. II. 15. 114.
- Czartoryski herceg orosz mi-
nister. 1804. 132. 141. sk. 1806.
50. 151. sk. 163. sk. 330. sk.
- Czervinka I. Cservenka.
- Czrna-Rjéka hn. 228. sk. 270.
290. 297. II. 65. sk.
- Czrni György I. Karagyorgye.
- Czüczürev orosz tábornok. 1810.
312.
- dahia (dahia), dahik. 78. 117. sk.
II. 2. 24. — történetükről
Novákovics 29.
- Dalmácia. 64. 115. 151. 315.
- Dandolo, dalmáciai parancs-
nok. 1808. II. 232.
- Danzig hn. 68.
- Dardanellák. 87. -nál béke.
1809. 242.
- Davidovics tábornok. 1807. II.
222.
- defter (török adólajstrom). II.
235.
- Deli Jován, hegység. II. 285.
- Delian hn. II. 294.
- Delo, folyóirat. 31. 35.
- Deligrád hn. 180. 257. sk. 266.
sk. 284. 305. sk. 313. sk.
II. 49. sk. 308.
- Demelics Fedor tört. műve. 20.
- Dervent hn. 222. II. 317.
- Devics, alekszináci nacselnik.
1868. II. 304.
- Dimbovicza, folyó. 205.
- Dimitrijevic Janityia. 1809.
244. 253. sk. 399.
- Dionysios viddini püspök. 1808.
233. sk. 395.
- Dják Simon oláh pap. 1808.
II. 197.
- Doboj, várrom. II. 318.
- dobrinezei pópa. 1807. II. 117.
- Dobrinjác (Tódorovics) Péter
szerb knéz. 35. 258. sk. 265.
sk. 272. sk. 282. sk. 299.
319. 400. II. 16. sk. 50. sk.
71. sk. 82. sk. 196. 218. sk.
238. sk. 244. 377.
- Dobrinje hn. II. 53. 334.
- Dolgoruki herceg. 1805. 359.
- Dolnji-Vakuf hn. II. 342.
- Dombay consuli tolmács me-
moirejai. 36.
- Doszcicza, hegy. II. 340.
- Doszitije I. Obrádovics.
- Draganics, banjalukai vicecon-
sul. 1871. II. 345.
- Driaault Ed. történeti munkája.
21.
- Drina, folyó. 70. 98. 157. 217.

- sk. 256. 297. 303. sk. 315. sk.
 II. 9. sk.
- Drinápoly hn. 216. 293. 325.
- Drontheim hn. II. 214.
- Dubrava hn. II. 53.
- Duckworth angol tengernagy.
 195.
- Duka Péter báró, osztrák tá-
 bornok. 1806. 185. 377. sk.
 1807. II. 96. sk. 121. sk.
 129. sk. 177. sk. 221. sk.
 382.
- Dusán ezár. II. 110. 119.
- Duszina, folyó. II. 331.
- dzsámi (mecset). II. 318.
- Dzsiniés kapitány. 37.
- Dzsurdzsevo (Gyurgyevo)
 hn. 89.
- E**gyiptom. 87. 203.
- Erdővég (Erdevik) hn. II. 101.
- Erfurt hn. 239
- Eszék hn. II. 106. 117.
- Eszterházy-ezred. 1808. II. 157
 184.
- Ettingshausen osztrák ezredes.
 1807. II. 222. sk.
- F**éhertemplom hn. 185.
- Ferdinánd-huszárok. 1807. II.
 116.
- Ferencz, osztrák császár. 154.
 sk. 158. sk. 184. sk. 342. sk.
 388. sk. II. 100. 106. 118.
 sk. 142. 173. sk. 178. sk.
 187. 205. 214.
- Fetizlan hn. 95. 224. 233. II.
 238.
- Filippopolis hn. II. 141.
- Filippovics, ruian. II. 172.
- Filippovics Szpiridion, archi-
 mandrita. 1810. 1812. 299.
 II. 58. sk. 212. 239.
- Finnland. 239.
- Fojnicza hn. II. 321. 332. sk.
- Foksán hn. 333.
- Fóka, orsovai kereskedő. 1808.
 II. 177. sk.
- Friaul. 66.
- riedlandi csata. 87.
- Frimont-huszárezred. 1807. II.
 123.
- G**ágics Jeremiás, szerb sena-
 tusi titkár. 61. 68. 71. 80.
 333. II. 25. sk. 71. sk. 377.
- Galanthay, travniki orvos. 1871.
 II. 343.
- Galib effendi. 1809. 244.
- gamzigrádi romok. II. 290.
- Garasanin. 1868. II. 310.
- Garovi hn. II. 319.
- Gauseau, szerajevói francia
 zsidó. 1871. II. 328.
- Gavrilo, volt szabácsi püspök.
 1868. II. 275.
- Gávrilovics M. András törté-
 neti munkái. 26. 28. 32. 36.
 sk. II. VI.
- Geneyne, osztrák tábornok.
 1807. 123. 190. II. 97. sk.
 221. sk.
- Gesa, szerb hadnagy. 1868. II.
 291.
- Glasznik, folyóirat. 1848. 6. 31.
- Glavas Sztanoje, szerb főnök
 228. II. 99. 181. sk. 377.
- glavni kmet (szerb városi elől-
 járó). II. 279.
- Godisnicza, folyóirat. 31. 36.
- Golasnicze hn. II. 288.

- Golesco tábornok, román miniszter. 1868. II. 248.
- Goltz gróf, szentpétervári porosz követ. 141.
- Golubino hn. 234. sk.
- Gorljan hn. II. 293.
- Gornji-Vakuf (Szkoplye) hn. II. 341.
- goszpodárok I. vojvodák.
- Göring, temesvári hadbíró. 1808. II. 197.
- görög legio. 63. 333.
- Gradacsác hn. II. 232.
- Gradiska hn. II. 346.
- Gradistye hn. II. 195.
- Gramada hn. II. 301.
- Grgo I. Martics.
- Groccka hn. 307. 378. II. 240. 310.
- Gromberg, orosz őrnagy. 1807. 83.
- Grujovics Mihály. 1807. 67. II. 22. 57. 81. sk. 377.
- Grúzia 240.
- Grünne gr. 1808. II. 231.
- Gurguszovác I. Gyurgyazse-
vác
- Gurguszovác I. Knyazsevác.
- Gusancz Ali. 133. 135. 186. 263. sk. 268. sk. 284. 314. 321. II. 97. sk.
- Guzzo, hoszpodár. 1806. 332.
- Gyorgyevis Demeter pópa. 1808. II. 190. sk.
- Gyorgyevis Vládán történet-
írói munkássága. 30. II. V.
- Gyulai Pál. 8.
- Gyurgyazsevác (Gurguszovác) hn. 260. II. 33. 87.
- Gyurgyevo I. Dzsurdzsevo.
- Gyuricza. II. 4. 32.
- Gyülhisszár hn. II. 344.
- H**adzsi Jusszuf bosnyák bég. 1871. II. 317.
- Hadzsi Loja. 1871. II. 326. 336.
- Hadzsi-Melentije. II. 15. 22. 67.
- Hadzsi-Musztafa pasa. 116.
- Hadzsi-Prodan. 1809. 253. sk.
- Hadzsibég-Rizvanbegovics. 1809. 256.
- Hadzsics Pál, zimonyi polgármester. 1807. II. 134. sk. 225. sk.
- Hafiz pasa, belgrádi parancsnok. 1805. 138. II. 16. sk.
- Hajduk-Velyko (Petrovics) szerb főnök. 228. 259. 290. 295. 319. II. 32. 50. sk. 66. 75. 84. sk. 214. 377.
- Hamdi, szerajevói pasa. 1871. II. 322. 337.
- harácszédula. II. 235.
- harambasák. II. 6. 185.
- Hasszán (-Aga) pasa, szreberniczai. 98. 135.
- Hasszánpasa-Palánka hn. II. 61.
- határőrvidéki mozgalmak. 1807. 1808. II. 95. sk.
- helytartótanács. II. 106. 138. 223.
- Herbert br. osztrák internuntius. 1800. 339.
- Herczegovina. 133. 218. sk. 249. sk. 256. sk. 279.
- Hiller János br. osztrák tábornok. II. 204. 226. 238. 241. 382.
- Hirsch báró, 1871. II. 345.
- Hirszova hn. 288. 294. 309.

- Hofkriegsrath. II. 98. 133.
 Holmes, szerajevói angol consul. 1871. II. 328.
 Holzinger Tamás, szerajevói viceconsul. 1871. II. 338. sk.
 Horvatovics, szerb tiszt. 1868. II. 299.
 hospodárok. 176. 181.
 Hrgotina hn. II. 288.
 Hrtanj, hegy. II. 250. 285.
 Hrtkoveze hn. II. 315.
 Hussein pasa sírköve Viddinben. II. 269.
 huszad, szerb adó. 1810. 306.
 Ibar. 252.
 Ibrahim pasa, ruméliai váli. 1805. 153. 180.
 Ibrahim Manzur mémoiresjai. 1813—14. 34.
 Icskó Péter 1808. II. 184.
 Iidzse hn. II. 322.
 Ilik-Oglu, szilisztriai parancsnok. 1809. 287.
 Illok (Újlak) hn. II. 101. sk. 223.
 illyrek, Ausztriában. 1807. II. 100.
 Imeretia. 240.
 Ipek hn. 254.
 ioniai szigetek. 65. 235.
 Ireg hn. II. 225.
 Iszajev, orosz tábornok. 67. 72. 92. 245. 257. 281. sk. 292. sk. II. 57. 124. 226.
 Iszmail hn. 283.
 Iszmail bég, seresi. 1810. 303.
 Iszmail pasa. 1811. II. 208.
 Izmail-Toszun aga. 1808. II. 194. sk.
 Italinszky, konstantinápolyi orosz követ. 132. 144.
 Ivan, hegy. II. 338.
 Ivankoveze hn. II. 16.
 Ivanszka hn. II. 345.
 Ivelics gróf, orosz tábornok. 1812. 144. 283.
 Jadár, szerb kerület. 98.
 Jágodina hn. 31. 258.
 Jajcze hn. II. 232. 343. sk.
 Jakabffy Simon. 1808. II. 233.
 Jakovlyevics István. 1810. 304.
 Jaksics Gergely történetiműve. 22.
 jamakok lázadása. 1807. 214.
 Jancsics Jovó pápa. 1810. 315.
 janicsárok, janicsáragák. 116. 120. sk. 220. 241. sk.
 janinai pasa I. Ali.
 Janja hn. 316.
 Janko, szerb futár. 1811. II. 244.
 Jankovics Milán, zajcsári nacselnik. 1868. II. 287. sk.
 Jankovics Milován. 1868. II. 287.
 Janochno Antal verdniki jegyző. 1807. II. 224.
 Jantra, folyó. 314.
 Jaszika hn. 320.
 Jaszinkova, patak. II. 287.
 Jasztrebacz, hegy. II. 306.
 Jászvásár hn. 101. 242. sk. 294. 332.
 Jeftics István, Karagyorgye titkára. 273. sk. II. 143. sk. 149. 160. sk. 201.
 Jehovácz hn. II. 334.
 Jelkis, illoki uradalmi igazgató. 1807. II. 101.

- Jellasicsh-gyalogezred. 1807. II. 116.
- Jena hn. 174.
- Jevgenije, negotini püspök. 1868. II. 275.
- jobbágyság helyzete Délmagyarországon. 1807. II. 107. sk. 181. sk. 223. sk.
- Jókics Péter elbeszélései 35.
- Jovánovics, viddini gőzhajózási ügynök. 1868. II. 251. 267.
- Jovánovics Dragutin. 1883. 31.
- Jovánovics Márján, határőrtiszt. 1806. 1807. 1808. 337. II. 194. sk. 217.
- Jovánovics Ly. 1904. 29.
- József, II., császár. 113.
- József nádor. 140. 184. II. 102. 223.
- Jugovics Iván, szerb senatus titkára. 28. 99. II. 22. 46. 59. 70. sk. 218. sk. 237. sk. 378.
- Kabadahik. 119.
- kadiluk (törvényszéki kerület). 222.
- Kajdics, bosnyák nagybirto-
kos. 1871. II. 316.
- Kalafat hn. II. 249.
- Kállay. 1868. Obrenovics her-
cegnél 2. — belgrádi fő-
consul 2. sk. — országgyű-
lési képviselőjelölt 4. —
boszniai utazása 5. — Ke-
letruméliában 10. 11. — kül-
ügymin. osztályfőnök. 1882.
11. — levéltári kutatásai 12.
sk. — család II. 346. sk.
- Kallimachi, hoszpodár. 1806.
332.
- Kamenicza hn. 258. sk. II. 61.
- Kamenszky Miklós gróf, orosz
fővezér. 1810. 293. sk. 309.
sk. 325. sk. II. 78. 240.
383. — id., Miklósnak bátyja.
1810. 309.
- kanczellária, magyar udvari.
1807. II. 223. 225. 232.
- Kanitz Felix. 1868. II. 247. sk.
- kapukiája (ügyvivő) 234. sk.
- Kara Feizi, krdzsál főnök. 134.
- Kara Gyaur I. Karagyorgye.
- Karadzics Vuk. 1859. 23. 25. 72.
- Karagyorgye (Petrovics Gy.,
Czrni György, Kara Gyaur)
életrajza Nenádovics Kon-
stantintól 27. — életrajza Vu-
kicsevics Milenkótól 30. —
jegyzőkönyve 31. — tárgya-
lása oroszokkal 1806. 52. —
levele Jászvásárra 54. —
békülési hajlama 1807. 58. —
nála Paulucci 67. — egyez-
sége az oroszokkal 72. —
találkozása Rodofinikinnal
82. — és Avkszenti 102. —
fiának tanítása 104. — fo-
lyamodása Ferencz császár-
hoz 181. — és a bosnyákok
219. — orosz érintkezései
244. sk. — montenegrói po-
litikája 249. sk. — novibazári
hadmenete 251. sk. — ka-
meniczai vereség után 264.
sk. — és Rodofinikin 271.
sk. — védelmi intézkedései
276. — népszerűsége és orosz
politikája 285. — viszonya
Kamenszkyhez 297. — had-

- járata Deligrádból 313. — 331. sk. — szerepe vojvodák közt II. 2. sk. — viszonya Ausztriához s Rodofinikinhez 34. sk. — Prozorovszkyval összeköttetése 40. — Bagrationnal 55. — a senatust reformálja 82. sk. — tárgyalásai Simbschen-nel Belgrád megszállását illetőleg 126. sk. — tárgyalásai Hadzsicscsal 142. — viszonya a délmagyarországi fölkeléshez 182. — tárgyalásai Ausztriával 199. sk. — 209. 219. 236. sk. — életrajzi adatai 378.
- Karagyorgyevics Alexa, Karagyorgye fia. II. 215. 236.
- Karanovác hn. 303. II. 4. 141.
- karaula (szerb őrház). II. 304.
- Karaula, hegység. II. 343.
- Karlócza hn. II. 104. sk.
- Károly főherczeg. 1804—1808. 129. 137. 140. 157. sk. 182. sk. 377. sk. II. 97. sk. 124. sk. 148. sk. 173. sk. 199. sk. 221. sk.
- Kattaro hn. 65. 144. 152. 167.
- kavasz (consulatusi hajdu). II. 252. sk.
- Khodzsa-Balkán, hegység. II. 251.
- Kira-Dindzsán, viddini orosz viceconsul. 1868. II. 252.
- Kis-Ázsia. 87.
- Kis-Oláhorság. 281. 292. 295. 311. 319. 323. II. 57.
- Kiszelyak hn. II. 321.
- Kladovo hn. 257. 271. 280. 284. 310. sk. 319. 324. II. 71. 87.
- Kladincza hn. 251.
- Klaniczay, verseczi kamarai igazgató. 1808. II. 232.
- Klek, hegy. II. 341.
- klementi albán törzs. 1871. II. 315.
- Klenak hn. 337. II. 63.
- Klicsevác hn. II. 195.
- knézek l. vojvodák.
- Knobelsdorf, konstantinápolyi porosz követ. 1798. 338.
- Knyazsevác hn. (régente Gurguszovác) 325. II. 293. sk.
- Kobila Glava hegy. II. 328.
- Kocska, osztrák kapitány. 1809. II. 219.
- Kolubara, folyó. 269. 297. 318 321. II. 9.
- Komáromy Péter, helytartónácsos. 1807. II. 107. 223. sk.
- Konjicza hn. II. 339.
- Konstantin orosz nagyherczeg. 145.
- Koprivnicze hn. II. 287.
- Kosancsics-Szamardzsics Iván. bulyukbasa. 1808. II. 232.
- Kosztics Dragutin történeti műve. 36. 37.
- Kovácsevics Lyubomir. 9. 23.
- Kragujevác hn. 254. 318. II. 242.
- Krajna vidék (Török-Horvátország). 73. 171. sk. 205. 312. 318. 332. II. 16. 61. 241.
- Krajova hn. 56. II. 40. 76.
- Krályevics, szerajevói metro-

- polita. 1810. 315. II. 30. sk.
 232.
 Krályevics Markó. II. 120.
 Krassómegeye. II. 122. 189. sk.
 Krassómegeyi levéltár. 12.
 Krasznokutszky, orosz küldött.
 241.
 krdzsálok. 134. 186. 268. 282.
 284.
 Kresevo hn. II. 329. sk.
 Kréta. 87.
 Kronos, osztrák történetíró.
 19. 20.
 Krsztics Miklós. 24. 25.
 krusedoli zárdafőnök. 1807.
 337.
 Krusevác hn. 270. 303. sk.
 319. sk. II. 33.
 Kudriavcsev, szerajevói orosz
 consul. 1871. II. 326. 337.
 Kujundzsics András, bosnyák
 ferenczes. 1871. II. 336.
 Kumpania-han hn. II. 320.
 Kurilovo hn. II. 304.
 Kurokin herczeg, bécsi orosz
 követ. 1808. II. 152. 174. sk.
 Kusicz hn. II. 190.
 Kutuszov Mihály hg., orosz főve-
 zér. 1811. 325. sk. II. 208. 383.
 Kücsük Ali, belgrádi dahi. 78.
 118.
Lajos főherczeg, a határőrvidék
 főigazgatója. 1806. II. 99.
 116. 161. sk. 176. 219. sk.
 Lasva folyó. II. 320.
 Latzkó János, veszteglő inté-
 zeti felügyelő. 1808. II. 231.
 Lauriston tábornok. 1808. II.
 232.
 Lavrov, orosz őrnagy. 1807. 84.
 Lázárevics (Pop) Luka szerb
 knéz. 98. 255. sk. 279. 305.
 sk. 317. sk. 323. sk. II. 15.
 32. 63. 80. 84. sk. 110. sk.
 118. 215. 379.
 Lengyelország. 175.
 Lenk, belgrádi főconsul, Kállay
 elődje. II. 281.
 Leonti (Leontije) metropolita.
 81. 100. 233. sk. 272. sk.
 395. II. 27. sk. 45. sk. 53.
 sk. 76. 84. sk. 92. 214. 235.
 238. sk. 242. 378.
 Leopold, II., császár. 114.
 Leszkovác hn. 263.
 Levi Ábrahám, szerb zsidó.
 1811. II. 239. sk.
 Lim folyó. 252.
 Lindau hn. 149.
 Livnó hn. 218.
 Ljetnicza hn. 317.
 Ljubics hn. 265. sk.
 Losserion, veszteglő intézeti
 orvos. 1808. II. 232.
 Lovcsa hn. 325. II. 240.
 Lovro I. Tomics.
 Loznicza hn. 98. 256. 317. 322.
 sk. II. 64.
 Löwenberg, osztrák tábornok.
 1807. II. 105. 222. sk.
 Lugos hn. 197.
 Lúkics Ábrahám, szerb knéz.
 1807. 61. 80. 333. II. 32,
 218. sk. 379.
Mácsay, knyazseváci orvos.
 1868. II. 293. sk.
 Mácsva hn. II. 15.
 Maczedonia. 172.

- Maglaj hn. II. 318.
magyarlija (aranypénz Bosznia-
niában). II. 319.
Mahmud szultán. 1808. 217.
1810. II. 202.
Mahmud Hasszim pasa. 1871.
II. 323.
Mainau sziget. 149.
Majláth József gróf, verőcze-
megyei főispán. 1808. 398.
II. 38. 232.
Makarija pópa. 1807. II. 118.
Mállya, fehértemplomi zászló-
tartó. 1808. II. 190.
Mano, osztrák őrnagy. 1810. II.
219.
Mapojlovics. 1807. II. 114.
Maretich, osztrák őrnagy. 1810.
403. sk. II. 219.
Marisics Teodóz. II. 5.
Márkovics Ilja. 1811. II. 90.
Márkovics Radojca. 1808. II.
185. sk.
Márkovics Szima, szerb knéz.
255. sk. 268. 279. 297. 318.
321. sk. 405. II. 15. 22. sk.
82. sk. 212. 215.
Marmont, francia tábornok.
1807. 64. II. 232.
Martics, fra Grgo. 1871. II.
323. 337.
Mataeócz, Felső- és Alsó-, hn.
258.
Maticza, újvidéki szerb társa-
ság. 6.
Medákovics M. G. történeti
műve. 27.
Mehádia hn. II. 197.
mehana (szerb korcsma). II.
286. 301.
Mehemed Hosref, bosnyák
kormányzó. 218. sk.
Melentije I. Hadzsi-Melentije.
Menik hegység. II. 341.
Mériage tábornok. 21. 224.
Merveldt gróf, szentpétervári
osztrák követ. 1806. 45. 47.
86. 151. sk. 163. sk. 174.
sk. 326. sk.
Meto, osztrák kavasz. 1871.
II. 316. 339.
Metternich párisi osztrák kö-
vet. 1808. 202. sk. 392. sk.
II. 203.
Meyendorf, orosz tábornok.
93. 96.
Michelson, orosz tábornok.
1807. 1807. 51. sk. 80. 93.
110. 176. 330. sk. II. 20. 383.
Mijatovics Csedomil, szerb tör-
ténétíró. 9.
Mikosevics J. czikke. 1880. 31.
Milenkó I. Sztojkovics Milenkó.
Miletics Szvetozár. 1872. II. 358.
Milicsevics M. Gy. 1888. 1896.
1904. 25. 27. 29. 31. 34.
Miliszávyevics M. czikke. 1892.
31.
Miloje I. Petrovics Miloje.
Milos, szerb kereskedő. 1808.
II. 200.
Milosevics, fehértemplomi pro-
topresbyter. 1808. II. 189.
Milovánovics Mladen, szerb
knéz. 1807. 66. 229. 258. sk.
265. sk. 399. sk. II. 22. sk.
36. sk. 50. sk. 59. sk. 81.
sk. 132. 156. sk. 218. sk. 379.
Milutinevics szerb története. 31.

Milyácska, folyó. II. 327.
minderluk (szerb fekvőhely).

II. 301. sk.

Mingrelia. 240.

Mirkovácz hn. II. 192.

Misár hn. 180.

Miskovics tábornok czikke.
1895. 32.

Mitesser József, osztrák alez-
redes. 1808. II. 228. 234.

Mitrovicza hn. II. 315.

Mláden I. Milovánovics Mláden.

Moldva. 87. sk. 96. 149. sk.

171. sk. 192. 203. sk. 211.

sk. 239. 289. 325. II. 43. sk.

209. sk.

Moler Péter, szerb knéz. 1810.
317.

Molla, viddini pasa. 230. 234.
sk. 395. II. 45.

Momirovics, szerb főnök. 1811.
II. 87.

Montenegro. 73. 77. 114. 133.
144. sk. (Újoroszország) 220.
252. sk. 355. II. 117. 186.
240.

montenegrói vladika I. Petro-
vics Péter.

Morava, folyó. 93. 255. sk.
264. sk. 277. sk. 297. 305.
sk. II. 14. 49. sk. 66. 308.

Morea. 87. 203. 235.

Mosztár hn. 249.

Mrtva-sztrázsa, őrház. II. 143.

Mucsán hegység. 251.

mudir, viddini. II. 253. — ze-
niczai. II. 319.

Muhid effendi, párisi török
követ. 1807. 211. 213.

Muktár pasa. 1810. 1811. 303.
II. 239.

Murussi, hoszpodár. 1806. 332.
Musiczki Lukián, archidiakon.
1807. II. 225.

Musztafa, IV., török szultán.
1807. 214. 215.

Musztafa-Bajraktár, nagyvezér.
1808. 215. sk. 232. sk. 241.
sk. 395. sk.

Musztafa pasa. II. 2. 16.

Musztaj bég. 1809. 256.

mühürdár (török pecsétör). 234.

nacselnik (szerb közigazgatási
főnök). II. 247. sk.

nahia (szerb közigazgatási egy-
ség). 251. 254. 258. 270. 291.
321. 337. 345. II. 16. 50.

Napoleon, I., császár. 42. sk.
51. 150. sk. 164. sk. 174.
sk. 182. sk. 202. sk. 212. sk.
232. sk. 326. 330. sk. 388. sk.

Naumovics, knyazseváczi na-
cselnik. 1868. II. 293. sk.
nazarénusok (Szerémségben).
1871. II. 315.

Nedoba, orosz ügynök Szerbiá-
ban. 1811. 79. 273. sk. II.
84. 90. 210. 218. sk. 240.

Negotin hn. 67. 71. 95. 292.
312. 324. II. 66. 214. 273.
sk. —i szerződés. 72. sk. 81.

Nemanja-dynastia. II. 6. sk.

Németi Mihály, magy. kir. har-
minczados. 1807. II. 221. 227.

Nenádovics Aleksza (Sándor)
szerb knéz. 23. II. 9.

Nenádovics Jakab, szerb knéz.
70. 119. 223. sk. 255. sk.

269. 278. sk. 290. 297. 305.
sk. 317. sk. 323. sk. II. 4.
9. sk. 16. sk. 61. 63. sk. 81.
112. 118. 212. 217. sk. 380.
Nenádovics Jefrem, Jakab fia.
II. 84.
Nenádovics Konstantin törté-
neti munkája. 27.
Nenádovics Ly. 23.
Nenádovics Máté, szerb főnök.
22. 49. 57. 109. 119. 130.
133. 256. 337. 405. II. 4. 10.
sk. 64. 217. sk. 380.
Neretva (Narenta) folyó. II. 338.
Niemen, folyó. 87.
Nika, fra, jajcezi ferenczes.
1871. II. 344.
Nikápoly hn. 325.
Nikics, orosz ezredes. 1810.
322. sk.
Nikincze hn. II. 315.
Nikola, szerb. II. 45.
Nikolajevics Péter. II. 15.
Niksics hn. 222. 254.
Nis hn. 93. sk. 99. 157. 227.
232. 244. sk. 257. sk. 282.
sk. 301. sk. II. 52. sk. 141. sk.
Novákovics, osztrák kapitány.
1808. II. 235.
Novákovics Sztoján történeti
munkái. 28. 29. 33. 34. 37.
Novákovics I. Csardaklija Péter.
Novavaros (Újváros) hn. 252. sk.
Novibazár. 222. 251. sk. 279.
317. sk. II. 243.
Novokrstenni bej (Ugritics).
1806. 51. sk. 98. 337. II.
232. 236.
Novoszilczov, orosz megbízott
Londonban. 1804. 44. 109.
359.
Obor-knézek. 117.
Obrádovics Doszitiye. 1805.
1808. 28. 104. II. 168. 172.
236. 243. 380.
Obrenovics Mihály herczeg.
1868. 2. 5. II. 354.
Obrenovics Milán, szerb knéz,
Milos öcsese. 1809. 253. 278.
sk. 287. sk. 299. II. 4. 12.
22. sk. 67. sk. 80. 91. sk.
380.
Obrenovics Milán fejedelem.
1871. II. 357. sk.
Obrenovics Milos, szerb knéz.
1809. 253. II. 84. sk. 91. sk.
215. sk. 381.
Odescalchi-birtok. II. 185.
Odessza hn. 144.
Ognyánovics Markó. 1807. II.
111. 224.
oláh-illyr. határőrvidék. 115.
oláhok a Bánságban. 1808. II.
186. sk.
Oláhország. 87. sk. 96. 149.
sk. 171. sk. 203. sk. 211. sk.
239. sk. 275. 289. 325. II.
43. sk. 209. sk.
Olt, folyó. 173. 205.
Omchikus Miklós, osztrák ör-
nagy. 1871. II. 315. sk.
Omer, viddini pasa. 1868. II.
252. sk.
omladina. 1868. II. 289.
Orahovicza hn. II. 319.
Orasacz hn. II. 3. 9.
Orlovics Simon, a montenegrói
vladika titkára. 1811. II. 243.

- Ornok, orosz ezredes. 1810. 319. sk.
- Orsova hn. 192. sk. 324. 378. II. 97. 125. 129 sk. 177. sk. 237. sk.
- Oszmán, osztrák consulikavasz. 1868. II. 252.
- Oszmán pasa. 1871. II. 322. 324.
- Ó-Szerbia. 279.
- Osztoics Pantelija. 1807. II. 110. sk.
- Osztromare (Aleamar) sziget. 292. 295.
- Osztruznicza hn. 156. II. 5.
- Otácsbina, folyóirat. 20. 30. sk.
- Oubril, orosz megbízott. 1806. 167. sk.
- P**aczerina hn. II. 15.
- Paiszia, szerajevói metropolita. 1871. II. 323.
- Palezs hn. II. 85.
- Pancsova hn. 275. 378. II. 99.
- Paolo, fra, uzdói pap. 1871. II. 341.
- Pappathoky (Pappadoki), macedóniai csapatvezér. 1808. II. 236.
- Paratyin hn. II. 17. 50.
- Paskievics, orosz küldött. 1809. 244.
- Passzarovicz I. Pozsarevác.
- Paszvan-Oglu, török főnök. 115. 142. II. 2. 16.
- Paulich Jakab alezredes, osztrák consul. 1811. 17. II. 237. sk.
- Paulucci örgróf, orosz ezredes. 1804. 65. sk. 187. 333. sk. II. 384.
- Pavlovics J. történeti munkája. 1890. 33.
- Pavlovics Miklós. 1871. II. 322.
- Pawlik F. művész. 1903. II. VII.
- Pehlivan, török bandafőnök. 1809. 287. sk. 309.
- Peics Mihály, archimandrita. 1807. II. 222. 224.
- Pejachevich-birtok. II. 185.
- Perretich osztrák ezredes, kordonparancsnok. 1806. 378.
- Perss ezredes, zimonyi parancsnok. 1808. II. 62. 141. 150. sk. 161. 201. 219. sk.
- péterváradí hadparancsnoksági iratok. 12.
- Pétka hn. 280.
- Petkovácsa, kolostor, 98.
- Petrovics György I. Karagyorgye.
- Petrovics Miloje, szerb knéz. 258. sk. 264. sk. 400. sk. II. 22. sk. 36. sk. 52. sk. 59. sk. 140. sk. 156. sk. 218. sk. 381.
- Petrovics Péter, montenegrói vladika. 115. 144. sk. 249. sk. 254. sk. 272. 398. sk.
- Petrovics Velyko I. Hajduk-Velyko.
- Petyán hn. 137. sk. 144.
- phanarióták. II. 31.
- Philippovics I. Filippovics.
- Pinkas, viddini osztrák dragomán. 1868. II. 251. sk.
- Pisani abbé történeti munkája. 21.
- Pitt, angol miniszter. 1804. 44.
- pivnicza (borház). II. 281.
- Plehanj hn. II. 318.

- Plemeskovics Tódor, bácskai szerb. 1807. II. 113. 224.
- Pletrics, sóhivatali ellenőr. 1807. II. 225.
- Pliva, folyó. II. 344.
- Plyákics Antal, szerbknéz. 252. sk. 278. sk. 398. sk. II. 22.
- Podgoricza Milos és Milán, szerb knézek. 1810. 317.
- pomocsnik (szerb hivatalnok). II. 274. sk.
- Pop Luka I. Lázárevics Luka.
- Pop Száva, szerajevói pap. 1871. II. 337.
- Popovics, viddini. 100.
- Popovics Andrija, vogányi tanító. 1807. II. 109. sk. 224.
- Popovics Illés, szuboticzai pap. 1808. II. 189. sk.
- Popovics István. 1807. II. 232.
- Popovics Pavle, szerb knéz. 1808. 1809. 1811. 286. 402. II. 87. 143. 220.
- Porecs, sziget. 93. 95. 97. 234. 257. 274. sk. 280. sk. 290. sk. 318. II. 16. 54. 70. 75. 87. 197.
- Poroszország. 114. 192.
- Pozsarevác hn. 270. 291. 307. II. 16. 53. 78. 91. sk. -i béke 113.
- Pozsega hn. 251.
- pozsonyi béke. 147. 152. 165. 178.
- PozzodiBorgo, orosz kiküldött. 1806. 172. sk. 209. 373. sk.
- Praova (Prahova) hn. 324. II. 241.
- Prendics, alekszináci szerb. 1868. II. 306. sk.
- Prenj, hegy. II. 338.
- Prepolye hn. 252. sk.
- Prnyávor hn. 98.
- Prótics Antal. 1892. 34.
- Prótics János, szerbknéz. 1809. 275. II. 32. 56. 218.
- Prótics Koszta, volt kir. helytartó ezikke. 36. 37.
- Prozorovszki herczeg, orosz fővezér. 96. 99. 216. sk. 224. sk. 230. sk. 241. sk. 257. sk. 271. sk. 281. 394. sk. II. 35. 51. sk. 140. 152. 163. 174.
- Pruth, folyó. II. 211.
- Pugacsev lázadása. II. 236.
- Putnik archimandrita. 1807. II. 105. 222. sk.
- Rácsa** hn. 317. II. 172. 315.
- Radetzky altábornagy. 1810. 403. sk. II. 219.
- Radics Petrovics, osztrák tiszt. 1808. 136. II. 234.
- Radivojevics, osztrák tábornok. 1807. II. 225.
- Rado I. Vucsinics Rado.
- Rádonics Mihály. 1811. II. 90.
- Radujevác hn. 249. 272. sk. 303.
- Rahova hn. II. 259.
- rája, ráják. 118. sk. 133. 222. sk. 315. II. 1. sk. 8. Boszniában. 1871. II. 325.
- Rajkovics, szerajevói kereskedő. 1871. II. 326.
- Rákóczy a szerb mondásban. II. 120.
- Rakovicza hn. II. 344.
- Rakovszky hadnagy. 1807. II. 222.

- Ráma, folyó. II. 340.
 Ráma hn. II. 188. 197.
 Ranke Lipót munkája a szerb felkelésről. 7. 9. II. 207.
 Raunack magy. kamarai igazgató. 1808. II. 232.
 Ravanicza hn. II. 100. 112.
 Rázsány hn. 258. 270. II. 17.
 Razumovszky gróf, bécsi orosz követ. 132. 359. sk.
 Redzsep, orsovai pasa. 1807. 1810. 324. II. 129. sk. 177. sk.
 Resid bég memoirejai. 35.
 Reszava hn. 258. sk. 270.
 Reszavai István I. Szingyelics. Rigómező. II. 7.
 Risztics, szerb knéz. 1809. 402. II. 219.
 Riszto, szerb futár. 1811. II. 244.
 Rizvanbegovics I. Hadzsibég.
 Rodofinikin, orosz ügynök Belgrádban. 1806. 53. 62. 63. 76. sk. 82. sk. 84. 92. sk. 100. sk. 224. sk. 230. sk. 241. sk. 271. sk. 331. sk. II. 26. sk. 34. sk. 42. sk. 54. sk. 71. sk. 139. sk. 150. sk. 164. sk. 183. 186. 198. sk. 218. sk. 235. 384.
 Romanja hn. II. 328.
 Rózsay, rumai kasznár. 1807. II. 101. sk.
 Rudna hn. 252.
 Rudnik hn. 251. 318. II. 3. sk. 215.
 Ruma hn. II. 100. sk. 166. 223.-i lázadás. 1807. II. 100. sk.
 Rumélia. 87. sk. 134. 153. 173. 207. 252. 263.
 Rumjanczov, orosz miniszter. 1808. 213. 240. II. 59. 231.
 Ruszcuk hn. 215. 287. 312. sk. 325.
 Rusztem bég, zeniczai mudir. 1871. II. 319.
 Sainte-Marie, szerajevói francia viceconsul. 1871. II. 323.
 Sajtinszky, határőrvidéki tiszt. 1804. 125.
 Samac hn. II. 316
 Sándor. I., orosz czár. 39. 42. sk. 48. 74. 139. sk. 147. sk. 211. sk. 239. 283. 293. 337. sk. 388. sk.
 Sasincz hn. II. 114.
 Sass (Zasz) orosz tábornok. 1810. 1811. 309. 314. 324. II. 208.
 Satin pasa. 1809. 263.
 Scharff Antal, művész. 1903. II. VII.
 Schenk, pancsovai harminczados. 1807. II. 226.
 Schnell, viddini consuli írnok. 1868. II. 252. 272.
 Schöler, porosz követ az orosz czárnál. 96. 337.
 Schwicker Henrik, Kállay német fordítója. 9.
 Sebastiani, konstantinápolyi francia követ. 89. 97. 99. 101. 165. 170. 180. 194. sk. 213. 336.
 senatus (belgrádi szerb tanács, szövet). 60. 62. 78. 85. 101. 223. sk. 229. 241. 247. 249.

268. 300. sk. 310. 395. sk. II.
 23. 63. 68. 75. 81. sk. 126.
 161. 182. 206. 218. 235. 242.
 Sennyey Pál. 1875. II. 359.
 Seres hn. 303. 307.
 Simbschen József br. osztrák
 tábornok. 1810. 1811. 403.
 II. 62. sk. 117. sk. 126. sk.
 132. sk. 176. sk. 183. sk.
 199. 218. sk. 384.
 Skripetye I. Skrupetics.
 Skrupetics (Skripetye, Skru-
 petye) Tamás, krusiczai had-
 nagy. 1808. II. 191. sk.
 Skulyevics kapitány, Kara-
 gyorgye küldöttje. 1808.
 249. sk. 397.
 sokáczok. 1807. II. 113.
 Stadion gróf, szentpétervári
 osztrák követ, — külügy-
 miniszter. 1804—1808. 45.
 131. 150. sk. 161. sk. 168.
 sk. 174. sk. 183. sk. 327.
 sk. II. 97. sk. 148. sk. 173.
 sk. 178. sk. 200. sk. 228. sk.
 Stanoje I. Glavas.
 Stolac hn. 256.
 Studenicza, kolostor. 217.
 Stürmer báró, konstantinápolyi
 osztrák internuntius. 126. sk.
 138. 154. sk. 180. sk. 332.
 sk. II. 219. sk. 231. 244.
 Sumadija. 320. II. 5. 87.
 Sumla hn. 309. sk.
 Suwaloff gróf. 1809. II. 203.
 svábák. 1807. II. 100.
 Svédország. 235.
 Szabri, ruszesuki pasa. 1868.
 II. 252. sk.
 Szalay László, történetíró. 10.
 Szalay, szerémmegyei főszolga-
 biró. 1807. II. 105. 222.
 Szállás hn. II. 112. 286.
 Szaloniki. 205.
 Szaltikov, orosz miniszter.
 1808. 396.
 Szamardzsics I. Kosancsics.
 Szamolov hn. II. 273.
 Szávics. 1808. II. 172.
 Szavojai Jenő. 113.
 Szbovlah hn. II. 273.
 Szekula, szerb mondahős. II. 20.
 Szelim szultán. 118. 121. 214. sk.
 Szelyákovics, bosnyák keres-
 kedő. 1808. II. 232.
 Szemendria I. Szendrő.
 Szendrő (Szmederovo, Sze-
 mendria) hn. 67. 125. 254. 302.
 307. II. 7. 27. 215. 238. 310.
 Szeracsin Sztojkó, orsovai ke-
 reskedő. 1806. 1807. 378.
 II. 96.
 Szerajevo hn. 221. II. 322. sk.
 szeraszker. 263.
 szerb erdőgazdaság. 1868. II.
 303. — hadsereg. II. 277.
 sk. — igazságszolgáltatás.
 II. 292. — ruházat. II. 283.
 — vásár. II. 281. sk.
 Szerémmegye. II. 101. sk.
 szerémmegyei levéltár. 12.
 Szilézia. 192.
 Szilisztria hn. 287. 310.
 Szingyelics István, reszavai
 knéz. 259. II. 49. sk. 196. sk.
 szisztovai béke. 114. 142.
 Szjenicza hn. 244. 252. sk.
 279. 317.

- Szkoplye hn. 235. I. Gornji-Vakuf.
- szkupstina, szerb. 58. 60. 137. 138. 144. 156. 287. II. 4. 61. 83. sk.
- Szlatina hn. II. 345.
- szlavo-szerb nemzet. 111.
- szlobodzsiai fegyverszünet. 89. 96. 106. 201. 211. 216. 224.
- Szmederovo I. Szendrő.
- Szokol hn. 98. 119. 123. 269. 317. 398. II. 15. 213. 238.
- Szokolovics, bosnyák család. II. 319.
- Szokolovics I. Aziz.
- Szolimán, belgrádi pasa. 1807. 58. 135. 186. 190. sk. 197.
- Szolimán (Szulejmán) pasa. 1814. II. 215.
- Szolnak, hegy. II. 250.
- szóvet I. senatus.
- szpahik. 220. sk.
- Szpomenik, folyóirat. 31. 33.
- Szrebernicza hn. 98. 256.
- Szrpszki knyzsevní Glásznik, folyóirat. 31. 32.
- Sztamatovics, nyugalmazott huszártiszt. 1798. II. 120.
- Sztaniszlávlevics Ádám. 1868. II. 288.
- Sztanojlovics. 1809. II. 57.
- Sztari Vlahi, kerület. II. 241.
- Sztefánovics Jován, főnök. 1811. II. 87.
- Sztojcsevecs, határőrvidéki ezredes. 1804. 123.
- Sztojkovics Milenko, szerb knéz. 61. sk. 68. sk. 80. 83. 93. 256. sk. 265. sk. 280. sk.
290. sk. 295. 298. II. 4. 15. sk. 25. sk. 52. sk. 67. sk. 75. sk. 82. sk. 97. 195. sk. 238. sk. 381.
- Sztojszlávlevics, osztrák alezredes. 1808. II. 161. 230.
- Sztolovi hegy. II. 285.
- Sztrátimirovics, karloviczi metropolita. 37. 110. 129. 247. 345. sk. 397. sk. II. 13. 101. sk. 115. sk. 129. 131. 181. sk. 217. sk. 385.
- Sztubaly hn. 252.
- szubasák. 119. II. 3.
- Szuboticza hn. II. 189.
- Szuczo herceg, moldvai hospodár. 234. II. 43. sk.
- Szuhaja hn. II. 189. sk.
- Szuhodol hn. 254. sk.
- Szutjeszka hn. II. 334. sk.
- Szveti-Arangyeo, kolostor. II. 304.
- Szveti-Roman, kolostor. II. 308.
- Szveti-Sztefán, kolostor. II. 306.
- Tákovo hn. II. 215.
- Talleyrand, francia miniszter. 148. sk. 202. sk. 330. II. 202.
- Tamara, konstantinápolyi orosz követ. 1800. 338.
- Tára folyó. 251. 255.
- Tekija hn. 324.
- temesvári hadparancsnoksági levéltár. 12.
- Tenedos sziget. 89.
- Testa, portai tolmács. 1805. 361.
- Theodorovics, orosz kapitány. 1810. 299. sk.

- Theodorovics, szerajevói fő-
consul. 1871. II. 316. 322. sk.
- Theodoto, vesztegzárbeli tol-
mács. 1811. II. 239.
- Thesszália. 87.
- Ticzán, jazaki. 1807. II. 102. 115.
- tilsiti béke. 76. 88. 201. 216.
238.
- Timok, folyó. 64. 229, 297.
301. 325. II. 66. 241. 249.
- Tipaldo, bécsi török ügyvivő.
1807. 195.
- Tirnovó hn. 313.
- Tirol. 149.
- tized, szerb adó. 1810. 306.
- Todorovics Péter l. Dobrinyác.
- Tokadzsikly, krdzsálfőnök. 134.
- Tolsztoj gróf, párisi orosz kö-
vet. 1807. 1808. 206. 211.
- Tomaszov, orosz tábornok.
1805. 46.
- Tomics, fra Lovro. 1871. II. 317.
- Topola hn. 231. 273. 291. 325.
II. 4. 24. 37. 50. 69. 92. 149.
153. 167. 196. 239.
- Toszun l. Iszmail Toszun.
- Tott báró emlékiratai. 37.
- tovar (mérték Boszniában). II.
340.
- Tovarnik, hegy. II. 340.
- Tökölánium Pesten. 6.
- Török-Horvátország l. Krajna.
- Trandafil Luka, zimonyi görög
éneke. 36.
- Travnik hn. 218. 220. 224. 303.
315. sk. II. 343.
- Trebinye hn. 51.
- Trieszt hn. 66. 149.
- Turtuköi hn. 309.
- Tyuprija hn. 267. sk. 277. sk.
290. 305. 320.
- Tyure Domenicus, bosnyák fe-
renczes. 1871. II. 336.
- Tyurcsija kivégeztetése. II. 4.
- Ugritics l. Novokrstenni.
- Ujlak l. Illok.
- Újmoldova hn. II. 196.
- Újoroszország l. Montenegró.
- Új-Palánka hn. 259. II. 189.
- Újváros l. Novavaros.
- Újvidék hn. II. 106. 185.
- úrbéri viszonyok Délmagyar-
országon. 1807. II. 107. sk.
- Urosevics Milos, zimonyi ke-
reskedő. 1807. 66. sk. II.
134. sk. 229. sk.
- Urusevics Simon. 1808. II. 198.
- Uzdo hn. II. 341.
- Uzsicza hn. 220. 251. II. 12.
78. 238.
- Vakuf (bosnyák mohamedán
egyházi javak). II. 313. sk.
- Valacskey János, becskereki ta-
nító. 1811. II. 242.
- Váljevo hn. 303. 317. 398. II.
5. 242.
- Varczar-Vakuf hn. II. 344.
- Vardar, folyó. 205.
- Várna hn. 307. 312.
- Varsó hn. 191.
- Varvarin hn. 321. sk.
- Vaszojevicsek törzse. 254.
- Velence hn. 149.
- Veli pasa. 1811. II. 239.
- Veligrád hn. 400.
- Velyko l. Hajduk-Velyko.
- Vidaics Ali pasa. 1807—1809.
256. 279.

- Viddin hn. 57. 73. 114. 224. 227.
232. 256. 281. 310. II. 237.
249. sk.
- Vidoics Mehmed. 1806. 157.
- Verbász, folyó. II. 341.
- Verbovác Tódor. 1807. II. 110.
- Verdnik hn. II. 100. sk.
- Verőczemegye. II. 38.
- Versecz hn. II. 190. ^{magyar}
- Vesselényi szolgabíró Iregen.
1807. II. 225.
- Visák Péter, verseczi püspök.
1808. II. 190. 197.
- Vidics Száva. 1807. II. 224.
- Vincent tábornok, osztr. küldött
Napoleonnál. 1807. 191. sk.
- Visegrád hn. 218. 256.
- Viszoko hn. II. 334. 336.
- Visztula, folyó. 195.
- Vitkovics Gábor, Kállay szerb
fordítója. 9.
- vladika, montenegrói I. Petro-
vics Péter.
- Voenni Szbornik, orosz folyó-
irat. 25.
- vogányi lázadás. 1807. II. 100.
sk.
- Vojnovics, cattarói. 1808. II. 232.
- Vojnovics Lázár tanfelügyelő.
1811. II. 242. sk.
- Vojnovics, Obrenovics Milán
titkára. 1810. II. 80.
- vojvodák (szerb főnökök, kné-
zek, goszpodárok). 78. 104.
265. sk. 285. sk. 290. 296.
sk. 299. sk. 306. 316. 326.
II. 2. 5. sk. 85. sk. 136. sk.
- Volujak, hegység. II. 341.
- Vraesár hn. II. 5. 242.
- Vranduk hn. 319.
- Vratarnicza hn. II. 293.
- Vrazsnogranczi hn. II. 289.
- Vrska Csuka, hegység. II. 285.
- Vucelić Miklós, osztrák tisz. 1871. II. 315.
- Vucsinics Rado, Karagyorgye
emissariususa. 1809. 21. 276.
- Vuicsics Nikola ferenczes. 1808.
II. 232.
- Vuicsics, bosnyák püspök.
1871. II. 321. 334.
- Vuk vojvoda. 1811. II. 87.
- Vukicsevics Milán 37.
- Vukicsevics Milenko történeti
munkái. 30. 35.
- Vulicsevics Vuicza. II. 84. sk.
- Vulyicsevics testvérek. 228. 253.
- W**einsiedl őrnagy. 1808. II.
177. 231. sk.
- Wilson őrnagy, angol küldött
Szentpétervárott. 1807. 391.
- Württemberg-dragonyosok.
1807. II. 116
- Y**psilanti, oláh fejedelem. 1806.
53. 89. 331. sk.
- Z**abrecz hn. II. 84.
- zádruga. 398.
- Zágráb hn. II. 117.
- zágrábi hadparancsnoksági le-
véltár. 12.
- Zajcsár hn. II. 66. 28f. sk.
- zaptie (török esendő). II. 251. sk.
- Zasz I. Sass.
- Zdravkovics Aleksza. 1868. II.
288.
- Zecz, hegység. II. 332. 341.
- Zelena Glava hegy. II. 338.
- Zenicza hn. II. 319. sk.

- Zichy Károly gróf. 1807. 334.
II. 221. sk.
- Zimony hn. 66. 119. 123. -i
kereskedő társaság. II. 4.
- Zinkeisen tört. munkája. 21.
- Zravnik hn. 222.
- Zuccato, orosz tábornok. 1810.
295. 311. sk. 318. sk. 324.
II. 78.
- Zviježdovics Angelo, XV. szá-
zadbeli bosnyák ferenczes.
II. 332.
- Zvezdan hn. II. 291.
- Zvonográd, rom. II. 322.
- Zvornik hn. 219. 222. 316. 321.
324. 398.
- Zsepcse hn. II. 319.
- Zsivkovics István kereskedő.
1810. 1811. II. 32. sk. 45.
56. 71. sk. 86. sk. 92. 172.
242.
- Zsujevics J. M. 1896. 25.
- Zsumanka, határőrfőhadnagy.
1808. II. 192. sk.
-

TARTALOM.

	Lap
Előszó a II. kötethez	V
Negyedik fejezet	1
Ötödik fejezet	94
A szerkesztő zárszava	203
A munka II. könyvének tervbe vett VII—X. fejezeteinek vázlatos tartalma, a szerkesztőtől	208
Jegyzetek: Negyedik fejezethez	217
Ötödik fejezethez	221
Függelék:	
A) Adalékok a munka szövegéhez: Mitesser József alezredes 1808 január 12. jelentése	
	234
Paulich Jakab alezredes, consul jelentései Belgrádból	237
Dobrinýáz Péter szerb vajda felhívása a magyar- országi szerb és oláh papsághoz	244
B) Kállay Béni utazásai Szerbiában és Boszniában.	
1. Utazás a szerb és bolgár határokon 1868 szeptem- ber 14—27.	247
2. Kállay Béni naplójegyzetei első boszniai útjá- ról 1871 július 12-től augusztus 12-ig	310
C) Kállay Béni tiszti tag emlékezete. A Magy. Tud. Akadémia 1909 május 2. tartott ünnepi közülésén felolvasta Thallóczy Lajos.	
	346
Az 1804—1813. szerb fölkelésben nevezetesebb szerepet játszott egyének életrajzi adatai, dr. Jungerth Mihálytól	377
Tartalomjegyzék a szerb fölkelés történetéhez 1807—1810	386
Név- és tárgymutató mindkét kötethez, dr. Szekfü Gyulától	395

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 1.148 / 1957 N. SZ.

SAJTÓHIBÁK.

32. lap	19. sor.	<i>Práticsot</i>	helyett	<i>Próticsot</i>
66. "	5. "	<i>Zajecsár</i>	"	<i>Zajcsár</i>
80. "	2. "	<i>táborába</i>	"	<i>sátrába</i>
108. "	14. "	<i>mely a földesúré</i>	"	<i>melyek a földesúréi</i>
160. "	10. "	<i>más</i>	"	<i>más-</i>
190. "	13. "	<i>káplán</i>	"	<i>pópa</i>
219. "	3. "	<i>Moretich</i>	"	<i>Maretich</i>
220. "	6. "	<i>Paolónak</i>	"	<i>Pavlémak</i>
250. "	35. "	<i>Hotanj</i>	"	<i>Hrtanj</i>

A 312. sz. jegyzet a 46. lap alulról 3. sorához tartozik.

A 119. lapon a szerb czím betűszerinti szövege következő-
kép van :

Stematografia
juže v vječnuju pamjat
Blagopolučnago potvrđenja
svjatjejšemu i blažennjejšemu gđinu, gđnu
Arseniju Četvertomu
Arhiepskopu pekskomu,
vsjeh Serbov, Bolgarov, Zapadnago
Pomoria, Dalmacii, Bosny, Obopodunaja,
i ejelago Illyrika
Patriarchu
Gđinu, gđnu, Milostivjejšemu
Hristófor Žefarovič illyriko, rassianskij
obščij Zograf vsepokorno pripisuet
i v zalog Synovskago Blago-
govjenja daruet
V Vjennje 1741 21 okt.
Thoma Messmer, Sečec 1741.

